

VISUDDHIMAGGA

PART II

विसुद्धिमग्गदीपिका

विसुद्धिमग्गपदसूचि

असाधारणपाठा

फोसम्भिकुलजेन धम्मानन्देन सङ्कलिता

महायोधि समा

सारनाथ, बनारस

Published by—
M Sangharatana Asst Secretary,
Maha Bodhi Society,
Sarnath Benares

Price 3/4/

Printed by—
A Bose,
at The Indian Press Ltd
Benares

PUBLISHERS' NOTE

On behalf of the Maha Bodhi Society we thank the following donors for their generous donations towards the cost of the publication of this book

Shri Narayandasji Bajoria	Rs 101/-
Shri Sri Prakasaji, M L A	, 51/-
Sister Vajra	, 50/-

M SANGHARATANA

Asst Secretary

U DHAMMAJOTI

Asst Treasurer

MAHA BODHI SOCIETY,

SARNATH

July 1 1943

CONTENTS

	Page
Preface	5
Abbreviation	7
विमुद्रिमगादीपिका	१
अतिरिक्त (Addenda)	१६६
विमुद्रिमगापञ्चमि	१७३
विमुद्रिमगापोरब के मु असिधारणगाना	२०५
विमुद्रिमगादीपिकाय मुद्रिपण (Errata)	२७

PREFACE

The *Visuddhimagga* text in nāgarī characters was published by the Bharatiya Vidya Bhavan of Andheri (Bombay) in the first quarter of 1940. As originally planned the present volume was to follow as its second part. My intention was to include the *Visuddhimagga Gaṇṭhi** in this volume supplementing it wherever necessary, with my own notes. As the Gaṇṭhi was composed in Burma, I went to Rangoon in April 1940 after seeing the *Visuddhimagga* text through the press to see if any reliable manuscripts of the commentary could be located. To my surprise I could find no scholar there who even knew of the existence of the work. Finally, Senator Sir U Thwin was kind enough to insert advertisements in Burmese papers which however had brought no response up to the time of my leaving Burma, at the end of April 1940. A few months later, he did succeed in tracing a palm leaf manuscript of the work somewhere in Upper Burma. He had it copied by a scribe and sent me the copy in January 1941. It was a great pleasure to receive it but I found it extremely corrupt and inaccurate. It was not difficult to readjust the portions that had been disordered but the task of correcting the entire manuscript was manifestly impossible. So I decided to write an independent commentary, finishing the preliminary draft of the *Visuddhimaggadīpaṇī* in April 1942. Then I wrote to the Secretary of the Bharatiya Vidya Bhavan about its publication. The correspondence that followed led me to the conclusion that publication would not be possible in these troublesome days. I decided therefore to deposit my commentary (in manuscript) with some institution where it might be useful to some Pāli scholar of the future. But last October, Bhikṣu Sangharatanajī and Bhikṣu Dhammajotijī came to me and requested me on behalf of the Maha Bodhi Society to give the manuscript to the Indian Press. Thus the full merit of the publication of this *Tika* belongs to them.

The *Visuddhimagga* is itself a commentary. Buddhaghosācariya wrote it as a main guide to his four commentaries†. So there is no need of an elaborate commentary on it such as the *Paramatthamañjirā* of Dhammapālacariya which has not made the study of the *Visuddhimagga* itself easier. Although I have followed it in many places, I have avoided its method. Occasionally I have pointed out its defects but refrained from detailed criticism which would only have increased the bulk of this work without a corresponding increase of utility for the student.

It is said that good commentators of the past used to teach their commentaries to their students, several times over before presenting them to the public. I have had no chance to lecture from my commentary even once. Present circumstances forced me to see it through the

* The author calls it "*Visuddhimagga-ṭ Gaṇṭhipiṭṭh*" but it is known by the title of *Gaṇṭhi* without qualification. The word is masculine in Sanskrit but feminine in Hindi and Marathi. In Sanskrit being rarely used the gender cannot be ascertained but a similar and perhaps derived word *Gaṇṭhi* is always feminine. So I have used it in the feminine. It fits in with the word *tika* and should be understood as an abbreviation of *Visuddhimagga-ṭ Gaṇṭhipiṭṭh pāṇa Tika*.

† See my preface to the edn.

press as soon as possible. Naturally there are flaws in the presentation which were overlooked. Firstly, I omitted several explanations and references some of which have been given in the *addenda* (secondly there are some repetitions such as of the *Iokadhamma* which have been explained three separate times (7 3 20 19 22 21). With all these defects I believe that this brief commentary of mine will be very useful to the students of the *Visuddhimagga* and therefore I hope that Pali scholars will excuse my shortcomings.

The period in which I drafted this *Tika* was spent peacefully at Sarnath to be terminated by my change of residence to the Kashi Vidyapith on the last day of August 1942. Here I renewed the pleasant associations of a former ten months stay in 1935 during the composition of *Hindi Samskriti ani Ahimsa* (Marathi). During the present sojourn I have lived and worked following the precepts of the '*Bhaddelantta*' * thus revising and carrying this *Tika* through the press.

I take this opportunity of thanking heartily Dr Bhagavan Das M A D Litt for his help in securing this lodging for me and his constant encouragement. My thanks are also due to Bhikshu Dharmaratna, the editor of the *Dhammadata* for going through the printed forms of this *Tika* and pointing out several misprints which are corrected in the *मुद्रितपत्र*.

Owing to the scarcity of printing paper I was obliged to drop the index of the stanzas in the *Visuddhimagga* and the ordinary readings in the manuscripts and printed editions.

KASHI VIDYAPITH

BENARES

July 1 1943

Dharmasanda Kosambi

There are four *Bhaddelanttas* in the *Majjhimanikaya* (Nos. 131-134). Their main theme is contained in the following stanzas —

अतीन ना वागमेधं मण्डिकञ्च अनागतं । वदतीन पहीन त अपचञ्च अनागत ॥
 वचुप्पन्नञ्च यो मम्म तस्य तस्य विपस्सति । असहीर असज्जुप्प त विद्धा मनुवद्दये ॥
 अज्जेव विज्जमात्तप्पं को णस्सा मरणं सुवे । न हि तौ सङ्खरं तेन महासुत्तेन मच्चुना ॥
 एव विज्जामात्तापि अहीरसत्ततन्दित । तं वे अदेकरत्तो नि सत्तो आचिकरत्तो सुनि ॥

सञ्ज्ञासङ्केपा

(Abbreviations)

दी = दीपनिकाय	वेरी = वेरीगाथा	पारा = पारानिका
म = मज्झिमनिकाय	मनि = महानिद्देस	(महाविभङ्ग १)
स = संयुत्तनिकाय	सुनि = सुत्तनिद्देस	पाचि = पाचिस्तिथादि
अ = अङ्गुत्तरनिकाय	पट = पटिसम्भिता	(महाविभङ्ग २)
मु = मुत्तनिपात	विभङ्ग = विमङ्ग	भिक्षुनी = भिक्षुनीविभङ्ग
उ = उदान	पुगल = पुगलपञ्चसि	महा = महावग्ग
इ = इतिपुत्तक	वथा = वथावधु	सुल्ल = सुल्लवग्ग
येर = येरगाथा	पट्टान = पट्टान	परि = परिवार

अ = अट्ठकथा, यथा—दीअ = दीपनिकायट्ठकथा, मअ = मज्झिमनिकायट्ठकथा, सअ = संयुत्तनिकायट्ठकथा, अंअ अङ्गुत्तरनिकायट्ठकथा । टीका = परमत्थमञ्जूसा नाम विमुद्धिमग्गटीका ।

All these books are in Siamese character. The Tipitaka Books were published in 2469—2471 B F, the Atthakathas in 2463 B F, and the Tikā in 2468—2470 B F.

जअ = जतकट्ठकथा Fansholl's Edition 1877—1896 A D.

The references to all the above books are to the volumes and pages. If the book is in a single volume, the page number alone is given.

ध म = धम्मसङ्ग्रहि Bhandarkar Oriental Series Poona 1940.

The references are to the paragraphs.

धम्मअ = धट्ठसालिनी B O Series Poona 1942.

वि = विमुद्धिमग्ग = Dharmapala Vidya Bhavan, Andheri, Bombay.

अभि = अभिवग्गसङ्ग्रह with नवनीतटीका Mahā Bodhi Society, Sarnath Banareś.

The references are to the chapters and paragraphs.

The references without letters are to the chapters and paragraphs of this Tikā.

All the references are put in square brackets.

विसुद्धिमग्गदीपिका

पठमो परिच्छेदो

सीलनिहेसटीका

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. अन्तो जटा यहि जटा ति अय अञ्जतराय देवताय गाथा । मा एव
ब्राह्मणसंयुते जटाभारद्वाजग्राहणेन भासिता [सं १।२४२] । सीले पतिव्रता
ति अयं भगवता विस्सज्जनवसेन भासिता । ततो पर इमा द्वे गाथा आगता—

येस रागो च दोसो च अविज्जा च विराजिता ।

अणिणसवो अरहन्तो तेसं विज्जिता जटा ॥

यत्थ नामञ्च रूपञ्च असेसं वपरुम्वति ।

पदिघरूपसञ्जा च एत्थ सा झिज्जते जटा ति ॥

ता पन इध न उदटा ।

अञ्जतरो देवपुत्तो ति नामगोत्तवसेन अपाकटा एका देवता । अथ ति
देवपुत्तानमपि देवधीतानमपि एतं सामञ्जसवचनं ।

२. हेतूपरियवसेना ति एत्थ टीकाय, “कदाचि रूपारम्भे अयं याव
धम्मारम्भणे, कदाचि धम्मारम्भणे कदाचि याव रूपारम्भे” ति एवं हट्ठा अयं च
पवत्तिवसेना” ति [टीका १।७], गण्डियञ्च, “आदिमग्गसिक्खिण्णो” ति वुत्तं ।
पुद्वापरारम्भणेसु पुनण्णुनं वपज्जमानवसेना ति युत्तर ।

गोतमा ति भगवन्त गोत्तेन आलपती ति एत्थ वत्त आलपती ति वत्त
वट्ठवि । महापजापविया हि, “वहनं वत्त अत्याय मया, अत्थ गोतमं” ति वुत्तं
[धेरो ४६३] । तस्मा इदं भगवतो नाममेवा वि मग्गम् ।

सेधातुकं वि, कामधातु रूपधातु अरूपधातु वि इमादि सीदि लोकाणादि समन्नागतं ।

३ चतुषेसारज्जविमारदो ति चतुर्हि वेमारज्जेहि अमयमारणेहि समन्ना गतत्ता विमारदो विगतभयमत्तामो । तत्रिमानि पत्तारि वेमारज्जाणि—“मग्मासम्बुद्धस्त ते पटिज्जातो, इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धा नि तत्र वत मं समणो वा ब्राह्मणो वा देवो वा मारो वा ब्रह्मा वा कोचि वा लोक्खिं सहधम्ममेन पटिचोदेस्मत्तो ति निमित्तमेतं भिक्खवे न समनुपरमामि । एतं पदं भिक्खवे निमित्तं असम्बुत्तमानो खेमपत्तो अमयप्पत्तो वेसारज्जपत्तो विहरामि । गीणामयस्म ते पटिज्जानतो इमे आसया अपरिज्जीया ति ॥ पे ॥ । ये खो पन ते अन्तरायिका धम्मा सुत्ता ते पटिसेरतो तालं अन्तरायाया ति ॥ पे ॥ । यस्स खो पन ते अत्थाय धम्मो द्रमितो सो न तित्थावि त्तरस्स सम्मादुत्तरकवयाया ति तत्र वत मं समणो वा ॥ पे ॥ वेसारज्जपत्तो विहरामि । इमानि खो भिक्खवे तथागतस्म अत्तारि वेमारज्जाणि” ति [अं ३१० ११] ।

एतत्तल्लघरो वि, ठानाठानज्जाणं, कम्मविपाकज्जाणं, सत्थगामिनीपटिपदाज्जाणं, अनेकधाहुतानाधातुज्जाणं, ज्ञानाधिमुत्तिकाज्जाणं, इन्द्रियपरोपरियत्तिज्जाणं, गान विमोदस्वममापत्तिज्जाणं, पुत्रेणिसमानुत्सर्गिणं दिग्घस्सुज्जाणं, आमयस्सयज्जाणं ति इमानि दस ज्जाणानि तथागतबलानी ति युचन्ति । तानि विचारतो मग्गिम्मनिकाये महासीहनादमुत्ते, अङ्गुत्तरनिकाये च दसरत्तिपाते आगन्तानि । अत्तारि वेसारज्जाणि महासीहनादमुत्ते पि आगतानेव । तं सुत्तं अद्रक्याय सद्धिं ओलोकेनयं ।

४ सीलादिभेदनं ति सीलसमाधिपञ्चादि विमत्तं । एवं सीलादीहि सङ्गहितं सीलादिसङ्गहं । विसुद्धिया वि निवात्सम । सुद्धिकामा ति विमुक्ति कामा । महाविहारवामीनें ति, मोहलदीपे विर महाविहारवासी अभयगिरिवासी वा ति द्वे धेरनिशया अहेसुं । तेषु महाविहारवासीनं धेरानं देसनानयं गहेत्वा पुद्ध घोसापरियेन अयं गन्थो अतुज्ज्ज आगमा अद्रक्या विरचिता । एत्थ, महत्तिमा (महर्षिणा) कथिताय इमिस्मा गाथाय इदानीं सीलादिभेदनं यथाभूतं अत्थं वण्णयन्तो अहं, ये इथ जिनसासने सुत्तुद्धमं पच्चज्जं तप्पित्वा सुद्धिकामा पि सीलादिसङ्गहं गेम वज्जु विसुद्धिया मग्ग अज्जानं वा योगिनो वायमन्ता पि विसुद्धिं नाधिगच्छन्ति, तेषं पामुज्जरुण पामोज्जवरं सुविसुद्धविनिच्छयं महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं इमं विसुद्धिमग्गं मासिस्सं, त मे सक्क मासतो स-ये पि विसुद्धिकामा चावधो सक्क निसामयया नि योजना । तत्थ सक्क्या वि आदरेन ।

६ सन्धे सङ्गारा ति, यदा विपस्सनापञ्चाय सन्धे तेमूमकसङ्गारे (सन्धे) अनिधा ति पस्सति, अथ ततो परं पञ्चहि खन्धेहि समुप्पादिते दुक्खे निम्बिन्दति, निम्बेद आपज्जति । विमुद्धिया निच्चानस्स एस मग्गो । एत्थ विपस्सनापञ्चावसेन विमुद्धिमग्गो कथितो ।

कम्मं यिज्जा चा ति आदिगाथा अनाथपिण्डिक-देवपुत्तस्स । अनाथपिण्डिको गहपति धाव्हगिलानो अहोसि । तं सारिपुत्तत्थेरो ओवदि । थेरे निम्बन्ते सेट्ठो कालं कत्वा तुसितदेवलोके निम्बत्तित्वा रत्तिभागे भगवन्तं उपसङ्कमित्वा इमं गाथं अभासि । वत्थु मग्गिमनिकाये अनाथपिण्डिकोवादसुत्ते आगतनयेन वेदित्तथ । तस्स सुत्तस्स अट्ठकथायं इमिस्सा गाथाय अत्थो एव वणिणतो—कम्मं ति मग्गं चेतना । यिज्जा ति मग्गपञ्चा । धम्मा ति समाधिपन्निक्का धम्मा (विमुद्धिमग्गो धम्मो ति पाठो) । सील जीवितमुत्तमं ति, सीले पतिट्ठितस्स जीवितं उत्तमं ति दस्सेति । अथवा यिज्जा ति दिट्ठिसङ्कप्पा । धम्मा ति वायामसतिसमाधयो । सीलं ति वाचाकम्मन्ताजीवा । जीवितमुत्तमं ति एतस्मिं सीले ठितस्स जीवितं नाम उत्तमं । एतेन मग्गा सुज्झन्ती ति एतेन अट्ठङ्गिकेन मग्गेन सत्ता विमुज्झन्ति [मअ ३।७२४] ।

अयमेव गाथा देवतासयुत्तस्स पञ्चमवगगस्स अट्ठमे सुत्ते, देवपुत्तसयुत्तस्स च दुवियश्वगास्स अनाथपिण्डिकसुत्ते आगता ।

सन्धेवा सीलसम्पन्नो ति गाथा पि इमस्मिं येव अनाथपिण्डिकवग्गे पञ्चम-सुत्ते आगता । तत्थ ओव ति, कामोवो, भवोवो, दिट्ठोवो, अविज्जोवो ति इमं चतुब्धिधं ओव ।

पण्डाभ्याकरणे ति पण्डस्स त्रिस्तज्जेन । पण्डव्याकरणे ति सन्धत्थं सीहलपाठो ।

७ कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपञ्चाय पञ्चअवा ति, पुव्वस्मिं भवे कतेन तिहेतुकेन उक्कट्टकुसलकम्मुना जनिता अलोभादोसामोहसम्पयुत्ता पटिसन्धि (इमस्मिं भवे पठमचिच), तां सम्पयुत्तो अमोहो पटिसन्धिपञ्चा ति वेदित्तथा ।

सन्धकिञ्चेसु वपकारकत्ता परिहरितुं युत्ता पञ्चा पारिहारियपञ्चा । पारि-हारिकपञ्चा ति सन्धत्थं मरम्मपाठो ।

अग्गदक्खिण्णं अरहत्तो ति अग्गदक्खिण्णेत्यो अरहा ।

९ तिस्सो सिक्खा ति एवमादीनामत्यो इतो परमेव पाकटो भविस्सति ।

१० अधिसीलादयो तिस्रो सिक्खा अद्गुत्तरनिकाये तिकनिपातस्स दुतियपण्णासकस्स चतुत्थे वग्गे दससु सुत्तेसु वणिणतनयेन वेदित्वा ।

सच्चित्तपरियोदपनं ति संकचित्तस्स विसोधनं ।

११ तिस्रो विज्जा ति, पुणेनिवासानुस्सत्तिज्जाणं, सत्तानं घुतूपपातज्जाणं, आसवक्खयज्जाणं ति इमानि धीणि ज्ञाणानि । तानि सामञ्जसल्लसुत्ते च अञ्जेसु पि च अनेयेसु सुत्तेसु आगतानि । तेसु द्विज्जं ज्ञाणानं वण्णना सपरि अभिज्जा निहेस आगतनयेन वेदित्वा [वि १३।१३-१०१] । आसवक्खयज्जाणं ति अरहत्तं । तं ज्ञाणदस्मनविमुद्धिनिहेसे वणिणत्तं [वि २२।२८-१२८] ।

छ अभिज्जा ति, इत्थिविधं, दिव्यसोत्तं, परचित्तविज्ञाननं, पुञ्चेनिवासानुस्सत्ति, दिव्यचक्षु, आसवक्खयज्जाणञ्चेति इमा छ । तामु पञ्च लोकियाभिज्जायो द्वादसम तेरसमेसु परिच्छेदेसु वणिणत्ता । चतस्सो पटिसम्भिदा रत्तन्धनिहेसे आविभवित्ति [वि १४।२१-३१] ।

१२ तदङ्गप्पहानं विक्खत्तस्मनप्पहानं समुच्छेदप्पहानानि ज्ञाणदस्सन विमुद्धिनिहेसे आगतनयेन वेदित्वा [वि २२।११०-१०२] ।

१३ धीतिक्कमपटिपक्खो ति कायेन वाचाय पाणातिपातादीन अकरणवसेन किलसान अक्काचारस्स पटिपक्खो । परियुट्ठानं ति पच्चयं लभित्वा वट्ठानं । अनुसया उपरियुत्तनयेन वेदित्वा [वि २२।६०] । कायेन वाचाय च दुक्खरित्तमेव दुक्खरित्तसङ्गित्तो, तस्स विसोधनं ।

१४ सीलेसु परिपूरकारी ति, “इध भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होवि, समाधिस्मि मत्तसोकारी, पञ्चाय मत्तसोकारी” ति एवं युत्तो, एवं तस्मि येव सुत्ते अनगामी समाधिस्मि, अरहा च पञ्चाय परिपूरकारी ति युत्तो [अ १। २९७-२९९] ।

१७ सत्तं कम्मपद्यचेतनां ति, पाणातिपाता वेरमणी, अदिग्गदादाना वेरमणी, अनज्जचरिया वेरमणी, सुसावादा वेरमणी, पिमुखाय वाचाय वेरमणी, फरसाय वाचाय वेरमणी, सम्फप्पलापा वेरमणी, अनमिज्जा, अज्जापादो, सम्मादिट्ठि, इति इमे दस कुमलकम्मपथा तेसु तेसु सुत्तेसु आगता [बी ३।२८४, ३३७ एवमादि] । तेसु पाणातिपाता-वेरमणी आदीहि सत्तं हि कम्मपद्येहि सम्पयुत्ता सत्तं चेतना इध अधिप्पेता ।

१८ सोतानी ति तण्हाविचरितानि । तानि विभङ्गे, “अट्टारस्स तण्हाविचरितानि अज्झत्तिकस्स उपादाय, अट्टारस्स तण्हाविचरितानि वाहिस्स उपादाया” ति [विभङ्ग ४७१] वत्त्वा, “तत्थ कत्तमानि अट्टास्स तण्हाविचरितानि अज्झत्तिकस्स उपादाय ? अस्मी ति होति । इत्यस्मी ति होति । एवमस्मी ति होती” ति [विभङ्ग ५३०] एवमादिना नयेन वित्थारितानि । तानेव सन्धाय धम्मपदे,

“यस्स छत्तिसति सोता मनापस्सवन्ना मुसा ।

वाहा वहत्ति दुद्धिट्ठिं सङ्कप्पा रागनिस्सिता” ति [ध ३३९] युत्त ।

पातिमोक्कससधरो उपरि आगतनयेन वेदितव्यो [वि १।४२-५२] ।

य उपरि पञ्चपट्टिसेवनसील—पञ्चयसन्नित्तिसत्तसील—वर्णयत्त [वि १।८५-९७], तस्मि पत्थेय व्याणसवरे समोधान गच्छति, ‘पञ्जासाधनं हि स’ ति युत्तत्ता [वि १।१२३] । ‘तथा विरियेन आजीवपारिसुद्धि सम्पादेत्तया’ ति युत्तत्ता [वि १।१११] सा पत्थेय विरियसवरे समोधान गच्छति ।

सम्पत्तयस्थुतो ति हत्थगतवस्थुतो । युत्तं हेतु सम्मादिट्ठिसुत्तवण्णनार्थ—

“असमादिण्णसिन्ध्यापदान अत्तनो जाति वय बाहुसच्चादीनि पञ्चवेक्किप्पत्था, अयुत्त अम्हाफ एवरूप कातुं ति सम्पत्तवस्थु अवीतिकम्मतानं उप्पज्जमाना विरति सम्पत्तविरत्ती ति वेदितव्या । सीहलदीपे चक्कनवपासकस्स विय । तस्स किं दहरकाले येव मातुया रोगो उप्पज्जि । वेज्जेन च, अल्लमसमंसं लद्धु वट्ठती ति युत्त । ततो चक्कनस्स माता, गच्छ तात येत्तं आहिस्सडाही ति चक्कनं पेसेसि । सो तत्थ गतो । तस्मि च समये एको ससो वरुणसस्स र्खादितु आगतो होति । सो त दिस्वा वेगेन धावन्तो वल्लिया दद्धो किरि किरि ति सदमकासि । चक्कनो तेन सहेन गन्त्वा तं गहेत्वा चिन्तेसि, मातु भेसज्ज करोमी ति । पुन चिन्तेसि, न मेत्तं पटिरुप्पं प्वाहं मातु जीवितकारणा परं जीविता वोरोपेय्यं ति । अथ न, गच्छ, अरब्बे ससेहि सद्धिं तिणोदकं परिमुञ्जा ति शुच्चि । भातरा च, किं तात ससो लद्धो ति पुच्छितो त पवत्ति आचिक्खि । ततो न माता परिभासि । सो मातु सत्तिकं गत्वा, यतोह जातो नाभिजानामि सच्चिच्च पाणं जीविता वोरोपेता ति सच्चवचनं अट्ठासि । तावदेव माता अरोगा अहोसी” ति [मज्ज १। २८०-२८१] ।

२४ निमगा ति (निमगा) नदी । वा अचिरवती ति पदच्छेदो, अचिर वती वा नदी ति अर्थो । जनेति किञ्चिद्दास ति किञ्चिया दासं जनेति, किञ्चित् समुत्तेजेति वष्ट्वेत्ति ति अर्थो । किञ्चित् दासश्चा ति सीहलस्यामपाठो ।

२६ युत्तनयेनेवा ति हेट्टावुत्तसीलनलम्बणनयेन [वि १।१९-२०] ।

२७ आजीवट्टमकतो वि, हेट्टा वुत्ता पाणातिपातादिवेरमणीसद्गता सत्त कुसलकम्मपथा [१।१७] आजीवो च अट्टमो यस्स सीलस्स तं आजीवट्टमकं, ततो आजावट्टमकतो । पाणातिपाता वेरमणी, अदिग्धादाना वेरमणी, अन्नदाचरिया वेरमणी ति इमेसं तिण्णं कुसलकम्मपथानं वसेन कायकम्मं सुपरिसुद्धं होति । मुसावादा वेरमणी, विसुणाय वाचाय वेरमणी, फरसाय वाचाय वेरमणी, सम्पत्पलापा वेरमणी ति इमेसं चतुन्नं कुसलकम्मपथानं वसेन धर्मीकम्मं सुपरिसुद्धं होति । इदं सत्तविधं कायवर्चीकम्मं सुपरिसुद्धेन आजावेन सद्धि आजावट्टमकसीलं ति वुञ्चति ।

“सुहावुत्तुहकानी ति चत्तारि पाराजिक्कानि ठपेत्वा सेससिम्खापदानि । तत्रापि सघादिसेसं सुहकं, धुल्लयं अनुसुहकं नाम । धुल्लयश्च सुहकं, पाचित्तियं अनुसुहकं नाम । पाचित्तियश्च सुहकं पाटिदेसनीय-दुक्कट्टुम्भासितानि अनुसुहकानि नाम । इमं पन अङ्गुत्तरनिकायं बलजनकआचरिया, पाराजिक्कानि ठपेत्वा सेसानि सन्नानि पि सुहावुत्तुहकानी ति वदन्ती” ति [अन्न १।२८६] ।

उमतोयिभङ्गपरियापन्नं ति भिक्खुपातिमोक्खे च भिक्खुनीपातिमोक्खे च परियापन्नं । ख-यकवत्तपरियापन्नं ति पुल्लवग्गमहावग्गपरियापन्नं ।

२८ चेतनादी ति, चेतना सील, चेतसिक सील, सवरो सील, अवोतिकमो सीलं ति [वि १।१७] एवं युत्तं सीलं ।

२९ तस्सेवा ति लोकुत्तरस्स । सम्मारभूतं ति उपकारकं ।

३२ लोकुत्तरमगगलसम्पयुत्तं सीलं लोकुत्तरं । तं अरियानं पञ्चवेक्खणं आणस्स भूमिं होति । अरिया हि सकम्मगगलानि पञ्चवेक्खणानि [वि २२।१९-२०] । तस्मा मग्गेहि च फलेहि च सम्पयुत्तं तं सीलं तेस पञ्चवेक्खणानाणस्स भूमिं होति ।

३६ “अच्छमंसं नु खो सूकरमंसं नु खो ति आदिना धत्थुमिह धा, पाचित्तियं नु खो दुक्कट्टं नु खो ति आदिना आपत्तिधा धा, मया स वत्थुं वोत्तिक्कत्तं नु खो न नु खो वात्तिक्कत्तं ति आदिना ‘अज्झाचारे धा वेमतिकरस्स संसया पन्नस्स’ [टीका १।५२-५३] । अच्छमंसं (अज्झमास) अभोजनोय । वुत्तं

हेतु महावगो "न भिक्खवे अरुद्धमसं परिमुञ्जितञ्च । यो परिमुञ्जेय्य आपत्तिं दुष्कटस्सा"ति [महा २।७५] ।

३९ योधा ति यो इध । वत्थुचीतिक्रमे ति आपत्तिया यं वत्थु तस्स चीतिक्रमे अग्गमाचारे । निब्बिद ति विपस्सनाव्वाण । त यो अनुयुञ्जति तस्स सं सोल निब्बिदान्वाणस्स निब्बेध पापुणाति ।

४१ उत्तरकुरुका पकतिया व सोलवन्तो होन्ति । तेसं स पकतिसील ति वुचति । कुलदेसपासण्डानं ति कुलानं देसानं पासण्डानञ्च । तत्थ अमज्ज पानादिकं ब्राह्मणानं कुलाचारसोलं । तस्मिं तस्मिं देसे मनुस्सा अदिन्नादानादीनि न करोति, स तेसं भरियादाचारित्तं देसाचारसोलं । पासण्डा ति तित्थिया । तेसु ये कम्मवादिनो ते पि सोलं रक्खन्ति । तेमं त सोलं पासण्डाचारसोलं वेदितञ्च । महाकस्सपो गहट्ठो समानो अत्तनो भरियाय सद्धिं वसन्तो पि केवलं परिपुण्णं ब्रह्मवरियं पालेसि । तस्स च त सोलं पुग्गहेतुकसोलं ति वेदितञ्च । एव तस्स भरियाय भदाकपिलानिया पि । वत्थु एककनिपातटुकथाय आगतं [अथ १।१८९-१९२] ।

४३ भिन्नपटधरादिताय चा ति, 'भिन्नपटधरो भिक्खु । सामञ्जाय भिक्खु । पटिब्भाय भिक्खु' ति [पारा ४०] ण्वमादिना वुत्तो भिक्खु ।

४४ वेळुदानेना ति, विहारे यदि वेळू होन्ति, ते गहट्टानं दत्त्वा जीविकं कप्पेति । एवं पत्तपुष्पफनदानेन । सिनानं ति सिनानचुण्णं । चाटुकम्यता दीनं पदानमत्थो उपरि [यि १।७५-७६] आविभविस्सति । जह्वपेसनिकेना ति गामन्तरदेसन्तरादिषु तेसं तेसं गिहीनं सासनपटिसासनहरणेन ।

४५ वेसिया गोचरो अस्सा ति वेसियगोचरो । यत्थ वेसिया वसति, तत्थ पिण्डपातादीनं अत्थाय उपसङ्गमन्तो भिक्खु वेसियगोचरो नाम होति । एवं सेसपदेसु पि अत्थो वेदितञ्चो । शुल्लकुमारिका ति महल्लका अविवाहिता कुमारिका । अननुलोमिकेना ति सिक्कपात्तयस्स पञ्चनीकभूतेन ।

ओपानभूतानी ति उदकपानभूतानि । यथा चातुम्महापथे खता पोम्भरणी सन्नेस जनानं उपकारका होति एवं संघस्स उपकारकभूतानो ति वुत्तं होति ।

कासावपज्जोतानी ति भिक्खुभिक्खुनीनं पारुतकासावानं पभाहि ओभासि तानि । तेसमेव पविसन्तानं निक्खमन्तानञ्च वातो च पटिवातो च यत्था ति इसिचातपटियातानि ।

४६ अविच्छिन्नकारकतो ति अकृतचित्तिकारो, अमलसंज्ञेया अनादरेण पवतो । अनुपपञ्जा ति आसन्नतरं ठानं सपगन्त्वा । जन्नादरे ति अगिगसान्नायं । अनापुच्छा ति न आपुच्छित्वा, अगिगकुण्डे कट्टं पातेति । ततो धूमो उद्गति, स सका होति अगिगसालं पविसित्तुं । अतरघर ति गोचरगामं । विहाग्नो बाहिरानि गिहीन गेहानि यत्थ, तं ठानं अतरपरं ति बुधवि । चोक्कम्मा ति परमतो अतिक्रमत्वा ।

४८ गरुटानियेसु गारवसारङ्गादिवसेन पटिपज्जनं पटिरस्ता, सपटिरसव पटिपत्ति, सह पटिरसाया ति सप्पटिरसो । पासादिकेना ति पसादावहेन । गरुसु मल्लस्सेत्वा आदरे पटिपज्जनवद्गुणो गदविच्छिन्नकारकपहुलो ।

४९ दसकथावत्थुसमन्नागतो ति, “इमं यिमानि भिक्खवे कथावत्थूनि । क्तमानि दस ? अप्पिच्छकथा, सत्तुट्ठिकथा, पविक्ककथा, असंसट्ठकथा, निरियारम्भ कथा, सीलकथा, समाधिकथा, पञ्चाकथा, विमुत्तिकथा, विमुत्तिपाणदस्मनकथा । इमानि गो भिक्खवे दस कथावत्थूनी” ति [अ ५।१३८-३९] एवं युत्तेहि दसहि कथावत्थूहि समन्नागतो, सेप्पया पि नाम आयस्मा पुवणो मन्ताणिपुत्तो, यं सन्धाय युत्त—“अत्तना च अप्पिच्छो अप्पिच्छकथञ्च भिक्खुल कत्ता” ति एवमादि [म १। २८८] । परियोदपेती ति परिमोधेति, निज्जट निगुम्बं करोति ।

५० युगमत्तदस्साधी ति नङ्गलयुगप्यमाणं ठानं पस्सतो ।

५३ ससम्भारकथा ति कारखसहिता कथा ।

५५. असुमसज्जं ति अट्टिकसज्जं । पुग्गसज्जं ति पुत्रे अनुयुज्जियमानं अट्टिककम्भट्टानं ।

५७ यदा रूपारम्भण ति आदिका बीधि सत्थनिहेसे आविभविस्सवि [वि १४।११५-१२३] । अभिघम्मस्यसङ्गहे वुत्तनयेत्तापि सा जानितव्वा [अभि ४।८, ९] ।

५८ यथा किं ति एत्थ, यथा नगरे इस्सरज्जे पमत्ते वा दुस्सोले वा जाते नगरद्वारम्पि अगुत्तमेव होति, एवमेव जवने दुस्सोल्यादिसु उप्पन्नेसु द्वारम्पि अगुत्तं होती ति एवमादिका वपमा सुट्ठुत्तरा स्यायति ।

६० युत्ते ति हेत्ता वुत्ते [वि १।४२] । इच्छापकतो ति इच्छाय अपकतो, वपद्दुत्तो अभिभूतो वा । उत्तरिमनुस्सधम्मं ति, “उत्तरिमनुस्सधम्मो नाम भानं, विमोक्खं, समाधि, समापत्ति, नाणदस्सनं, मग्गमावना, फलसच्छि

किरिया, किलेसपहान, विनीवरणता चित्तस्स, सुञ्जागारे अभिरती" ति [पारा १७३]
एव वुत्तं मनुस्सधम्मतो उत्तरिधम्मं ।

सञ्चारित्ति वि, "इत्थिया वा पुरिसमति, पुरिसस्स वा इत्थिमति" ति [पारा ३०२]
एवं वुत्तं सञ्चारित्तं ।

यो ते विहारे वसती ति सो एव भिम्बु तस्स विहारे वसति । वुत्त हेत—
"तेन खो पन समयेन अञ्जतरो भिम्बु अञ्जतरं उपासक एतदोच—यो आवुसो
तुय्द विहारे वसति सो भिम्बु अरहा ति । सो य भिम्बु तस्स विहारे वसति ।
तस्स कुकुच्चं अहोसि । भगवतो एतमत्थं आरोचेसि । किंचित्तो त्वं भिम्बू ति ?
उल्लपनाधिष्णायो अहं भन्ते ति । अनापत्ति भिम्बु पाराजिकस्स, आपत्ति शुल्लघयस्सा"
ति [पारा २०४-२०५] । पट्टिविजानन्तस्सा ति उल्लपनाधिष्णायो अहं ति पट्टि
विजानन्तस्स शुल्लघया नाम आपत्ति होति ।

६८ पापणिफानी ति आपणतो छड्डितानि । नन्तकानी ति अन्तरहितानि
चोळ्खण्डानि । पूतिमुत्त ति गोमुत्त ।

६९ सामन्तजप्पन नाम अत्तान उत्तरिमनुस्सधम्माधिगतस्स सामन्ते कत्वा
जप्पनं । महेसकखो ति महानुभावो । अड्डट्टोणे ति दीपपासादे । एकतो कत्त
भित्तिगेहे ति गण्ठि । हम्मिये ति मुण्डच्छदनगेहे । लेणे वि द्वारषट्पाय गुहाय,
कारापितगुहाय वा । कूटागारे ति कण्ठिकाहि पत्तगेहे । अट्टे ति धहलभित्तिगेहे ।
सयम्भगेहे ति गण्ठि । माळे ति एकट्टसङ्गहिते अनेककोणसेनासने, षट्पाकारेन वा
फत्ते सेनासने । दीघसालाया ति गण्ठि । उट्टण्डे ति अगम्भिकाय दीघसालाय ।
पट्टसेनासने ति टीका । उपट्टानसालाय ति भिम्बूत सज्जिपावनट्टानसालाय । कोहञ्जेन
सयताकारो कोरजिको । अतिविय कोरजिको कोरजिककोरजिका । भाकुटिका ति
मुण्डसङ्कोत्थो । भाकुटिकरण सीलमस्सा ति भाकुटिको । अतिविय भाकुटिको
भाकुटिकभाकुटिको । अतिविय कुहको कुहकुहो । अतिविय लपको लपलपो ।
मुखविकार दिस्सा जनेन सम्भावितो मुखसम्भावितो । अय समणो ति एवमादि
अत्तान परं विय कत्वा कथेति ।

७० आपाथकज्जायी ति यो मनुस्सेसु आपाथमागतेसु समाधि समापन्नो
विय निसीदति ।

७१ पच्चयपट्टिसेवनसङ्गातेना ति एत्थ पच्चयपट्टिसेवनसङ्गातेना ति सीहल
पाठो । सो न युत्तरूपो । वुत्त हेत टीकाय—'पच्चयपट्टिसेवनसङ्गातेना ति अयोनिसो

संपादितान पयसां पटिसयं नि ष्यं वयिमत, गामा पयसपटिसयं मद्गामये
वधितयन्त" ति [टीका १८१] ।

७४ सेलवद्विरिषत्तु टीक्ष्य पयमागत—‘द्वे किर भिन्नु गाम पयसिवा
आसामालाय निमोदित्वा ष्यं कुमारिकं पयसिंस्तु । तय आगतय तत्रेवो एव
पुत्रि, अय ममा कसमा कुमारिका ति । अग्रास उपद्राविकाय तत्राग्राविकाय धीता ।
मिममा माता मयि मे गते मयि ददमाना गताय वति । अगमि गता गतो नि
ग्याचेमि" [टीका १८१] ।

गमिष्यं पा इदं पय पयमागत—एवो किर भिन्नु तत्रयं कमति । एका
कुमारिका मरुं तलेन पुरया ठपेमि । मा तं मिन्नु त्रिया सावता धोरं तल तम्भ
पते वग्रेमि । भिन्नु धोर ति अया पकिर्या इरिया मखि शिरजपति—एतिया
कुमारिकाय माता मयं उपद्राविका मखापसत्रा य । सा महापयामिका मं मलय
आगत दिरया वारियमाना मिगो व म् रिय (१) असेमत्या वारिपूरं तत् अशसो
ति । कुमारिका सुत्वा लज्जमाता सम्पमस्त तलमगमि ।

एतेसु टीसु वल्लुसु कनं दुत्तकं नि न जानाम । सम्माद्विगेदिया रिभङ्ग
कथाय सुदकस्युवण्णाय पय पठमेव वधितं । आतमद्रुकासु १ ताव न्ति ।

७७ गोरगोयच्छा ति आदिमु, इमे वल्ला गोरवायिकान गावीं वच्छा
वदाहु तत्राविकां गावीं वच्छा ति एयं अत्यो दद्वया ।

८० दसहि अणोसयत्थूही ति ण्य गल्लिय, “थेता पालो ति आदी” ति
दुत्तं । टीकायच्च, “अणोसनमयेतापि ददेय्या ति दसहि अणोसयत्थूहि अणोसनं”
ति एतकमेव दुत्तं, १ अणोसयत्थूनि कथितानि । तानि पा, “दसहि आकारेहि
ओमसति, जातिया पि, नामेन पि, गोत्तेन पि, वग्गेन पि, सिप्पेन पि, आवाधेन पि,
लिङ्गेन पि, किलेसेन पि, आपत्तिया पि, अणोसेन वो” ति [पाचि १६४] एत्थ
बुत्तानि जातिआदीनि दसा ति मज्झाम ।

८३ अङ्गादीनं पदानमाथो सुमङ्गलविलासिनिषा दीवनिष्ठापट्टकथाय मम
जालसुत्तरण्णायं पयमागतो—

“अङ्गं ति, हत्थपादादिसु येन केनचि, पक्खेन अङ्गेन समजागतो दीपायु यस्य
होती ति, आदिनयप्पवत्तं अङ्गमथं । निमित्त ति निमित्तमथं । पण्डुराजा* किर

* महावच, अट्टमपरिच्छेद ।

तिस्सो मुत्तायो मुट्ठिय क्त्वा नेमित्तक पुच्छि, किं मे हत्थे ति । सो इतो चितो च ओलोकेसि । तस्मि च समये परगोलिकाय मत्त्रियका गहेत्वा मुत्ता । सो मुत्ता ति आह । पुन कती ति पुट्ठो कुबुट्ठस्स तिमरत्तु वस्सन्तस्म सह सुत्वा तिस्सो ति आह । एवं त त आदिसित्तु निमित्तमनुयुत्ता विहरन्ति । उप्पात्त ति असनिपातादीनं महन्तानं उप्पातं । त हि दिस्सा, इद भविस्सति, एव भविस्सती ति आदिसन्ति । सुपिन ति, यो पुञ्जएहसमये सुपिनं पस्सति एव विपाको होति, यो इद नाम पस्सति तस्स इद नाम होती ति आदिना नयेन सुपिनकं अनुयुत्ता विहरन्ति । लफखण ति इमिना लम्पण्येन समन्नागतो राजा होति, इमिना उपराजा ति आदिक । भूसिक्खिन्न ति उन्दूर रणयित । तेनापि हि आहटे वा अनाहटे वा वत्थे इतो पट्टाय एव छिन्ने इव नाम होती ति आदिसन्ति । अग्निहोम ति एवरूपेन दारुणा एव हुत इद नाम होती ति अग्नि-जुह्वनं ति [दीअ ११२१-१२२] । इमिना नयेन इतिहोमो पि वेदित्तो ।

८५ पटिसद्दा योनिसो ति एवमादिषु अयं सकला पि पाळि—

“इय भिक्खवे भिग्खु पटिसद्दा योनिसो चीउरं पटिसेवति, यावदेव सीतस्स पटिपाताय उएहस्स पटिपाताय ङसमकसवातातपसिरिसपसम्फस्सान पटिपाताय, यावदेव हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं ।

“पटिसद्दा योनिसो पिएडपात पटिसेवति, नेउ दवाय न मदाय न मएडनाय न विभूसनाय, यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया थापनाय विहिंसूपरतिया ग्रहपरियानुगा हाय, इति पुराणञ्च वेदन पटिहद्दामि, नवञ्च वेदन न उप्पादेस्सामि, यात्रा च मे भविरसति फासुविहारो चा ति ।

“पटिसद्दा योनिसो सेनासन पटिसेवति, यावदेव सीतस्स पटिपाताय उएहस्स पटिपाताय ङसमकसवातातपसिरिसपसम्फस्सान पटिपाताय, यावदेव उतुपरिस्सव विनोदनपटिसद्धानारामत्थं ।

“पटिसद्दा योनिसो गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खार पटिसेवति, यावदेव उप्पन्नान वेज्यामाधिकान वेदनान पटिपाताय अयापज्जपरमताया” ति [स-धासवसनरसुत्ते, म ११७] ।

८६ ‘उएहस्सा ति अग्निमन्तापस्स । तस्स वनदाहादिषु सम्भवो वेदित्तव्यो’ ति इद न युजति । कस्मा ? इदमेव उएहस्सा ति वचन सेनासनपच्च वेक्खणे पि आगतं, तत्थ च वनदाहादिषु सम्भवा नत्थि । यदि वनदाहो सेनासनस्स आसन्नो भवेय्य सेनासनम्पि टहेय्य । इद पन मज्झिमदेशं स-धाय वुत्त । तत्थ हि

गिम्हानकाले सगहा वाता वदन्ति । ते च बीबरेण आन्ध्रादित् कायं पात्रिना
गण्डपिच्छकादिषु आबाध कृष्णादन्ति । सेनासासेरनेनापि ते पटिवाहित्वा होन्ति ।
तस्मा उभयत्यापि वृष्टस्सा ति वुत्तं ।

८९ पोरिसमदो ति अमद्धम्मसवाममत्थत निस्साय पवत्तो मानो ।

९२ कतारनित्थरणत्थिका पुत्तमस चिया ति उपमा अभिसमयसंयुत्तस्म
सत्तमरग्गस्स पठमे सुत्ते [॥ २।११९] आगता कुन्धपमा च अत्तगइदूपमसुत्ते
[म १।२७०] ।

९३ “यो यद् मुञ्जित्वा अत्तनो घम्माय वट्ठात्तु असकोन्तो, आहार इत्थं वि
वदति अयं आहारइत्थको । यो मुञ्जित्वा अञ्जुदुमातडुन्दिताय वट्ठितो पि माट्ठं
निवासेत्तु न मक्कोति अयं अलसाट्ठको । यो मुञ्जित्वा वट्ठात्तु असकोन्तो तत्थेन
परिवसति अयं तत्थवट्ठको । यो यथा काकेहि आमसितु सणा णं याव सुत्तद्वाप
आहारेति अयं काकमासको । यो मुञ्जित्वा मुग्गे स-घारेत्तु असकोन्तो तत्थेय वमति
अयं भुत्तचमित्तको” ति [टीका १।८९-९०] ।

९४ यो गेगे थापनोयो पि अथापनोयो पि न होति सो थाप्यरोगो णत्तसात्थी
ति थाप्यरोगो । तत्पथय ति तस्स रोगस्स ओसथं, य निरुद्धं गहेत्तज्जं होति ।
सेध्याय सयनन लद्धसुत्त सेत्थसुत्त । उभोहि पत्तेहि सम्परिवत्तर सय-तस्स सुत्त
पत्तसुत्त । मिद्धेन निहायनेन उप्पज्जमानकसुत्त मिद्धसुत्त । अभुत्था ति वदरपूर
भोजनवो चत्तुपथ्वआलोपे ठपेत्ता ।

९५ परिसहन्ट्ठेता ति विधाधनट्ठेन ।

९६ सत्तहि नगरपरिक्खारेही ति एत्थं टीकायं, ‘तट्ठपरिक्खेपो, परिटा,
वहापो, पाकारो, एसिका, पलिगा, पाकारपत्थविट्ठलं ति सत्त नगरपरिक्खारा ति पि
वदन्ती” ति [टीका १।९६] य वुत्त तं पाळिया न समेति । वुत्त हेतं सत्तकनिपात्ते—
“यत्तो एो भिरत्थवे रब्धो पक्खित्तमं नगर सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिवत्ततं
होति कत्तमेहि सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतं होति ? इध भिरत्थवे रब्धो
पक्खित्तमे नगरे एसिका होति गम्भीरनेमा मुनिपाता अचला परिटा होति गम्भीरा
चेन विवत्ता च अनुपरियायपथो होति व्थो चेन विवत्तो ॥ बहु आबुध सत्तिचित्तं
होति बहु धलकायो पटिवमत्ति दीगारिको होति पत्तिवो व्यत्तो मेधावी पावारो
होति व्थो चेव विवत्तो च इमेहि सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतं होती” ति
[अ ॥ १०७-८] । गण्डिय इमे येव सत्त परिक्खारा गहिता ।

९८ सिम्हापदपञ्चसिद्ध्याचनपटिक्लेपो ति, सारिपुत्तयेरन मिम्बा पदानं पञ्चसिद्ध्याचिता । त भगवा पटिक्लेपो । उक्त हेतं वेरञ्जकएहे—

“अयं गो आयस्मा सारिपुत्तो वृद्धासना एकस उत्तरासद्ग करित्वा येन भगवा तेनञ्जलिं पणामेत्वा भगवत्त एतद्वीच—एतस्स भगवा कालो, एतस्स सुगत कालो य भगवा मावकान सिम्हापद पञ्जापेय्य, उद्दिसेय्य पात्तिमोक्ख यथयिदं ब्रह्मचरियं अद्धनिय अस्स चिरट्टितिक ति । आगमेहि त्व सारिपुत्त, आगमेहि त्व सारिपुत्त, तथागतो व तत्थ कालं आनिस्सती” ति [पारा १५] ।

९९ महाघट्टनिष्पटवी ताम विष्मटवी । हिमवन्तपस्से अटवी ति केचि [टीका ११९८] । पूतिलताया ति गणेचिलताय । सा लता चोरेहि मूलतो न छिन्ना, तस्मा ‘भूतगामपातयताय पाचित्तिय’ [पाचित्तियादि २३३] भवेय्या ति सीलभेद-भयेन त अचिद्धन्दित्या । समसीसी ति समानि सम्पादेत्वा अकुसलसीसानि भिदित्वा निरोधंसीमज्जेन कुसलसीसानं पारगतो अरहा । तत्थ समानि च सीसानि च पटिमग्निदाय समसीसकथार्यं बुत्तनयेन वेदितव्यानि । उक्त हेत तत्थ—“कामच्छदस्स पहीनत्ता नेप्पस्मं समं । व्यापादस्स पहीनत्ता अन्यापादो समं । धीनमिद्वस्स पहीनत्ता आलोक्कस्स समं । उद्वस्स पहीनत्ता अयिक्खेपो समं । विचिक्खिद्धाय पहीनत्ता धम्मववत्थानं समं । अविज्जाय पहीनत्ता जाणं समं । अरतिया पहीनत्ता पामुज्ज समं । नीवरणान पहीनत्ता पठमअज्जनं समं पे ५ सम्बकिलेसानं पहीनत्ता अरहत्तं मग्गो समं ।

“सीसं ति तेरस्स सीसानि । पल्लियोधसीसञ्च तएहा, बन्धनसीसञ्च मानो, परामाससीसञ्च त्रिट्ठि, विग्गेपसीसञ्च उद्वञ्च, किलेससीसञ्च अविज्जा, अधिमोक्ख सीसञ्च सत्ता, पगहसीसञ्च विरिय, उपट्टानसीसञ्च सवि, अयिक्खेपसीसञ्च समाधि, दस्सनसीसञ्च पञ्जा, पवत्तसीसञ्च जीवित्तिन्द्रिय, गोचरसीसञ्च विमोग्गो, सङ्कार सीसञ्च निरोधो” ति [पटि ६२१-६२२] ।

१०१ परस्सहारीही ति परधनहारीहि चोरेहि (परस्वहारिभि) ।

१०३ सञ्जाय विपरियेसा ति असुमे सुभ ति पवत्तसञ्जाविपेहासहेतु । असुभाया ति असुभभावनाय । परतो ति अनिचत्ता पञ्चनीकतो पस्स ।

१०७ सकल पञ्चत उन्नादेन्तो ति पञ्चतनिवासिनिया देवताय येरस्स साधुकारसहेन सो पञ्चतो एकनितादो अहोसि [गण्डि] ।

१०८ युगमत्तदसो ति नङ्गलयुगप्पमाणं भूमि पस्सतो ।

१०९ इन्द्रियानि मिन्दिरा ति इन्द्रियसंशर मिन्दिरा ।

११२ पूतिहरीटको ति गामुसे परिपत्तं हरीटकोपरा । चतुमधुरसू ति एत्थ टोराय वा गच्छियं वा न मिच्छि युत्त । मप्पि, नवनीतं, मधु, पाणितं ति इमानि चतुमधुरं ति मज्झिम ।

१०९ भवेय्याहसाजीवो ति एत्थ, सपे च्छं भुत्ता भवत्थ, मम आमावो गरहितो अस्सा ति योजना (सा ति अस्सा ति टोका) ।

१०७ अम्बलादयमहातिस्सत्थेरपत्थू ति, "महातिस्मत्थरो किं दुडिमस्स कात्त मग्ग मच्छतो भत्तच्छेदेन सम्मक्खिमथनं च किलन्तवाया दुग्गलो अम्बतरस्स फलितस्स अम्बस्स मूल निपज्जि । बहूनि अम्बफलानि तद्दं तद्दं पत्तितानि होन्ति । तत्थेको बुद्धतरो उपामको थेरस्स सन्तिजं गत्वा परिससमं अत्था अम्बपानं पायेत्वा अत्तनो पिट्ठि आरापेत्वा वसन्तान नति । थेरो,

न पिता न पि त माता न आति न पि बच्चवो ।

करोतेवादिसं किञ्च सीलवत्तस्स कारणा ति ॥

अत्तान आरदित्वा सम्मसन आरमित्वा विपस्सनं यद्धेदंसा तस्स पिट्ठिगतो पव मग्गपटिपाटिया अरहत्तं सच्छावसी" ति [टोका १।१०६] । उपरि पि इदं वत्थु निहिट्ठ [वि १।१३३] ।

१२३ यथापुत्तेन विधिना ति सोनस्स पटिपाताया ति आदिना युत्त विधिना [वि १।८५-९७] ।

१०४ "धातुपुत्तेन वा ति, यथापचयं पवत्तमानं (पचवाधातुआदिजं) धातुमत्तमेते यदि चोवरादि तटुपमुत्तको च पुग्गलो ति एत्थ धातुमनसिक्खवसेन वा । पटिक्कूलयसेन वा ति पिण्डपाते ताव आहारे पटिक्कासज्जावसेन [वि० १।१४-२६], सज्जानि पव इमानि चोवरादीनि अजिगुच्छनीयानि इमं पूतिवाय पत्था अतिविय जिगुच्छनीयानि जायन्तो ति एवं पटिक्कलमनसिक्खारेन वा" [टोका १।१०७] ।

१२५ सनिट्ठामकरो ति असन्देहकरो । सतिपच्चयता ति सत्तिवा पचय भावो, पचवेत्तिसत्त्वा य पटिग्गहेतव्यं परिमुत्तितव्वत्था ति अरथो ।

१०८ इणविमोचनं आनय्य (आनूय्य) ।

१२९ सत्ताटिरज्जप्पनाद्दं ति पंसुमलादिनो सत्ताटिरज्जस्स धोवनं । रजूप-वाहनं ति सीहलपाठो । मत्तं सो जज्जा ति सो मत्तं जानेय्य । मत्तसो ति मरम्म पाठो । उपट्ठिता ति उपट्ठितसति हुत्वा । वणस्स आलेपनरुहणं ति वणस्स रुहणं

आलेपनस्स विय पञ्चयान मत्तं जानेय्य । पुत्तमस्स ति अय उपमा हेट्ठा आगता
व [११२२] ।

१३० सालिकूर ति मालिभत्त । सुनिशुत्त ति सुनिट्ठितं सुट्ठुत्त ।
सयेग ति वत्तमविरियं, कुसलप्पवत्तिय वत्साहो ।

१३३ धन चजे ति एवमादि सुत्तसोमगजकुमारस्स वचन । तस्स सप्पुरि-
सस्म बोधिसत्तस्स अनुस्सति अविजहन्तो ।

१३७ कुट्टमियपुत्ततिस्सत्थेरस्स वत्थु टिकाय नत्थि । गण्ठिय पन त
एवमागतं—“सोहलदीपे किर द्वे भावरो कुट्टम्य सण्डपेन्ति । एको कालकत्तो, एको
तस्स सवेगेन कुट्टम्य पहाय पञ्चजित्वा पटिपत्तिं पूरयमानो अरब्बो पटिप्पसति । तस्स
भरियाय पुरिस पत्थयत्तिथा तस्स लज्जाय एतद्दोसि—सचे अयं जीवति अहं पुरिसं
गहेत्तुं न सवोमि, तं मारेत्वा अत्तनो मनोरथं पूरेत्सामो ति लब्ध्वा इत्वा वधके
पयोजेसि । थेरो ते दिस्वा आह—तुम्हे कुत्तो आगतत्थ ? किमत्थं ति पुच्छित्ते तमत्थं
वत्था, तुम्हे मारेत्तुकामम्हा ति आहसु । थेरो एवरूपं सीलसम्पत्तिं निस्साय अरहत्ते
पत्तिट्ठुकामो चोरिके आह—आगमेथ ताव यावाहं चित्तं सञ्जापेमी ति । ते, न
सक्का ति आहसु । यदि एव, येहि पादेहि पलायिस्सती ति मञ्जथ, ते एते ।
मञ्जथा ति आह—

उभो पादानि भञ्जित्वा सञ्जापेस्सामि वो अहं ।

अट्ठियामि हरायामि सरागमरणं अहं ति ॥

चोरा तथेव पादे भञ्जित्वा एकमन्ते गता । थेरो पि दुस्सय वेदनं विक्खम्भेत्वा
विपस्सन् उपट्ठपेत्वा अरहत्ते पत्तिट्ठासि । चोरा पि आगन्त्वा पक्कमिसु ।”

इदं पन वत्थु मञ्जिमट्टकथाय न समेति । जुत्तं हि तत्थ—

“सावत्थियं किर तिस्सो नाम कुट्टमियपुत्तो चत्तालीसहिरब्बकोटियो पहाय
पञ्चजित्वा अगामके अरब्बो विहरति । तस्स कनिट्ठमातुभरिया, गच्छथ न जीविता
चोरोपेया ति पञ्चसते चोरे पेसेसि । ते गत्वा थेरं परिवारेत्वा निस्सीदिसु । थेरो
आह—कस्मा आगतत्थ उपासका ति ? त जीविता ओरोपेस्सामा ति । पाटिभोग
मे उपासका गहेत्वा अज्जेकरत्तिं जीवितं देया ति । को ते समण इमस्मिं ठाने पाटि
भोगो भविस्सती ति ? थेरो महन्तं पासाणं गहेत्वा द्वे ऊरुट्ठीनि भिदित्वा, वट्ठति
उपासका पाटिभोगो ति आह । ते अपक्कमित्वा चट्ठमसीसे अग्निं कत्वा निपज्जिसु ।
थेरस्स वेदनं विक्खम्भित्वा सीलं पञ्चवेम्भतो परिसुद्धं सीलं निस्साय पीतिपामोज्ज

रूपजाति । सतो अनुष्मेन विपस्सां वद्देन्ता विषामरतिं समणधम्मं कथा
अरुणुग्गमन अरहत्तं पत्तो इमं वदानं वदानेसि—

वधो पादानि भिदिता सज्जपेत्तामि वो अहं ।

अट्टियामि हरायामि सरागमरखं अहं ॥

एवाहं चित्तयिन्वा न मग्गसित्तानं योनिमो* ।

सम्पत्ते अरुणुग्गमि अरहत्तं अपावुणि” ति ॥

[मञ्ज ११३०१-३२०] ।

१३८ रूपतोति विकारं आपन्नतो । अज्जम्भंति अमनुज्जं गिगुञ्छ
नीय । जज्जसङ्गातंति बालहि जज्जंति एव कथितं । जज्जरूपं अपरमतो
ति यथामृतं अपरमतो अविहसुनो जज्जमिदं गायति । धीरस्युर्मंति इमं धी अत्यु ।

१४० आदानस्साति नियादिसेन गहणस्म । आयूहनस्साति अभि
सद्धारणकम्मस्स । पणिधियाति रागादिषत्तन पणिधानस्म । अभिनिवेसस्सा
ति अत्तानुदिट्ठिया । अधिपज्जाधम्मविपस्सनायाति अणियादितिलम्भणारोपनन
सत्तेसं सद्धारानं तारणे पञ्चाय । आल्लयामिनिवेसस्साति सद्धारेषु ताण्णेषु
भायगहणस्म । विषट्ठानुपस्सनायाति, वट्ठतो विगतत्ता विषट्ठं निदानं, एत्थं
मित्रभानसद्धारतनं अनुपस्मननं पयत्तिया । दिट्ठेकट्ठानंति विट्ठिया सहजातानं ।

१४३ एवहादिभावोति यो “इहंमि एवो ग्राहणं अन्नचरियस्स एवहंमि
द्विहंमि सवल्लमि कम्मासम्पा” ति [नि ११४४] एव इतो परमेव युत्तो ।

१४४ उच्छ्रावणंति मिगानुत्थणादीनं अनुविलेपं ।

१४५ सज्जघटीति महाहसितं हसति । सड्केलायतीति ममायति ।

१५२ अत्तएहानीति एतमादिसु अयं पाळि—“याणि तानि सीलानि
अत्तएहानि अट्ठिहानि असवल्लानि अक्कमासानि मुज्झिस्सानि विज्झुपसत्थानि अपरा
मट्टानि समाधिंसंत्तिणानि तथा रूपेहि सीलेहि मीलसामञ्जगतो विहरति सत्तं
वारोहि आदि वेन रहो वा” ति [अ ३।१४९ एवमादिसु] ।

१५३ पश्चिमे भिक्खवे आदीनयाति एत्थं अर्थं पाळि—“पश्चिमे भिक्खवे
आदीनया दुस्सोलस्स सोलविपत्तिया । दत्तमे पञ्च १ इध भिक्खवे दुस्सोलो मील
विपन्नो पमादाधिकरणं महति भोगजानि निगन्धति । अर्थं भिक्खवे पठमो आदीनवो

* यथामृतं विपस्सयीति स्थामपाठो ।

दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलस्स सीलविपन्नस्स पापको कित्तिसहो अन्मुगाच्छति । अयं भिक्खवे दुत्तियो आदीनवो । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलो सीलविपन्नो य यदेव परिसं उपसङ्गमति यदि सत्तियपरिसं यदि ब्राह्मणपरिसं यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिसं अविसारदो उपसङ्गमति मङ्कुभूतो । अयं भिक्खवे तत्तियो आदीनवो । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलो सीलविपन्नो सम्मुल्लो कालं करोति । अयं भिक्खवे चतुत्थो आदीनवो । पुन च परं भिक्खवे दुस्सीलो सीलविपन्नो फायस्स भेदा परम्परणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जति । अयं भिक्खवे पञ्चमो आदीनवो दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया” ति [अ ३।२८१] ।

१५६ असुच्चिसङ्कस्सरसमाचारस्सा ति एत्थं, “असुच्चो ति असुच्चोहि कायं कम्मादोहि सम्मगागतो । सङ्कस्सरसमाचारो ति सङ्काहि सरित्त्थसमाचारो । किञ्चिदेव असारुप्यं दिस्सा, इदं इमिना कतं भविस्सती ति एवं परेसं आसङ्गनोयसमाचारो । अत्तनो येव वा सङ्कायं सरित्त्थसमाचारो । तस्स हि, दिवाट्टानादिस्सु सज्जि पत्तिस्वा किञ्चिदेव मन्तयन्ते भिक्खू दिस्वा, इमे एकतो हुत्वा मन्तेत्ति, कश्चिं नु खो मया कतकम्मं जानित्वा मन्तेन्ती ति एवं सङ्कस्सरसमाचारो होती” ति [अंअ २।९५] । अयस्सुत्तस्सा ति सञ्जातरागादीहि ति वत्स । तेनेव कारणेन कस्सम्भुजातस्स, कचवरजातस्सा ति अत्थो ।

१५७ फेणुद्देहकं ति फेणं वह्निंत्वा, वत्सारंत्वा ति अत्थो ।

१५८ सङ्कस्सरसमाचारो ति सङ्कस्सरसमाचारो, अयमेव सीहलपाठो ।

१५९ अत्तानुवादादिमयं ति, “चत्तारीमानि भिक्खवे भयानि । कतमानि चत्तारि ? अत्तानुवादभयं, परानुवादभयं, दण्डभयं, दुग्गतिभयं” ति [अं २।१६०] एव वुत्तं चतुर्विधं भयं ।

१६० उच्चिज्जित्वा ति सप्रेगं आपज्जित्वा, व्याणुत्तासेन वत्तसित्वा ति अत्थो । घोदापेतव्यं ति विसोधेतव्यं ।

इति विमुद्धिमग्गदीपिकाय

सीलनिर्देशटीका समप्ता ।

द्वितीयो परिच्छेदो

धुतङ्गनिर्देशटीका

१ अस्मिच्छता इति सत्तुगुणानं निगूह्यता, पटिग्गहणे च मत्तञ्जुता । सत्तुट्ठि यच्च सत्तुट्ठिता । सल्लेग्गो इति सीलादिगुणेष्वेहि किलेसाणां सम्मा लिखनं, तत्तुकरणं । परियेक्को इति मुञ्जागारे अभिरति । अपचयो इति यथा किलेसा न आचिनन्ति तथा पटिपज्जन । धिरियारम्भो इति सम्मावायामो । सुमरत्ता इति सुख भरणोयता, सुपोमता । आदिसहेन अप्पक्खिता, सहहुक्खुत्तिता इति एवमादोनां अब्बे सम्पि गुणानं सङ्गहो वेदितव्ये ।

पोराणो अरियवसत्तये इति, 'चत्तारोमे भिक्खवे अरियवसा अग्गङ्गो रत्तञ्जो वंसञ्जो पोराणा असङ्गिण्णा असक्खिण्णपुञ्जा न सङ्कीयन्ति न सङ्कीयिस्सन्ति, अप्पटि कुट्ठा समणेहि ब्राह्मणेहि विञ्चूहि । पत्तमे चत्तारो ? इध भिक्खवे भिक्खु सत्तुट्ठो होति इतरीतरेण चीवरं इतरीतरचीवरसत्तुट्ठिया च वण्णवादी, न च चीवरहेतु अनेसन अप्पटिरूप आपज्जति, अलद्धा च चीवरं न परितस्सति, लद्धा च चीवरं आराधितो अमुच्छित्तो अनङ्गापन्नो आदीनन्दस्सावी निस्सरणपङ्को परिमुञ्जति, ताय च पन इतरीतरचीवरसत्तुट्ठिया नेत्तानुक्कंसेति, नो परं वग्गेति, यो हि तथं दग्गो अनल्लो सम्पज्जानो पत्तिस्सतो, अयं वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणो अग्गङ्गो अरियवसे ठितो । पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सत्तुट्ठो होति इतरीतरेण पिण्डपातेन इतरीतरपिण्डपात सत्तुट्ठिया च वण्णवादा ५ पे ५ अयं वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणो अग्गङ्गो अरियवसे ठितो । पुन च परं भिक्खवे भिक्खु सत्तुट्ठो होति इतरीतरेण सेनासनेन ५ पे ५ अयं वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणो अग्गङ्गो अरियवसे ठितो । पुन च परं भिक्खवे भिक्खु भावनारामो होति भावनारामो पटानारामो होति पटानरामो, ताय च पन भावना रामताय भावनारमिया पटानारामताय पटानरमिया नेत्तानुक्कंसेति नो परं वग्गेति, यो हि तथं दग्गो अनल्लो सम्पज्जानो पत्तिस्सतो, अयं वुच्चति भिक्खवे भिक्खु पोराणो अग्गङ्गो अरियवसे ठितो" इति [अ २।३५-३६] एवं वुत्तेसु चत्तसु अरियवसेसु पुरिमे अरियवसत्तये पटिद्वहिता ।

३ लक्ष्मणादीही ति लम्पणसपञ्चुपट्टानपट्टानेहि । तसमत्था हेट्टा
 युत्तनयानुसारेण वेदितव्यो [वि १।२०—२२] । समादानविधानतो ति, कथं समा-
 दातवानो ति तेस समादानस्स विधानतो । पमेदतो ति, वकट्टो, मज्झिमो, मुट्ठो ति
 तिविधपमेदतो । भेदतो ति विनासतो । कुसलत्तिकतो ति, “कुसला धम्मा, अकु-
 सला धम्मा, अयाकता धम्मा” ति इमस्स धम्मसङ्गणिया मात्तिकाय पठमत्तिकस्म वसेन ।
 धुतादीन ति, धुतो धुतवादो धुतधम्मा धुतङ्गानो ति इमेस विभागतो [वि २।८०]
 समासम्पासतो ति सट्ठेपतो वित्थारतो च [वि २।८७-९२] ।

४ तं सीलं अस्सा ति इदं, “शीलम् । ४ । ४ । ६१” इति पाणिनिमुत्त-
 सन्धायाह ।

१० निहोतुप्पभायपञ्चुपट्टानानी ति पदतो पर, अप्पिच्छताविअरिय
 धम्मपट्टानानी ति इदं पठनीय । अयं पाठो अम्हाकं पमाददोसेन ओदीयि ।
 तत्थ अप्पिच्छतादी ति इट्ठा अप्पिच्छत्थादिसु ये अरियधम्मा, परिसुद्धधम्मा
 बुत्ता [१।४९, वि २।१] ।

१३ एकसङ्गीतिकस्सा ति धीमनिकायादिसु एकनिकायिकस्स । पत्था ति
 अत्तना पि समादासम्पत्थे । “जेट्ठभातु धुतङ्गप्पिच्छताय वत्थू ति, सो किर थेरो
 नेसज्जिको । तस्स तं कोचि न जानाति । अथेकदिवसं रत्तियं सयनविट्ठे निस्सिन्न
 विज्जुल्लतोभासेन निस्वा इत्थो पुच्छि, किं भन्ते तुम्हे नेसज्जिका ति । थेरो धुतङ्गप्पिच्छताय
 तावदेव निपत्तिवा पच्छा समादीयो” ति [टीका १।१३४-१३५] । इवमेव वत्थु गण्डिय
 गहितं । ■ पन रथग्निनीतसुत्तण्णनार्यं आगतवत्थुना न समेति । बुत्तं हेतं तत्थ—

“वेत्तियपय्यते द्वे भातियत्थेरा वसिसु । कनिट्ठो वपट्ठाकेन पेसिता वच्छुल्लखिडका
 गहेत्वा जेट्ठस्स सन्तिकं अगमासि, परिभोगं भन्ते करोथा ति । थेरस्स च भत्तकिच्चं
 कत्वा मुखं विक्खालनकालो अहोसि । सो, अलं आवुसो ति आह । कच्चिं भन्त
 एकासनिक्का ति ? आहरावुसो वच्छुल्लखिडका ति पब्बासवस्सानि एकासनिको समानो
 पि धुतङ्गं निगूढमानो परिभोगं कत्वा मुखं विक्खालेत्वा पुन धुतङ्गं अधिट्ठाय गतो” ति
 [मञ्ज २।१८७-१८८] ।

१६ तालवेळ्ळिममो ति महागामनगरे एवनामकाय बोधिय ।

१९ चोलकमिक्खयाया ति भिक्खुहि चोळणण्डत्थं भिक्खुणाय चरन्तेहि
 लद्धं । वस्सग्गेना ति वस्सावासस्स अन्ते यं उपासकेहि भिक्खुणं दत्त्वा गाहेत्वा पंसु
 कूलिकस्स दिग्गयि ।

२१ "अनुजानामि भिरग्ने ऋषसम्पादे-ता चत्तारो निरमय आचिरिम्भु ।
पिष्टियातोपभोजनं निम्साय पञ्चजा, तथ ॥ यावज्जीवं वस्माहो करणीयो पसुत्न
चीवर निम्साय पञ्चजा, तथ त यावज्जीवं वस्माहो करणीयो रङ्गमूलमनासर्त
निम्साय पञ्चजा, तथ त यावज्जीवं वस्माहो करणीयो पूतिमुत्तमेमज्ज निम्साय
पञ्चजा, तथ ते यावज्जीवं वस्माहो करणीयो' ति [महा १।१०६-१०७] एवं महा
वगपात्रिय आगतमु चनुमु निम्भयेसु अत्तता यथापटिन्नाताय दुधियनिम्भयानुस्पाप
पटिपत्तिया विज्जमानता निरुत्तयानुरुपपटिपत्तिमध्माद्यो । पठमे अरिययसे ति
हेट्टाबुत्तेसु अरिययसेसु [२।१] पठमे अरिययम । पच्छिमाय अनताया ति अत्ततो
पण्डितो आगच्छतां मनुस्मानं ।

२२ पटिप्प सममुद्धमर ति उपसम्पदमाळे, 'आम भ-त' ति आचरियप
मुत्तस्स महम्म सन्मुग्गा दिन्न पटि-न समुम्म-तो ।

२३ त्रिचारक ति सहाय भिक्षु वा सामणेर वा । यो व रिन्नां पातु ममत्था
सो विचारको ति पुचति ।

२४ तत्रट्टकपञ्चधारणं 'गम अत्त-तो वा परस्म वा मन्त-र' सनासा पशत्य
रणवसेन ठपित ।

२५ स-तुट्ठो होती ति, "इध महाराज भिक्षु स-तुट्ठो होति कायपरिहारिकेन
चीवरनेन दुष्पिडपण्डितारिणेन पिण्डपातेन । सो येन या-य पक्कमति, समादायेव पक्कमति ।
सव्यथा पि महाराज पक्खा सकुण्णो यन येनव हेति, सपत्तमारो व हेती" ति
[दी १।१४४-१५] एवं आमन्त्रफलमुत्ते वुत्तनयन स-तुट्ठा ।

२७ सत्तुभत्त ति सकलस्स महम्म दातव्य भोजनं । उद्देसभत्त ति कनिपये
भिक्षु उद्दिस्स दातव्यं भत्त । एतत्ता भिक्षु आगच्छ नू ति दायका सलाकायो पेसेन्ति ।
ता दत्ता भिक्षु पिण्डपातं लभन्ति । तादिसाहि मलाकाहि लद्धं सलाकभत्त ।
पक्कस्स एकस्मि दिवसे दातव्यं भत्त पक्कस्सक । उपोसथदिवसे दातव्यं उपोसथिक ।
पाटिपददिवसे दातव्यं भत्त पाटिपदिक । आगतुके भिक्षु उद्दिस्स दातव्यं
आग तुक्कभत्त । गमि-र भिक्षु उद्दिस्स दातव्यं गमिकभत्त । गिनानां अत्थाय
पेसित गिलानभत्त । तस सपट्टाकान अत्थाय पेसित गिलानुपट्टाकभत्त । विहारं
उद्दिस्स दातव्यं विहारभत्त । गामे धुरगेहे एवं ठपेत्ता दिन्न धुरमत्त । दायकेहि
वारो दातव्यं धारभत्त । निरामिससलाका ति भेसज्जादिपटिर्सुत्ता यावकालिक
वज्जा सलाका ।

२८ पटिकम् आहरित्वा ति पुरतो गच्छन्तो पि पत्तं कृत्वा तेन पत्तेन आह
रित्वा दिन्न भिक्षुसम्पि गणहाति । सेरिविहारसुखं ति (स्वैरी) अपरायत्तपुत्ति
विहारितासुर । अरियवसो ति अरियवसमुत्पटिसयुत्ता धम्मकथा ।

२९ निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो ति आदि हेट्ठानुत्तनयेन वेदितव्य
[२।२९] । निच्च अन्तरघर पत्रिसन्तस्सेव सुपटिच्छन्नगमनादयो सेखियवम्मा [पाचि
५३२-५४४] सम्पञ्जती ति सेखियपटिपत्तिपूरण । “गणभोजने अञ्जत्र समया
पाचित्तिय” [पाचि ३१३], “परम्पराभोजने अञ्जत्र समया पाचित्तिय” [पाचि ३१९],
“यो पन भिक्षु निमन्तितो सभत्तो समानो पुरेभत्त वा पच्छाभत्तं वा कुल्लेसु चारित्त
आपज्जेय्य अञ्जत्र समया पाचित्तिय” ति [पाचि ३६५] इमानि तीणि सिक्खापदानि
सन्धाय गणभोजन सिक्खापदेहि अनापत्ती नि वुत्त । तस अर्थपरणना
पाचित्तियकण्डे आगतनयेन वेदितं वा । पच्छिमाज्जनतानुकम्पन ति आगामिजनताय
अत्तनो गतिं आपादनेन अनुकम्पनं ।

३० चातुहिस्सो ति चतुर्दिस अप्पटिहतगमनसीलो । आजीयम्मा ति
आजीवो अस्स । देवा पिहन्ति तादिनो ति देवा न इच्छन्ति । पिहधातुयोगे
सम्पदानवचन । स्पृहेरीप्पित [पाणिनि १।४।३६] ।

३१ परिस्सयो ति चण्डगोणकुट्टरादीन वा वेमियामुराधुत्तादीन वा विषा-
धन, उपह्वो ।

३२ सट्ठारं ति पत्तद्वारं । “तेन यो पन समयेन सक्को देवानमि दो आय-
स्मतो महाक्खसपस्स पिएडपात दातुकामो होति, पेसकारवण्ण अभिनिग्मित्वा
तन्तं पिनाति । सुजाता असुरकञ्जा तसर पूरेति । अथ यो आयस्मा महाक्खसपो
राजगहे सपदान पिएडाय चरमानो येन सक्खस्स देवानमिन्दस्स निरेसन तेनुपसङ्गमि ।
अहसा यो सक्को देवानमिन्दो आयस्मत महाक्खसपं दूरतो व आगच्छन्तं, दिस्वान घरा
निस्समित्वा पन्नुगन्त्वा हत्थतो पत्तं गहेत्ता घरं पणिसित्वा घट्टिया ओदनं वद्धरित्वा
पत्तं पूरेत्वा आयस्मतो महाक्खसपस्स अदासो” ति [४।११५] इदं उच्यते आगतद्वानं
सन्धाय, तस्स पि पत्तविस्सट्ठट्टानमेव पञ्जायती ति आह ।

३३ समानुकम्पिता ति द्वितेसिताय विभागाभावतो सन्धेस समानुकम्पि
भागे । संसट्ठविहारदिका कुलान उपगमने आदीनया, तेषं अभावो कुलूपका
दीनवाभावो । अहानानभिनन्दना ति निमन्तनस्स अनिच्छा । अभिहारंता ति
आदरेन दिन्नपञ्चयदानेन ।

३५ चिप्पस्ते ति अपरिनिट्ठिते ।

३७ अनतिरिक्तपथया अनापत्ती ति, “यो पन भिन्नु भुत्तावी पवारितो अनतिरिक्त रादनीय वा भोजनीय वा खादेय्य वा भुञ्जेय्य वा पाचित्तिर्य” ति [पाचि ३२८] इमिना सिक्कपापदेन या आपत्ति भवेय्य सा न होति । “अनतिरिक्त नाम अकपियरुत्त होति ७ पे ७ न गिलानातिरिक्त होती” ति [पाचि ३२९] एव वुत्त अनतिरिक्तं, य अनसिट्ठ न भवति ।

४० त सच्च हत्थेन या ति त वामहत्थेन गहत्ता दन्तिपणहत्थेन भिन्दित्वा सावित्तु वट्ठति ।

४१ अन्निच्छताया ति, अत्र अत्र नानाभाजनेसु ठिते नानारसे इच्छा एहस्सा ति अन्निच्छा, तस्स भागो अन्निच्छता, ताय पदान् ।

४३ पवारित्वा ति अलं ति पटिस्सपित्वा ।

४४ पवारणा ति पटिक्खपो । पवारितो ति, यन अलमिदं ति वुत्त सो भिन्नु ।

४५ ओद्धरिक्कत्तामाघो ति बुद्धिपूर्कताय अभावो । आमिससन्निधिया अभानो निरामिससन्निधित्वा ।

४९ आरोपित्तेना ति य धनु सन्नहित्वा आचरिया सिप्प सिक्खापेत्ति, तादिसन धनुना ।

५६ सोम तरिक्कक्ख ति पथ, “द्विज राजून रज्जसीमाय ठितरुक्करो । सथ हि तेस राजूनं पल्लवायो उपगत्वा अतरन्तरा युद्धं करय्य, चोरा पि पारिपथिका समोसरता भिन्नुत्तमं सुत्तनं निसोदितुं ॥ ६ वा” ति [टीका १।१४५] य टीकायं वुत्त, ॥ न युत्त ति मञ्ज्याम् । गण्डिय पन, “सीमाय निमित्तं रुक्कं तं पन सह कम्मत्थाय वारितं” ति वुत्तं । इदमेव गहेत्तं । पथ हि सीमा ति मङ्गस्स सह कम्मत्थाय सन्निपत्तनट्ठानं । तत्र ठितरुक्कमूले भिन्नुना न वसितव्यं । खेत्तिपरुक्ख ति य, अय दवत्ताधिद्वितो ति मञ्ज्यमानां मनुस्सा पूजेन्ति । निग्यासरुक्ख ति सङ्गुलरुक्खादिक, यस्स निग्यासो मनुस्सान् उपगोगारहो होति । फलरुक्खं ति फलितरुक्खं । वग्गुलोहि अधिट्ठित रुक्ख वग्गुलिरुक्ख ।

५७ पण्णसट्ठ ति रुक्कतो पतितपण्ण । महदिचसे ति उस्मवदिचसे ।

६० उद्धिसत्तेना ति परेसं वत्ति उग्गण्हापेन्तन । उद्धिसापेत्तेना ति सर्यं वन्ति उग्गण्हेन्तेन ।

६१ अच्युन्नमरियाठ ति यस्म मरियादाय वसोदकस्म अपरिसनत्थं तिण
पयणादाहि छादन कत न होति तादिस पञ्जार । पिट्टपटो ति गलित्थदसाटको ।

६५ उप्पन्नपरिस्सयविघातत्थाया ति एत्थ ये उप्पि वुत्ता परिस्सया
[वि ६।१६-१७], उप्पन्नानं तेसं विघातत्थाय ।

७४ अपस्सेन ति पिट्ठिविस्समनत्थं कतो अपस्मयो । आयोगपटो ति
विस्समनहेतु कट्टेहि वन्धित्वा ठपितपटो ।

७९ “येस ति अभयगिरिवासिके सन्धायाह । ते हि, धुतङ्गं नाम पञ्चतो
ति वदन्ति । तथा सति तस्म परमत्थतो अबिज्जमानत्ता किलेसान धुननट्टो पि न
सिया, समादातवता चा ति तेस वचन पाकिया विरुग्गनी ति दस्सेतुं कुसलत्तिक
विनिम्मुत्त ति आदि वुत्त” ति [टीका १।१५०] ।

८३ अप्पिच्छ ति एत्थ अप्पिच्छत्त ति अङ्गुत्तरपाठो । वुत्त हि तत्थ,
“अप्पिच्छत्तञ्जेव निस्साय सन्तुट्ठिञ्जेव निस्साय सस्सेखञ्जेव निस्साय पविवेकञ्जेव
निस्साय इदमत्थितञ्जेव निस्साय आरञ्जको होतो” ति [अ ३।२४५] । यो तस्स
तस्म धुतङ्गस्म आनिसस जानित्वा तेन अत्थिको होति, सो इदमत्थी, तस्स व
आणं इदमत्थिता ।

९१ भिक्खुनीन, “तेन सो पन समयेन भिक्खुनियो अरञ्जे विहरन्ति ।
धुत्ता दूसेत्ति । भगवतो एतमत्थं आरोचेसु । न भिक्खवे भिक्खुनिया अरञ्जे
वत्थव्य, या वसेय्य आपत्ति दुक्कट्ठा” ति [चुल्ल २।३६८] इमिना सिक्खापदेन
आरञ्जिकङ्ग पटिकिरत्त । “या पन भिक्खुना निमन्तिता वा पवारिता वा सादनीय
वा भोजनीय वा सादेय्य वा भुञ्जेय्य वा पाधित्तिर्य” ति [भिक्खुनी १८७] इमिना
सिक्खापदेन नत्तलुपच्छामत्तिकङ्ग पटिकिरत्त । “या पन भिक्खुनी एका वा गामत्तरं गच्छेय्य, एका वा नदीपारं गच्छेय्य,
एका वा रत्तिं विप्पवसेय्य, एका वा गण्णहा ओहीयेय्य, अयम्पि भिक्खुनी पठ
मापत्तिक धम्म आपन्ना निस्सारणीय सङ्घादिसेसं” ति [भिक्खुनी ३४] । इमस्स
सिक्खापदस्स वसेन भिक्खुनिया दुतियक विना वसितु न घट्टति ।

इति विमुद्दिमग्गदीपिकाय
धुतङ्गनिर्देशटीका समप्ता ।

३३ इतरो ति आगतुकथेगे । कत्तरदण्डो ति आलम्बनयट्टि । उपा
हनहरणत्थ कता थविका उपाहनत्थयविका ।

३४ धातुनिधानट्टान ति, वायव घन, धम्मकरण, "हानसाटिका, अरखरु-
धातु चा ति इमास चतुच्च पुद्धान चतस्सत्त धातुन निदहितट्टानं [टीका १।१६९] ।

३५ सुचिते सुचितो ति, "इध गहपति णक्को गिहोहि ससट्ठो निहरति
सहनथो सहसोवी, सुचितेसु सुचितो, दुक्कित्तसु दुक्कित्तो" ति [स ३।१४]
आदिना ण्येन ।

३६ उद्देसत्थ ति तत्तिं उगणित्तु । रोहण ति मोहलदीपे दक्खिणजनपद ।

३७ गङ्गातीरे ति सीहलदीपे ण्वनामकाय नदिया तारे ।

४२ रथविनीतपट्टिपद ति मज्झिमनिकाये मूलपण्णासके आगत रथ
विनीतसुत्त [म १२८७-२९७] । नाळकपट्टिपद ति सुत्तनिपाते नाळकसुत्त [सु
४६६-४७३] । तुण्डकपट्टिपद ति सुत्तनिपाते तुण्डकसुत्त [सु ५१३-५१७] ।
अरियजलपट्टिपद ति अद्गुत्तरनिकाय चतुक्कनिपाते अरियवससुत्त, त हट्ठा वट्ठ
मेय [२।१] ।

४३ महापरिवारे ति, णक्कमि पञ्चये दावन्न तं अज्जाहि पञ्चयेहि परिवारत्वा
देति । धाङ्गुल्लिकपिएडपातिका ति पिएडपातिका पि समाना पञ्चयबहुलत अनुयुत्ता ।

४६ पञ्चज्जापेक्खी ति यो कस्सचि पञ्चज्जाट्टाने गमनकामो होति ।

४९ न चोदेत्तञ्चा ति, दहा ति न वत्तञ्चा ।

५० अन्नमनग्गे ति अनादिमति ससारचक्के [२२।१४ दट्टन] ।

५१ मज्झिमपण्णासको आगच्छती ति वुत्तप्पदेसानं सदिसताय अस
क्काम्यन्तास्स व्यामुट्ठनवसेन सो पण्णासको मिसित्तो भवति ।

५३ पञ्चनिकायमण्डले ति दीधनिकायादिसु पञ्चसु क्तपरिचयान पण्डि
तान परिताय । सुयण्णमेरी ति सुवण्णलित्ता नत्तममेरी ।

५४ तट्टिकाया ति पीठतो ओतगत्वा भूमिय बिलीवमये तट्टिकामने
निर्सीदित्वा ।

५५ आचरियस्स अपचितिदस्सन्तथ चोवर परिमण्डता पारुपित्वा ।

५६ पोथुज्जनिका पुथुज्जनस्म इद्धि । उत्तानसेय्यकदारको ति अतितरण्य
दाको यो पस्सेन सवितु न सक्कोति, उत्तानो एव सति । तरुणसरस्स सङ्कुणादयो

खादति, तस्मा त रम्भितु दुष्करं होति । अप्पमत्तकेनेव मिज्जती ति अप्पकेनेव परिस्सयेन विजस्सति ।

५८ इस्सरज्जेने ति गामभोजकादिषु राजनियुक्तेषु पुरिसेषु ।

६० चत्तालीसाया ति उपरि वृत्तेषु [वि ३।१०५] कम्मट्टानेषु ।

६१ पियो ति अत्तनो सोलादिसम्पत्तिया अन्तेवासिकान् पियो होति मत्तापो । पयं गरु च भाजनीयो च । वत्ता ति वचनकुसलो । वचनकप्पमो ति यो परेसं दिन्न ओगाद सयं आचरति । गम्भीरं ति रहस्मयम् । नो चट्टाने नियोजये ति यो कम्पि पुग्गलं न अट्टाने अहितं नियोजेति । इमेहि सत्तहि अङ्गेहि समन्नागतो कल्याणमिच्छां वेदितव्यो ।

६४ लज्जी होती ति हिरोत्तप्पेन समन्नागतो होति । तन्तिधरो ति बुद्धवचने सुटुसलो । वसानुरक्खको ति बुद्धानुबुद्धान् वसस्स अनुरक्खको । पवेणि पालको ति आचरियपरम्पराय अनुपालको ।

६६ गमिकवत्तं ति, “गमिकेन भिम्बवे भिम्बुना दारुभण्डं मतिकामण्डं पट्टिसामेत्वा द्वारवातपानं थकेत्वा सेनासनं आपुञ्छा पक्कमित्थं” ति [चुल्ल २।२२२] एवमादिकं तन्मध्मे वृत्तं गमिकवत्तं । वत्तपट्टिपत्तिं ति पविट्टकाले आगन्तुकवत्तं [चुल्ल २।२१४-२१८], निम्बमकाले गमिकवत्तं ति यथारहं तस्स तस्मिन् वत्तस्स पट्टिपत्तिं पूरयमानेन ।

७४ ससग्गसन्निपातवसेना ति रागदोसवर्गिया, रागमोहचरिया, दोसमोहचरिया, रागदोसमोहचरिया ति एव ससग्गस्स सन्निपातस्स च वसेन । तथा सद्धादीनं ति, सद्धाबुद्धिचरियां, सद्धावितक्कचरिया, बुद्धिवितक्कचरिया, सद्धाबुद्धिवितक्कचरिया ति एव सद्धादीनम्पि ससग्गसन्निपातवसेन अपरापि चतस्सो ।

७५ कुसलप्पवत्तिसमये ति कुसलकम्मकरणकाले । अहितं ति कामगुणं । हितं ति कुसलं ।

८० पुञ्चाचिएणनिदाना ति पुञ्जस्मिन् भवे आचिएणं कम्मं निदानं कारणं यासं ता । धातुयो दोसा च निदानं यासं ता धातुदोसनिदाना । पुञ्चे ति पुञ्जभवे ।

८२ अपरिच्छिद्ध्यवचनं ति परिच्छेदकारिताय पञ्चाय परिच्छिन्दिता वृत्तवचनं न भवति, अनुपपरिस्मृत्वा वृत्तं ति अत्यो ।

८३ वस्सदक्खिन्नेने ति, वस्सदो ति वस्सज्जता, तस्स वस्सदस्स कित्तनं, वण्णनाय । कम्मग्राहकपापे ति कम्मकरणकाले, कुसलकम्मकरणे अन्तरन्तरा

११५ कसिणुग्घाटिमत्ता नि, आकासान्धायतां वसिणं वग्घाटेति अपनेति, तस्मा वमिणुग्घाटिस ति वुचति, तस्स भावतो [वि १०।७, ८ दट्ठञ्च]। विञ्जाण ति विञ्जाणधायतन। विञ्जाणापगमो नि आक्खिञ्जायतन।

११६ सेसानि नि, वुद्धानुस्सति, घम्मानुस्सति, मद्धानुस्सति सोलानुस्मति, चागानुस्मति, देवसानुस्मति, मरणसति, उपसमानुस्सति, आहार पटिबूलमञ्जा, चतुधातुवत्थान ति इमानि दम। तेस पटिभागनिमित्तं नत्थि, परिकम्मनिमित्तं वगहनिमित्तं ति इमानि द्वे व निमित्तानि तत्थ उपपाप्मति।

११७ सेसानि छा ति, चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासान्धायतनं आक्खिञ्जायतनं ति इमंति छ।

११८ देघेरू ति कामान्तरदेवेषु। तत्थ हि असुभान्ध पटिबूलाहारस्म च सम्भरो नत्थि। अन्नलोके अस्मात्परस्मासान्ध आमारतो आनापानसति चा ति युत्तं।

११९ सेसानि अट्टारस्ता नि, वुद्धानुस्मतिआदयो छ अनुस्सतियो, मरण सति, उपसमानुस्सति, आहार पटिबूलसञ्जा, चतुधातुवत्थानं, चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो आरुप्पा ति इमानि अट्टारस।

१२० अभिञ्जान ति द्वादसमे तेरसमे च परिच्छेदे वुत्तान इद्विविधादिनं अभिञ्जानं। सुराधिहारविपरस्सनाभवसम्पत्तीन ति दिट्ठघम्मसुप्रविहारस्स च विपरस्सनाय च देवलोकादिषु उपपत्तिसङ्गाताय भवसम्पत्तिया च।

१२१ घणकसिणानी ति, नीलकसिण, पीतकसिण, लोहितकसिण, ओणत कसिणं ति इमानि चत्तारि। सेसकसिणानी ति सेसानि द्व कमिणानि।

१२२ एकस्सेव सत्तं कम्मट्टामानी ति, "मेत्तं राहुल भावनं भावेहि। मेत्तञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो व्यापादो सो पहियिस्सति। करुणं राहुल भावनं भावेहि। करुणञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो या विहेसा सा पहियिस्सति। मुदितं राहुल भावनं भावेहि। मुदितञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो या अरति सा पहियिस्सति। उपेक्खं राहुल भावनं भावेहि। उपेक्खञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो पटिघो सो पहियिस्सति। असुभं राहुल भावनं भावेहि। असुभञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो रागो सो पहियिस्सति। अनिच्चसञ्चं राहुल भावनं भावेहि। अनिच्चमञ्चञ्चि ते राहुल भावनं भावयतो यो अस्मिमानो सो पहियिस्सति। आना पानसति राहुल भावनं भावेहि। आनापानसति राहुल भावित्ता वहुलोक्ता महप्फना

होति महानिसंसा" ति एकस्स आयस्मतो राहुलस्स सत्त कम्मट्टानानि महाराहुलोवाद
सुत्ते वुत्तानि [म २।१४०] ।

१२६ अतज्जनीयो वि अनिग्गहेत्थो । आमिसेना ति श्रीवरादीहि पच्चयेहि ।
धम्मेना ति धम्मिकेन ओपादेन ।

१२८ तिससन्न बोधीन ति, सावकबोधि, पच्चेकबुद्धबोधि, सम्मासम्बोधी ति
इमासं तिससन्न ।

१३० पकतिया उग्गहितकम्मट्टानस्सा ति सज्जायवसेन मनसिकारवसेन
तस्मिं कम्मट्टाने क्तपरिचयस्स ।

१३१ चत्तारो कसिणदोसा [वि ४।२४], कसिणकरण [वि ४।२५],
कतस्स भावनानयो [वि ४।२६-२९], दुयिध निमित्त [वि ४।३०-३१],
दुयिधो समाधि [वि ४।३२-३३], सत्तयिध सत्पयासत्पाय [वि ४।३५-४१],
दसयिध अप्पनाकोसल्लं [वि ४।४२-६५], चिरियसमता [वि ४।६६-७३],
अप्पनाधिधान ति [वि ४।७४-७८] इमे नच आकारा पयवीकसिणनिहेसे आनि
भविस्सति ।

१३२ निमित्त ति, एत्थ न पथवीमण्डलादिनिमित्त, आचरियस्स अधिप्पाया
द्विक निमित्त । तस्मा आह—त त आकार उपनिबन्धित्या ति ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

कम्मट्टानगहणनिहेसटीका समप्ता ।

११५ वसिष्ठायादिमत्तांति, आनासाध्यायतां वमिषं वपादेति अपनति, तरसा वसिष्ठायादिमंति ति युति, तस्म भावता [वि १०।७, ८ दृश्य]। विष्प्राण ति विष्प्राणध्यायतनं। विष्प्राणापगमो नि आविष्प्राणायतनं।

११६ सेमानि नि, बुद्धानुस्मति, धर्मानुस्मति, सङ्गानुस्मति सोऽनुस्मति चागानुस्मति, देवतानुस्मति, मण्यसति, उपममानुस्मति, आहरे पटिक्लमज्जा, चतुधातुवत्थानं नि इमानि दम। तमं पटिभागतिमितं गधि, परिक्रमनिमित्तं वगाहनिमित्तं ति इमानि द्वय निमित्तानि तत्थ उपपत्तिः।

११७ सेसानि छा नि, चत्तारो मद्गविहारा, आनासानध्यायतनं आविष्प्राणध्यायतनं ति इमानि द्वय।

११८ देयेसु ति कामान्तरादेशे। तं हि असुमान्तरं पटिक्लमज्जास्य च सम्भवो नतिथि। मद्गलोके अस्मासपस्मानाम् अभावतो आनापानसति या ति युत्तं।

११९ सेसानि छद्दारस्ता नि, बुद्धानुस्मतिआदयो द्वय अनुस्मृतियो, माण्यसति, उपममानुस्मति, आहार पटिक्लमज्जा, चतुधातुवत्थानं, चत्तारो मद्गविहारा, चत्तारो आरम्भा ति इमानि अद्दारस्त।

१२० अभिष्प्राण नि द्वादसमे तन्ममे च परिच्छदं युत्तान इद्विविधादि अभिष्प्राणं। सुखविहारविपस्मनामजसम्पत्तीनं ति दिग्धम्मसुखविहारस्य च विपस्मनाय च दवलोक्यादिसु उपपत्तिसद्भासाय भवमम्पत्तिया च।

१२१ वण्णकसिणानी ति, नीलकसिणं, पातकसिणं, लोहितकसिणं, ओणव कसिणं ति इमानि चत्तारि। सेसकसिणानी ति सेमानि द्वय कसिणानि।

१२२ एकस्सेज सत्तं कम्मट्टानानी ति, "मेत्तं राहुता भावनं भावेहि। मेत्तञ्चिह्णं राहुल भावनं भावयतो यो व्यापादो सो पहियिस्सति। कसणं राहुल भावनं भावेहि। कसणञ्चिह्णं ते राहुता भावनं भावयतो या विहसा सा पहियिस्सति। मुदितं राहुल भावनं भावेहि। मुदितञ्चिह्णं ते राहुल भावनं भावयतो या अरति सा पहियिस्सति। उपेक्कं राहुल भावनं भावेहि। उपेक्कञ्चिह्णं ते राहुल भावनं भावयतो यो पटिपो सो पहियिस्सति। असुभं राहुल भावनं भावेहि। असुभञ्चिह्णं ते राहुल भावनं भावयतो यो रागो सो पहियिस्सति। अनिच्चसज्जं राहुता भावनं भावेहि। अनिच्चसज्जञ्चिह्णं ते राहुल भावनं भावयतो यो अस्मिमानो सो पहियिस्सति। आनापानसति राहुल भावनं भावेहि। आनापानमति राहुल भाविता बहुलोक्ता महप्फला

होति महानिर्वाणा" ति एक्कस्स आयस्मतो राहुलस्स सत्त कम्मट्टानानि महाराहुलोवाद
सुत्ते वुत्तानि [म २१४०] ।

१२६ अतज्जनीयो ति अनिगहत्तव्यो । आमिसेना ति चोवरादीहि पच्चयेहि ।
धम्मेत्रा ति धम्मिकेन ओवादेन ।

१२८ तिरस्सन्न घोघीन ति, सावकघोधि, पच्चेक्कुद्धवोधि, सम्मासम्बोधी ति
इमास तिरस्सन्न ।

१३० पक्कतिया उग्गहितकम्मट्टानस्सा ति सञ्जायत्सेन मनसिकारवसेन
च तस्मिं कम्मट्टाने क्तपरिचयस्स ।

१३१ चत्तारो कसिणदोसा [वि ४।२४], कसिणकरण [वि ४।२५],
कतस्स भाषनानयो [वि ४।२६-२९], दुविध निमित्त [वि ४।३०-३१],
दुविधो समाधि [वि ४।३२-३३] सत्तविध सप्पयासप्पाय [वि ४।३५-४१],
द्वसविध अप्पनाफोसत्ता [वि ४।४२-६५], चिरियसमत्ता [वि ४।६६-७३],
अप्पनाविधान ति [वि ४।७४-७८] इमे न च आकारा पथवीकसिणनिद्देशे आनि
भविस्सन्ति ।

१३२ निमित्त ति, एत्थ न पथवीमण्डलादिनिमित्त, आचरियस्स अधिप्पाया
दिक निमित्त । तस्मा आह—त त आकार उपनिषन्धिस्स ति ।

इति विम्वद्धिमग्गदीपिकाय
कम्मट्टानगहणनिद्देशटीका समप्ता ।

११५ कसिणुग्घाटिमत्ता ति, आकासानध्यायतं कमिणं उग्घाटेति अपनेति,
तस्मा कमिणुग्घाटिम ति बुध्वि, तस्स भावतो [पि १०।७, ८ दृश्य]। विज्झाण
ति विज्झाणध्यायतन। विज्झाणापगमो ति आक्खिज्झायतनं।

११६ सेसानि नि, बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति, मङ्गलानुस्सति, सोलानुस्सति,
चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मग्गसति, उपसमानुस्सति, आहरे पटिक्कलसञ्जा,
चतुधातुवत्थान ति इमानि दम। तेस पटिभागनिमित्त नत्थि, परिकम्मनिमित्त
उग्घाहनिमित्त ति इमानि द्वय निमित्तानि तत्थ उपत्ता भन्ति।

११७ सेसानि छा ति, चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासानध्यायतनं आक्खि
ज्झायतन ति इमानि छ।

११८ देवेस्सु ति कामान्तरदेवेसु। तत्थ हि असुभानध्व पटिक्कलाहारस्स च
सम्भवो नत्थि। ब्रह्मलोके अस्सासपस्मासान् अभवतो आनापानसति था ति युत्त।

११९ सेसानि अट्टारसा ति, बुद्धानुस्सतिआद्यो छ अनुस्सतियो, मरण
सति, उपसमानुस्सति, आहार पटिक्कलमञ्जा, चतुधातुवत्थान, चत्तारो ब्रह्मविहारा,
चत्तारो आरप्पा ति इमानि अट्टारस।

१२० अभिज्झान ति द्वादसमे वरसमे च परिक्खेदे युत्तान इद्विषादिन
अभिज्झान। सुप्पविहारविपस्सनाभयसम्पत्तीन ति दिट्ठधम्मसुखविहारस्स च
विपस्सनाय च देवलोकानि सुप्पपत्तिमद्भाताय भवसम्पत्तिया च।

१२१ घणकसिणानी ति, नीलरम्मिण, पीतरम्मिण, लोहितरम्मिण, ओदात
कसिणं ति इमानि चत्तारि। सेसकसिणानी ति सेमानि छ कसिणानि।

१२२ एकस्सेव सत्त कम्मट्ठानानी ति, "मेत्तं राहुल भावन भावेहि।
मेत्तञ्चि ते राहुल भावन भावयतो यो व्यापादो सो पहियिस्सति। कण्ण राहुल
भावन भावेहि। कण्णञ्चि ते राहुल भावन भावयतो या विहेसा सा पहियिस्सति।
मुत्ति राहुल भावन भावेहि। मुत्तिञ्चि ते राहुल भावन भावयतो या अरति सा
पहियिस्सति। उपेक्ख राहुल भावन भावेहि। उपेक्खञ्चि ते राहुल भावन भावयतो
यो पटिथो सो पहियिस्सति। असुभ राहुल भावन भावेहि। असुभञ्चि ते राहुल
भावन भावयतो यो रागो सो पहियिस्सति। अनिच्चसञ्चं राहुल भावन भावेहि।
अनिच्चसञ्चञ्चि ते राहुल भावन भावयतो यो अस्मिमानो सो पहियिस्सति। आना
पानसति राहुल भावन भावेहि। आनापानसति राहुल भाविता बहुलोकता महप्फला

१७ अमलुस्सा ति यस्सादयो । चट्ठमनसीसे ति चट्ठमकोटिय ।

१८ पन्थनी ति पन्थसन्निमित्तविहारो । नगरं ति नगरनिस्सितविहारो ।
दारुना ति दारुनिस्सितेन सह । खेत्त ति खेत्तनिस्सितो । पट्टिभय ति व्यग्व
चोपदिभयेन युत्त । सम्पट्टिभयं ति पि पाठो, अयमेव अत्था ।

१९ गमनागमनसम्पन्न ति परिस्सयाभावेन ज्ञ सममगताय च गमने च
आगमने च युत्तरूपं । महाजनस्स ओक्किण्णताय अभावेन अप्पोक्किण्ण । गवरसा
दीनें सन्दरपादीनञ्च सहान अभावेन अप्पसह अप्पनिग्घोस । आगनागमा ति
दीपनिकायादिके आगमे आगता, आगमपरित्यक्तं सुकुसता ति अत्थो । मातिकाधरा
ति घम्मविनयानं मातिस्सु फत्तपरिचयेन मातिकाधारका ।

२० वल्ल्हीकम्म ति दुब्बनट्टानेसु एण्डानि योजेत्ता दळ्हीकरण । तुल्लकम्म
ति छिन्नट्टानानं सिग्घन ।

२१ कताया ति मण्डलाकारेण कताय । अकताया ति कसितट्टाने एण
मण्डलो वा [वि ४।२३] ।

२२ कते या अकते या ति कते वा अस्ते वा मण्डले । सन्तके ति
सह अन्तेना ति मन्तकं, तस्मि, परिच्छिन्ने ति अत्थो । सकोटिये ति यस्स कोटियो
पञ्चायन्ति, तादिसे ।

२४ नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेना ति नीलादिउण्णमत्तिकाय
ससगवसेन । गङ्गावहे ति सीहलदीपे एउत्तामसाय नदिया सोते । युत्तं हेत
टिकाय—“सीहलदीपे फिर रोवनगङ्गा नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नतट्टाने मत्तिका
अरुणउण्णा” ति [टीका १।२०८] ।

२५ कटसारक ति कटस्स दळ्हुवण्ड । अपनीततिण्णमूलसकपर-
कथलिकाया ति अपनीतानि तिण्णानि मूलानि सम्मरायो कथलानि च यस्सा
तादिसाय मत्तिकाय । तत्थ सकखरा ति थूलवालिका । कथल ति तस्सा एव भेदो
ति अभिज्ञानप्पदीपिकाय युत्त, “सकपरा गुळमेद च कठने पि च दिस्सतो” ति ।
तं पन विचारेत्ता गहेत्तनं । “पादकथलिकं सपनिक्किरपित्तव” ति [३।३१] एत्थ
कथलिक ति पादवसनत्थ मत्तिकाभाजनखण्डनिसेस ति मञ्जाम । इथापि खुद्दकं
मत्तिकाभाजनखण्डं कथलिक ति वत्तुं युत्त ।

२६ रुक्खपाणिका ति कट्टकता मण्डकरणो ।

चतुर्थो परिच्छेदो

पथनीकसिण्णनिदेसटीका

१ परिभोजेतेना नि तस तमं ठागा संसय अपोत्वा यम्मट्टानानुयाग
रिसोयेयन । आनन्नासाल सुद्धु उपट्टानमा आगज्जापट्टियस्स वरत्ता ।

२ पातीय नि पानयाय उदक । परिभोजणीय नि हत्थपादुम्वधोरतादो
अथाय उदक । निट्टिताया नि पुब्बतर आगतभिक्षुं दत्ता परित्थीएय ।

७ भाजनदारुदाणिकादाती नि, रज्जावचनभाजन, रज्जात्थाय शरदाणिषा
रजनपचाट्टानं, पावाकाय नि पयमानेनि दस्सेत्थ्याणि दाति ।

८ चिसमागमदस्सट्टोता ति, पुगिसस्स इत्थिमहो, इत्थिया य पुगिसमदा
विमभागे, वामपागस्स पागणभूत्ता । पुत्तं हेतं—“गादं भिक्षुने अज्ज एकमइमि
समनुपस्सामि यं एयं पुगिसस्स चित्तं पयियादाय तिट्ठति, यथयिदं भिक्षुने इत्थिमहो ।
इत्थिसहो भिक्षुने पुगिसस्स चित्तं पयियादाय तिट्ठती” ति [अं ११-७] एवमादि ।
तादिमस्स मदस्स सट्टट्टनन, आपाधागमनेन ।

९ अयासाय पिरस्स परक्कमती ति यथा सो भिक्षु सत्थं वमितुं न
तामति एव वायमन्ति ।

१० परवनीये ति पूजनोयट्टान ।

१२ पगदोन उपकारकं वत्थु दत्तं नि बुधत्ति । तस्स माधाभूता रुक्कया
वत्थुपकरणककला ।

१३ खल ति धम्ममहन्टानं । पमुत्वेस्स ति विहारस्स आळिन्दामु ।
महासत्त्वभागे ति रज्जा भिक्षुमत्तस्स दिशा मग्गभूमिभागे । मत्थिक्कं सरस्सं स्यादि
ति आरामिका महट्टानं कुलान गावो रुधत्ति । तस उदकचार पट्टिसेधेत्ति,
सट्टस्सत्तमेव उदक गति । ते मनुस्सा मिलात धीदिस्सीस गहेत्था सहस्स
दस्सेत्ति ।

१४ एव विमभागान पुग्गलान ति अज्जमज्जं निरुत्थान भिरवू ।

१५ उदकपट्टन ति उदकनिमित्तं नगरं, यत्थं वाणिज्जा नायाय प्रागन्त्वा
कयविजय करोति । थलपट्टन ति समुद्रतीरतो वा नदीतीरतो वा दूरे स्थितं नगरं ।

१७ अमनुस्सा ति यस्मादयो । चङ्क्रमनसीसे ति चङ्क्रमकोटिय ।

१८ पन्थनी ति पन्यमन्निमित्तविहारो । नगरं ति नगरनिस्सितविहारो ।
दारुना ति दारुनिस्सितेन सह । खेत्त ति खेत्तनिस्सितो । पट्टिभय ति व्यग्घ
चोरादिभयेन युत्त । सप्पट्टिभयं ति पि पाठो, अयमेव अत्था ।

१९ गमनागमनसम्पन्न ति परिस्सयाभावेन च सममगताय च गमने च
आगमने च युत्तरूप । महाजनस्स ओक्खिण्णताय अभावेन अप्पोक्खिण्ण । गवह्सा
धीनं सकट्टराधादीनञ्च सहान अभावेन अप्पसद्ध अप्पनिग्घोस । आगतागमा ति
दीपनिकायादिके आगमे आगता, आगमपरियत्तिर्यं सुक्कुसला ति अत्थो । मातिकाधरा
ति धम्मविनयानं मातिकासु कतपरिचयेन मातिकाधारका ।

२० दब्धीकम्म ति दुब्बनट्टानेसु गण्डानि योजेत्वा दब्धीकरण । तुल्लकम्म
ति छिन्नट्टानान् सिञ्जन ।

२१ कताया ति मण्डलाकारेण कताय । अकताया ति कसितट्टाने एत
मण्डरो वा [वि ४।२३] ।

२२ कते वा अकते वा ति कते वा अकते वा मण्डले । सन्तके ति
सह अन्तेना ति सन्तकं, तस्मि, परिच्छिन्ने ति अत्थो । सकोटिये ति यस्स कोटियो
पञ्चायन्ति, तादिसे ।

२४ नीलपोतलोहितओदातसम्भेदवसेना ति नीलादित्रयमस्तिकाय
ससंगमसेन । गङ्गावहे ति सोहलशपे प्वनामकाय नदिया सोते । युत्त हेत
टिकाय—“सोहलशपे किर रोवनगङ्गा नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नवट्टाने मत्तिका
अरुणवण्णा” ति [टीका १।२०८] ।

२५ कटसारक ति कटस्स दब्धवण्ड । अपनीततिण्णमूलसक्खर
कथलिकाया ति अपनीतानि तिण्णानि मूलानि सप्परायो कथलानि च यस्सा
तादिसाय मत्तिकाय । तत्थ सक्खरा ति थूलवालिका । कथल ति तस्सा प्व भेदो
ति अभिमानप्पदीपिकाय युत्त, “सप्पराग शुक्खे च कठने पि च दिस्सतो” ति ।
त पन विचारेतवा गहेत्त । “पादकथलिक उपनिक्खिपित्त” ति [३।३१] एत्थ
कथलिक ति पादघसनत्थ मत्तिकाभाजनखण्डनिमेम वि मञ्जाम । इधापि सुहक्
मत्तिकाभाजनखण्डं कथलिक ति वत्तुं युत्त ।

२६ रुक्खपाणिका ति कट्टकता सपहकरणो ।

२९ न वण्णो पथवेक्खित्तो यो ति वण्णो विमेषतो न दृष्टो । लक्खणं
ति पथवोधातुया कस्सल्लनक्खणं न मनसिहातं । वण्णं अमुद्धित्ता ति वण्णस्सेन
आभोगं अक्खत्वा, तस्मिं यो निस्सया पथवी तां मद्धि एत्तावत्तं कत्ता । पत्तारि
महाभूतानि, वण्णो, ग घो रसो, ओम्मा ति इमानि अट्टं अग्निं भोगं पानि
[अग्नि ६।८], न मत्ता तानि विनिष्कुञ्जितुं पुत्तुत्ता, पथवीक्खिणे पन पथवोधातु
त्तसत्ता, तस्मा उस्सद्वसेना ति वुत्त । पण्णत्तिधम्मो ति रूपवदनाग्निस्सेन
अविज्जमान धम्मो । कम्मिणिमत्तं हि कलं पञ्चत्तिमत्तं होति [अग्नि ८।३३-९।१८] ।

३० एवंपटल्लिङ्गुपाहना ति एकाय कम्मपटलेन कत्ता उपाहना । ता निस्सहा
भवन्ति, तस्मा धारेत्ता । कत्थरद्दण्डो च परिस्सयनिगारणं । तस्माहत्त
चित्तकाहत्तं ति, यथा पत्तादीनि सुमगरं आहन्ति वा यद्वैति आनामभपन्नानि प
क्खीति, एव कम्मदानं यत्तवित्तं आहत्तं कत्ता कत्तुमाय आपादेत्तं ।

३१ अनुक्षमेना ति चित्तस्म तस्मिं आरम्भणे धिरमावानुक्खमेन । नीय
रथानि ति, 'कामच्छन्दोवग्गं, व्यापादनीवग्गं, वानमिद्धोवग्गं, उट्ठक्कुक्कु
निवरणं, निचिच्छिन्नोवग्गं' ति [दी ३।५६] मत्तोतिमुत्तादिषु युत्तानि पत्ता
नीवरणानि । उपचारत्तमाधि इतो परमेर आगतो । सम्मसन्नूपगं नि अट्टारस
विद्यं सम्मसरूपे परिचापत्तं [अग्नि ६।४] । तिलक्खणं भाहत्तं ति उत्पादति
भङ्गेहि अनिच्छदुग्गानत्तलत्तलेहि वा आहत्तं उपलम्बितं ।

३२ अप्पनाममाधिस्म आमन्नो मत्ताधि उपचारत्तमाधी ति वुत्तं । उप
चारभूमियं ति उपचारत्तमाधं । पटिलामभूमियं ति मत्ताधिगमात्तमाधं । अहं
पालुमायेत्ता ति वित्तकादीनं मत्तानं धामजानमावेत्तं ।

३४ निमित्तं घट्टेत्ता ति 'द' निमित्तं गृह्णन् अपरि आविभविस्सति
[वि ५।१२६-१२८] ।

३८ द्वतिसत्तिरच्छानकथापरिचापं न ति, 'यथा वा पनक्कं भोत्तो समण
आक्खणा सद्दादयानि भोगानि भुजित्वा ते एवरूपं तिरच्छानकथं अनुयुत्ता विहरन्ति ।
सेव्ययिद्धं—नाजकथं चोरकथं' ति एवमादिना नयेन वत्तजालमुत्ते युत्ता तिरच्छान
कथा [दी १।१०], तस्म परिचापत्तं । 'वा हि पाळियं सरूपत्ते अनागता पि, अरुद्धं
पत्तं नदी दापकथा इतिसहन् सद्गहेत्ता संगमोक्खानं तिरच्छानभावतो द्वत्तिस
तिरच्छानकथा ति युत्ता' ति [टाका १।२१५-२१६] । दस कथायत्थुनि हेत्ता युत्तानेव
[१।४९], तानि निस्साय पत्तं दसकथायत्थुनिस्सितं ।

१६ कायदल्लहीषहुलो ति कायपोसन युत्ता ।

१७ अञ्जलित्तिक्काहिरान वत्थून विसदभावकरण हेट्ठा सुद्धकपलि योधुपच्छेद कत्ता ति [वि ४।२०] इमस्मिं पद सङ्गहितमेव । त्व पन भावन आरम्भन्तस्म, इय च अप्पनाय पि उपकारत्ता पुन युत्त ति वेदितव्य ।

१८ यक्कलित्थेरवत्थू ति, सो हि थेरो वलपतिया सद्धाय भगवतो रूपकाये एव पसतो हुत्वा नासक्खि उत्तरिमुत्तसधम्म सच्छिक्कातुं । युत्त हेतु—“एक समय भगवा राजगहे निहरति वेणुघो कतान्दक्खिनापे । तेन सो पन समयेन आयस्मा वक्कलि कुम्भकारनिवेशने निहरति आराधिको दुस्सित्तो बाळ्हगिलानो । अथ सो भगवा निरा सेत्ता पत्तचीवरमादाय येनायस्मा वक्कलि तेनुपसङ्गमि । अदसा सो आयस्मा वक्कलि भगवत्त दूरतो य आगच्छत्तं, दिस्वान मच्चके समञ्चोपिक्क । अथ सो भगवा आयस्मत्त वक्कलि एतद्वोच—अल वक्कलि, मा त्व मच्चके ममञ्चोपि, सत्तिमानि आसन्नानि पञ्चन्नानि, तथाहं निसोदिस्सामो ति । निसोदि भगवा पञ्चत्ते आसने । निसज्ज सो भगवा आयस्मत्त वक्कलि एतद्वोच—कच्चि ते वक्कलि ग्वमनीय, कच्चि यापनीय, कच्चि दुक्ख्वा वेदना पटिक्कमन्ति नो अभिक्कमन्तो ति ? त मे भन्ते खमनीय बाळ्ह्हा मे दुक्ख्वा वेदना अभिक्कमन्ति नो पटिक्कमन्ति, अभिक्कमोसान पञ्चायति नो पटिक्कमो ति । कच्चि ते वक्कलि न किञ्चि दुक्खुच्चं, न कोचि विप्पटिसारो ति ? त्व मे भन्ते अनपक्क दुक्खुच्च, अनप्पको विप्पटिसारो ति । कच्चि पन त वक्कलि अत्ता सीताता न उपवदतो ति ? न सो म भन्ते अत्ता सोलतो उपवदतो ति । नो चे किर त वक्कलि अत्ता सालतो उपवदति, अथ किञ्च त दुक्खुच्च को च विप्पटिसारो ति ? चिर पटिकाहं† भन्ते भगवत्त दस्सनाय उपसङ्गमितुकामो, नत्थि च मे कायस्मिं तावत्तिका बलमत्ता यानताह भगवन्त दस्सनाय उपसङ्गमेव्य ति । अलं वक्कलि कि ते श्मिना पूतिनायेन दिट्ठेन ? यो सो वक्कलि धम्मं पस्सति सो मं पस्सति, यो म पस्सति सो धम्म पस्सति । धम्म हि वक्कलि पस्सन्तो म पस्सति, म पस्सन्तो धम्म पस्सति । त्व कि मज्जसि वक्कलि, रूप निच्च वा अनिच्च वा ति ? अनिच्च भन्ते । य पनानिच्च दुक्ख वा त सुग वा ति ? दुक्ख भन्त । य पनानिच्च दुक्ख विपरिणामधम्म, कलं नु तं समनुपस्सितु, एत मम, एसोहमस्मि, एसो मे अत्ता ति ?

* समञ्चोपी ति सम ततो चलनाकारेण अपचिति दस्सेसि [सञ्च २।३८१-३८२] ।

† चिरपटिकाह ति चिरपटिको अह, चिरतो पट्टाय अह ति अत्तो [सञ्च २।३८२] ।

नो हेतु भवति । वेदना सत्त्वा सद्गता विज्ञाणं लपे लप्सो म अता नि ?
 नो हत भवन्ते । तस्मादिह यज्जि यं किञ्चि रूप या काचि पदता या काचि
 सत्त्वा य कचि सद्गता यं किञ्चि विज्ञाणं अवातागगावदुत्पन्न यमनं वा
 घट्टिता वा आचारिकं वा सुमुमं वा दानं वा पणीत वा यं दूर मन्ति ३ वा मध्यं
 विज्ञाणं तत्तं सम, नसोहमस्मि, १ मतो अता ति पयमे १ यथाभूतं ममप्यज्ञाय
 दृष्ट्यं । एव परम वक्ति । सुभा अरियमारतो रूपरिं पि विज्ञाति लपे ल
 विज्ञाणस्मिं पि निरिदति, निरिदं निरिदति, निरिगा विमुचति, विमुचिं विमुच-
 मितिज्ञाणं हाति । गाणा जाति, चुमितं मन्त्रपयि, कस वरणीयं, तापरं इत्यन्ताया
 ति पजानातो” ति [रा ३.१२-१५७] ।

इमिना ओवादा भगवा आश्रितो आयस्मा यज्जि सत्तादीनं इन्द्रिया
 समभावं योजेता जरत्त मन्त्रित्वा सत्यं आहरित्वा परिनिर्वायि ।

४६ सोणस्थेय्यस्थू ति द्रव्यपाते आगतं पत्यु । तं पत्रं वेदितव्यं—“एकं
 समर्थं भगवा राजगह विहरति मिम्मदूढ पत्रत । तन यो एव समयेन आयस्मा
 सोणो राजगह विहरति सीतवनस्मि । अथ रतो आयस्मता सोणस्त रहोगतस्त पटि
 सद्गतास्म एव चेतमो परिचित्तो अनुपादि—य रतो कचि भगवतो सावका आरद्ध
 विरिया विहरति अह तसं अज्जवरो, अथ य एव मे न अनुपाय आमवेहि पित
 विमुचति, सविज्जति यो पन मे कुलो भोगा, मया भागे य मुञ्चितुं पुञ्जानि च वातु,
 यदूनाहं सिनरा पचस्साय होतायात्तित्वा भोग य मुञ्जेय्य पुञ्जानि ॥ करेय्य
 ति । अथ रतो भगवा आयस्मतो सोणस्म चेतसा चेतोपरिचित्तमज्जाय सेय्यथा
 पि नाम वतया पुरिमो सम्मिज्जितं वा जाह पमारय्य, पसारितं वा धाहं सम्मिज्जेय्य,
 एवमेव रतो मि मन्त्रिते पत्रत अतरहितो सीतया आयस्मतो सोणस्त सम्मुत्त पातुर
 हासि । निमीदि भगवा पञ्चत्ते आमन । आयस्मा पि रतो साणो भगवत्तं अभि
 वाहेत्वा एकमतं निसादि । एकमतं निमिन्न रतो आयस्मतं सोणं भगवा पतद्वाच—
 न नु ते साण रहोगतस्त पटिमहीनस्त पत्रं चेतसो परिचित्तो वट्टपादि, ये रतो केचि
 लपे ल पुञ्जानि च करेय्यं ति ? एव भवति । तं किं मज्जसि सोणं कुतलो त्व पुञ्जे
 आगारिकभूतो वीणाय तन्तिसरे ति ? एव भवति । तं किं मज्जसि सोणं यदा य
 ते निणाय तन्तियो अवायता हाति अपि नु ते वीणा तस्मिं ममये सग्वतो वा होति
 कम्मज्जा वा ति ? नो हतं भवति । तं नि मज्जमि सोणं यदा त वीणाय तन्तिया
 अतिसिधिला होन्ति अपि नु ते वीणा तस्मिं समय सरवती वा होति कम्मज्जा वा

ति ? नो हेतु भन्ते । यदा पन ते सोण वीणाय तत्तियो न अद्यायता होति न
अतिसिधिला समे गुणे पतिट्ठिता, अपि नु त वीणा तस्मि ममये सत्तता वा होति
कम्मज्जा वा ति ? एव भन्ते । एमेर खो सोण अच्चारद्ध विरिय उद्धवाय सव
त्तति, अतिलोन विरिय कोसज्जाय सत्तत्ति । तस्मात्तिह त्व सोण विरियसमत अधि
ट्ठाहि, इन्द्रियानश्च समत पटिगिम्भ, तत्थ च निमित्त गणहाही ति ।

‘अथ एो आयस्मा सोणो प्रपरेन समयेन विरियसमत अधिट्ठाति, इन्द्रियानश्च
समत पटिगिम्भ, तत्थ च निमित्त अगहेसि ५ पे ५ अज्जतरो च पन आयस्मा सोणो
प्ररहसं अहोमी’ ति [अं ३१४१८-४२०] । इह सन्वाय, तत्रापि सोणत्थेयत्थ
दस्सेतथ्य ति वुत्त ।

४७ मुखप्पमञ्जो ति अननेरित्वा पसन्नो । अत्थुस्मि ति हिसकदेव-
तादिसु थस्मि पस्मिन्धि । केराटिकपन्नल ति साठेय्यपत्त, धुत्तभाव । पञ्चाय
अतिधावनतो भेमज्जसमुद्धितो रोगो धिय अतेकिच्छो होति । पञ्जा नाम नरान
हितावद् भेमज्ज, तनेव याद् मठो होति कथ सक्का तिकिच्छित्तुं ति ?

४८ ओकप्पे तो ति आरम्भण अनुपविसन्तो । लक्खणपटिवेध ति
अतिषडुक्कवानत्तलत्तलणान पटिवेध ।

४९ छोणधूपन ति रोणेन प्रासन, रससम्पन्नं प्रापादन । सभ्यकम्मिक
अमञ्जो ति परिणायकअमञ्जो । आरत्ततावसन पच्चुपट्ठाति, पञ्चायतो ति
आरत्तपच्चुपट्ठाता । पगगहणं समुत्साहितत्तण पगगहो । निगगहणं निवारण
दमन निगगहा ।

५१ उदक्कयाग ति उदक्का गिहसित वात । दुस्समुद्धापय ति उट्ठापेतु
समुत्साहित वातुं प्पत्त ।

५२ यथासक् गि गमना गग ॥ । कएहसुक्कसप्पटिमागा धम्मा ति,
“कय”सुक्का यत्त । पगगा हि पगगिमागपाना, सुक्का च सुक्कपिपादानना सप्पटि
मागा नाम, मत्तिमपिपाक्काट्ठागा ति गगगा । पटिपक्कमभूतस्स ज्ञ भागस्स पटिपक्काय
सप्पटिमागा । पसदानं हि सुक्का पटिपक्कमागा, सुक्काश्च कएहा ति एवमपि सप्पटि
मागा” ति [गंअ ३१-८५] ।

५३ समापत्तामप्पत्तत्तणपटिपक्कमेव ति समापत्तत्तणपटिपक्कमेव च
मागत्तत्तणपटिपक्कमेव च पटिपक्कमागमेव । गग, अगगामुत्तयिपाक्कत्तणं कुमलं,

सावज्जदुस्सपिपाकलस्सण अकुसलं ति एवमादिन् सभाजलस्सण । उप्पादट्ठितभङ्ग
लस्सया वा अनिच्छदुक्कयानत्तलस्सण वा सामञ्जलस्सण ।

५४ परिपुब्बकता ति परिपुब्बाय कुसनभावा । गम्भीरज्जाणवरियपञ्च
वक्कण्या ति एत्थ, “गम्भीरज्जाणेहि चरित्तमानं य वायतनज्जादोने सच्चपथया
कारादिपानान वा सुञ्जतापट्टिसयुत्तान सुत्तान पञ्चवेस्सणा” ति टीका
[१२ ७-२८] । बुद्धबोक्खिमादीने गम्भीरा या ज्जाणचरिया, तास पञ्चवेस्सणा
ति अम्हाक मति । तदधिमुत्तता ति पञ्जाय निषोणपम्भारता ।

५५ अपायादिभय ति अपायेसु च अञ्जेसु च भवेसु उपज्जमान भय ।
सम्पपधानपञ्चवेस्सणता ति चतुश्चिघसम्पपधानस्स पञ्चवेस्सणा । तदधि
मुत्तता ति अस्मि निरियमञ्जेस्सङ्गे अधिमुत्ति, सम्पेसु इगियापथेसु तन्निषोणपम्भारता
ति अत्थो ।

५६ दयाजिहोना सूखपुग्गला । दयामया सिनिद्धपुग्गला । पसादनीय
सुत्त तपच्चरेस्सणता ति यत्ति बुद्धादिषु चित्त सम्पसीदति, ताप्सिान सुत्तान
पञ्चवेस्सणा ।

५८ ‘उपेक्खासम्भोज्जङ्गानिया पि उपेक्खाय आरम्भणधम्मा । अत्थतो
पन सम्भक्ताकारो उपेक्खाट्ठानिया धम्मा ति वेदिन-वा” ति [सञ्ज ३२०४] । एवं
स त पि, कम्मसक्का सत्ता न कम्म ऋचिया सुगित्ता वा भविस्सन्ति दुक्कमतो वा मुञ्चि
सन्ती ति इतिना नेयेन कम्मसक्कतादीने पञ्चवेस्सणा पि उपेक्खाट्ठानिया धम्मा भवेत्थु ।

६० सरीरयापनानुसूलं मत्तसो भुत्त पणोत्तभोज्जा । एरुग्गताय अभायेन
अनृपस वज्जिता सारद्धपुग्गला । भुत्तनिपरियायेन परस्सद्धकाया ।

६१ कानचिमोक्कपञ्चवेस्सणता ति पठमादिष्णानान्ध, “अट्ठयो इमे
आन द विमोक्कता । कन्ने अट्ठ ? रूपानि परमति, अय पठमा निमोक्खो” ति
[वी २१८१] एवमादिना नेयेन बुत्तान्ध अट्ठ निमोक्कान पञ्चवेस्सणा ।

६२ सत्तमज्जसत्ता ति पिशाप्पियेसु सत्तेसु म-कत्तभावो । सहारमज्ज
सत्ता ति एत्थ सहारा ति पत्तचावरादिको परिस्सारा, तत्र अनासत्ति । ये सत्ते
सहारा वा केलायणा अतिजिय ममाय-ता विहर-ति तसं पवित्रेन सत्तसहाराकेलायन
पुग्गलपरिचजनना ।

६४ यदास्सा ति यदा अस्म यागिनो । तदास्सा ति तदा अस्म चित्तस्स ।

६७ अच्चेको ति अकुमतो अपण्डितो । पक्कन्तो ति धानितु आरद्धो ।

६९ मण्डकमुत्त ति उण्णनाभिमुत्त । “लूता लुतिका उण्णनाभि मण्डरो सिया” ति अभिधानपदीपिका ।

७० निव्यामको ति नावासारथि । लङ्कार ति नावावत्थ । लकारं ति सीढलपाठो ।

७१ यच्चेत्थ सव्यन्तिम ति एव अप्पत्तु-उभागतित्तसु अन्तिमं । परिच्छ गोत्ताभिमततो ति परिच्छाय कामचरभूमिया अभिमततो । महगगतानि रूपावचरारूपावचरङ्गानानि । इद गोत्रभूचित्तेसु यं किञ्चि ज्ञान भावयति उप्पादेतो ति महगगतगोत्तभावगतो गोत्रभू ति वुत्तति ।

७२ मज्जेस स-धानि पि तामानी ति इदं गहितगहणं । पठमस्म पठम नामं, दुतियस्स दुतिय, ततियस्स ततिय ति अगहितगहण ।

७८ सत्तसु हि ठानेसु ति सत्तसु अप्पनाट्टानेसु । स-वासु अप्पनासु, पत्तक काल इमाय समापत्तिया घोतिनामेस्सामी ति एव अद्वानपरिच्छेदो कातुं सक्का, न पन इमेसु सत्तसु ठानेसु । रूपारूपभवेसु भवङ्गङ्गानानि अपरिमाणानि, तस्मा न सक्का तत्थ कालपरिच्छेदो कातु । इतरेसु ठानसु एकचित्तस्मयिका वा द्विचित्त क्खणि वा अप्पना, तस्मा तेसु पि कालपरिच्छेदवसेन अप्पना ठपेतु न सक्का ।

८० उत्तरपदे ति त्रिविच अकुसलोहि धम्मेही ति एव, विविचेव अकुसलोही ति कस्मा न वुत्त ? तनिस्सरणतो ति कामान निस्सरणतो । कामधातु ति कामा वचरलोको । रूपावचरङ्गानेहि तस्स समतिक्रमो हाति । नेक्कम्म ति ज्ञान पटिपदा । तदङ्गविवेकादयो ति, “विस्सम्भनविवेको, तदङ्गविवेको, समुच्छेद-विवेको, पटिपरिसद्विवेको, निस्सरणविवेको” ति [पटि ६०९] पटिसम्भित्तय वुत्ता पञ्च विवेका । कायविवेकादयो ति, “तयो विवेका, कायविवेको, चित्तविवेको, उपधि विवेको” ति [मनि २९] एव महानिहेसे वुत्तविवेका ।

८४ पठमेना ति वत्थुकामविरेक्खनेन । “मनापिका रूपा, मनापिका सदा, मनापिका ग घा, मनापिका रसा, मनापिका कोट्ट-चा, अत्थरणा पापुरणा, दासोदासा, अजेळ्ळा, कुम्बुटसूकग, हत्थिगवस्सवज्जा, रोच वत्थु, हिरञ्ज सुरण्ण, गामनिगमराजधानियो, रट्ठञ्च जनपदो च कोसो च कोट्टागारञ्च यं किञ्चि रजनोयत्थु वत्थुकामा” ति [मनि १] इमे कामा सङ्किलेसानं वत्थुभूता । दुतियेना ति किलेसकामविरेक्खनेन ।

८६ 'महाश्चान्त्येरे' देसितपिटकानं मज्झिमा पेत्तु, तस्मि पेत्तुके ति' [टीकाय [टीका १२४१] । गच्छिय पत्तु, "अस्मिन् पेत्तुके पेत्तु नाम सत्य" ति ।

८७ भयोपो, दिट्ठोपो, अविचोपो ति इमे तयो अग्रसेसा ओप्पा । ते येर योमा च आसत्ता प । दिट्ठुपाद ७, मात्तच्चतुपादान् अत्रादुपादीन ति इमानि ताणि अग्रसेसुपादानाणि । 'यापादा, मो'त्तपरायामो, इत्थंभाभिनिवेसो ति इम अग्रसेसगथा । मयायदिट्ठि, विचित्रिच्छा, मो'त्तपरायामो, दयापादे त्परायो, अरुपरायो, माना, वरुण, अविच ति इमानि अग्रसेसमयोजानि । द्वादस अष्टमलक्षित्तुपादा उपरि आविमस्मिन्ति [वि १४१०-९३] । अभिधम्म धम्मद्वे इमानि चित्तानि मागयचित्तेसु पठममेव युत्तानि [अभि १३-४], धम्मसङ्गणियं 'अष्टमला धम्मा' ति इमस्म मातिराषड्स्म तिहेमे आगतानि [धम्म ९ ३६५-४३०] ।

८८ ऊहा ति ईदिसमिद् ति आरम्भणस्म परिवत्तन ।

९० अनुत्पद्य-चेन पञ्चत्तिय ति उपगारे वा अप्पाय वा सन्तानरसेन पञ्चत्तिय ।

९१ चालण्डुपक एवलात्तादाहि वत्तुग्गट्ठ ति टीकाय [टीका १२४४] । चालण्ड ति अयथाकारेण तत्ता नाजिक्खत्तामाग्गेन चुग्गट्ठक, तदुपरा हत्था ति अय अथो युत्ततरो टायति ।

९२ कानसम्पयुत्तधम्मरासी ति मागमम्पयुत्ता त्रित्तविचारादीन धम्मानं समूहो न णो धम्मो ।

९५ चतस्सो परिसा ति भिस्सु भिस्सुनो उपासक उपासिकापरिमा । महाचेत्तिय ति एतन्नामकं चेत्तिय ।

९६ घराजिरे ति घरस्स अजिरे, अज्जणे ति अत्थो । आकासचेत्तिय ति पञ्चतमवके वत्तचेत्तिय, आकासे ओतोनेत्ता द्द-यं ति अत्थो ।

९९ अणिकममाधि ति यस्मि तस्मि आरम्भणे रात्र तावज्जालिकं समाधि । अप्पनापुट्ठभागसमाधि उपचारसमाधि । अप्पनासमाधिरस्स मूलं हुत्वा ति अप्पनाय दब्धीरङ्गवसेन मूलं हुत्वा ।

१०० उपग्रहूनरस्स ति सम्पयुत्तधम्मानं उपकारत्तेन संवट्ठनरस्स ।

१०७ चतुरङ्गिनी ति, हत्थी, अस्सा, रथा, पत्तो ति इमेसं अङ्गाणा वसेन चतुरङ्गसमतागता । पञ्चद्विक ति, आवत, वित्तं, आवतवित्तं, सुसिरं, पत्ता ति इमेहि पञ्चहि अङ्गेहि समतागत । तत्थ,

“आतत नाम वम्मावनद्धेसु भेरियादिसु ।

तलेकेरुयुत्त कुम्भधुणुदरिकादिक ॥

वितत चोभयतल तुरिय मुरजादिकं ।

आततवितत सङ्गमिनद्व पणवादिक ॥

सुसिरं वंस सङ्गादि सम्मतालादिक घनं” ति

एव अभिधानपदीपिकाय वुत्तवसेन इमेसं अत्थो वेदितव्यो । अट्टङ्गिको ति मग्गा
दिट्ठिआदाहि अट्ठहि अट्ठेहि समन्नागतो ।

१०८ समुग्गपट्ठे ति फरण्डकगट्ठे । “चङ्गोटको करण्डो च समुग्गो
सम्पुटो भवे” ति अभिधानपदीपिका ।

११३ इन्द्रियान ति सट्ठादीन इन्द्रियान ।

११४ मसम्भारिको ति पटिभागनिमित्तादिसम्भारहि समन्नागतो ।

११५ पुरिमचित्त ति उपचारसमाधिना समाहित चित्त । तथस्स ति
तथाभाव, अप्पनाममाधिभाव ति अत्थो ।

११८ यस्मा ति एतस्स ‘तस्मा व्याणक्किञ्चभूता’ ति इमिना सम्बधो
वेदितव्यो । यस्मा उपेय्या णसेन व्याण पाकट होति, तस्मा व्याणक्किञ्चभूता सम्पहसना
परियोसाग ति वुत्ता । ॥ व्याण कथ पाकट होतो ति वस्सेतु यथाहा ति आदि
वुत्तं । पब्बिज्जन्द्रिय ति च पब्बजा ति च व्याणमेव ।

११९ गणनानुपुग्यता ति गणनानुपुग्यताय ।

१२१ भत्तार ति सामिक, भत्तवेतनादीहि पोसक ति अत्थो । परिविसन्तो
ति भोजेन्तो ।

१२२ नानश्चयेही ति नानाविधेहि । अम्भिलग्गेही ति अम्भिलेसु
आगरसेहि । पसेयत्थो तित्तकग्गेही ति आदिसु । टारिकेही ति टारमिस्सरसेहि ।
अभिहारान ति अभिमुत्थेन हस्तिगान दातगान पण्णाकारान, सफारेन दातगान
हिगब्बसुत्तणदीनं ति अत्थो । दिट्ठधम्मसुत्तविहारान ति दिट्ठे व पग्गे इमस्मिं
येव ‘अत्तभावे सुत्तविहारा, चतुन्न भानान ति अत्थो । वुत्तं हत्तमन्नेवमुत्त—
‘दिट्ठधम्मसुत्तविहारा ण्णे अरियस्स विनये वुत्ततो’ ति [म १७३-७४] ।

१२४ फायदुट्ठुल्ल ति फायदरवं, सारद्धकायत । आसय ति कम्मनादिचन
पुप्फान आसय ।

१२५ सुद्धतगतो वि सुपरिसुद्धपरियन्त उच्यते गतो । तद्दि रमे नि तस्मिं भाने रमेय ।

१२६ परिषधकधम्मे ति पञ्चनाक धम्मे । परिषन्धिकधम्मे ति सोहलपाठो अयमेव अर्थो । चित्तभाजनावेषुल्लस्य ति समाधिभाजनाय विपुलभाजनाय ।

१२७ कुम्भकारस्त मतिराय पत्तधड्डन । थोव' पिट्टपिण्ण गहेत्वा पूव्यड्डन । भत्तस्स उपरि भत्त पम्बिपिणा भत्तउड्डन । सुद्धकलताय इतो चित्तो च वड्डन छताउड्डन । मुत्ततत्तुरि दुस्सधड्डन । तस्स उमेन अवड्डहेत्वा । "अनुजानामि भिक्खे सीम सम्माप्सु । एवञ्च पन मिरुपवे सम्मणित्थना । पढम निमित्ता कित्तेत'णा, पञ्चतनिमित्त, पासाणनिमित्त, बननिमित्त, र'स्वनिमित्त, मगा निमित्त, वग्मिफनिमित्त, नदीनिमित्त, व'फनिमित्त" ति [महा १।२०९] एव बुत्तेसु यानि कानिचि निमित्तानि सल्लपेत्वा ।

१२९ "उक्कूळ उन्नतट्टान । थिक्कूळ निन्नट्टान । नदीसोतेन क्त विट्ठुग नदीविट्ठुग, विसमाकारेण ठिठो प'वत्तपदेसो प'प्यतविम्ममो" ति टीका [१।२६०] । विट्ठुग ति ट्ठुगमट्टान । स'ने पि प'वता त्रिसमाकारेण ठिता, तस्मा प'वत्तत्रिसमो ति न युज्जति । वक्कूलानि, विक्कूलानि, नदियो, विट्ठुगानि, प'वता चेति इमेसु त्रिसमेसु, एता दिसेसु पयविद्या विसमट्टानेसु ति अर्थो । सड्डुसतसमम्भाइत्त नि सड्डुसतेन विद्धं । उपरिउस्सफ'नाया ति पुरतो गमनस्स, उपरिमाधिगमय वायामस्ता ति 'अर्थो । उस्सफ' मानो ति माने अप्पगुणे मति पुरतो गच्छन्तो, दुतियग्गमाने योग करोन्तो ति अर्थो ।

१३० प'वतेय्या ति प'वत्तचारिणी ।

१३२ भजङ्ग उपच्छिदि दत्त्वा ति एत्थ 'अभिधम्मसङ्गहे वीधिसङ्गहविभाग ओलोकेत्वा अर्थो वेदित'नो । तत्त अवबोधकपण्णे (६७ पिट्ठे) वरिण्णता महगत बाधि त्रिसेसतो उपकारका भविस्मति । तत्थ बुत्तनयेन एत्थ भवङ्गचलन भवङ्गुपच्छेदो ष हुत्वा ति अर्थो । उप्पणावज्जनान तर ति उपज्जि वा निरुद्धस्स मनोद्वारावज्जनस्स अनतर । अत्तारि प'व वा जयनानि जवित्वा भव'प'वतो होति । ततो भवङ्गचलनभवङ्गुपच्छेदानन्तर पुन मनोद्वारावज्जन ति एवं प'वसु मानङ्गेषु कमो वेदित'नो ।

यमकपाटिहास्ये ति, "दध तथागतो यमकपाटिहोर करोति असाधारणं साव वेदि, उपरिमज्जतो अगिकल धो पवत्तति, हेट्ठिमकायतो उदकधारा पवत्तती" ति [पटि १८२] एवमाग्निा नयेण पटिमग्निद्वार्यं बुत्ते यमरूपाटिहास्ये ।

१३३ न'दोपन'दनागराजदमन उपरिआविभविस्मति [वि १।१०६ ११६] ।

१३४ अचक्षुरा ति अङ्गुलिफोटनं ।

१३६ आपञ्जनानन्तरानी नि, मनोद्वागवजनान्तर भावज्ञान आवचन जवनानि अप्पवत्तिन्वा पञ्चवेस्खणजवनानि पवत्ततो ति अत्थो ।

१३८ वुत्तप्पकारानेवा ति हेट्ठा पठमज्झानरणनाय वुत्तानि [वि ४।७४]

१४१ नियकज्झक्त ति तस्स योगिनो मन्ताने जात ।

१४३ एकोदी ति इमस्स पदस्स, एका येय ऊत चित्तसन्तानपरम्परा एतस्सा ति एकोदि, तस्स भावो एकोदिभावो ति एवम्पि अत्थो वेदितव्यो । एत्थ तकारस्स दफारो, निव्यादेतो ति आदिसु गिय ।

१४४ वीचितरङ्गसमाकुल ति एत्थ, “सुद्धका वग्मियो वीचियो, महत्तियो तरङ्गा” ति टीकार्यं वुत्त [टीका १।२६७] । वीचीन गमनागमनसद्भातेहि तरङ्गेहि समाकुलित ति एव अत्थयोजना युत्तरूपा स्त्रायति ।

१४७ न तत्तियचतुत्थज्झानानि चिया ति तसु कानेसु वितक्खविचारान् अचन्ताभावो, न तावदेव तेसं धूपसन्तता । एवं चक्खुगिञ्जाणादिसु पि [अभि २।११] ।

१५० सपरिक्खार ति सम्पसादपरिक्खारेन सह ।

१५१ तत्था ति दुत्तियज्झाने । पोत्तिगत ति पोति येव । उब्बिलाचित्ति ति उब्बिलाविलभावकरण ।

१५५ पञ्चन्न ओरम्भागियान् सयोजनान् ति, “पञ्च ओरम्भागियानि संयोजनानि—सङ्गायदिट्ठि, विर्थाक्खल्ल, सीलव्यवपरामासो, कामच्छन्दो, व्यापादो” ति [वी ३।२४६] सङ्गीतिमुत्ते वुत्तान् इमेस पञ्चन्न सयोजनान् । तत्थ हि पठमानि तीणि सयोजनानि पठममग्गेनेय पहीयन्ति । यथा—“सो सिण्ण सयोजनान् परि कप्पया सोत्तपन्नो होतो” ति [अ १।२९८] । एव सन्त पि पुन तत्तिये मग्गे तेस गहण तस्स मग्गस्स वण्णमण्णन्तं वेदितव्यं । पहाणा ति एत्थ निकायेसु परिक्कप्पया ति पाठो, अत्थो सो एव ।

१५७ परिसुद्धपकतिभावाविजहनाकारभूता ति या तस्स खीणासवस्स सयोजनस्ययेन सम्पादितस्स परिसुद्धपकतिभावस्स अविजहनाकारमया उपेक्का ।

१६१ “पठमज्झानादीहि विस्सम्भितानि नीवरणवितक्खिचारादीनि पटिसद्वाय सभाजतो उपरिक्खित्वा सज्झितानवसन तिट्ठमाना नीवरणादिपटिसद्वाय सन्तिट्ठना, दिट्ठादीनवत्ता तेस गहणे उप्पादने अज्मुपेभज्जन्ती निपरसनापञ्चा गहणे मज्झक्तभूता उपेक्का” [टीका १।२७१] ।

१६४ येवापनकेसु ति, “ये वा पन तस्मिं समय अज्जे पि अत्थि पटिथ समुप्पन्ना अरुपिना धम्मा, इमे धम्मा कुसत्ता” ति [धम्म ६१] इमिस्सा धम्मसङ्गणि पाळिया वण्णनाय य वा पना ति इमिना पदं सङ्गहित्वा वुत्तेसु तस्सु धम्मेसु । वुत्त इत्त अट्टसालिणिय—“एत्तावता चित्तसङ्गहवसन पाळिय आरूढ्ह परोपगणासधम्मे दीपेत्वा येवापनकवमेन अपरे पि नव धम्मे धम्मराजा दीपेति । तस्सु तस्सु हि सुत्तपदेसु, छन्दो, अधिमोसग्गो, मनसिकारो तत्रमभ्यत्तता, कस्सणा, मुद्धिता, कायदुष्परितविरति, वचोदुष्परितविरति, मिन्द्राजीवविरती ति इमे तस्स धम्मा पञ्चायन्ती” ति [३।२५२] । इति इमेसु नवसु धम्मेसु आतागधा या तत्रमभ्यत्तता सा इध अधिपेत्ता ।

१६६ सव्यपणीकहि विमुत्तता परिसुद्धा ति नीरण्यादीहि वितक्खिचारादीहि य सव्यपणीकहि विमुत्तता परिसुद्धा ।

१६८ अजपददण्ड ति हेट्टिमज्जेटियं अजसुगाकारेण कतदण्ड । तेन दण्डेन सप्प दण्ड गणहन्ति । अनित्त्य दुग्गय अनत्ता ति इमस्मि लफ्फणत्तये ।

१७१ वेदना सज्जा सद्धारा ति म्मे तयो ग्य धा नामकायो ति वुत्तति, तन तामकायेन ।

१८२ आसेवनपच्चयेना ति, “आसेवनद्वेन अन तरान पगुणत्तलभावाय उपकारको धम्मो आसेवनपच्चया, ग थाविस्सु पुरिमपुरिमाधियोतो विव” [वि १।७।८७], तन पच्चयेन सुत्ता वेदना उपेक्क्यावेदनाय, उपेक्क्यावेदना वा सुत्ताय वेदनाय पच्चयो न होति । कस्मा ? सभावविरोधतो । तस्मा तानी ति चतुत्थम्मानस्स परिकम्म चित्तानि । पराया ति एतेसु परिकम्मचित्तेसु । परिकम्मचित्ता आसेवन विना तं तं क्कानं न सम्पज्जति ।

१८७ उपचारो एकावज्जनन चिरकालं नप्पवत्तति, तस्स आरम्भण पुनप्पुनं आरजितं न होति, तस्मा सा नानावज्जागे ति वुत्तति, तस्मिं तानावज्जने । विसमास उपतापेना ति निस्सज्जाय विसमताय कप्पज्जेन उपतापेन स्विमयेन ।

१९० इधा ति चतुत्थम्माननिहेसे ‘सुत्तस्स च पढाना’ ति एवमादिना कस्मा समादटा ? कस्मा समानाता ?

१९२ अज्जत्थ पहीना ति पठममग्गस्सएण येव पहीना । तत्था ति ततिय मग्गे, “पञ्चअ ओरम्भागियान सयाजनान परिकम्पया” ति [वि ४।१५५] एव वुत्ता ।

१९३ अविभूतपच्चुपट्टानां ति सुखदुक्खरूपानि विद्य न विभूता, न ओल्लारिका,
सुसुमभावेन उपट्टाति, पट्टिपासाणं मिगगतमग्गो विद्य । सो हि पासाणस्स उभय
फोटिसु मिगपदं दस्वा अनुमित्तयो होत, एवमय उपेस्सरावेदना सुखदुक्खरूपं मग्गे टिता
तहि अनुमित्तया होति, तस्मा अविभूतपच्चुपट्टाना ।

१९४ सतिसीखेता ति सतिं अविपत्तिं कस्त्वि अय देसना कता ।

२०० सुत्तनयेनेया ति पठमज्जानपण्णनाय सुत्तनयेन [वि ४।१३१-१३६] ।

२०२ तरथा ति चतुष्पज्जाननये । अय पञ्चकज्जाननयो सुत्तेसु न उप
लभति अभिघग्गे पन उभयनया आगता, तस्मा इध पञ्चकनयो पि दस्सितो ति ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

पथवीकसिणनिदेसटीका समप्ता ।

[दी २१३१] एव मत्तापगिणिशासुत्ते तुत्तेसु मत्तसु विमास्येसु तत्तियस्स विमोसस्स अगिमो अपिप्पेते । तथ सुभत्तेरा नि सुभं इति एव, एव सु दां ति एवमा सद्धति । वयणवमिण्णां रमा अयं विमोस्यो पटिन्धति ।

४१ मातुवात्ता पितुपात्रा, अरर तगता, एतेर पित्तो तथागतस्स लोदि तुप्पादन, सहमदो नि इमाणि पक्ख आत्तरियक्कमाणि । ताणि, “माउरं जीविता वागेपेति पितरं जाणिता आरापति, अररत्तं जीविता वागेपति, दुट्ठेन पित्तो तथागतस्स लोदितं षष्पादेति, सद्ध मिन्दो” नि एव पट्ठा तुत्ताणि । तेसं अनत्तरमेव तानि भानिनिमोसगादीनं अत्तरायकानि हाति, तस्मा आत्तरियात्ता ति घुचन्ति । एसु येन वनधि कम्मे ममज्झिता आनत्तरियक्कम्मन्ममज्झिता ।

नियतमिच्छादिद्विधा ति, अहत्तुररिट्ठि, अररियदिट्ठि, तत्थिक्कदिट्ठा ति तोसु मिच्छादिट्ठिसु वाय पार्थाय दग्गाय दिट्ठिया ममज्ञागता ।

येस वदन्ति इथिनिह वदाचि पुरिसलिङ्गं पातुभरति ते उभत्तोव्यञ्जनका, पण्हका तुंसरा ।

अहेतुकद्विहेतुकपटिसन्धिषका ति, विट्ठायगतादिका अकुमलविपाकपटि सन्धिषा च सुगतिय मनुत्ससु अपक्का जानिभूमादयो कुसलविपाकाहेतुकपटिसन्धिषा चेति इमे अहेतुपटिसन्धिषका । द्विहेतुकपटिसन्धिषका ति आणरिपपुत्तपटिसन्धिषका मनुस्सा । ते पि अभवा एव । अहेतुकद्विहेतुकपटिसन्धिषाचरो अभिधम्मपसद्गदे पञ्चमपरिक्खेदे आगतो [५१०-११, २९] ।

अपञ्चनीकपटिपदाय ति अञ्जमञ्जं अविद्वद्धार्यं पटिपदायं, सचानुलोमिकार्यं कुसलपटिपदायं ति अत्थो । आणमिनु ति अधिगन्तु ।

४२ सद्धम्मसवयासप्पुरिमूणीस्सयादीही ति एत्थ आदिसहेन अब सेसान द्विज सोतापत्तियद्धानं सद्गदो । तत्थिमानि चत्तारि सोतापत्तियद्धानि, “सप्पुरिस्समवो, सद्धम्मसवन्नं, यानिसो मत्तसिकारो, धम्मालुधम्मपटिपत्तो” ति [दी ३ । २३९] मद्धानिसुत्ते तुत्तनयेरा वेदित्तानि । छ द ति भावनातुयोगे क्तुकामतासद्धानं छ द । पञ्च ति पाणिहारियपञ्च ।

इति विसुद्धिमग्गवोपिकाय

सेसकमिणनिहेसटीका समप्ता ।

असुभकम्मट्टाननिवेसटोका

१ अविज्जाणकअसुभेस्सु ति, सविज्जाणककायो पि असुभा एव, ॥
वज्जेतुं अविज्जाणकपद । सविज्जाणकअसुभभावना कायगतसतियं आविभविस्सति
[वि ८।४२-१४४] । सूत्रभावेना ति पर मरणा सरीरस्स उगतभावेन । दुओधि
भ्वादिगणो धातु, ततो चप्पचयो । तस्मा, पूतिभावेना ति य गण्डिय वुत्त, त न युज्जति ।
उद्धुमात्ता ति उद्ध धुमात्ता, धमत्वा वट्ठितमस्ताय मदिसत्ता ति अत्थो ।

४ अपचारित ति विवट्ट उच्चाटित (अपावृत) । अपधारित ति श्याम
पाठो । सो न युत्तो ति मज्झाम ।

१० असुभनिमित्तत्थाय गमनविधान [वि ६।१३-१८], समन्ता
निमित्तपलकत्थाय [वि ६।२८-३३, ५६-५७], एकादसविधेन निमित्तगाढो
[वि ६।३६-४९], गतागतमग्गपञ्चवेकत्थाय ति [वि ६।९४, ५३, ५९-६२] इमानि
पदानि इमस्मिं येव परिच्छेदे वणिणानि ।

१४ केदारकोटिया ति सेत्तमरियादाय । विसभागरूप ति इत्थिरूप ।

१७ कतकम्मा ति कतथेय्यकम्मा । अकतकम्मा ति थेय्यकम्म कातुकामा ।
सहोद्ध ति थेनेत्वा वहियमानभण्ठेन सद्धि । सस्कृतभाषायां सहोढ । अयमेव श्याम
पाठो । तथा सति पाल्लियं सहोण्ह ति वत्तन्नं भवेय्य ।

२१ धीयिसम्पट्ठिपादनत्था ति इमस्म पदस्सत्थो उपरि आविभविस्सति
[वि ६।५९-६३] ।

२२ आनिसंसदस्साधी ति आदीनं पदानम्पि अत्थो उपरि वुत्तनयेनेव
वेदित्तो [वि ६।६४-६८] । त्रिष्वो अ विहारो ति अयं पठमज्ज्ञानपटिलाभो
रूपावचारदिग्गन्निहागो । भावनामय पुब्बकिरियवत्थु ति, सङ्गीतिसुत्ते, “दानमयं
पुब्बकिरियवत्थु, सोलमयं पुब्बकिरियवत्थु, भावनामय पुब्बकिरियवत्थु” ति
[दो ३।२३०] एव वुत्तेसु तीसु पुब्बकिरियवत्थुसु इदं असुभज्ज्ञानं भावनामय पुब्ब
किरियवत्थु ति वेदित्तम् ।

२३ चित्तसज्जन्तत्थाया ति चित्तसज्जन्तिया अत्थाय, चित्तस्स सवेग उपादत्तुं
ति अत्थो । सीयथिकदस्सन ति सीवथिका ति आमकसुसान, तस्मि अपविद्धमत
सरीरदस्सनत्थ ति अत्थो । कम्मट्टानसीसेना ति कम्मट्टान अधिपतिं करित्वा ।
मूलकम्मट्टान ति य मेत्तादिक सत्त्वत्यक्कम्मट्टानं वुत्त, त [वि ३।५७-५८] ।

२५. कण्टकाधानं विषण्टकान्निष्णुत्वात् । कण्टकद्वान्ति मरम्भस्यामपाठो ।

४१ द्रव्यसङ्कुण्ठमभिरुतिं ति यानि इमस्मि सरीरे कंसलोमादौति द्रव्यसं
कोट्यासमद्वान्ति कुण्ठपानि [नि ८।४४ एवमादि] तेहि भरित ।

४३ परिमद्वितमहाभूतो ति चतुर्धातुपक्ष्यात्पमनं परिमद्वितानि महा
भूतानि येन सो । अनिश्चदुःस्वप्नान्तलक्षण्येहि परिमद्विता मद्वाया येन सो परि
मद्वितसङ्घाते । पक्ष्यपरिमद्वितेन अवस्थापितं नामरूपं येन सो ध्वजस्थापितनाम
रूपो । सुदृजतानुपमनाय वचादिता अपनीता मत्तसङ्घा येन सो उग्राद्वितसत्त
सङ्घो । कुमलभावनाय कतसमणुधम्मो । वासितवासमो ति पुञ्जाभिमहारेहि
वासिता अभिसङ्घा वामना येन सो । लोकुत्तराविगमस्स उपकारकेन कुसुमवाजेन
समभागतत्ता सयोगो । पत्त-परस लोकुत्तराणस्स आसन्नभावेन आणुसरो ।

४५ असीतिसत्तसन्धिस्तो ति सत्ताधिकारं असातिया सन्धीनं वसेन ।

५० विनिच्छद्यकथा ति विनिच्छयेन सह अत्ययणना । यथायुत्तनिमित्त
महाद्वयसो ति वण्णतो ति [६।३६-४९] एवमादिना नयेन निमित्तस्म गइणवसेन ।

५६ धीमच्छु ति विरूप (वीमसं) । विगच्छं ति मरम्भपाठो, विमच्छं
ति श्यामपाठो । आनधिम्मन्तको ति आनतो भट्टो, आनतो पुत्रे येव विमन्तचित्तो
जातो ति अत्यो ।

५७ सन्धमिभरत्ता ति परित्सर्जनं विनोदेत्ता, चित्त धिर कत्ता ।

६० कतमी ति अज पक्कस्म कतमी तिपि । पटिसन्धारो ति सागत ।
चेतियङ्गणसम्मज्जनादिक चेतियङ्गणवत्त । बोधी ति बोधिरुक्को, तस्सङ्गणसम्म
ज्जनादिषं बोधियङ्गणवत्त । “अनुजानामि भिम्मस्से उपोसथागारं सम्मज्जितु” ति
[महा १।२३१] एवमादिना वुत्त उपोसथागारवत्त । सम्मज्जनं पानीयपरिभोज
नीयादीनञ्च नपट्टापनं भोजनसालावत्त । “आनासिकेन भिन्नत्वे भिन्नवुत्ता आग
न्तुक् भिम्भु पुद्दलं दिक्का आसनं पञ्चापेतव्य” ति [चुल्ल ३।२१९] एवमादिक
आनासिकेन कातम् आग तुक्कवत्त । “गमिकेन भिम्भवे भिम्भुत्ता वारुभण्ड
मत्तिरामणं पटिसामेत्ता द्वारावातपानं थक्केत्ता सेनासनं आपुच्छित्तं” ति [चुल्ल २।
२२२] एवमादिक गमिकवत्त । आदिमहेन अज्जानिपि भिम्भुत्तानि सङ्गणहति ।

६७ अविप्पटिसारकरमन्तधम्मनियोगवसेना ति, विपटिसारो ति
पट्टा अनुपपन्न, तस्म पटानं वगेतो ति अविप्पटिसारवगे अयं अनुभवावनामयो
सन्तधम्मो, तस्सानुयोगवसेन धम्मकुम्भुष पहायति ।

६८ पथघीफसिणो ति पथवीरसिणनिर्देशे, “तत्र यदेतं उपचारसमाधिना मद्धि पटिभागनिमित्तं उप्पन्न” ति आदि क्त्वा याव, “पञ्चवेक्खणाजवनानेव हि तत्थ आवज्जनानन्तरानो” ति ताव [वि ४।३४-१३६] ।

७० कयरकधरवण ति येमुण्येन सधलवण । उस्सदवसेना ति रत्त सेतनीलरणेसु यो उस्सजो होति तस्स वसेन ।

७२ घोराटविच ति चोरोहि परियुट्ठिताटमिथं, यत्थ घोरा पन्थिक, राजपुरिसा च घोरे घातेन्ति ।

७६ लद्धप्पहारान ति लद्धाबुधप्पहारान । लद्धान पहारान मुखतो वा भिन्नगण्डपिष्कादीनं वा मुखतो नि योजना ।

८१ सीमसम्भेदो प्राग्विहारनिर्देशे वृत्तनयेन वेदितव्यो [वि ९।४०-४०] । निब्बिकप्प ति सुभविक्कप्परहित, केवलं असुभमेतं ति क्त्वा । महातिस्सत्थेरस्स वत्थु सीलनिर्देशे वृत्तमेव [वि १।५५] ।

८२ सुमगुणो सुपरिसुद्वगुणो, दससत्तलोचनेन सक्केन वणिणत्तकिंति दसयलो भगवा इति यानि एकेकज्झानहेतूनि दस असुमानि अवोचा ति योजना । पक्किएणककथा ति साधरणासाधरणकथा ।

८५ नातिकिसनातिथूलनातिदोधनातिरस्ससण्ठानवसेन ठिते पिसभागमरीरे यस्स रागो तस्स सण्ठानरागिनो । अङ्गपञ्चज्ञान सुसन्मदताय सरीरसद्वात सम्पत्तिरागिनो ।

८७ पुप्फछङ्ककस्सा ति गूथज्जङ्कस्स ।

८८ महातिस्सत्थेरस्स वत्थु मीलनिर्देशे आगतमेव [वि १।५५] । सङ्करभिल्लतत्थेरुपट्ठाकसामणेरस्स वत्थु पन टिकार्यं नत्थि, त गण्डिय एवमागत—थेरो हि तेन सद्धिं गच्छन्तो हत्थिकरन्धगतं राजान अलक्कतपटियत्त पटिपथे आगच्छन्तं दिव्वा सामणेर आह, किं पस्ससी ति ? अट्टिसङ्कादस्स उपरि अट्टिसङ्काट ति । थेरो, उपनिस्सयसम्पजो अय ति बत्वा, आम, युत्तक भूत पस्ससी ति आह ।

९३ उक्करूपमो ति उच्चारपस्सावट्टानसमो ।

९४ दम्बजातिकेना ति भव्यरूपेन (द्रव्यं च भव्ये । पाणिनि ५।३।१०४) ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

असुभकम्मदाननिर्देशटीका सम्पत्ता ।

२५ कण्टकाधानं ति कण्टकावनिर्गण्टान् । कण्टकट्टान्ति भग्मस्यामपाठो ।

४१ दृष्टिसंयुक्तपरिते ति यानि इमस्मिं मरीरे वसन्तोमाशेति दृष्टिम-
कोट्राससद्धानि कुण्ठापि [मि ८।४४ एवमादि] वेहि भरितं ।

४३ परिमदितमद्भूतो ति चतुष्टायुष्यत्यागनेन परिमदितानि महा
भूतानि येन सो । अनिचतुष्टयान्तनम्भवेहि परिमदितानि मद्भूता येन सो परि
मदितसङ्कारो । पञ्चपरिमाणेन वसन्त्यापितं तामरूपं येन सो वसन्त्यापितनाम
रूपो । मुञ्चनतानुपरमनाय उग्राटिता अपनोता सत्तमज्झा येन मा उग्राटितमत्त
सज्झो । वसन्ताभारनाय कतसमपधम्भो । पासितयासन्नो ति पुञ्जाभिमह्वारेहि
यासिता अभिसद्धाना वामता येन सो । लोकुगविगमम्भ वपकारकन कुसलबीजेन
समन्नागतत्ता सथोजो । पत्त-पदस लोकुत्तराणास्म आसन्नभावेन व्याणुत्तरो ।

४५ असीतिसत्तम्यचित्तो ति सत्ताधिकारं असंतिवया स-धीनं वसेन ।

५० विनिच्छदकथा वि विनिच्छयेन मह अत्यग्रणना । यथायुत्तनिमित्त
ग्गाहयसेना ति वण्णतो ति [६।३६-४९] एवमादिना नये निर्मास्म गहणरसे ।

५६ धीमच्छ वि विरूप (वामत्त) । विगच्छंति मरम्भपाठो, विमच्छं
ति स्थामपाठो । अज्ञविग्म-तको ति मातो भट्टो, भान्तो पुत्रे येव विग्मन्तचित्तो
जातो ति अत्यो ।

५७ अ धम्मिरवा ति पणित्तसन्नं विनोदेत्वा, चित्तं धिरं कत्वा ।

६० कतमी ति अज्ज पक्कस्स कतमी विधि । पटिस-चारो ति सागत ।
वेतियङ्गणसम्मज्जनाविक वेतियङ्गणवत्त । बोधी ति बोधिम्भसो तरसङ्गणसम्म
ज्जनादिकं बोधियङ्गणवत्त । “अपुजानामि भिस्सवे उपोसथागार सम्मज्जितु” ति
[महा १।२३१] एवमादिना युत्त उपोसथागारवत्त । सम्मज्जनं पानीयपरिभोज
नीयादीनञ्च वपट्टापनं भोजनसालावत्त । “आवामिहेन भिस्सवे भिक्खुना आग
-तुक्क भिक्खु सुद्धतरं दिस्वा आसनं पब्बापेत्त” ति [चुल्ल २।२१९] एवमादिक
आवासिकेन कातं व आग तुक्कवत्त । ‘गमिकन भिस्सवे भिक्खुना दारुमण्ड
मत्तिकाभण्डं पटिसामेना द्वारवातपानं यवेत्वा सत्तासनं आपुच्छित्त-व” ति [चुल्ल २।
२२२] एवमादिक गमिकवत्त । आदिसहेन अज्जानि वि भिस्सुवत्तानि सङ्गणहति ।

६७ अविप्पटिसारकरसन्तधम्मनानुयोगवसेना ति, विप्पटिसारो ति
पच्छा अनुत्पन्न, तस्स पहाण करोतो हि अविप्पटिसारको अयं असुभमारनामयो
सन्तधम्मो, तस्सानुयोगवसेन उद्वेगकुवकुव पहायति ।

३० तिस्सो विज्जा ति, “सो एव समाहिते चित्ते परिसुद्धे परियोदात अनङ्गणे विगतूपक्खित्तेसे सुदुभूते कम्मनिये ठिते आनेखप्पत्ते पुब्बेनिवासानुस्सतिञ्चाणाय चित्तं अभिनिज्जामेसि । सो अनेकविहित पुब्बनिवासं अनुस्सगामि, सेव्यथिद—एकम्पिजाति ५ पे ५ जातिसत्तसहस्सम्पि अनेके पि संवट्ठकप्पे ५ पे ५ अमुत्रासि एवञ्चामो एवंगोत्तो ५ पे ५ सो ततो चुतो इधूपपन्नो ति ।

“सो एव समाहिते चित्ते ५ पे ५ कम्मनिये ठिते आनेखप्पत्ते सत्तान् चुतूप पातञ्जाणाय चित्तं अभिनिज्जामेसि । सो दिव्येन चक्रुणा विसुद्धेन अतिष्ठ तमानुसक्केन सत्ते पस्सामि चयमाने उपपज्जमाने हांने पणीते ५ पे ५ इमे वा पन भोत्तो सत्ता कायसुचरितेन समन्नागता वचोसुचरितेन समन्नागता मनोसुचरितेन समन्नागता अरिथान अनुपवादका सम्मादिट्ठिका सम्मादिट्ठिकम्मसमादाना, त कायस्स भेदा परम्मरणा सुगति सगं लोकं उपपन्ना ति ।

“सो एव समाहिते चित्ते ५ पे ५ आनेखप्पत्ते आसवान् खयञ्जाणाय चित्तं अभिनिज्जामेसि । सो, इदं दुक्खं ति यथाभूतं अभञ्ज्वासि, अयं दुक्खममुदयो ति ५ पे ५ अयं दुक्खनिरोधो ति ५ पे ५ अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं अभञ्ज्वासि, इमे आसवा ति ५ पे ५ अयं आसवसमुदयो ति ५ पे ५ अयं आसवनिरोधो ति ५ पे ५ अयं आसवनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं अभञ्ज्वासि । तस्स मण्ह एव जानतो एव पस्सतो कामासया पि चित्तं विमुच्चित्थं, भवासवा पि चित्तं विमुच्चित्थं, अविज्जासवा पि चित्तं विमुच्चित्था” ति [म १।३८-४०] एव बुत्ता तिस्सो विज्जा । एता अब्बेसु पि अनेकेसु सुत्तेसु दिस्सन्ति ।

अट्ठ अम्बट्ठसुत्ते ति अट्ठ विज्जा तथ बुत्ता । ता हि सामञ्जफलसुत्ते सामञ्ज फलनामेन बुत्तत्ता अम्बट्ठसुत्ते पेय्यालमुरेनेव बुत्ता । तथ पठमा—“सो एव समाहिते चित्ते ५ पे ५ आनेखप्पत्ते बाणुदस्सनाय चित्तं अभिनिहरति अभिनिज्जामेति । सो एव पज्जानाति—अयं खो मे कायो रूपी चातुम्महाभूतिको मातापेत्तिसम्भवो ओदनकुम्मा सुपचयो अनिच्चुन्हादनपरिमहनमेदनविद्धसनधम्मो, इदञ्च पन मे विञ्जाण एत्थ निस्सित एत्थ पटिबद्ध” ति [दी १।१०१] ।

तथ दुतिया विज्जा—“सो एव समाहिते चित्ते ५ पे ५ आनेखप्पत्ते मनोमयं अभिनिम्मिननाय चित्तं अभिनिहरति अभिनिज्जामेति । सो इमंहा काया अब्बं कार्यं अभिनिम्मिनाति रूपं मनोमयं सच्चङ्गपचङ्ग अहीनिद्रियं” ति [दी १।१०२] ।

छत्रनुस्पतिनिर्देशटीका

१ पुद्गलगुणा [७८-६५], धम्मगुणा [७६८-८६], मङ्गलगुणा [८९-९८], सीलगुणा [७१०१-१०८], चागुणा च [७१८७-८१२] तमु तमु अनुमति भाषनाविधानसु आगतनयेन वरिन्द्या ।

२ यथातथतो ज्ञत्वा (अन्त्य) यो पमाना (भक्षा) सो अनेषत्पसादा ति वुचति । ४१ ममज्ञागमन अनेषत्पसादास्समज्ञागमनेन, १ मुद्धत्पसनेना ति अथो ।

३ यच्चेत्ति इमस्स भस्वरच्यञ्ज नि इमिना सम्प्रदा । अग्निज्ञा च भवत्तया च तस्स चक्कस्स जामि [वि १७१ ८४-२८६] । काम रूप अरुपभयसङ्गात्तिविषयभयरूपे ण्णे तिभयरूपे ।

९ अग्निपादान पदान निरागतो अत्यनगणुना पञ्चाभूमिनिर्देशे आग्नि भविस्सति [वि १७४३-४८] ।

२० एत चतुसङ्गप ति आदि पि तस्मिं येन निर्देशे आगतनयेन वेदित्तम् [वि १७२८७-२९७] ।

२५ किलेसारीन ति एत्थ निगहितलोपो, किलेसारीनं ति अत्थो, एवं पद्ययादीन इति एत्थापि ।

२६ अभिज्जेय्ये ति चतुसयन्ममे । परिज्जेय्ये धम्ममे ति दुक्ख अरियसङ्घ, पहात्तम्ये ति समुदयसङ्घ, सच्छिद्यक्कातम्ये ति निवान, भायेत्तम्ये ति च मग्ग सन्धायाह ।

२८ कपादीनी ति कपायता, सहायतन, ग-गायतन, रसायतन कोट्टया यतन धम्मायतनं ति ह आयतनानि । चस्सुविज्जाण ८५८ मतोविज्जाणं ति इमे छ विज्जाणकाया । चस्सुसम्पत्सज्जा वेदना ८५८ मतोसम्पत्सज्जा वेदना ति छ वेदना । रूपसज्जा ८५८ धम्मसज्जा नि छ सज्जा । एत्थ रूपसञ्चेतनादया वेदित्तना । अत्तिसाकारा ति कायगतसतिय वुत्ता [वि ८४४] । मय भवा उपरि आविभविस्सति [वि १७१-५३-७५५] ।

होति । तथा करुणाय लोकरनाथता, पञ्चाय अत्तनाथता । करुणाय चक्षुः निन्नताभावो, पञ्चाय दण्डमाभावो । तथा करुणाय सज्जमत्तेसु जनितानुगहो, पञ्चानुगतता न च न सज्जमत्थ विरत्तचित्तो । पञ्चाय सज्जमत्तेसु विरत्तचित्तो, करुणानुगतता न च न सज्जसत्तानुगहाय पवत्तो । यथा हि करुणा भगवतो सिनेहसोक्विरहिता, एव पञ्चा अहंकारमर्मकारमिनिमुत्ता ति अञ्जमञ्जविसोधिता परमविसुद्धा गुणविसेसा विज्ञाचरणसम्पदाहि पकासिता ति दृढुर्ध्व" [टीका १३३८-३३९] ।

अत्तन्तपादयो ति, "कथञ्च भिक्खवे पुगगलो अत्तन्तपो होति अत्तपरिताप नानुयोगमनुयुत्तो ? इध भिक्खवे एकसो पुगगलो अचेलको होति मुत्ताचारो इत्थाव लेपनो" ति [अं २१०७९] एवमादिना नयेन चतुक्किपाते युत्तअत्तन्तपपुगगलसविसा ।

३४ समतिसपारमीपूरिताया ति, दानपारमिता, सीलपारमिता, ऐकस्वम्म-पारमिता, पञ्चापारमिता, विरियपारमिता, दमिपारमिता, सच्चपारमिता, अधिद्वान पारमिता, मेत्तापारमिता, उपेक्खापारमिता ति इमा दस पारमियो बुद्धवसे च जातकट्ट कथाय निदानकथायञ्च वित्थारिता, त्थ, "अङ्गपरिचागो पारमियो नाम, याडिरभण्ड परिचागो उपपारमियो नाम, जोषितपरिचागो परमत्थपारमियो नामा ति दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थ पारमियो" ति [जातकट्टकथा १२५] एव समतिस पारमियो याय पूरिता ताय सम्मापटिपत्तिया ।

सस्सत ति सरसतवाद् । उच्छेद ति उच्छेदवाद् ।

३६ लोक ति दुक्खसङ्घं, लोकसमुदय ति समुदयसङ्घं, लोकनिरोधं ति निरोधसङ्घं, लोकनिरोधगामिनिं पटिपद् ति मगसञ्चाह ।

३८ सुप्पा वेदना, दुक्खा वेदना, अदुक्खमसुप्पा वेदना ति तिस्रो वेदना । "कथञ्चोकारो आहारो ओळारिको वा सुखमो वा, फस्सो दुतियो, मनोसञ्चेतना ततिया, विक्खाण चतुत्थं" ति [दी ३२४०] एव युत्ता चत्तारो आहारा । "कथञ्च भिक्खवे कथञ्चोकारो आहारो दृढो" ति [सं २११९-१२२] एवमादिना नयेन इमे आहारा अभिसमयसंयुक्ते उपमाहि सद्धि वित्थारिता ।

"रूपूपादानक्खन्धो, वेदनूपादानक्खन्धो, सञ्ज्ञूपादानक्खन्धो, सद्धारूपादान क्खन्धो विक्खाणूपादानक्खन्धो" ति [दी ३२४६] इमे पञ्चुपादानक्खन्धा । तेम विसेसो उपरि [नि १४२१४-२१५] युत्तनयेन वेदितव्यो ।

"चर्यायतनं, सोतायतनं, धानायतनं, जिह्वायतनं, काथायतनं, मनायतनं" ति [दी ३२५५] एवं युत्तानि छ अज्झत्तिकानि आयतनानि ।

ततो पर इद्विविध, दि वसोतथातु, चेतोपरिचयणं ति इमा तिस्रो विज्ञा, ततो परश्च तिस्रो भयमेवमुक्ते बुत्तनयन आगता । एतासु अट्टसु पठमा विपस्सना आणमेव । दुतिया इद्विविधविज्ञायमेव समोधान गच्छति । तं आदि क्त्वा सुतूप पातत्ताणपरियोसाना पञ्च विज्ञा अभिञ्जा ति पि बुच्चति । सद्धि सुत्तपदवरणनाय तत्तं विथारक्था द्वादसमे च सरसमे च परिच्छद्द आगतनयेन वेदित्वा ।

विपस्सनाजाणेना ति पठमाय विज्ञाय । मनोमयिद्विया ति दुतिपाय विज्ञाय । वृ अभिञ्जा ति अत्ते बुत्ताय आसवक्कयत्ताणविज्ञाय सद्धि छ अभिञ्जायो । तासु पञ्च लोक्किया, अतिमा रोकुत्तर । सा च विथारतो वावी सतिमे परिच्छद्द आनिभवस्सति ।

३१ सत्त सद्धम्मा ति, “सत्तिमे भिक्खवे सद्धम्मा । कत्तमे सत्त ? मद्धो होति हिरिमा होवि, ओत्तप्पो होवि, यट्ठस्सुतो होति, आरद्धपरिचो होवि, सत्तिमा होवि, पब्बवा होति । इमे सो भिक्खवे सत्त सद्धमा” ति [अ ४।१४७] एवं सत्तस्सिपावे धुत्ता सत्त सद्धम्मा । सद्धीतिसुत्ते दसुत्तरसुत्ते चापि इमे आगता । ते एव भजिम्म निक्काये सेणपटिपदासुत्ते [म २।२६-३१] विथारिता सद्धि सोलसत्तरादीहि धम्मोहि । तस्मा इमे येय हि पञ्जरस धम्मा ति आह ।

३२ विज्ञासम्पदा चरणसम्पदा ति एत्थ अयं टीका—“विज्ञासम्पदाय सत्थु पब्बामहत्तं पकासित होवि, चरणसम्पदाय करुणामहत्तं । तेषु पब्बाय भग वतो धम्मरज्जुपत्ति, करुणाय धम्मसंविभागो । पब्बाय ससारदुक्खनिब्बिदा, करु णाय ससारदुक्खसहन । पब्बाय परदुक्खपरिजाननं, करुणाय परदुक्खपटिकारा रम्भो । पब्बाय परिनिष्वाणाभिमुखभावो, करुणाय तदधिगमो । पब्बाय सयत्तारणं, करुणाय परसं तारणं । पब्बाय युद्धभावसिद्धि, करुणाय युद्धकिञ्चसिद्धि । करुणाय षोडसत्तभूमिय ससाराभिमुखभावो, पब्बाय तत्थ अनसिरति । तथा करुणाय परसं अभिसापनं, पब्बाय सय परेहि अभायनं । करुणाय पर रक्कन्तो अत्तानं रक्कति, पब्बाय अत्तानं रक्कन्तो परं रक्कति । तथा करुणाय अपरन्तपो, पब्बाय अन्तत्तपो, तेन अत्तहिताय पटिपन्नादिषु चत्तसु पुगल्लेषु चतुत्थपुगलभावो सिद्धो

• “अत्यक्खा पुगलो अत्तहिताय पटिपत्तो होती” ति [पुगल १३६] एवमादिना मातिव उपेक्षा, “क्व च पुगलो अत्तहिताय पटिपत्तो होती” ति [पुगल २०५-२०६] एवं पुगलपञ्चत्तिय निदिट्ठेषु चत्तसु पुगल्लेषु अत्तपरहिताय पटिपत्तस्य चतुत्थपुगलस्य भावो ।

विज्वाण्टितियो मत्तकनिपाते पि [अं ४१४१-४२], इमे च नव सत्तागसा
नरकनिपाते पि [अं ४१४१३-४१४] आगता ।

दसायतनानी ति, मनायतनञ्च धम्मायतनञ्च वज्जेया सेसानि दस रूपा
यतनानि ।

३९ आसय ति, “यथा मिगो गोचराय गन्त्वा पद्यागत्वा तथेव वनगहने
सयती ति सो हस्स आसयो, एवं अढ्वथा पवत्तित्वा पि चित्त आगम्भ यत्थ सेति
सो हस्स आसयो ति युचति । सो पन सस्सन्दिट्ठिआदिवसेन चतुग्घो । वुत्तञ्च—

सस्सत्तुच्चेददिट्ठि च गति चेयानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च य आण एतं आसयसद्धित्ति” ॥

[टीका १।३४७] ।

अनुसय ति कामरागानुमयादिसु सत्तसु अनुसयेसु [वि २२।६०] य किञ्चि
अनुसय । चरित्ति ति रागचरितादिसु य किञ्चि [वि ३।७४] । अधिमुत्ती ति
अज्जासयधातु । सा हीनाधिमुत्तिपणोताधिमुत्तिरसेन दुविधा । अय टीकानयो ।
अपि च, “क्तम तथागतस्स सत्तान आसयानुसये आण ? इध तथागतो सत्तान
आसय जानाति, अनुसय जानाति, चरित्ति जानाति, अधि ति जानाति, भव्याभव्ये
सत्ते पजानाती”ति इमेसञ्च एत्तं अप्परजकप्पे ति आदिपदानञ्च अत्थो पटिसम्भवाय
वुत्तनयेनापि विज्वात”मे [पटि १७७-१८२] ।

४० तथा हेस इच्चेतस्स पदस्स ‘भगवा अनन्तेन बुद्धवाणेन अवेदी’ति
[वि ८।४४] इमिना सम्बन्धो वेदितव्यो । अड्डुड्डानी ति षपड्डचतुस्थानि ।

४१ नहुतानी ति दस सहस्सानि । सङ्गाता ति कथिता । सङ्गाता अय ति
पदच्छेदे ।

४२ उपड्डुपड्डेना ति षपड्डेन षपड्डेन । युगधरो द्वाचत्तालीस योजन
सहस्सानि समुद्रे अज्जोगाळो, तत्तकमेव उपरि उगगतो ति एव षपड्डुपड्डप्पमाणेन
मेसा पि वेदितव्या । हिमवा पञ्च पम्बतो ति हिमवा पञ्चता योजनान पञ्च
सत्तानि उच्यो । तिपञ्चयोजनकप्पन्धपरिक्खेपा ति पन्नरस्स योजनानि पन्धपरिक्खेपो
यस्सा सा । नगवह्या ति रुम्पाभिधाना । यस्सानुभावेना ति यस्सा जम्बुया
महत्तया च कप्पट्टायिकत्तादिताय च पभावेन ।

४३ सिरीसेन भजति सत्तमं ति सिरीसो सत्तमो भजति । लिह्वनिपहासेन
इध वुत्त ।

“सन्तावुसो सत्ता नानत्तकाया नानत्तसज्जिनो सेय्यथा पि मनुस्ता एकस्मै च देवा एकस्मै च निनिपाविस्स, अयं पठमा विज्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता नानत्त काया एकत्तसज्जिनो सेय्यथा पि दया प्रत्यकायिस्स पठमाभिनिवत्ता, अयं दुतिया विज्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता एकत्तकाया नानत्तसज्जिनो सेय्यथा पि देवा आगमरा, अयं ततिया विज्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता एकत्तकाया एकत्तसज्जिनो सेय्यथा पि देवा सुभक्किस्स, अयं चतुत्था विज्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता सत्तसो रूपसज्जानं समनिक्कमा पट्टिसज्जानं अत्थक्कमा नानत्तसज्जानं अमसिसारा अनन्तो आकासो ति आकासान्वायतनुपगा अयं पञ्चमा विज्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता सत्तसो आकासान्वायतनं समनिक्कमं अनन्तं विज्जाणं ति विज्जाणान्वायतनुपगा, अयं छट्ठा विज्जाणट्ठिति । सन्तावुसो सत्ता सत्तसो विज्जाणान्वायतनं समतिक्कमं नत्थि किञ्ची ति आकिञ्चज्जायतनुपगा, अयं सत्तसो विज्जाणट्ठिती” ति [दी ३।२६५-२६६] एव वुत्ता सत्त विज्जाणट्ठितियो ।

“लामो च अलामो च यसो च अयसो च निदा च पससा च सुत्तं दुक्कच्छा” ति [दी ३।२७३] एव वुत्ता अट्ठ लोक्कस्समा । इमे अट्ठकनिपाते पि आगता । तत्र च इमा गाथायो—

‘लामो अलामो च यसायसो च निदा पससा च सुत्तं दुक्कच्छ ।

एनं अनिधा मनुजेषु धम्मा असस्सता विपरिणामधम्मा ॥

एते च अत्ता सतिमा सुमेधो अवैस्सति विपरिणामधम्मे ।

इदस्म धम्मा न मयेति चित्तं अनिट्ठो नो पटिपावमेति ॥

तासानुगेधा अथ वा विरोधा विधूयिता अत्यगता ॥ सन्ति ।

पदस्थं अत्ता रिज्ज असोकं सम्मपज्जाताति भवस्स वारगू’

ति [अ ४।१५८-१५९] ।

सत्तावासा ति, “सन्तावुसो सत्ता अमज्जिनो अपट्टिसंवेदिनो सेय्यथा पि देवा अमज्जिसत्ता, अयं पञ्चमो सत्तावामो । सन्तावुसो सत्ता सत्तसो आकिञ्चज्जायतनं समतिक्कमं, सन्तमेतं पण्णतमेतं ति नवसज्जानासज्जायतनुपगा, अयं नवमो सत्तावासो” ति [दी ३।२७८] इमेसु द्वीसु विज्जाणस्स ठिति । त्थि तस्मा एते विज्जाणट्ठितिसु न वुत्ता, सत्तानं पन आवासा होत्ति, तस्मा इयं वुत्ता । सत्तं विज्जाणट्ठितियो पि सत्तानं आवासा एव, तस्मा तादिं मद्दि नव सत्तावासा होत्ति । इमा च सत्त

विष्वाण्टितियो सत्तकनिपाते पि [अ ४।४१-४२], इमे च नव सत्तागसा नवकनिपाते पि [अ ४।४१३-४१४] आगता ।

दसायतनानी ति, मनायतनञ्च धर्मायतनञ्च चञ्जेत्या सेसानि दस रूपा यतनानि ।

३९ आसय ति, "यथा मिमो गोचराय गत्वा पचागत्वा तथेय वनगहने सयतो ति सो तस्स आसयो, एव अञ्जया पवत्तित्वा पि चित्तं आगम्य यत्थ सेति सो तस्स आसयो ति युचति । सो पन सस्सतद्धिट्ठिआदिवमेन चतुन्निधो । युत्तञ्च—

सस्सतुञ्जेददिट्ठि च एत्ति चेवानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च य चाण एत आसयसद्धित ति" ॥

[टीका १।३४७] ।

अनुसय ति कामरागानुसयादिसु सत्तसु अनुसयेसु [वि २२।६०] य किञ्चि अनुसय । चरित ति रागचरितादिसु यं किञ्चि [वि ३।७४] । अधिमुत्तो ति अज्झासयधातु । सा हीनाधिमुत्तिपणोताधिमुत्तिपसेन दुविधा । अय टीकानयो । अपि च, "कतम तथागतस्स सत्तान आसयानुसये आण ? इय तथागतो सत्तान आसय जानाति, अनुसय जानाति, चरित जानाति, अधि ति जानाति, भववामव्वे सत्ते पजानाती"ति इमेमञ्च एवं अप्परज्जकत्ते ति आदिपदानञ्च अत्थो पदिसम्भिदाय युत्तनयेनापि विज्जातये [पटि १७७-१८०] ।

४० तथा हेस इच्चेतस्स पदस्स 'भगवा अनन्तेन बुद्धआणेन अव्वेदी'ति [वि ८।४४] इमिना सम्मन्धो वेदितये । अड्डुड्डानी ति उपड्डुचतुत्थानि ।

४१ नड्डुत्तानी ति दस सहस्सानि । सङ्गाता ति कथिता । सङ्गाता अय ति पदञ्छेदे ।

४२ उपड्डुपड्डेना ति उपड्डेन उपट्टेन । युगन्धरो द्वाचत्तालीस योजन-सहस्सानि समुद्वे अज्झोगाण्हो, तत्तकमेव उपरि षगत्तो ति एय उपड्डुपड्डप्पमाणेन सेसा पि वेदितया । हिमया पञ्च पण्यतो ति हिमया पण्यतो योजनान पञ्च सत्तानि उचो । तपिञ्चयोजनमखन्धपरिस्सेपा ति पञ्जरस्म योजनानि राघपरिस्सेपो यस्सा सा । नगन्धया ति रुग्न्धभिधाना । यस्सात्रुमावेना ति यस्सा जम्बुया महत्ताय च पप्पट्टायिकादिताय च पभायेन ।

४३ सिरीसेन भवति सत्तमं ति सिरीसे सत्तमो भवति । लिङ्गनिपलासेन इदं युत ।

४७ अपलालो नागराजा ति अयं नागराजा भगवता परित्यक्तान्ताल
समये दमिनो ति दिव्यावदो नुत्त [३४८, २८५] । धूपेदरो मरोदरो नि इमेसं
द्विन्नं नागराजां दमन महावंसे पठमपरिच्छद (गाथा ४७-६७) परिच्छद । तं तत्रा
वेदितव्यं । अग्निगिरिधूमनिपा माह्लादारगामिनो ति दोकार्यं नुत्त [१३५६] ।
वेसज्य आरघाद्यो नि इमस चापि दमारथा १ तत्र दिष्टा । धनपालको ति
नागगिरि हत्थी । यदा त भगवा दमेति तदा, “भुग्मा तं पाटिहारियं निरा वज्र
विमु अयोठेसु, सञ्जातसोमात्मा तानाभाणां विविमु । तानि रदिगस सपर
परिच्छादयिमु । तत्रा पट्टाय नागगिरि धनपालको नाम जाता” ति जागरुदुक्काय
नुत्त [जाग्र ५३३६-३३७] । तस्स दमारथा तथेय [जाग्र ५३३३-३३७], युद्ध
वरो च [युद्ध ७१८७-१८९] आगता । सञ्जादस्स निगण्डपुत्तस्स दमनरुधा
मूलपण्णासक चूस्सवसुत्ते [म ११७७-४२६], अय्यद्वस्स पोस्सत्तमातिस्स
च दमान ११ दीपनिपाये अय्यद्वसुत्ते [नी १११५-१५१] नोण्णद्वस्स दमनरुधा
तथेय नोण्णद्वसुत्ते [दी १११५-१६६], एव कूटदत्तस्स दमारथा च कूटदत्त
सुत्ते [नी १११६-१९१] आगता । आल्लवक्कस्स दमा मुत्तिपात्त आल्लवक्कसुत्ते
[सु ३५९-३६१], एव सुचिलाम्बरलोमान्दस्स दमारवि तथेय सुचिनोमसुत्ते
[सु ३७८-७९] आगत । सक्कदेवराजस्स दमारथा दीपनिपाये मवपण्डसुत्ते
[दी २१९८-२२४] आगता ।

४८ इदञ्चेत्य शुच ति मत्तिकमनित्राये उपरिपण्णासके सञ्जायतनविभक्तसुत्त ।
तत्र, “तथागमन भिन्नत्वे अरहता मग्मासम्बुद्धेन पुत्तिमद्वमो सारितो णट्ट दिसा
विधावति रूपी रूपानि परमति अय पठमा दिसा” ति [म ३४०९] एव अट्ट विमोक्का,
अट्ट दिसा ति बुत्ता । तस्मा दीकाय च, “अट्ट दिम्मा ति अट्ट सभापत्तियो” ति बुत्तं
[दीका १३५६] तं न युजति ।

४९ आदिना निहंसनयेना ति “जातिरत्तारं तारेति, जराकत्तार तारेति,
व्याधिकत्तारं तारेति, मरणं सोक परिद्व दुक्कय-दोमनस्सुपायासकत्तार तारेति, राग-
कत्तार तारति, दोस मोह मान दिट्ठि क्लेस दुधरित्कत्तारं तारेति, रागगहनं तारति
दोस मोह मान दिट्ठिगहनं तारति, क्लेमगहनं तारति वत्तारेति तित्तारति, पनारति,
येमत्तं अमत्तं नि ज्ञान सम्पापेत्तो” ति [मनि ५४५-५४६] इमिना नयेन ।

५० धम्मामिसमयो ति भगवतो सद्धमो पञ्जालाभो ।

५२ विमोक्कप ते लद्ध व्याणं विमोक्खन्तिकव्याणं । एव पवत्तो ति, “बाधेता पजाया ति बुद्धो, सञ्जुताय बुद्धा, सञ्जदस्साविताय बुद्धा, अभिञ्जेय्यताय बुद्धो, विकसिताय बुद्धो, गीणासज्जमहातेन बुद्धो, निरुपक्विजसमद्वातेन बुद्धो, एकन्तवीतरागो ति बुद्धो, पक्खन्तवोतदामो ति बुद्धो, एकन्तवोतमोहो ति बुद्धो, एकन्तनिकिलेसो ति बुद्धो, एकायनमगग गतो ति बुद्धा, एको अनुत्तर सम्भासम्बोधि अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो, अयुद्धिविहतत्ता युद्धिपटिताभत्ता बुद्धो । बुद्धा ति नेत नामं मात्रा कत, न पितरा कत, न भातग कत, न भगिनिया कत, न मितामच्चेहि कत, न आतिसालोहितेहि कत, न समणब्राह्मणेहि कत, न देवताहि कत, विमोक्खन्तिकमेत बुद्धान भगवन्तान घोयिया मूले सह सञ्जुतव्याणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्चत्ति यदिद बुद्धो ति” [मनि ५६०-५६१] एव पवत्तो सज्यो नयो । सो एव पटिसम्भदाय आगतो [पटि २६१-२६२] ।

५५ सच्छिका पञ्चत्ती ति सच्छिक्रियानिमित्ता पञ्चत्ति, पञ्चक्खसिद्धा वा पञ्चत्ति ।

५६ उपरि युत्ता इस्सरियादयो [वि ७।६१] भगा अस्सात्थी ति भगी । सीलादिधम्मे भजती ति भजी । चीवरपिण्डपातादीन पञ्चयान अत्थरस धम्मरसा दीनञ्च लाभिताय भागी । रत्नवादीन विभत्तताय विभत्तया । अफासि भगा ति रागादीन फिल्लेसानं भगा अफामि । गरु ति, “भगवा ति गारवाधिवचनं” ति इमिना अत्थेन गरु । इतो पर युत्त [वि ७।५८] भाग्यमस्स अत्थी ति भाग्यवा । निहेसे युत्तनयेनवा ति एत्थाय निहेसनयो—

“भगवा ति गारवाधिवचन । अपि च, भग्गरागो ति भगवा, भगगदोसो ति भगवा, भगगमोहो ति भगवा, भगगमानो ति भगवा, भगगदिट्ठी ति भगवा, भगगकण्ठको ति भगवा, भगगफिल्लेसो ति भगवा । भजि, त्रिभजि, पटिविभजि धम्मरतन ति भगवा । भवानं अन्तकरो ति भगवा । भावितकायो ति भगवा, भावितसीलो भावितचित्तो भावितपञ्चो ति भगवा । भजि वा भगवा अरञ्जवनपत्थानि पत्थानि सेनासनानि पटिसहानसारप्पानी ति भगवा । भागी वा भगवा चीवरपिण्डपातसेनासनगिलान पञ्चयमेसज्जपरिक्खगगन ति भगवा, भागी वा भगवा अत्थरसस्स धम्मरसस्स विमुत्ति रमस्स अधिसीलस्स अधिचित्तस्स अधिपञ्चाया ति भगवा, भागी वा भगवा चतुत्तमानान चतुत्त अप्पमञ्चान चतुत्त अरुपसमापत्तीनं ति भगवा, भागी वा भगवा अट्टन्न विमोक्खान अट्टन्न अभिमायत्तान नवन्न अनुपुञ्जविहारसमापत्तीनं ति भगवा,

भागो वा भगवा दमन्न सञ्जाभावान्नान्न सन्न ससिणसमापत्तौ च आनापानसतिसमा
धित्स अमुभसमापत्तिया ति भगवा, भागो वा भगवा चतुर्न सतिपट्टानान्न चतुर्न
सम्मपधानान्न चतुर्न इद्धिपादान पञ्चन इट्टियान पञ्चन घलान सत्तन धोम्मज्जानं
अरियस्स अट्टह्विक्खस्स मग्गस्सा ति भगवा, भागो वा भगवा दसन्नं तथागतपलान
चतुर्न वेसारज्जान चतुर्न पटिसम्भिदान छन्न अभिज्जान छन्नं बुद्धधम्मानं ति
भगवा । भगवा ति तत्त नाम ७ पे ७ सञ्जिका पठ्वति यदिदं भगवा ति" [मनि
१७३-१७५] ।

५८ आदिक निरुत्तिलक्षणेति,

“वर्णगमो वणविपर्ययरच द्वौ चापरौ वणनिकारनाशौ ।

धातोस्तर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविध निरुत्तम् ॥”

इति ॥ कासिराय वुत्त [पारिका ६।३।१०९] । पिसोदरादीनि
यथोपादिष्टम् । ६।३।१०९” इति इमिना सुत्तेन पृषोदरादिगणे पक्खिपित्ता त लम्पणं
गहेत्वा ।

५९ कोधस्स ढव्हीभागो उपपाहो । सो पुनपुन वित्तं उपनधति, तस्मा
उपपाहो ति वुत्तति । विभङ्गे पि वुत्त—“पुत्रकाल कोधो अपरकाल उपपाहो” ति
[विभङ्ग ४८३] । परगुणे मग्गसेतो ति मग्गसो, परेहि क्व सुक्क विनासेतो ति
अत्थो । ईदिसस्स चे यसम्मिनो अनियता गति, तव वा मम वा का कया ति
एवमादिना युग्गाहवसेन पत्तो पळासो । सो परगुणे परासति अपत्तेति, तस्मा
पळासो ति वुत्तति । अनिवातवुत्तता धम्मो । परेहि कत्तसिङ्गारादितो अधिस्तर
करणसभावो सारम्मो । परेन किञ्चि कटुवचने वुत्ते सयं ततो अधिकतरकटुभासने
पि अयं लब्धतेव । “दुक्खा हि सारम्मकथा” ति हि वुत्त [ध १३३] । अयमेव
सङ्गपो । इमेस पदान त्रिधारत्थो पन मज्झिमवृत्तथाय वरसुत्तरणनाय आगतनयेन
वेदितव्वो [मच्च १।२३३-२३५] ।

लोभो मोसो मोहो ति इमानि तिविधाकुसलमूलानि । कामदुच्चरित वचो
दुच्चरित मनोदुच्चरित ति इमानि तिविधदुच्चरितानि । ‘तानेय सङ्किलेसा’ ति
गण्डिय वुत्त, टीकाय तण्णसङ्किलेसाने ति । तिविधमङ्किलसा पन पाब्बिय न दिट्ठा ।
रागो मल, दोसो मल, मोहो मलं ति तिविधमलानि । तानेय चिसमाप्ति । काम
सञ्जा, व्यापादसञ्जा, विहिसामञ्जा ति त्रिविधसञ्जायो । ता एव तिविध
चित्तप्पा । रागदोसमोहपञ्चा ति गण्डि, तण्हापपञ्चादयो ति टीका । महानिद्वेसे

पन, “पपञ्चसद्वा ति पपञ्चा येव पपञ्चसद्वा, तएहापपञ्चसद्वा, दिट्ठिपपञ्चसद्वा, मानपपञ्चसद्वा” ति [मनि ३३७] वुत्तत्ता तएहादयो तयो धम्मा पपञ्चा ति वत्तु वट्ठति ।

अनिशे निश ति, दुक्खे सुख ति, अन्नत्तनि अत्ता ति, अमुभे सुभ ति इमे चतु व्विधविपरियेसा । कामासवो भवासवो दिट्ठासवो अविज्जासवो ति चतुव्विधधासवा । अभिज्झा कायगन्धो, व्यापादो कायगन्धो, सोल-जतपरामासो कायगन्धो, इदसद्वा भिनिवेसो कायगन्धो ति इमे चतुव्विधगन्धा । ओघा च योगा च आसवसदिसा एव । छन्दा दोसा मोहा भया अगतिगमनानि चतुव्विधअगतियो । चीवरहतु वा पिएडपातहेतु वा सेनासनहेतु वा इतिभवाभनहेतु वा तएहा चतुव्विधतएहा । कामुपादानं, दिट्ठुपादानं, सोल-जतुपादानं, अत्तवाटुपादानं ति इमानि चतुव्विधु पादानानि ।

सत्थरि कट्ठति, धम्मे कट्ठति, सद्धे कट्ठति, सिक्खाय कट्ठति, सत्थचारिसु कृपितो होति ति इमे पञ्च चेतोखिला । कामेसु अवीतरागो होति, काये अवीतरागो होति, रूपे अवीतरागो होति, यावदत्थ वदरावदेहफ मुञ्जित्वा मेय्यसुख पससुखं मिद्धसुख अनुयुत्तो विहरति, अञ्जतरं देवनिक्काय पणिधाय ब्रह्मचरिय चरती ति इमे पञ्च विनिष-धा । कामच्छन्दनीवरणं, व्यापादनीवरणं, बीनमिद्धनीवरणं वदथ कुकुधनीवरणं, विचिकच्छानीवरणं ति पञ्च नीवरणानि । रूपाभिन दनादयो पञ्च अभिनन्दना ति टिकायञ्च गणितयञ्च वुत्त ।

“कोधनो होति उपनाही मन्खो होति पलासी, इत्थुकी होति मच्छरो, सठो होति मायावी, पाविण्छो होति मिच्छादिट्ठि, सदिट्ठिपरामासी होति आदानगाही दुप्पटिनिस्सग्गी” ति [दी ३।२०५८-२०५९] एवं वुत्तानि छ विचादमूलानि । रूपतएहा, सत्तएहा, गन्धतएहा, रसतएहा, कोट्ठन्नतएहा, धम्मतएहा ति छ तएहाकाया । काम रागानुसयो, पटिषानुसयो, दिट्ठानुसयो, विचिकिच्छानुसयो, मानानुसयो, भावरागानुसयो, अविज्जानुसयो ति इमे सत्त अनुसया । मिच्छादिट्ठि मिच्छासद्धप्पो, मिच्छा वाचा, मिच्छाक्कम्म-तो, मिच्छाआजावा, मिच्छाआयामो, मिच्छासति, मिच्छासमाधी ति अट्ठ मिच्छत्ता । “तएहं पटिच्च परियसना, परियेसनं पटिच्च लाभो, लाभं पटिच्च विनिच्छयो, विनिच्छयं पटिच्च छन्दरागो, छन्दरागं पटिच्च अज्जोमान, अज्जोमानं पटिच्च परिगहो, परिगहं पटिच्च मच्छरियं, मच्छरियं पटिच्च आरक्खो, आरक्खाविकरुण दएहादानं सत्थादानं कराहो विग्गहो विवादो तुवतुप पेसुञ्ज मुसावादो अनवे पापका अकुसला धम्मा सम्भवन्ती” ति वुत्ता [विभङ्ग ५२७] परियेमनादयो नय तएहामूलका

धम्मा । “पाणनिपातो, अदिशादानं, कामेसु मित्रापागा, मुसावादा, विमुखा वाचा, पदसा वाचा सम्पपल्लपो, अभिग्गा, व्यापादो, मिज्जादिट्ठी” ति [विभङ्ग ५०८] इमे दसावुत्तलकम्मपथा । आसट्ठिदिट्ठिगानि दोषनिशये प्रप्रज्जासुते, अट्टसत्त तण्हाचिचरितानि ॥ विभङ्गे [५३०-५४१] वृत्तनयन वेदित्तयानि । किलेसमारो य धमारो अभिसद्धारमारो दवपुत्तमारो मञ्जुमारो ति इमे पञ्च मार्गा । तथ इध च प्रायतिञ्च मारण्टेन विवाधनट्ठा च किलमा एव किलेसमारो । यधट्ठेन सन्धा एव मारो ति एव धमारो । नातिजरादानं व्यमानं ति वत्तनट्ठेन अभिसद्धार एव मार्गो ति अभिसद्धारमारो । भगवता अनुपपन्नो दवपुत्तमारो । मञ्जु एव मञ्जुमारो ।

६० सत्तपुञ्जलकणधरस्सा ति आरुद्धि पुञ्जमादि निवत्तमहापुरिस लम्पणधरस्स । भाग्यज्जाय लोकियान पुग्गतानं यद्दुमत्तभावो, भागदोसजाय अत्ताणं सत्तिक्कप्पज्ञानं योत्तागपुग्गलानं यद्दुमत्तमारो । एत्थं परिकम्पकानं ति टीकापाठो । सत्तिक्कप्पज्ञानं ति सुट्ठुत्तो ।

६१ “भग श्रीशममाहात्म्यथार्ययत्तार्ककीतिपु” इति अमरलोपादिषु वृत्तानयनं भगसद्दो आकसु धम्मसु पवत्तति । इध पा छ एव गहिवा । “अणिमाल्लघिमादिकं ति आदिसहेन, महिमा पत्ति पाक्कम्म ईसिता वसिता यत्थकामावसायिना ति इमं छ पि सङ्गहिता । तत्थ पायरम अणुभाजकरणं अणिमा । लहुभायो लङ्घिमा, आकामे पदमा गमनादिना । महत्त महिमा, कायस्स मास्ततापात्तन । इट्ठेत्तेत्तेत्ते पत्ति । अभिट्ठाणां निजसा इति वत्तनिष्कादनं पाक्कम्म । सययसिता इस्सरभावो ईसिता । इद्धिनिधे वसोभाया वसिता । आशसेन वा मञ्जुतो अट्ठेन वा किञ्चि कर्ता यत्थ कत्थवि योत्तानं पत्ति यत्थकामावसायिता । कुमारवरूपादिस्मनं ति वि वदन्ति । एवमिदं अट्ठनिधे लोकिपलम्मत इस्सरियं” ति [टीका १।३७०-३७४] । गण्डिरत्तपि वुत्त—

“अणिमा मदिमा लजिमा पत्ति पाक्कम्ममेव च ।

ईसित्थं वसित्तञ्च यत्थकामावसायितं ति ॥

इमेत पक्षान् एवमर्थं वण्णयति—अणिमा ति वायुयत्तगमनं । महिमा ति पूजा रहादिनिम्मानं । लघिमा ति लहुभावा । पत्ती ति सत्तरोरस्स सरोरअनुपपत्तेन । पाक्कम्म ति जलनं । ईसित्तं ति इस्सरविसयनिम्मानं । वसित्तं ति पथवया उमुज्जानां दिक्किया । यत्थकामावसायितं ति “अतीतानगतापुस्सरण” ति ।

योगभाष्ये च षट्ठीकायाश्चोक्तम्—“तत्राणिमा भवत्यणु । लघिमा लघुर्भवति । महिमा महान् भवति । प्राप्ति अङ्गुल्यपेक्षापि स्पृशति च द्रमस । प्राकाम्यम् इच्छानं

भिघात, भूमाद्युन्मज्जति निमज्जति ययोदके । वशित्व भूतभौतिकेषु वशीभवति,
अशयश्चान्येषाम् । ईशितृत्वं तेषां प्रभवाप्ययव्यूहानामीष्टे । यत्र कामावसायित्वं सत्यं
सङ्कल्पता यथा सङ्कल्पस्तथा भूतप्रकृतीनामवस्थान । प्ता-यष्टावैश्वर्याणि” (भाष्यम्) ।

“स्थूलसयमजयाश्चतस्र सिद्धयो भवन्तीत्याह—तत्र इति । अणिमा महानपि
भवत्यणु । लघिमा महानपि लघुभूतलोकोनूल इवाकाशे तिहरति । महिमा
अत्योऽपि नागनगनगरपरिमाणो भवति । प्राप्तिं सर्वं भावा सन्निहिता भवन्ति
यागिन । तद्यथा भूमिष्ठ एवाङ्गुल्यग्रेण स्पृशति चन्द्रमसम् । स्वरूपसयमविज
यात्सिद्धिमाह—प्राकाम्यम् इन्द्रानभिघात इति । नास्य रूप भूतस्वरूपैर्मूर्त्योर्दिभि
रभिहृत्यते, भूमाद्युन्मज्जति निमज्जति च ययोदक । सूक्ष्मविषयसयमजयात्सिद्धिमाह—
वशित्वमिति । भूतानि पृथिव्यादीनि, भौतिकानि गोचरादीनि, तेषु वशी स्तन्त्रो
भवति । यानि यथावस्थापयति तानि तयावतिष्ठत इत्यर्थः । अन्वयविषयसयम
जयात्सिद्धिमाह—ईशितृत्वमिति । तेषां भूतभौतिकानां विजितमूलप्रकृतिं सन् च प्रभ
वत्पादो यश्चाप्ययो विनाशो यश्च व्यूहो तयावदवस्थापनं तेषामीष्टे । अर्थवस्व
संयमात्सिद्धिमाह—यत्र कामावसायित्वं सत्यसङ्कल्पता इति । विजितगुणार्थवत्त्वो
हि योगो यद्यर्थतया सङ्कल्पयति तत्तन्मै प्रयोजनाय कल्पत, विषमप्यमृतकार्यं
सङ्कल्प्य भोजयन् जीयतीति । (तत्त्ववैशारदो टीका, यागभाष्य, निभूतिपाद, सूत्र ४५) ।

६२ सन्धा क्षुद्रसमे परिच्छेदे, आयतनधातू पञ्जरसमे, इन्द्रियसङ्घानि
सोळसमे, पट्टिषसमुत्पादो च सत्तरसमे परिच्छेदे वित्थारितनयेन इमे ख धायतनादयो
धम्मा वेदितव्याः । दुस्सस्स पोळनादिअत्था, तथा समुदयादीन आयूहनादिअत्था
च सोळसमे परिच्छेदे वुत्तायेन वेदितव्या [वि १६।१५] ।

६३ कमिणादिनि आरम्भणं कत्वा लद्धरूपावचरम्भानानि दिञ्जविहारो ।
मेत्तादिके चत्तारो ग्रहविहारो आरम्भणं कत्वा लद्धरम्भानानि ग्रहविहारो । लोकुत्तर-
फलममापत्तिं अरियविहारो । कायविवेको, चित्तविवेको, उपधिविवेको इति इमे
तयो विवेका महानिहेसे निहिट्टनयेन वेदितव्या [मनि २९-३१] । सुञ्जतचिमोक्त्ता
दीन अत्यवगणना उपरि आगमिस्सति [वि २१।६६-७३] ।

६४ उत्तरि अप्पट्टिविज्झन्तो ति पठमम्भानादीनि अवभत्ता ।

६८ चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि अरियफलानि, निञ्चानं ति इमेस वसेन
नवविधस्स च लोकुत्तरधम्मस्स ।

९७ अपराणकपटिपदं ति अविस्सुपटिपदं, अनज्जपटिपदं ति अत्थो ।
पच्चुट्टानादिसामीचिकम्म अरहन्ती ति सामोच्चिकम्मारहा ।

९५ सम्यसापतेय्यं ति सच्च सापतेय्यं (सापतय) विचं । भावितत्तान
ति सोलव त अरियं । निकायत्तरे ति सत्थित्थादिनिपाये ति टीका [१।४०६] ।
अब्बोस समये ति वत्तु वट्टति ।

१०६ समागवुत्ती ति सम्पन्नसोलहि समागवुत्तिको । पटिसंघारे ति
पियवाधादि ॥ धम्मिरूपव्ययदानेहि च सागतकरणे । अत्तानुवादाविभयजिरहितो
ति, “वत्तारोमानि भिक्खवे भयानि । वत्तमानि चत्तारि ? अत्तानुवादभयं, परानु
वादभयं, दण्डभयं, दुग्गतिभयं” ति [अ २।१६९] इमेहि वत्तुक्किपाते वुत्तेहि भयेहि
विरहितो । तानि भयानि तत्थ वित्थारितनयन वेदित्तानि । सद्धादिषेपुल्लं ति,

‘सद्धाघनं सोलघनं हिरि ओत्तप्पिय धनं ।

सुतधनञ्च चागो च पब्बा वे सत्तमं धनं” ति ॥

[अ ४।४] एवं सत्तकनिपाते वुत्तानं सद्धादिधनानं विपुलत पटिलमति ।

१०७ आगाधिमुत्तिकेना ति आगनिज्जेन आगपोयेन ।

११५ आतुम्महाराजिका ति, धतरट्ठो, विरुद्धो, विरुपम्भो, कुवेरो ति इमे
वत्तारो महाराजा च तसञ्च परिवारा दीपनिकाये आदानादियमुत्ते कथिता, इमेस
महाराजानं अनुवत्तका भुम्मदेवा आतुम्महाराजिका ति वुच्चन्ति । इदादयो देवा
तावतिसा । ततो परं कमतो यामादयो । ब्रह्मकायिका ति रूपावचरदेवा । पतेसं
देवानं वण्णना अभिधम्मत्थसङ्गहे पञ्चमपरिच्छेदे वुत्तनयेन वेदित्ताना ।

११६ ठपेतम्यं ति एत्थ ठपेतद्देवतानं ति एकस्मिं मरम्मपोत्थके पाठो, सो
च सुन्दरवरो खायति । अथ च पन टीकायं वुत्त—“तत्थ, विज्झापि वुत्तं ति
अत्तनो च तासञ्च देवतानं ति वभयं समधुरं वियं मुत्तं विज्झापि वुत्तं, अथ खो व
देवतानं सद्धञ्च सोलञ्चा ति आदि वचनं सक्किट्टाने ठपेतञ्च, वुत्तं ति परतो
पद आनेत्ता सम्भवित्तन । किमत्थं पन सक्किट्टाने ठपेतञ्च ति आह—देवतानं
अत्तनो सद्धादोहि समानगुणदोपनत्थं” ति [टीका १।४१२] विज्झापि इदं वुत्तं,
अथ च पन ठपेतद्देवतानं ति अयमेव पाठो सुट्ठवरो ति मञ्जाम । तस्सत्थो
पाठो व ।

१२३ परमत्थविमुद्धिअधिगमत्थाया ति परमत्थविमुद्धिसद्भावस्स निच्चा
नस्स सच्चिकिरियाय ।

१२४ विमुद्धिधम्मा ति विमुग्गनसभावा । परमत्थविमुद्धिधम्मताया
ति निच्चा नस्स भन्त्यभावेन ।

१२७ परिसुद्धसीलादिगुणसमन्नागतेना ति, हेट्ठा वुत्तेहि [वि ७११५]
सद्धा-सील सुत्त चाग पब्बागुणेहि समन्नागतेन ।

इति विमुद्धिमग्गदोषिकाय

छात्रनुस्सतिनिर्देशटीका समाप्ता ।

—

अष्टमो परिच्छेदो

अनुससतिकम्महाननिदेसटीका

३ आयुसन्तानजनकपञ्चसम्पत्तिया ति आयुसन्तानपवतापकान् आहा
रादिपचयान् सम्पत्तिया । आयुसन्तानस्वयसम्पत्तिया ति सोहलपाठो, एवं स्यात्
पोरथके टीकायञ्च । तस्मापि अयमेव अर्थो । विपक्वविपाकत्वा ति अन्नतो बलानुरूपं
दातव्यत्वं विपाकस्म दिनत्ता । गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेना ति न्वाने
विय गतिसम्पत्तिया पठमरूपिकात् विय कारासम्पत्तिया उत्तरकुरुकानं विय
आहारसम्पत्तिया अभावेन [टीका २१०] । 'एतत् गतो ति दीपानुकगति, कालो ति
गतयुगकालो' ति गण्डि । रसपयवोभूमिपण्टकादिआहारसम्पत्तिया ति पि वस्तु
वद्वति । त सर्वं अगगञ्जसुत्ते वुत्तनयेन वेदितव्यं [शी ३१९३-९७] । दूसिमारकथा
मणिमनिवाये मारतज्जोयसुत्ते [म १६०३-६०८], कलायुराजकथा च जातकट्टकथाय
रत्तिवादिजातके [जाअ ३३९-४३] आगतनयेन वेदितव्या ।

५ सवेणो ति उत्तमजिविय यं पुगल वेणेन कुसलाभिमुखं करोति ।

१० पटिसिधिविस्ति ति एकस्मि भवे पठमचित्तं, त भवन्तरपटिसन्धानवो
पटिम धो ति वुत्तति । सम्पयुत्तराधेही ति, वेदना, सञ्ज्ञा, सङ्कारा ति इमेहि तेन
चित्तेन सम्पयुत्तेहि सञ्चरि । चित्तं ति विज्ञाणकसन्धो एव । इमे चत्तारो सञ्चा
सम्पयुत्ता एव वण्णत्ति, सम्पयुत्ता एव विरुक्कत्ति ।

१२ अचयती ति अतिक्रान्ति । मा स अम्म निवारया ति, युवज्य
जातके युवज्यकुमारो पञ्चजितुकामो मातरा निवारितो इयं गाथमाह ।

१४ अडढामलकमच्छस्सा ति इदं वस्तु दिव्यावदाने आगतं । तस्मायं
सद्देवो - असोभो विर महाराजा अतिमहत्तो जातो । सो येसु सुवण्णभाजनेसु यं
रिञ्चि आहारं मुज्जति, तानि मिस्सुसङ्कत्थाय कुट्टुयारामं पेसेति । तदा तस्स नत्ता
सम्पदिडुमारो युवराजा अहोसि । तेन सद्धि मन्तेत्वा अमथा असोकमहाराजस्स

* Divyavardhana, edited by Cowell and Neil Cambridge, 1886,
pp 409-43. † कुट्टुयारामं वि दिव्यावदानपाठो ।

रजतभाजनानि वपट्टपेसु । सो तानि पि कुक्कुटाराम पेसेसि । ततो तस्म लोहभाज
नानि अदसु । तेन तानि पि कुक्कुटाराम पेसिताणि । ततो पट्टाय तस्स मत्तिकापत्तानि
येव अदसु । सो एकस्मिं दिग्से भेमज्जत्थाय अड्डं आमलक लभित्वा, इदं मम
पन्निष्ठम दानं ति तस्मिं कुक्कुटाराम पेसेसि । त पट्ठिगहेत्वा सङ्कत्थेरो भिक्खू आह—
अलमिदं आयुसो सवेगं उप्पादेसु । इमं परविपत्तिं दिस्वा वस्स नाम सहदयस्स
सरेणो न उप्पज्जिस्सति ?

चागसूरो नरिन्दोयं असोको मोरियकुञ्जरो ।

जम्बुद्वीपिस्सरो हुत्वा जातड्डामलक्खिस्सरो ॥

१५ निष्पोद्येन्ता ति चुण्णविचुण्ण करोन्ता । अधिवत्तन्ती ति अभिभवति ।
न तस्य दृश्यन् भूमी ति तस्य जरामरणे हत्यिआदिकां किञ्चि कातुं न सक्कोन्ति ।

१७ महासम्मत्तकथा जातकट्टकथायं अट्टकनिपाते चैतियजातके, मग्धातु
कथा तथेव तिफनिपाते मग्धातुजातके, महासुदस्सनकथा दीघनिकाये महासुदस्सन
सुत्ते, दल्लहेमिकथा दीघनिकाये चण्डवत्तिमुत्ते, निमिकथा च जातकट्टकथायं महा
निपाते आगतनयेन वेदितव्या ।

१८ जोतिको, जटिलो मेण्डको, पुण्णो ति एवेसं इत्थियो वपरि द्वादसमे
परिच्छेदे घणितनयेन वेदितव्या [वि १२।४१-४२] । उग्गो ति यो 'मनापवायकान
अगो' ति अद्गुत्तरनिकाये एककनिपाते वुत्तो [अ १।३३] सो वा अज्जो वा ति
न जानाम ।

१९ घासुदेवो घलदेवो चाणुरो चा ति इमेस कथा जातकट्टकथायं दसक-
निपाते घतजातके [जाअ ४७९-८९], भीमसेनो युधिष्ठिलो ति इमेसञ्च तथेव
असीतिनिपाते कुणालजातके [जाअ ५।४२५-४२७] आगतनयेन वेदितव्या ।

२० वैजयन्तमकम्पयी ति इदं वत्थु मज्झिमनिकाये चूलवण्णसङ्खयसुत्ते
[म १।४६८] आगतनयेन वेदितव्यं ।

२२ खग्गविसाणकप्पा ति खग्गमिगस्स सिद्धसदिसा एकविहारिणो । परतो
असुत्वा सयमेव लद्धवाणत्ता सयम्भुनो । तेस कथा सुत्तनिपातकट्टकथायं रग्गविसाण
सुत्तवण्णनार्य वित्थारेन आगता । त त निमित्तं ति तं व कारणं निस्साय ।

* त्यागशूरो नोद्रोऽसौ अशोको मौर्यकुञ्जर ।

जम्बुद्वीपेश्वरो मूत्वा जातोऽर्धामलक्खर ॥

२३ असीति अमुष्यश्रनानि सन्धनस्तुन्ननखतादीनि [टीका २।८] । इतिस महापुरिमलपक्षणानि दोषनिनाये लम्बवणमुत्तादिषु अन्धेसु वि निष्ठायेसु आगतानि ।

२६ पतिद्विताया सि पथागताय । सत्त्वका नि सत्त्वेन जिय मधिपन्धन च्छदका घाता ।

२८ पथवीधानुया वि पथ पथवीधानुया कोपेन पुगलो पाथरुकायो होति, आपोधानुया कोपेन अतिसारादिरसन कितिअपूतिरुयो, उजोधानुया कोपन महाडाह परेतो, वायोधानुया च कोपेन मग्निजमासधिपन्धनो वि । अ मेर अथो वरि चतुधानुवरधाने आगमिस्मवि [वि० १।१।१००] ।

२९ न नायरे ति न घायन्ति ।

३४ गतिपञ्चके वि, 'निगयो, निरुद्धानयोनि, पतिविमयो, मनुष्मा, द्वा' वि [वा ३।२४६] एव युक्तासु पञ्चसु गतिषु ।

३५ सम्भरायो ति परलोको । हीक्षेरया वि परिभवेय्य । मन्धुस्सना गमो वि मन्धुतो अनागमो नाम गतिः, "(१) सेष्यथा पि ब्राह्मण विष्णवे वसतावभिन्दु मुरिये वगच्छन्त गिष्य येव पटिगिच्छति, न चिरद्वितिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण वसतावभिन्दूपमं जीवितं मनुस्मानं परितं लट्ठकं बहुदुस्सं बहुपायासं, मत्ताय फोट्ठयं, कात्तयं कुमलं, चरित्तं ब्रह्मगतिं, नत्थि जातस्स अमरणं । (२) सेष्यथा पि ब्राह्मण धुस्सुमित्ते दवे वसत्त उदक्कुजुलं लिप्पं येन पटि विगच्छति, न चिरद्वितिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण उदक्कुजुलपमं जीवितं मनुस्मानं ॥ पे ॥ नत्थि जातस्स अमरणं । (३) सेष्यथा पि ब्राह्मण उदके दण्डगज्जि लिप्पं येन पटि विगच्छति न चिरद्वितिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण उदके दण्डगज्जुपमं जीवितं ॥ पे ॥ नत्थि जातस्स अमरणं । (४) सेष्यथा पि ब्राह्मण नदी पक्कपत्तेय्या दूरङ्गमा सीपसीता हारहारिनी, नत्थि सो गणो वा लयो वा मुहुत्तो वा यं सा धाति, अथ सो सा गच्छतेव यत्तेव सत्तव, एवमेव सो ब्राह्मण त्थीपक्कपत्तेय्युपमं जीवितं ॥ पे ॥ नत्थि जातस्स अमरणं । (५) सेष्यथा पि ब्राह्मण वत्ता पुगिसो जिह्मो खेळपिएई सञ्चूहिवा अप्पकसिरनव वमैय, एवमेव सो ब्राह्मण खेळपिएद्वपमं जीवितं ॥ पे ॥ नत्थि जातस्स अमरणं । (६) सेष्यथा पि ब्राह्मण दिवससत्तत्ते अयोक्काहे मंसपेसो पक्कित्ता रिप्पं येन पटि विगच्छति, न चिरद्वितिका होति, एवमेव सो ब्राह्मण मंसपेसुपमं जीवितं ॥ पे ॥ नत्थि जातस्स अमरणं । (७) सेष्यथा पि ब्राह्मण गावो वग्गमा आघातनं नोयमाना यच्चदेव पाथं उद्धरति सत्तिक्के पथस्स सन्तिक्के

मरणस्त, एवमेव यो आह्वय गावोधजूपम जोरित मनुस्मानं ॥ पे ॥ नत्थि जातस्स अमरण" ति [अ ४१३९-१४०] इमादि सत्तद्धि उपमादि ।

तत्थ मत्ताय फोटुच्च ति पञ्जाय जानितयं । हारहारिनी ति रुस्सज्जवेत्तु आदीनि हरितुं सगत्था । सा गच्छते च वत्तने वा सम्पत्ते चा ति स्यामपाठो ।

३९ गता अप्पटिसन्धिवा ति पुन आगन्त्वा पटिसन्धानाभावेन विगता । अप्पटिसन्धिवा ति पि पाठो [वि २०१७] । अनिश्चत्तेन चित्तेन न जातो नाम भवति ।

४० लोक्कत्तरज्जमान ति मग्गसम्पयुत्त वा फलसम्पयुत्त वा कानं । तं हि सभावधम्मं सङ्गागरम्मणे पत्तित्वा अप्पन पापुणाति । एव दुतियवत्तरूपानि आरूपानि । तत्थ पठम सभावधम्मं विज्जाणे दुतियच्च नेजसङ्खानासङ्खानासभाव धम्मं पवत्तति । चिसुद्धिभावनानुक्रमवसेना ति, सीलविसुद्धि, चित्तविसुद्धि, विट्ठि विसुद्धि, पद्धानित्तरणविसुद्धि, मग्गामगग्गणदस्सनविसुद्धि, पटिपदावाणदस्सनविसुद्धी ति इमेस द्दम विसुद्धीन भावनानुक्रमवसेन । तत्थ सीलविसुद्धो ति पठम परिच्छेदे युत्त चतुपारिसुद्धिसीलं [वि १४२-१३०] । चित्तविसुद्धो ति उपचारसमाधि अप्पनासमाधि च । तेस भावनानयो ततियपरिच्छेदतो आ एकादसमपरिच्छेदा आगतो । विट्ठिविसुद्धि अट्टारसमे परिच्छेदे, पद्धानित्तरणविसुद्धि पट्टनवीसविमे परिच्छेदे मग्गामगग्गणदस्सन विसुद्धि बीसविमे परिच्छेदे, पटिपदावाणदस्सनविसुद्धि च एकवीसविमे परिच्छेदे वणिक्ता । सा ततो जानित्त्वा । आरम्भणातिक्कमभावनावसेना ति रूपावचर- फसिणारम्मणसमविकमवो पठमारुप्प, स समविकमनजसेन दुतिय ति आदिना नयेन आरम्भणस्स समविकमन कत्वा आरुप्पज्जानानि सम्पज्जन्ति । तेस विस्धारकथा दसमपरिच्छेदे आगतनयेन वेदित्त्या ।

४२ अमत्त ते आदिस्स पाब्बिय, "अमत्त ते भिक्खवे न परिमुज्जन्ति ये कायगतासति न परिमुज्जन्ती" ति एवमादीनि पदानि पठमं कत्वा ततो परं, "अमत्त ते भिक्खवे परिमुज्जन्ती" ति एवमादीनि पच्छा वुत्तानि [अ १५९] ।

कथ भाविता ति एवमादि कायगतासतिमुत्त । तत्थ "इध भिक्खवे भिक्खु अरब्बगतो वा रुस्समूलगतो वा सुज्जागारगतो वा निसीदति पण्डु आसुजित्वा वज्जुं काय पण्णाय परिमुत्तं सति उपट्टपेत्वा । सो सतो व अस्ससति ॥ पे ॥ पस्स म्भय कायसद्धार पस्ससिस्सामी ति सिक्खती" ति [म ३२०४] इदं आनापानपम्भ । "पुन च परं भिक्खवे भिक्खु गच्छन्तो वा गच्छामी ति पज्जानाती" ति एवमादिक इरियापथपम्भ । "पुन च परं भिक्खवे भिक्खु अभिक्खन्ते पटिकन्ते सम्पज्जानकारी

होति" ति [म ३१२०५] एवमानिकं चतुस्रम्पज्जपय्यं । "पुन च परं भिन्नं भिन्नु इममेव पायं वद्धं पादसुना अयो केममत्यक्वा तद्यपरियन्तं पूरं तत्तत्पत्तारं असुपिनो पथरेम्यति, अतिव इमस्मि काये वमा लोमा तमा दत्ता" ति आनि पटिफलमनसिकारपय्य । "पुन च परं भिन्नत्वे भिन्नु इममेव काय यथाष्टि यथापणिहितं धातुमो पथवेक्यती" नि आदिकं धातुमनसिकारपय्य । "पुन परं भिन्नत्वे भिन्नु सेध्यथा पि पत्सेध्य नरोरं सोवविकाय छडितं एकादगतं य त्रीहमतं वा" नि [म ३१२०७-२०८] आदीनि नय स्तीपधिकपय्यति । इमानि चुरा पय्यानि दोषविकार्ये महासतिपट्टानमुत्ते वि मग्गिमनिसाय सतिपट्टानमुत्ते नि आगत नव । तेसं सुत्तानं अट्टकभासु आगननये विव्यारत्थवण्णमा धदितत्ता । स स्तीपधिका नि सुमान ।

४९ पदस्मिन्पण्णाहिताया ति, यो पुग्गलो ओवाइदायके पटिपत्तिता य असुणो वो निय मग्गदतो वा ओवाइ वामतो गगहाति सो अपदस्मिन्पण्णाही ति युष्मि यो पन एव अक्त्वा अपकम्पि ओवा साधुकादनादिना पदस्मिन्पण्णाही गगहाति, स पदस्मिन्पण्णाही, तस्म भायो पदस्मिन्पण्णाहिता, ताय ।

५६ दत्तसल्ललिका ति पङ्गुनिपत्ति । मिगादीनं वारणत्थाय सत्मादी पणिस्तिपित्वा या कट्टपाइदि कयिरति सा घति ।

६१ ओक्कमनयिस्सज्जन ति पटिपत्तितायश्च तिससज्जनदश्च ठानं ।

७४ अधिचिच्छ ति समययिपत्तत्ताचि । पग्गहो नि विरियं, तस्म निमि पग्गहनिमिच ।

७५ उक्क च घती ति अङ्गारक्कपह सज्जति । आलिप्पेती ति तत्थ अङ्गा पस्तिपित्वा अग्नि ठत्ता नाळिसाय पमत्तो अग्नि गाहापेति ।

७६ अमिञ्जासच्छिक्कणीयत्ता ति इद्विविधादिना अभिज्जाभाणैरु अधिगन्तवत्तस । इद्विविधादिमच्छिक्किरियाय सत्तो च सो भवो वा ति सन्धि भवो, तस्म भायं सपिप्पमय्यत । सति सति आयत्ते ति पुट्टहेतुमद्भात वेव इदानी च पटिलद्वये व्याणादिभेद तस्मिं तस्मिं काण्ये सति ।

७७ सीतिमाय ति सीतलभायं । पत्तीताधिमुत्तिको ति पग्गात लोक्कसर धम्मे अधिमुचो, तन्निअपोखपव्भारो नि अयो ।

८३ अहारिट्ठकधरणा नि अपकफेनिलक्कलसदिसवण्णा ।

९७ निसदपोतो ति सिलापुत्तको, धञ्वादीन परिमहनत्थ सिलारण्ड तच्चैत्थेला
कतो । उद्धनकोटो ति मत्तिकापिण्डेन कता उद्धनकोटि । कोट्टुलिकाया ति वंस
सकलिकादीहि कतस्स सुद्धकवञ्जागारस्स ।

९८ साधिकानी ति दन्तट्टिकेहि सद्धिं उपरि वुत्तानि [वि ८।१०१] तोणि
अट्टिसवानि । वोसाधिकानो ति एकस्मि मरम्मपोत्थके । नाधिकानी ति स्यामपाठो ।

१०१ गलवाट्ठपरियन्ते ठितानि अम्वकट्टोनि । 'गलन्तट्टि तु अम्वको'
ति अभिधानप्पदीपिका ।

१०४ वट्टनं ति सुत्तकत्तनमलाकाय वेठित कन्तितसुत्त । तेसं वट्टनानं
रज्जुया आवुणित्वा कता पन्ति वट्टनारब्धे । सा वट्टनानमत्तरा निम्मा होति, वट्टनट्टानेसु
उत्तरा, तादिसानि वट्टनावळिसण्डानानि ।

१०५ सन्दमानिका नाम रथसदिस यान । तस्सा जिण्णपञ्जरसदिसानो ति
जिण्णसन्दमानिकपञ्जरसण्डानानि ।

११६ सत्तङ्गुलप्पमाणं अयं धनं ति एत्थं सत्तङ्गुलप्पमाणं धनं ति एकस्मि
सीहलपोत्थके एकस्मि मरम्मपोत्थके च तथा स्यामपोत्थके च पाठो । सो विचारणीयो ।

११९ दकसीतल्लिक ति सेतकमलं । "सोगन्धिकं फल्लहारं दकसीतल्लिकं
प्यथा"ति अभिधानप्पदीपिका ।

१२१ कुपितपनसतचरसा ति पपाचितस्स पनसतचरस्स । कुट्टितपनसतचरसा
ति एकस्मि मरम्मपोत्थके स्यामपोत्थके च पाठो । सो न गहेत्तरो । "निष्पक्वे प्यधितं"
ति अमर । चन्दनिका ति नहात्वा घोवित्वा छद्दितोदकस्स पूरो दुग्गन्धावाटो [११।११] ।

१२८ कयले ति मत्तिकाभाजनखण्डे [४।२५] ।

१२९ थीनसिनेहो ति सहवसिनेहो ।

१३४ आचामे ति भत्तं पचित्वा अपनोते उद्धमण्डे । "मासराचामनिस्सामा
मण्डे भक्तसमुद्गरे"ति अमर । परिममन्तसिनेहयिन्दुविसट्टसण्डाना ति विसटो
(विसट्ट) हुत्वा परिमन्तस्स सिनेहयिन्दुनो सदिसा ।

१३५ हृदयं आगिलायती ति हृदयं गिलानं भवति (गलै हृदये आदि-
धातु) । आगिलायती ति विवत्तवी ति टीकाय वुत्त । एव सत्ते पि आगिलायती ति
अयमेव पाठो सुट्ठुत्तरो ।

१३७ पिच्छिलकुण्णप ति थीनसिनहयुत्तो पूविभोट्टासो । अच्छरासद्ध ति
अङ्गुलिफोटनसह ।

१३८ अमुखे खणघटे ति एत्थ टीका—“खणघट नाम पक्कतिया अमुखमेव होति । यम्म पन आरम्भमत्तम्पि तदरुस्स परिमनमुरं नत्थि, तं वस्सेतुं अमुखे खणघटे ति वुत्त” [टीका २।३१] । अघोमुखं ति मरम्मस्यामपाठो, सो न वुत्तरूपो ।

१५८ अयसेससत्तविधसेनासनं ति, “पयव कइरं गिरिगुई सुसानं वनपत्थ अमोकास पलालपुञ्ज” ति [विमङ्ग ३२९] इदं मानविमङ्गे वुत्तं सत्तविधं सेनासनं ।

१५९ “उत्तुत्तयानुकूलं ति गिम्ह अरुज्ज, हेमन्ते रुक्कमूलं, वस्से सुब्बा गारं । धातुचरियानुकूलं ति सेम्हिकस्स अरुज्ज, पित्तिकस्स रुक्कमूलं, वातिकस्स सुब्बागारं” ति गण्ठि । चरियानुकूलं रागचरितादीनं अनुकूलं । “तथा हि गिम्हकाले अरुज्जं अनुकूलं, हेमन्तं रुक्कमूलं, वस्सकाले सुब्बागारं । सेम्हधातुकस्स सेम्हपक्कतिस्स अरुज्जं, पित्तधातुकस्स रुक्कमूलं, वातधातुकस्स सुब्बागारं अनुकूलं । मोहचरितस्स अरुज्जं, दोमचरितस्स रुक्कमूलं, रागचरितस्स सुब्बागारं अनुकूलं” ति [टीका २।४१] ।

१६१ परिगह्ठितनिव्यामसत्तिं ति समततो स-शकारेण गह्ठितं निव्यातिकं एकं तेन अधिगतमस्यस्स साधिरुं सत्तिं कत्था ।

१७० चत्तारो घण्णा ति चत्तारो आकारा ।

१७२ खुण्णविचुण्णघितते ति एत्थ खुण्णविचुण्णजाते ति मरम्मपाठो, खुण्णविसत्ते ति स्यामपाठो, एव टीकायम्पि । खुण्णविचुण्णितो हुत्वा वित्यते ति अत्थो ।

१८१ घोदना ति दोसनिदस्सर्नं, तस्स परिहारो सोधना ।

२०१ कस्सच्चि पना ति एत्थ अयं टीका—“कस्सच्चि पनं गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पशुनो ति एत्थ, ‘अनुकमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोववसेन कायइरथे घूपमत्ते काया पि चित्तम्पि लहुकं होनि, सरीरं आकासे लह्ठनाकारप्पत्तं विद्यं होवा’ति एत्तको गं थो परिहीनो” ति [टीका २।६६] । एत्थ यो गं थो परिहीनो ति वुत्तो सो मुदितस्याममरम्मपोत्थकेसु गहितो । तनं विना पि अत्थो युज्जतेव । परमा ? अनुकमतो ति एवमादि त्तो परमेव आगतत्ता ।

२०७ “खेयथा पि कंसे आकोटिते”ति एवमादि हेट्ठा [वि ८।१८४] आगतमेव ।

२०८ इरियापथं विकोपेत्या ति इरियापथं परिवत्तेत्वा । देसतो ति पुञ्जे फुसमज्जेन अत्तना उपधारित्वागतो ।

२१० आनापानसतिभावनं ति एत्थ आनापानसतिसमाधिभावनं ति संयुत्तपाठो । आनापानमतिमुत्ते पन आनापानसतिं ति पाठो [म ३/१९७] ।

२१४ तूलपिचू ति कप्पामजाति एव ।

२१५ दोघपामङ्गसुत्तं ति दोघ कटिष्ठेठनसुत्तं ।

२२४ तस्स पञ्चय परियेसती ति एवमादि कट्ठावितरणविमुद्धिनिर्देशे वित्थारितनयेन वेदितव्यं [वि १९/२-२६] । कलापसम्मसन्नवसेना ति एत्थ कलापसम्मसन्न आदि कत्वा दसविपस्सनुपङ्खिनेसप्पहानपरियोसाना सत्ता कथा वीसतिमे परिच्छेदे वुत्तनयेन वेदितव्या । उदय पहाया ति आदीन उदयवयवञ्चाणं आदि कत्वा अनुलोमव्याणपरियन्तान नवन्न विपस्सनाव्याणान वित्थारकथा एकवीसतिमे परिच्छेदे आगतनयेन वेदितव्या । चतुन्न अरियमग्गानं अधिगमो [वि २२/३-२९], एकून् वीसतिमेद पञ्चवेकव्याणव्याणञ्च [वि २०/०-२१] वावीसतिमे परिच्छेदे वुत्तनयेन वेदितव्यं ।

२२९ चेदन्नादयो ति, त्रंदना च सञ्जा या ति इमे द्वे सञ्जा [वि ८/२३०] ।

२४७ “सेव्योहमस्मी ति मानो” ति आदिना मञ्जनावसेन पवत्तो मानो एव मानमदो । पुरिसभायं निस्साय कप्पज्जमानो मदो पुरिसमदो । आदिसहेन ये विमङ्गे जातिमदादयो वुत्ता [विभङ्ग ४६७-४६८] ते सञ्चे सङ्गएहाति ।

“अण्डजयोनि, जलाजयोनि, ससेदजयोनि, ओपपातिकयोनो” ति [वी ३/२४२] इमा चतस्सो योनियो ।

“निरियो, तिरच्छानयोनि, पेत्तिविसयो, मनुस्सा, देवा” ति [वी ३/२४६] इमा पञ्च गतियो ।

सत्त विस्साणट्टितियो नय च सत्तायासा पुञ्चेवुत्ता एव [७/३८]

२४८ असहत्तं ति आदीनि निश्चानस्सेन वेवचनानि । आदिसु सुत्तेसु ति असहत्तसयुत्ते आगतेसु सञ्चेसु पि सुत्तेसु [स ४/४४१-४४२] ।

२४९ ‘तथागत आरब्भ’, ‘धम्म आरब्भ’, ‘सङ्ग आरब्भा’ ति पाळि अनुगत्वा उपसम आरब्भा ति वुत्त ।

इति विसुद्धिमग्गदोषिकाय

अनुस्ततिकम्पट्टाननिर्देशटीका समप्ता

नवमो परिच्छेदा

ब्रह्मविहारनिर्देशटीका

१ उद्दिष्टेष्टं त्रितयपरिच्छेदे [वि ३।१०५] उद्दिष्टेष्टम् ।

२ दुष्टो रसो आयुसो ति इदं तिरुतिपातं द्रष्टव्यपरिचयार्थं सन्धाय आनन्द-
स्थेरेतं युक्तं । तत्थ पदं अयं पाठि—“दुष्टो रसो आयुसो दोसेन अभिमृतो परिया-
दिभविस्सो अत्तयावाधाय पि येतेति पग्गयावाधाय पि येततो” ति [अ १।१७३]
एवमादि । तस्मिं एव निपाते साङ्गमुक्ते, ‘दुष्टो रसो अयं साङ्गो व्यापन्नविस्सो पाणस्सि-
हन्ति अदिभस्सि आदियतो’ ति [अ १।१७४] युक्तं । तस्मा इष्टं अयं पाठि उभयस्मि-
न्बोमिस्सेत्वा युक्ता ति मञ्जम ।

खन्ती परमं ति त्रितयस्यामद्वाका र्थं ति परमं तपो । यत्नानीकं ति सेनापलं ।

३ पुग्गलदोसा ति एत्थ पुग्गलभेदा नि मग्गपाठो । टीकायं पन, “भान्तं
दूसेन्ती ति दोसा, येसु भायानं न सम्पज्जति, अज्जदत्थु विपज्जतेवा” ति युक्तं [टीका
२।९०] । तस्मा पुग्गलदोसा ति पाठो यं युक्तवरो ग्राह्यति ।

४ लिङ्गधिसभागे ति लिङ्गेन विमदिसे । पुरिमस्स इत्थि लिङ्गविसभागा,
इत्थिया च पुरिसो लिङ्गविसभागो । ओघिसो ति तमेव पुग्गलं ओघिं कत्वा । स-
पा इत्थियो, स-पा पुरिसा ति एवमादिना नयनं पन अनोघिसो भावना युक्ता एव ।

५ भित्तिमुद्धमकासी ति मेत्तामुख्या षण्ण्येन रागेन भरिषि आलिङ्गितुक्कामो
भित्तिं घट्टेति ।

७ निमित्तं ति मेत्ताभावनाय आरम्भम् ।

१९ स्तीमसम्भेदो उपरि युत्तनयेन वेदितव्यो [वि ९।४०-४२] ।

११ महापुरिसजातिकत्ता ति महापुरिससभावत्ता, रन्तिमेत्तादिसम्पन्नताय
उच्चारणसायत्ता ति न्यथो ।

१८ धम्म ओसारोती ति सरभञ्जवसेन धम्मं भणति ।

२० अट्टमहानिरया ति,

सञ्जीवा काळमुत्ता च महारोहुरोहवा ।

पतापनो अवाचित्थिं सद्वातो तपनो इति ॥ [अभिधानपदीपिका] ।

इमे अट्ट महानिरया । “अनीचि महानिरयस्स द्वारे द्वारे चत्तारो चत्तारो क्त्वा कुम्भकादयो सोळस उस्सद्वनिरया”ति [टीका २१००] एतन्मेव टीकार्यं वुत्त । सोळसन्न उस्सद्वनिरयानं नामानि न आगतानि ।

२१ पञ्चिमे ति इदं, “एक्को पुग्गलो अपरिसुद्धकायसमाचारो होति परिसुद्धवचीसमाचारो अपरिसुद्धजचीसमाचारो होति परिसुद्धकायसमाचारो अपरिसुद्धकायममाचारो होति अपरिसुद्धवचीसमाचारो लभति च कालेन कालं चेतसो विवरं चेतसो पसादं अपरिसुद्धकायसमाचारो होति अपरिसुद्धवचीसमाचारो न च लभति ७ पे ७ पसादं परिसुद्धकायसमाचारो होति परिसुद्धवचीसमाचारो लभति च ७ पे ७ पसादं” ति [अं ३१०७-२१२] इमेसु पञ्चसु पुग्गलेसु आघातविनयवसेन सारिपुत्तथेरेन पञ्चहि उपामाहि अलकरित्वा दसित आघातपटि विनयसुत्त । विस्थारेत्तं ति अट्ठकथाय सह विस्थारतो पठनीय । एत्थं च, चेतसो विवरं ति समवधिपस्सनाचितस्स ओकासं । पसादं ति सद्वाय पसन्नभावं ।

२२ दोसेत्तुकामो ति एत्थं रोसेत्तुकामो ति सोहलस्थामपाठो, दोसुप्पादेना ति एत्थं ॥ रोसुप्पादेना ति । अत्थो पन सो ण्व ।

२३, कम्ममेव सक्कं धनं अनुगामिभावतो ति कम्मस्सको, तस्स भावो कम्म स्सकता । तस्सा पञ्चवेक्खणाण्यो भगवता देसिते आघातपटिविनयसुत्ते आगतनयेनेव वेदितव्यो [अं ३१०७] । विघातो ति अट्ठभोजन, ॥ यो एतादृशो सो विघातादो । आदिसहेन तादिसानं कपणमनुत्सानं सङ्गहो ।

२४ इध पेय्यालं, “कम्मयोनि कम्मवन्धु कम्मपटिसरणो”ति [अं ३१०७] एव पूरेतव्यं ।

२८ एतित्वादिजातकं जातकट्टकथाय आगतं [जाअ ३११-४३] ।

३१ छातो ति जिपच्छित्तो । असितो ति मुहितो धातो । आसितो ति वि पाठो, अत्थो अयमेव । माय्योसी ति त्व मे अय्यो असि, त्व मनुत्तो तस्मा अय्यो अस्मि, इदं किञ्च मा अकासि । हे दीघावु त्व नाम अञ्जं वारेतु अरहसि । भद्दन्ते दीघावु ति आलपनवचनानि ।

३४ अल्लारं ति ॥ अल्लार इति पदच्छेदो । अल्लारो नाम कुटुम्बिको यो न सङ्घोपाल-नागराजानं भोजपुत्तानं हत्यतो मोचेसि । वत्थु जातकट्टकथाय वणिज्जतनयेन वेदितव्यं ।

३५ मातुपोसकजातकं जातकट्टकथाय आगतं [जाअ ४१९०-९५] ।

३६ अनमतगसंयुक्ते आगतमुत्तानि अनमतग्नियानि । अजेहि गमनीयो
मग्गो अजपथो । सङ्ख् आकात्ता त ओनम्भित्ता गमनीयो सङ्ख्कुपथो ।

३७ यानीकताया ति युत्तयानं पिय कताय । पत्थुकताया ति अधिट्टानवत्तुं
विय कताय । अनुद्धिताया ति अधिट्ठिताय । मुम्मसारद्धाया ति सुत्तु आरद्धाय ।
सुख सुपती ति आदो न पदान अर्थं उपरि वक्कति [रि ९।६०-७१] ।

४९ भिन्नाजीजो ति अपरिमुद्धाजीजो । घट्टापित्तेनाम्भेना ति सनासना
बुद्धापित्तेन, निवट्ठित्तन । सम्यत्थसाधक ति, अत्तत्थो, परत्थो, दिट्ठधम्मिकत्थो,
सम्परायिकत्थो ति एवमाग्नीन मग्गेस अत्थानं साधक ।

४० सीमसम्भेदो ति अह परो ति मरियादाय अपनयन, समानत्तमात्र
करणं ति आथो ।

४२ पुरिमेना ति अत्तादिसु नानत्तदस्सिना । न नायती ति न आयति ।

४३ पञ्चङ्गविष्पट्ठी ति आदिपदानं अत्ययणना इट्ठा आगतनयेन वेदि
तन्ना [वि ४।१०४-११९] ।

४९ दिसा फरणा ति दिसाय फरणा, एकमेकं दिसं गइत्वा मेत्ताफरणा
ति युत्तं होति । दिसाफरणा ति पि वत्तु युत्तं ।

५३ सत्तयोगेना ति, 'एत्थ सत्तं (सत्त्व) नाम बुद्धि, विरियं तेजो वा,
तन योगतो सत्ता, यथा नागगुणयोगतो नीलो पटो ति' [टीका २।११३] । एत्थ
सत्तयोगेना ति मरम्मपाठो, सत्तयोगता ति च स्यामपाठो, अरथो अयमेव । सत्त्वयोगतो
ति मरम्ममुद्धितटीकायं ।

६५ दस ते ति एत्थ दुस्सत्ते ति मरम्मपाठो, अयं पन टीका, "दसा व अन्तो
दसत्तो, वत्थरस ओसानत्तो" ति [टीका २।११७] ।

६७ द्वे भातिका ति भिक्खुभिक्खुनीपानिमोक्कयानि । समयत्तवास ति
समानवत्तपूरणेन पियमनापवास ।

७१ चूळस्सीहत्थेरस्सा ति एत्थ गण्डियं इदं वत्थु आगत—“सोहलदापे
किर द्वे भातरो एकतो धन सहरन्ति । जेट्ठा वनचि रोगेन मत्तो । फनिट्ठा भातु संवेगेन
पध्वजित्वा मेत्ताविहारी हुत्ता वसति । तस्स भातुजाया पुरिसं पत्थेन्ती थरस्स लज्जाय
हुत्तुस्सोमिको वार्यं ति न अज्जं पुरिसं गइहाति । सा, यान थेरा जीवति, न मे मनो
रथो पूरिस्सती ति पिण्डपातं विसन योजेत्ता थेरस्स अवाति । थेरो पि मेत्ताकम्मट्ठानं
अविजइतो व परिमुज्जि, न चरस्स अतराया अहोसी” ति ।

उत्तराय उपासिकाय विया ति, तस्मा वयु सङ्क्षेपतो द्वादसमे परिच्छदे [वि १२।३४], निरुधारतो च धम्मपददृक्कथाय “अकोवेन जिने कोध” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।

सङ्घिससामणेरस्सेवा ति, तस्स वयु सङ्क्षेपतो द्वादसमे परिच्छदे [वि १२। २८], निरुधारतो च धम्मपददृक्कथाय, “यो च वत्ससत्तं जीने दुस्सोलो असमाहितो” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।

८१ आतिष्यसनादीनि सन्धाय पञ्चरुनिपातं वुत्त—“पञ्चिचमानि भिन्नपवे व्यसनानि । कतमानि पञ्च १ आतिष्यसन, भोग्यसन, रोग्यसन, सोल्यसन, विट्ठियसन” ति [अ ३।१६१] । तस्मा आदिसद्देन मोलविट्ठियसनानं सङ्गहो वेदितव्यो ।

८२ दुग्गतं दुरूपेत ति पाळि हेट्ठा आगता एव [वि १।५८] ।

८५ सोएडसहायो ति अतिष्यसहायो, न तु सुगणानसहायो ।

९१ ब्रह्मुत्तमेना ति ब्रह्मानं उत्तमेन भगवता ।

९५ इस्सायनस्स पटिपन्नभावेन अनिस्सायनक्खित्ता अनिस्सायनरसा ।

९६ पटिघ ति विरोधो । अनुनयो ति सिनेहो । गेहसिता ति कामगुण निरसिता । मोहसम्पयुक्ता उपेक्षा अब्जाणुपेक्कता ।

९७ आवेखिक ति पच्चेक । विहिंसाअरतिरागपटिघातप्पयोजना ति विहिंसापटिघातप्पयोजना करुणा, अरतिपटिघातप्पयोजना मुदित्ता, रागपटिघातप्पयोजना च उपेक्कता ति ।

१०१ अनोधिजिनस्सा ति, अयं मम, अयं परो ति, एवमादि ओधि येन न जितो, तस्स । पुनरभवविपाको येन न जितो तस्स अविपाकजिनस्स ।

११३ कायानुपस्सनाद्यो ति तस्मिन्नेव मुत्ते वुत्ता, कायानुपस्सना, वेद-
नानुपस्सना, चित्तानुपस्सना, धम्मानुपस्सना ति इमा चतस्सो अनुपस्सनायो । वुत्त
हि तत्थ—“यतो खो ते भिक्खु अयं समाधि एव भावितो होति सुभावितो, ततो ते
भिक्खु एव सिम्मितं—एवमेव कायानुपस्सो विहरिस्सामि आतापो सम्पजानो सत्तिमा
विनेत्थ लोके अभिज्झादोमनस्सं ति । एवं हि ते भिक्खु सिक्खितवन् । यतो ग्यो
ते भिक्खु अयं समाधि एव भावितो होति बहुलोकतो, ततो त्वं भिक्खु इमं समाधिं
सवितर्कम्पि सविचारं भावेय्यासि, अवितर्कम्पि विचारमत्तं भावेय्यासि, अवितर्कम्पि
अविचारं भावेय्यासि, सप्पोतिकम्पि भावेय्यासि निष्पीतिकम्पि भावेय्यासि, सातसह

गतमपि मावप्यासि ॥ पेराग्रासहगतमपि भावेऽग्रासी" ति [अर्थ ४.३१०] एवं येदनामु
पस्ततादिमु वि ॥ ११२ ॥

एतत् कायनुपस्मात्ताय पठमगमात् सङ्गति, न ततो परं, इतरास्तु इदमपि नापि ।
एवं सत्ते वि, सतिगमपि मतिचारं ति पञ्चमादि युते ।

११४ पद्यमेवा ति यथा त्व एवं निराकरणमेव । अगममती ति गान्ति ।

११८ गम्यसी ति गमिगमनि । अमिधममे विमत्ता० ति घम्ममद्गणियं
ममपिहारमगानिहेसे युता [६ २५१-२६०] । त-य हि यनुकाये मेतादया निःसो
तिक्कमानिका पञ्चमनये च यनुगमानिका, उपरत्वा पर यनुकाये यनुगमानिका
पञ्चकाय पञ्चमगमातिरा युता ।

११९ सुमपरमा ति 'सुमत्वेव अग्निमाश्रयो होता' ति [दो ३।०७६]
एवं या ततियो विमोक्ता युतो, सो परमो अग्निमा ति सुमपरमा ।

१२१ उग्घाटेत्या ति इमं उग्घाटातिधिं उपरि यस्मिन् [रि १०।६-८] ।

१२२ विष्णाणुञ्चायननस्स वण्णना उपरि आगमिस्समि [रि १०। ५-११] ।

१२३ सुपदुक्कटादिपरमरथमाहविमुग्गमायतो ति सुपदं दुक्कं सोमात्सज्ज्य
इमेस तिण्णं परमरथमा यो गाहो, ततो विमुग्गमाय ।

१२४ मेताउसन मत्तेसु दित्तम्मासयताय, करणाउमा दुक्कत्वासहनताय,
मुदित्ताउसन सम्पत्तीनं चित्ठित्तिपामताय, उपेत्ताउसता च परत्तापतामायेना ति
एव योजना वेदित्ता । दान देती ति दातापारमिता, सीलं समादियती ति
सीलापारमिता, नेक्कउम्म भजती ति नेक्कउम्मपारमिता, पञ्च परिपोदयेती ति
पञ्चापारमिता, तिरिय आरम्भती ति तिरियपारमिता, अपराध एवमती ति गति
पारमिता, १ विस्सपादेती ति सधपारमिता, अचिच्छत्ताधिद्वाना होती ति अधि
द्वानपारमिता, मेत्ताय पुम्भकारिनी होती ति मेत्तापारमिता, उपेक्कताय पदधुपकार
नासिसस्सी ति उपेक्कतापारमिता ति एवं दस पारमियो पूरेत्या । दस बलानि अत्तादि
येत्ताउत्तानि ॥ पुम्भं युत्तानं [१।३] । छ असाधारणबाणानी ति, "इन्द्रिय
परोपरियत्ते बाण, सत्तान आसयानुसये बाण, यमरुपाहिरीरे बाण, महाकरणा
समापत्तिया बाण, स उज्जुत्तबाण, अनावरणबाण" ति इमानि ॥ बाणानि पञ्च
सम्मिद्धमातिराय अते वत्ता ततो पर सद्धानि तत्तत्तत्ति बाणानि सत्ताय युते—
"इमेसं तत्तत्तत्तिया बाणानं सत्तत्तत्ति बाणानि साउक्कसाधारणानि, छ बाणानि
असाधारणानि सावकेही" ति [पठि ४] ।

अद्वारस्य बुद्धयन्ता नि शरीरेषु बृहन्म ब्रह्मे ब्रह्मेण
 गतसे पञ्चपञ्चमे बृहन्म ब्रह्मेण ब्रह्मेण ब्रह्मेण ब्रह्मेण
 बाष्पानुपरिवृत्त, एतं ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण
 अथ यद्वदमनं, नम्यं ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण
 विरियस्त हानि, नम्यं ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण
 नम्यं विमुच्यता हानी नि [ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण
 दस्तनास हानी नि ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण, ब्रह्मेण

अथ विष्णुसंहिता

अथ विष्णुसंहिता

दस्यो परिच्छेदो आरुप्यनिर्देशटीका

१ करजकूपेति क्व वि कर्म, तेन समुद्रिते रूपे, कर्मजरूपेति अर्थो ।

४ सूरुराभिवातसुनयो य किञ्चि सूत्रसदिस दिक्षा य पलायति, पिताच भीरुको य अन्धकार य किञ्चि रस्यपामाणादिक दिव्या, पिताचो अर्थेति मन्त्रित्वा पलायति, एवमय कर्मजकायसमग्री पुग्गतो कसिणादिरूपं समतिक्रमिषुषामो षोति ।

५ अङ्गोष्मरिफता पनेत्य नरथो नि, यानि चतुर्थगमाने उपेक्षया एकागता या ति द्वे अङ्गानि तानर एतेषु आरुप्येसु सविज्जन्ति, तस्मा अङ्गोरिकता नरिथ । वक्वन्ति हि, 'अङ्गातिषममेतासं न इच्छन्ति विभारिणो' ति [वि १०।५७] एवमादि । यत रूप ति एत चतुर्थगमानरूपं ।

६ टीकाय, उग्यादेति कसिण ति एव इमानि द्वे पदानि एकतो गहेत्वा युक्तं—“रूपावचरचतुर्थगमानरस आरुप्येभूत पथवीकसिणादिकसिणरूप अपनेति । उग्यादतविधि पन दस्से-तो उग्यादे-तो ही ति आदिमाह ।” ति [टीका २।१५३] । एव सन्त पि, कसिण उग्यादे-तो ति इमानि द्वे पदानि एकतो गहितुं वट्टीति ति अग्राहक नति । तदनुसारनेन अय अनुसन्धि क्वो । मरुमस्यामपोरथकेसु उग्यादेति पदसन्ते एव विरामचि ह् निरसति ।

७ निरुज्ज ति फट् ।

८ कसिणुग्यादिमाकासमत्त ति, यो आकासो कमिणु उग्यादेत्वा ति-वत्तति, सो कसिणुग्यादिमो आकासो, सो एव पञ्जायति ।

१० पथवीकसिणे युत्तनयमेना ति, तीणि चत्तारि धा अवगानी ति इद पठमगमानरएणनाय युत्तनय [वि ४।७४-७७], सस चतुर्थगमानरएणनाय युत्तनय [वि ४।१८१-१८२] वेदितव्यं ।

११ सिग्गिादीर्ज ओगुण्ठितयानान मुख यानमुख । पतोळिया रथिकाय मुख पतोळिमुख । टीकाय पन सुदकद्वारस मुख पतोळिमुख ति युक्त [टीका २।१५५] । “रथ्या प्रवोती निरिाया” ति अमरकोपे युत्तता रथिकाय मुखं त्वेव सुदकद्वारं यायति । कुम्भी ति सण्डुलादिपनत्व क्त महत् भाजनं । तस्मा मुखं कुम्भमुख ।

१४ कुसलविपाककिरियसेना ति, पञ्च कुसलानि, पञ्च विपाकानि, पञ्च किरियानी ति पञ्चदसन्न भानान वसेन । तेन अत्थो चुद्धसमे परिच्छेदे पाकटो भविस्सति [वि १४।८६, १०३, १०९] । अभिधम्मत्थसङ्गहटीकायं वुत्तनयेनापि एतेसमत्थो वेदितव्यो [अभि १।१७-१९] । कामभजे सप्पन्ना पुथुज्जना च सेत्ता च पञ्च पि कुसलज्झानानि समतिक्कमित्वा, अरहन्तो च पञ्च पि किरियज्झानानि समतिक्कमित्वा आकासानाश्वायतन समापज्जन्ति । रूपभवे सप्पन्ना पन विपाकसेन पवत्तानि तेसं भवद्भज्झानानि पि समतिक्कमित्वा इमं समापत्तिं समापज्जन्ति । नवन्न ति परिच्छिन्नाकासवज्जान नवन्न कसिणसज्झान । एतेस ति एत्थ, एतासं ति स्यामपाठो । सो एव गहेतव्यो । फस्मा ? यस्मा एतासं रूपसज्झान ति सम्मन्धो । भानसङ्गात्तान रूपसज्झान ति पठनीय ।

१५. समापन्नस्सा ति कुसलज्झान समापन्नस्स । उपपन्नस्सा ति रूपलोके उपपन्नस्स । विद्धधम्मसुखविहारिस्सा ति किरियज्झान समापन्नस्म अरहतो ।

१६ चक्खादीन ति, चक्षुः, श्रोत्रं, घ्राणं, जिह्वा, कायो ति इमेस पञ्चन्न वस्थून् । रूपादीन ति, रूप, सद्दो, गन्धो, रसो, फोढुं ति इमेसं पञ्चन्नं आरम्भणान् । इन्द्रारम्भणे कुसलविपाकान्, अनिन्द्रारम्भणे अकुसलविपाकान् । एतास निहेसो उपरि आगमिस्सति [वि १४।९५, १०१] । अभिधम्मत्थसङ्गहटीकायम्पि एतास वण्णना ओलोकेतव्या [अभि १।७-८] । इध सज्झामीसेन देसना कता ।

१७ अज्झत्थ पहीनान ति एवमादि हेट्ठा वुत्तनयमेव [वि ४।१९०] ।

१९ सद्दो कण्टको ति एत्थ ये भगवता दसकनिपाते दस कण्टका वुत्ता तेसु अयमेको कण्टको । वुत्तं हि एत्थ—“दस विमे भिस्सवे कण्टका । कतमे दस ? पविक्खारामस्स सङ्गणिकारामता कण्टको, असुभनिमित्तानुयोग अनुयुत्तरस्स सुभ निमित्तानुयोगो कण्टको, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारस्स विसूक्कदस्सनं कण्टको, प्रदायरियस्स मातुगासुपचारो कण्टको, पठमस्स भानस्स सद्दो कण्टको, दुतियस्स भानस्स पितक्का विचारा कण्टका, उतियस्स भानस्स पीति कण्टको, चतुथस्स भानस्स अत्तासपत्तासा कण्टका । सज्जावेदयितनिरोधसमापत्तिया सज्झा च वेदना च कण्टका” ति [अं ५।१४५] ।

आरुपपलमापत्तीन आनेज्जता ति, “एत्थ कतमो आनेज्जाभिस्सद्दागो ? कुमन्ता चेतना अरूपायचरा” ति [विमङ्ग १८०] एवं पञ्चवाकारविमङ्गे आनेज्जता वुत्ता । सन्तयिमोक्खता ति, “आक्खेय्य चे भिस्सवे भिस्सु ये ते सन्ता निमोक्खता

१८१९-२०]

त्रिमुक्तिमगदीरका

अनिष्कम्भ रूपे आरुणा व कायेन कुमिता विहरय्य' ति [म १।५९] एवं आकन्देय्य मुचे सचरिमाग्गता युत्ता ।

“भूटपुत्रं भते आळ्यगे कालामो चट्टागमगपटिपञ्चा मग्गा भोजम्म अविदुं
अळ्यत्ताभिं कवसपूल रिगविहास निमोदि । अय ग्गा भ त पञ्चमत्ताणि सवटमत्तानि
आधारं कालामं निम्माय तिसाय अनिषगिंसु । अय ग्गो भन्त अळ्यगो पुगिंसा
सस्स सवटमत्तस्स पिट्ठितो विट्ठितो आगच्छन्तो येन आळ्यो कालामो वेणुपमडुमि,
अपमडुमिरा आहार वात्तामं पणवोच—अवि भग पञ्चमत्ताणि सवटमत्तानि
अनिषन्ताणि अहमा ति ? १ ग्गे अहं आयुमो अहसं ति । कि एन भनो सइ चामोमो
ति ? न ग्गो अहं आयुमो सइं अस्सोरि” ति [दो ३।५०] एवं महापगिन्निपान
मुचे युपायेन आहारो कालामो नैय अहन् न एन सइ अहसोसी ति ।

२० मनोधातुममदिस्सा ति, एता पञ्चद्वागज्जनसो पयसा किरिय
मनोधातु, इमलाट्टसारिपाज्जसा पयसा द्वे च सम्पटिच्छन्नन्धिया त्रिपाकमनोधा
ति तिस्रो मनोधातुयो, माहि समङ्गिस्स । एतामं तिहेमो उपरि आगमिरमणि
[वि० १४।९५, ९७, १०१, १०७] ।

अट्ट कामायचरकुसलसज्जा [वि १४।८३-८५], द्वावन् अकुसलसज्जा
[वि १४।८९-९३] एकादस कामायचरकुसलविपाकसज्जा [वि १४।९७, १००],
द्वे अकुसलविपाकसज्जा [वि १४।१०१] एकादस कामायचरकिरियसज्जा ति
[१०७-१०९] एवं तदि तदि विज्झाणहि सम्पयुत्ता सज्जा वेदितव्या । तस्य कामा
यचरकुसलविपाकसु अट्ट सहेतुकविपाकानि पटिसन्धिषसत्तोरणतदारम्मण
वसेन पवत्तन्ति [वि १४।१००, १२२], द्वासु अहतुकेसु एकं सोमनस्समहगतं सन्ती
रणतदारम्मणवसेन, अपरं उपेक्कसहगतं पटिसन्धिमत्तोरणतदारम्मणवसेन पवत्तति ।
मनोधातुविज्झाणं पन सम्पटिच्छन्नवसेनेन पवत्तति । डिंसु अकुसलविपाकेसु मनोधातु
सम्पटिच्छन्नवसेनेन पवत्तति, मनोविज्झाणधातु पन पटिसन्धिषसत्तोरणतदारम्मणवसेना
ति । एकादससु कामायचरकिरियविज्झाणेषु अट्ट सहेतुकानि अरहतं एव सविज्जन्ति
[वि १४।१०९] । इतरेसु धीसु किरियमनोधातु पञ्चद्वारावज्जनवसेन, उपेक्कता
सहगताहतुककिरियमनोविज्झाणधातु पञ्चद्वारे रोट्टपन्नवसेन मनोद्वारे च मनोद्वारा
वज्जनवसेन पवत्तति, अवसेसा सोमनस्सहगता अरहतं अनुद्वारेसु कथुसु हसितुपाद
वसेन पवत्तति । अभिधम्मत्थसद्वदं वुत्तवयनापि एवेसं चित्तानं विधानि वेदितव्यानि
[अभि ३।१०-११] ।

चतुर्चत्तालीसम्पी ति द्विपञ्चविज्जाणानि वज्जेत्वा सेसानि कामावचरचित्तानि गहितानि ।

२१ नव किरियसज्जा ति अट्ट कामावचरमहेतुककिरिया, एक मनोद्वारा-
वज्जनं ति नव । दसाकुसलसज्जा ति द्वे पटिवचित्तानि वज्जेत्वा सेसदसाकुसलचित्त
सम्पयुक्ता सज्जा ।

२५ अनन्त अनन्त ति एन न मनसिकातप्पर ति, यस्मा इदं विज्जाण
अनन्ते आकासे पवत्तं, तस्मा पुन अनन्त ति मनसिकारो न पवत्तेतच्चो ।

२८ पुप्फे वुत्तनयमेवा ति आकासानध्यायतने वुत्तायेनेर [वि १०१३] ।

३० उपयोगस्थे ति द्वितियथे । करणवचन ति ततिया ।

पञ्चत्तमुपयोगश्च करण सम्पदानिय ।

निस्सकं सामिवचन मुम्भमालपनद्वमं वि० ॥

इमानि अट्ट पोराणानि विमत्तिनामानि । तत्थ पञ्चत्तवचन ति पठमाविभत्ति, उपयोग
वचन ति दुतिया, करणं ति ततिया सम्पदानवचन ति चतुत्थी, निस्सकवचनं ति
पञ्चमी, सामिवचनं ति छट्ठी, मुम्भवचनं ति सत्तमी, आलपनं ति सम्बोधनं ।

३५ मण्डलमालादिस्सु ति एत्थ भिक्खून् निसीदनसाला मण्डलमालो ति
वेदित्त्या । वुत्तं हेतुं मण्डलमालासुत्तवण्णनाय—“कथंचिदेव कण्णिका गहेत्वा हसवट्टक
छन्नेन कता कूटागारसाला पि मण्डलमालो ति वुत्तति । कथंचि एकं कण्णिकं गहेत्वा
धम्मपत्तिं परिकिण्णित्वा कता उपट्टानसाला पि मण्डलमालो ति वुत्तति । इध पन
निसीदनसाला मण्डलमालो ति वेदित्त्या” ति [दीअ १।५८] ।

४६ महच्च राजानुभावेना ति महता च राजानुभावेन । एवमेव सामञ्जस्य
फलसुत्तवण्णनाय वुत्त [दीअ १।१८७] । दन्तकारादयो ति हत्थिदन्ते तच्छ्रेत्वा
नान्दपकारान दन्तविकतीन भाजनपिलन्धनादीन कारकादयो ।

४८ समापन्नस्स चा ति आदिपदानमत्थो हेट्ठा वुत्तो एव [१०१५] ।

५२ सुखोदके ति सुखेन फुसित्त्ये वण्होदके ।

५३ अज्जेसु खन्धेस्सु ति पठमज्जनादिकपञ्चेसु अकताभिनिवेशो ति
अकतविपरसनापरिचयो । अपि च आयस्मा सारिपुत्तो ति आयस्मत सारिपुत्त
ठपेत्वा, सो सकुण्येय्य, तादिमो वा पक्किया एव विपरससो भिम्भु सकुण्येय्या ति अत्थो ।

कलापसम्मसनवसेना ति चतुत्यारुप्पगते फस्सादिधम्मो एकतो गहेत्वा समूहो
सम्मसनवसेन । अनुपदधम्मविपस्सना ति फस्सादयो त्रिसु विसुं गहत्वा सरुपतो
अनिच्चादिवसेन सम्मसन ।

५६ असदिसरूपो ति असदिसेहि उत्तमगुणेहि समन्नागतो नाथो भगवा ।
पक्खिणकक्कथा ति साधारणस्या, विसिट्ठकथा च ।

६० पल ति एकं पमाण । “शुआ पञ्चाद्यमापन्न । त पोदशाच्च
कर्पाऽसो पल कर्पंचतुष्टयम् ॥” इति अमर ।

६६ त चतुत्यारुप्पम्मानं, त तत्तियारुप्प आन अपलम्बित्वा घञ्चति ।

इति त्रिसुद्धिमगदोषिकाय
आरुप्पनिदेसटीका समप्ता ।

एकादसमो परिच्छेदो समाधिनिर्देशटीका

१ कषणीकारो ति फक्क क्त्वा आहरित्तो । असितपोतादिरूपाहारस्सेतं अधिरचनं । फस्सो, मनोसञ्चेतना, विज्जाणं ति इमे तयो अरूपिनो आहार । ते सत्तेसु पि चित्तेसु सरिज्जति ।

२ ओजट्टमक ति, चत्तारि महाभूतानि, वण्णो, गन्धो, रसो चेति सत्त, तेस ओजा अट्टमका ति साय सस्सि ओजट्टमक रूपं य अविनिम्भोगरूप ति पि वुच्चति ।

३ निकत्ति निकामना तण्हा, तदेवमय निक्कन्तिमय । तण्हाय गधितस्स मुच्छित्तस्स आहारपरिभोगो भयावहो होवि, आहारहेतु च सत्ता दण्डादानादीनि आपजित्वा नानप्पकारं दुक्खं अनुभोत्ति, तस्मा तत्थ तण्हा भयावहा ति । उपगमन मय ति, फस्स उपगन्त्वा मनुस्सा दुक्खसम्फस्सस्स पहान्तथं सुप्पसम्फस्सस्स उप्पादनत्थ वट्ठनत्थञ्च नानप्पकार अकुसलकम्मं करोत्ति, तस्मा फस्साहारे उपगमनमेव भय ति वेदित्तय । मनोसञ्चेतना ति कुसलादिक कम्म । तत्थ कुसलाकुसलं कम्म अपरस्मिं भवे उपपत्तिं साधेति, सा च उपपत्तिं अनेकदुक्खावाप्तो भयवहा ति तस्मि आहारे उपपत्तिमय वुत्त । विज्जाण्येसु य विज्जाण पटिसद्वहति, अपरस्मिं भवे पविसति त सन्धाय, विज्जाणाहारे पटिसन्धिमय ति वुत्त । पटिसन्धिप्पमुत्तिवो हि सत्थानि दुक्खानि अनुपतन्ति, तस्मा सा भयवहा ति ।

पुत्तमसूपमेना ति, यथा द्वे जायपतिका कन्तारमगगन्तिवरणत्थ पुत्तमसं खादिसु, एवं कषणीकारो आहारो दीपेतव्यो, न तत्थ तण्हा पावत्या ति । इमा चतस्सो पि उपमायो अभिसमयसयुत्ते महावग्गे आगतनयेन वेदितव्या [स २।११९-१२२] । “सेय्यथा पि भिक्खवे गावी निचम्मा कुड्डञ्चे निस्साय तिठ्ठेय्य, ये कुड्डनिस्सिता पाणा ते न खादेषु ऽपे ऽ एयमेन खादं भिक्खवे फस्साहारो वट्ठव्यो ति वदामी” ति [सं २।१२०] एव सो निचम्मगावूपमेन दीपेत्तव्यो । “सेय्यथा पि भिक्खवे अङ्गारकासु साधिकपोरिसा पुण्णा अङ्गारानं वीतच्चिकान वीतधूमानं, अथ पुरिसो आगच्छेय्य जीवितुकामो अमरितुकामो ऽपे ऽ समेनं द्वे बलत्ततो पुरिसा नानावादासु गटेत्वा त अङ्गारकासु उपकट्ठेयु । अथ सो भिक्खवे वस्स पुरिसस्म आरका वस्स चेतना आरका व पत्थना आरका पण्णिधि । त किस्स हेतु ? विदित हि भिक्खवे तस्स

पुरिमस्स द्वेति—इमंश्चाहं अद्धारकासु पपतिस्सामि, ततो निदानं मरणं वा निगच्छामि, मरणमत्तं वा दुक्खं ति । एवमेव ख्वाहं भिम्भवे मनोसब्बचेतनाहारो दट्ठो ति वदामी” ति [सं २।१२१] एव सी अद्धारकासूपमेन दोपेतो वो । “सेय्यथा पि भिम्भवे चोर आगुचारि गहेत्वा रब्धो दस्सेसु ७ पे ७ तमेन राजा एव वदय्य, गच्छथ भो इम पुरिस पु”वण्हसमयं सत्तिसनन हनथा” ति [सं २।१२१] एव सत्तिसत्तूपमेन विज्जाणाहारो दोपेतव्यो ।

७ पथरथरणं ति भूमिया छविग्गय्यथ अररित्तय्य अथरणं । इय परिवेण ति परिवेणहणं ।

८ वितक्कमाळके ति क्त्य तु यो अज्ज भिम्भाय चरित्तय्यं ति आदीने रित्तान माळके । खुदकमाळो माळो [१।६९] ।

११ पिण्डिकमम्मा ति जड्ढपिण्डमसप्पदेसा । “ओल्लिगल्लानि चच्छिट्ठो द्दकगम्भमलादीनं सक्कमानं सदनट्टानानि, यानि जणुमत्तच्चसुचिभरित्तानि पि होन्ति । चन्दनिकानि केवलानि चच्छिट्ठोदकगम्भमलादीनं सन्दट्टानानो” ति [टीका २।१८८] । सवासदसुत्तवण्णनाय पन, “चन्दनिकं ति चच्छिट्ठोदकमलादीनं छट्टनट्टानं । ओल्लिगल्लं ति तेसमेव सक्कमादीनं सदनोकाम” ति वुत्तं [मअ १।१११] । अभि धामपव्वापिकायथ, “चन्दनिका तु च, जम्बाली ओल्लिगलो च गामद्वारग्घि कासुय” ति एतानि तीणि नामानि एकथानि वुत्तानि ।

१७ रजनमक्खित्तो ति लोहितरजनेन मक्खित्तो विय ।

१९ कायग्गिसग्गापवुधिनकुधनसज्जातफेणुवुत्तुल्लाखित्तो ति गइणि तेजेण वुधित्तेन (वरे निष्पाक) पाचितेन कुधनन पाकेन सज्जातेहि फेणुवुत्तुल्लेहि आवित्तो भवित्ता ।

२० सण्ड (शृणु) करोति ण्था ति सण्डकरणी, तस्स सण्डकरणिथ, एवश्रामने निसदे ति अथो ।

२४ फेणुदेहफ ति फेणं वट्टापेवा ।

२६ पुत्तमस्स ति अय उपमा हट्ठा वुत्ता एव [१।१३] ।

२७ महासत्तिपट्टने, “पुन च परं मिक्खने भिम्भु इममेव काय यथाठित्त ययापण्हितं भावुमो पथवेत्तपनि, अयि इमस्मिं काये पथवीधातु, आपोधातु, तेजो धातु, वायोधातु” ति [दा २।३२९] एवं सट्ठेपतो आगतं । “कथमे भावुमो चत्तारो महाभूता १ पथवीधातु, आपोधातु तेजो धातु, वायोधातु । कथमा भावुमो पथवीधातु” ति

[म ११३४९-३५६] एवमादिनयेन महाहृत्स्थिपदूपमे वित्थारतो आगत । “य किञ्चि राहुल रूप अग्नत्त पञ्चत कम्पल ररिगत उपादिण, सेय्यथिद फेसा ५ पे ५ फरीस, य वा पनञ्चम्पि किञ्चि अग्नत्त ५ पे ५ उपादिण, अय बुधति राहुल अग्नत्तिका पथवीधातू” ति [म २११३५-१३७] एवमादिना नयेन राहुलोवादे वित्थारतो आगत । “कतमा च भिम्बु पथवीधातु ? पथवीधातु सिया अग्नत्तिका सिया बाहिरा” ति [म ३१४३७-४३९] एवमादिना नयेन धातुभिम्बे वित्थारतो आगत । एतेसु महासतिपट्टानपाळि, महाहृत्स्थिपदूपमपाळिश्च इतो परमेव वद्वरिसति । राहुलोवादपाळि च धातुभिम्बपाळि च महाहृत्स्थिपदूपमसदिसा एव ।

४० पेय्याल ति सक्त्तभासाय समाहारसदिस, यथा अच् इति युत्ते मग्नेस सरान गहण, एव फेसा पेय्याले मुत्तं ति युत्ते वेसतो पट्टाय मुत्तपरिषन्तान कोट्टासानं सङ्गहो होति । तादिस पेय्यालं बहु धम्मसङ्गणिविभङ्गादिपाळिय सा बहुपेय्याला, त बहुपेय्याल । य पेय्यालेन सङ्गहितं ॥ पेय्यालमुत्तं । किसउम्मायो ति अप्पटिरूपो सङ्गायो । एत्थ किं ति दुरत्थे निपातो, किसया, किंपुरिसो ति आदिसु विय ।

४२ धातुप्पमेदावभासनपञ्चापरिगहितो ति चत्तसत्त धातून ये पभेश तेस लक्ष्णरसादिदसेन अवभासने क्षीपने समत्था या पञ्चा, वाय परिगहितो ।

४३ अट्ठि, न्हारु, मस, चम्म ति इमे चत्तारो कोट्टासा ।

४५. “केसा, तोमा, नया, दत्ता, तवो, मसं न्हारु, अट्ठी, अट्ठिमिञ्ज, वक्क, हृदय, यक्क, किलोमक, पिहक, पप्फासं, अत्तं, अन्तगुण, उदरिय, करीसं” ति [म ११३५०] एव महाहृत्स्थिपदोपमादिसु आगतेसु ण्णूनवीसतिया कोट्टासेसु ‘मत्थलुङ्ग पक्किपित्वा वीसतिया अकारोहि पथवीधातु निदिट्ठा’ ति युत्त [वि १११३४], तस्मा पथवीधातुया इमे वीसति आकारा वेदितव्या । आपोधातुया, ‘पित्त, सेम्ह, पुब्बो, लोहितं, सेवो, मेदो, अस्सु, वसा, येळो, सिद्धाणिका, लसिका, मुत्त’ ति [म ११३५०] इमे द्वादस आकारा । “येन च सन्तप्पति, येन च जरियति, येन च परिहण्ति, येन च असितपीतजायितसायितं सम्मा परिणाम गच्छती” ति [म ११३५४] इमे चत्तारो तेजोधातुया आकारा । “उद्धङ्गमा वाता, अघोगमा वाता, कुच्छिसया वाता, कोट्टसया वाता, अद्गमङ्गानुसारिणे वाता, अत्सासो पत्सासो” ति [म ११३५५-३५६] इमे वायोधातुया छ आकारा । इति इमेहि सत्थेहि द्वाचत्तालीसाय आकारोहि ।

४८ कुण्ठतिणेषु ति खुदक्विणेषु । कुन्थतिणेषु इति सोहलपाठो । आमोगपञ्चवेक्खणरहिता ति, मणि केसा ठिता ति ना मयं इमिमि ठित्ता ति वा

आभोगमञ्जितन मनमिरारं च तादिसेन च पञ्चवक्त्रणेन विहिता, न त आभोग
पञ्चवक्त्रणञ्च कर्तुं समत्था, तस्मा सुञ्जाति । एवं इतो एगन्वि वेदितम् ।

५२ महामत्तिका ति सुपरिमदिता इतममत्तिका ।

५३ सिद्धवेत्तगादिषु ति अगिमन्तापेन मोदिनेषु (तिम्रेषु, त्विद सेने-
भ्यादिधातु) वेत्तगादिषु ।

५९ निवृणसम्प्रदातिरूपशरत्स आभो हेष्टा युत्तनयेन वेदितम् [११५] ।

६४ धम्मनीकलेयरे ति, धम्मनी नि व दूरगादङ्गी धरसणो, तस्स इहेतो ।
"धम्मनी सिद्धतो धरसणो" ति अभिधानलदीपिका ।

६६ सापादोत्थिय नि सुनन्वानं पानदायं क्ताय दीयिय ।

६९ कौमातकीकोसरे ति कोमानकोकनसस योजविधान कोमके ।

७३ मिसमुगलबुमुदनायकलापेषु नि मिसान (यिसातो) मुञ्जने
(मृणालानां) बुमुदनालानश्च कलापेषु ।

७४ पन्थानसिनेष्टो ति धीनभाव धनभावं गतो सिनेष्टो ।

८० अमुने रघणघटे नि एतस्सत्थो हेष्टाबुत्तो एर [८१३८]

८१ येन च सन्तप्पती ति आदीनं वेजोधातुया आकारानं अत्थो हेष्टा
बुत्तो एव [वि ११३६] ।

८२ उद्धमं घाते नि इमेसम्पि वायोधातुया आकारानं अत्थो हेष्टा आगतो
एर [वि ११३७] ।

८८ कम्भदिका कलापा मरीगतो विनिमुत्ता अट्टधम्मकलापा एव । अट्ट
सिका पन सगरे ठिगा जोविनिद्रिय भायमेन दसधम्मकलापा नि । वेजोधातुयश्च
वायोधातुयश्च भावो नत्थि तस्मा सासु जोविनिन्द्रियेन सद्धिं नवधम्मकलापा वेदितम् ।
कलापयोजना अभिसम्प्रत्यसङ्के" छट्टे परिच्छेदं युत्तनयेन विञ्जातम् [अभि ६।
१७-२३] ।

९० पोषितपोषितमाय ति श्रुतिवृद्धितभाव, वड्ढितभावं ति अत्थो ।

९४ समुद्धानतो ति एत्थ, कम्म, चित्त, वतु, आहारो ति इमानि चत्तारि
रूपसमुद्धानानि अभिधम्मत्थसङ्गहे युत्तनयेन वेदितम् [६।१०-१६] । तस्
वण्णना उपरि मगगममात्राणदस्मनविमुद्विनिदेसे आगमिस्सत्ति [वि २०।२८-४२] ।

९६ दप्पनलक्खण नि सीतादीदि विसदिसभावगमनलक्खणं (रूप
विमोदने दिनादिगणो धातु) ।

१०२ षट्सुखेन वा ति षट्सुखनामकेन सण्येन दृष्टो विद्य । एतद् वासदो
क्ष्वत्थो । पृतिमुखेन वा ति आदीन एवमेव अत्यो वेदितव्यो ।

१०५ सुद्धट्टकादिकलापे पी ति स्याममरम्भपाठो । सो सुद्धट्टो, तस्मा
सो येव गहेत्तयो । तस्मि सञ्जपरिचितमे कलापे पि एता धातुयो पदेसेन अत्रि
निमुत्ता, न तु सत्सो । तस्माह—लक्षणेन पा विनिम्मुत्ता ति ।

१०७ विज्झाणवत्थुविज्जत्तिइन्द्रियानं ति चसुवत्थु सोतत्थु घानवत्थु
जिह्वावत्थु कायवत्थु हृदयवत्थु ति इमेसं छन्न विज्झाणवत्थून, कायविज्जत्ति वचा
विज्जत्ती ति इमासं द्विज्ज विज्जत्तान, चस्सरादान पञ्ज इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियरूप
जीविति द्रियानञ्च एता धातुयो निस्सया होन्ति ।

१११ “कुसलाकुसलं कम्मं त्रिपाकान् रन्धानं कट्ठा च रूपानं कम्मपञ्चयेन
पञ्चयो” ति पट्टाने पञ्चयनिर्देशे० युत्तत्ता कम्म कम्मसमुद्धानानं धातूनं पञ्चयो ति
वेदितव्य । सेसान ति चित्ताहारोतुसमुद्धानान । पट्टाने कम्मस्स तसं उपनिस्सय
पञ्चयता न युत्ता, तस्मा परियायतो ति आह । कम्मसमुद्धान पन काय उपनिस्सयाय
चित्तसमुद्धानादीनि रूपानि पवत्तति, तस्मा कम्म तेसं परियायतो उपनिस्सयपञ्चयो
होति । पञ्चाजातपञ्चयो आहारपञ्चयादयो च उपणि युत्तनयानुसारेण वेदितव्या
[वि १७।८६, ९०, ९६, १००] । †

११२ सहजातअञ्जमञ्जनिस्सयपञ्चयानम्पि वयणना उपणि आगतनयेनेव
वेदितव्या [वि १७।७७, ७८, ७९] । †

११७ समुग्घातेती ति समूहनति । समुग्घादेता ति मरम्भम्यामपाठो, अपनती
ति अत्यो । समूहतत्ता ति युत्तं, तस्मा सो पाठो न युज्जति । उग्घातनिग्घात ति
अनुनयपटिघ ।

११९ हय ति हि अर्थ ।

१२१ हेट्ठा उद्धटे सम्भाधोकामसुत्ते [वि ७।१२४] छअनुस्सतिकम्मट्टानानि
पञ्चहि कामगुणेहि सम्भाधभूते इमस्मिं लोकं ओकासाधिगमर्थं युत्तानि । तानि
केवल उपचारावहानि । तस्मा तन सम्भाधे ओकासाधिगमनयेन उपचारसमाधि
भायना पि त्रिपस्सनानिससा होती ति वेदितव्या ।

* वि १७।८८ । तन्नीतटीका पि० १८७ । † एतद् पञ्चयनिर्देशो पञ्चाचारविभक्तो च
ओलोकेतव्यो [नवनीतटीका पि० १८१-२२३] ।

१२२ यस्त यस्त अभिज्ञानमच्छिदकरणीयस्मा नि आदिपदान् अथो
हेट्टा बुत्तो येन [८।७६] ।

१२३ आदी ति, "पठमं भागं परित्तं भावेत्ता कथं उपपज्जति ? पठमं भागं
परित्तं भावेत्ता ब्रह्मपरिसङ्गां देवानं सहयतं उपपज्जति ॥ पे ॥ मग्गिमं भावेत्ता
ब्रह्मपुरोहितानं देवानं सहयतं उपपज्जति ॥ पे ॥ पणीतं भावेत्ता महाप्रज्ञानं देवानं
सहयतं उपपज्जति" ति एवमादिना पाळि वेदिनः [निमद्ग ५७०-५७१] ।

१२४ निरोधसमापत्तिया समापत्तावधानं पञ्चाभावनानिसंसनिहेमे
आगवनयनं वेदितव्यं [वि २३।१६-५०] । सोळसहि आणत्तरियाही ति आदि
पदानि अपि अथो सत्थेय पावटो भविस्सति [वि २३।२५-२८] ।

१२५ दिट्ठधम्मसुखविहारो, विपस्सना, अभिज्ञा, भवविमोक्षो, निरोधो ति
अथ पञ्चविधो समाधिभाषणाय आनिससो ।

इति विमुक्तिमार्गदीपिकाय

समाधिनिर्देशटीका समाप्ता ।

द्वादसमो परिच्छेदो इद्विविधनिर्देशटीका

२ “आकासकसिण्णमेन अरूपसमापत्तियो न सम्भवन्ति, आलोककसिण्णञ्च ओदातकसिण्णन्तो गधं वत्वा ओदातकसिण्णपरियन्तेसू ति वुत्त” [टीका २१४८] ।

७ अङ्गारम्मणयचत्थापनं वि अङ्गानञ्च आरम्मणानञ्च एकट्ठं ववरथापनं, यथा पठमङ्गानं पञ्चवक्कि पथवोक्कसिण्णारम्मणं ति आदि ।

८ “खिप्प निसन्ति निसामनं आनचस्सुना पथवोक्कसिण्णादिङ्गानारम्मणस्स दस्सन एतस्सा ति त्तिप्पनिसन्ति, सीघरं आनं समापज्जिता (समापवृथिता), तस्स भावो खिप्पनिसन्तिभावो” [टीका २१५२] ।

१० “गिरिभण्डघाहनपूजा नाम चेतियगिरिमादि कत्वा सकलदीपे समुद्दे च याव योजना महती दीपपूजा” [टीका २१५३] ।

११ बलवपुष्ययोगानं ति पुष्यजातिस्तु क्तबलरपरिचयानं ।

१२ छन्दसीस समापज्जनयसेनां ति “छन्दस्सु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं लभति चित्तस्स एकगतं, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं विरियञ्चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं लभति चित्तस्स एकगतं, अयं वुच्चति निरियसमाधिं चित्तञ्चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा धीमसञ्चे भिक्खु ५ पे ५ अयं वुच्चति धीमसा समाधिं” ति [विभङ्ग २९२-२९६] एवं छन्दादि अधिपतिं करित्वा समापज्जनं छन्दसीस समापज्जनादि वेदितव्यं । पुष्यहेतुसम्पन्नेनां ति पुष्यस्मिं भवे कताधिकारहेतुना सम्पन्नेन ।

१४ सुखासौमनसानि रागास्स पचया, दुक्खदोमनस्सानि च दोसस्स, तेस सुखादीनं पचयानं घातेन रागदीनं निहतत्ता चित्तं अनङ्गणं भवति ।

१७ सद्भापरिगृहीतं चित्तं ति आदानं पदानमत्थो, “सद्भायं परिगृहीतं चित्तं अस्सद्विये न इत्थतो ति आनेज्जं” ति [पटि ५९१, वि १२१५५] एवमादिना पटिस्सम्मानयेन वेदितव्यो ।

१८ अट्ठङ्गसमन्नागतं वि, समाहितता, परिसुद्धता, परियोदातता, अनङ्गणता, विगोपकिलेसता, मुदुता, कम्मनियता, आनेज्जपत्तो वि इमेहि अट्ठहि अट्ठेहि समन्नागतं ।

अभिनीहारपत्रम ति अभिनीहरणे अभिगुणीकरणे स्वमं, इतिनिघादोनं अभिगमाय स्वमं ति अत्यो ।

१९ अनङ्गणसुत्तवत्थसुत्तानुसारेणा ति, अनङ्गणे ति इदं अङ्गणसुत्ता नुसारेण । सुत्तं हि कथं, ‘पापसा’ एतं आचुमो अकुमनानं इन्द्रावज्जगता अधिपतिं यदिद अङ्गणं ति यो च सा आचुमो कागो यो च अप्पवथा उभयमेतं अङ्गणं’ ति [म १।४६] एवमादि । त्रिगुणपङ्क्तिसे ति इदं वत्थसुत्तानुसारेण । सुत्तं हि कथं, वत्थे च भिक्खुये चित्तस्म उपविज्जासा ? अभिज्झाविममज्जोमो चित्तस्म उपविज्जसो, व्यापादो चित्तस्म उपविज्जसा’ ति [म १।६४] एवमादि ।

२७ वक्कुलत्थेरादीन यानि इमानि वत्थूनि इध राक्षसेण सुत्तानि तानि पटिसम्भिदाय अट्टकथाय वित्थारितानि० । वक्कुलत्थेरावत्थु मणिमणिदायट्टकथाय वक्कुलसुत्तवण्णनाय वित्थारितवनेनापि वेदितव्यं [मच्च ३।१९७-६००] ।

३० आयस्मत्तो सज्जीवरस्स वत्थु मारुज्जायसुत्ते पि आगतं [म १।१०२-६०३] । ज्ञाणकोरुडञ्जस्स वत्थु धम्मपदट्टकथायस्मि ‘या च वरस मत्तं जये दुपरञ्जो असमाहितो’ ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगतं । तथेय ‘अजायेन जिने कोधं’ ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय उत्तराय वपासिकाय, एव ‘अप्पमादो अमत्तपदं’ ति आदिगाथानं वण्णनाय सामावठिया ति इमानि पि द्वे वत्थूनि कथं आगतानि ।

३२ सुत्ते ति मारुज्जायसुत्ते ।

३९ पियङ्करमाताय वत्थु समुत्तट्टकथाय आगतं [मच्च १।३६१-३६२] । उत्तरमाताय वत्थु पेशवत्थुअट्टकथाय वट्ठुय्यं [१००-१०५] ।† पुद्गलमिता धम्म सुत्तानं वत्थूनि न लब्धानि ।

४१ जोतिकस्स, जटिलकस्स च वत्थूनि पटिसम्भिदायगट्टकथाय [५०-५०४], एव धम्मपदट्टकथाय ‘याध कण्हं पट्टानं’ इमिस्सा गाथाय वण्णनाय वित्थारण आगतानि । घोसितस्स वत्थु पटिसम्भिदायगट्टकथाय [५०४-५०९], तथा धम्मपदट्टकथाय ‘अप्पमादो अमत्तपदं’ ति आदिगाथानं वण्णनाय वित्थारणो आगतं । मेण्डकस्स वत्थु सद्धपतो पटिसम्भिदायगट्टकथाय [५०४], वित्थारणो धम्मपदट्टकथाय ‘सुदसं वज्जमज्जेस’ ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगतं । वरस च वरस भरिमादीनञ्च इन्द्रानुभावो महावग्गे पि निदिट्ठो [महा २।१११-११२] ।

५७ अभिज्ज्ञापादक वि अभिज्ज्ञाय पादभूत कसिणादिआरम्भणं चतुर्थज्ज्ञान ।

५८ पथवीरुसिणादिकं निमित्तं आरम्भणं अस्मा वि निमित्तारम्भण । ततो परं यानि अभिज्ज्ञाय परिकम्भचित्तानि तानि सतारम्भणानि वा सहस्रस्यारम्भणानि वा । वरणणसेना ति अत्तना परिकम्भित्तरणणवमेन । नो पणत्तिउसेना ति न सत्तपणत्तिउसेन । सो हि भिस्तु ये अत्तसमे सत्त वा सप्पसं वा अज्जमेवापेति ते केवल वरणवसेन न सत्तउसेन । त अभिज्ज्ञाचित्तं पुच्छे पथोवसिण निहेसे शुत्त अप्पनाचित्तमिय [वि ४.७८] परमेव ।

६० चूळपथको वि तस्स वत्थु पटिसम्भित्तमग्गट्टकथाय [४८३-४८५], अङ्गुत्तरट्टकथाय [अथ १. ३०-२-९], धम्मपदट्टकथायञ्च “वृत्तानेनपमादना” ति इमिस्सा गाथाय वरणणाय वित्थारेन आगत । अङ्गोरस ति सम्मासम्बुद्ध ।

६३ ओभासगाथा ति वाणोभामनं कालु सत्तया गाथायो ।

७१ चूळसुमहा अनाथपिण्डकस्स धीता । तस्सा वत्थु धम्मपदट्टकथाय “दूरे सन्तो पकासेत्तो” ति इमिस्सा गाथाय वरणणाय आगत ।

७४ चूळअनाथपिण्डकसेट्ठी ति अनाथपिण्डकसेट्ठिस्स कनिट्टभाता [टीका २.२८१] ।

७५ महापवारणपुरणमासी ति कत्तिकपुरणमासी ।

८० तीही ति, “इध भिस्तवे भिस्तु इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो होति, भोजने मत्तज्झू होति, जागरिय अनुयुत्तो होतो” ति [अ १.१४२] इमेहि तीहि धम्ममेहि । “अपण्णरुपटिपदं ति अरिन्द्वपटिपदं पक्कसपटिपदं नित्यानिरुपटिपदं कारणरुपटिपदं सारपटिपदं मण्डपटिपदं अपण्णनोपटिपदं अनुलोमपटिपदं धम्मभानुधम्मपटिपदं पटिपन्नो होति, न तक्कगहणेन वा नयगहणेन वा” ति [अथ २.१००]

८२ यसस्स वत्थु वित्थारतो महायग्गे आगत [महा १.२८-३४] । महाकप्पिनस्स च अङ्गुत्तरट्टकथाय [अथ १.३४४-३५१] ।

८३ अत्तना सद्धि आगते ति,

“महामहिदत्थेर ॥ येर इन्द्रियमुत्तिय ।

सम्भल भदसालञ्च सके सद्धिविहारिके ॥

लङ्कादीपे मनुज्जग्ग मनुज्ज जिनसासनं ।

पतिट्ठापेव जुम्हे ति पञ्च येरे अपेसयो” ति ॥

[महायसे १०।७-८] एत्थं युत्ते इट्ठियादयो धेरे । राज्ञा न पस्सती ति,

“धेरो बट्ठसु दिट्ठेसु अतिभायिस्सती ति सो ।

अत्तानमेव दस्सेती” ति [महायसे १४।६] एत्थं युत्तनयेन ।

८५ आब्बिदे ति द्वाग्गप्पमुत्ते । ‘पवाणो पवणादिन्ना पमुग्गद्वारवधनं’
ति अभिधानपदीपिका । ओकासेही ति पक्कि । ताब्बिच्छिग्गळेना ति कुब्बिक्काप्पिरेन ।
अग्गत्तरिकाया ति पिट्ठिसद्धानं अत्तरेन ।

८६ भवे चाह भय दिग्गहा ति अह ससारे जातिजगदिह भयं दिक्वा एव ।
भवच्च विमघेस्सिन ति रिभय रिनास इच्छत्तानं पुनपुन भयं येन दिक्वा । भय
नाभिगदि ति किब्बि भव न अभिनिन्दि । नन्दिच्च न उपादिधि ति सग्गग्गि
तएह न उदगन्धि ।

८९ अट्ठसमापत्तियसीभावो ति, चत्ताग्गि क्कानानि, चत्ताग्गे च आरुप्पा ति
इमास अट्ठन समापत्तो न यसीभावो ।

९१ “आचगियो मे भत्ते हाहि, आयस्मत्तो निस्माय वच्चामी” ति
[महा १।११२] एव निस्मयं गहेत्ता भिस्सु आचारियस्स सन्तिक्के वमति । उप
पक्कायस्स सत्तिके पन निस्मयगहणक्किच्च नत्थि । एव सन्त पि निस्मयगहणे
दोसो नत्थि, तस्मिन्—उपपक्कायस्स सत्तिके निस्मयगहणमदिस ति ।

१०१ धेरो ति पुन्यं युत्तो तिपिटकचूलाभयत्थरो [वि १२।८९] । हेट्ठा
तिरोड्डुत्तादिहारिये युत्तनयेन [वि १०।८] ।

१०३ चन्दिमसुग्गियेसु एको हत्थपासे हत्थसमापे होत्थु ति अधिद्धाति ।
हो तु ति स्यामपाठो । सो पटिसम्भिदाय अनागतत्ता न गहेत्तथो ।

१०४ उपादियणक ति कम्मसमुद्दानं रूप । अनुपादियणक ति इमस्मि
ठाने चित्तसमुद्दानमेव अधिप्पेन ।

१०८ आवाणभूमि सज्जयिस्सु ति, यत्थं निसिग्गो सो आतिगण्णेन सद्धि
भोग्गं करोति, त भूमिपदेस मालागन्धादोहि अलङ्करीसु । तिघिधनाटकेही ति
वधूत्तमारीकज्जागत्थाहि तिघिघाहि नाटकत्थोहि [टीका २।२८७] ।

१०९ अगकुज्जेना ति निकुज्जितेन ।

११० सिनेरुपरिमण्ड ति सिनेरुमेरल ।

११४ छिप्पनिसत्तिनो ति छिप्पनिसामना, सीधं आवज्जेतु समत्था ति अत्थो ।

११७ अयमेव चेत्थ युत्ती ति, एत्थ नागराजदमने उपादिण्णकं निस्साय अनुपादिण्णकं षट्ठो ति अयमेव युत्ति, युत्तरूपा योजना ति अत्थो ।

१२५ अङ्गुलिमालस्स च अन्नर ति इदं, “अथ सो भगवा तथारूपं इद्धाभिसद्धार अभिसद्धारेसि यथा चोरो अङ्गुलिमालो भगवन्त पकतिया गच्छन्त सन्ध्यामेन गच्छन्तो न सवोति सम्पाणितु” ति [म २।४७९] एवं मज्झिमनिकाये अङ्गुलिमालसुत्ते युत्तनयेन वेदित्तं ।

१२६ चन्दपूवे ति चन्दमण्डलाकारेण क्तपूवे ।

१२७ इल्लीसो ति तस्स पुट्टमभवे नामं । वत्थु इल्लीसजातके [जाअ १।३४५-३४९], एवं धम्मपदट्ठकथाय, “यथा पि भमरो पुप्फ” ति इमिस्मा गाथाय वण्णनार्य आगत ।

१३५ पसादो ति चत्थुपसादादिको पञ्चमिधो पसादो [वि १४।७३] ।

१३८ देवदत्तो यिमा ति इदं देवदत्तस्स वत्थु चुल्लवग्गे [२।१६४] आगत नयेन वेदित्तं ।

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय
इद्विविधनिर्देशटीका समप्ता ।

तेरसमो परिच्छेदा

अभिज्ञानिदेसटीका

१ "सो एवं समान्ति चित्ते परिसुद्धे परियोदाने अनङ्गणे विगन्पणिनेमे सुटुमूते कम्मनिये ठिते आनेज्जपत्ते दिवाय सोतधातुया चित्तं अभिनीहरति अभि निम्नामेति । सो दिवाय सोतधातुया तिसुद्धाय चित्तिं तमागुमिहाय उभो सहे सुणाति दिजे ॥ मासुमे च ये दूरे मन्तिके चा" ति [दी १।१०४] अयमेव सामक्यकामुत्ते आगता पाळि वेदितव्या । धुत्तायेनेवा ति हट्ठा धुत्तनयेन एव [वि १०।१३-१९] ।

२ विरियमायनावलनिष्पत्ता ति विरियायत्तभावात्तरजेन निवृत्ता । क्षयन द्वेन सोतं, निज्जीयद्वेन च धातु ति सोतधातु ।

३ पदेसपरियादानं ति परदेसगहणं । सो अज्जे पि सहे सुणाति येन । ये दूरे सन्तिके चा ति इह निष्पदेसपरियादानं ।

४ अभिज्ञापादकज्मान पुनरे धुत्तनयेन वेत्ति ॥ [वि १०।५७] । तद्वा म्माना धुद्धाय अभिज्ञाय परिवर्त्तमानभूतेन वपचारसमाधिचित्तेन । पक्ककुट्टितउदककसा ति एव पक्कधितउदकसा ति सुन्दरतरं [११।१९] ।

५ ततो परं ति ततो अप्पनाय वपत्तितो परं । तस्मिं सोत्ते ति तस्मिं अप्पनासोत्ते । पत्तिता ति सा दिवसोत्तधातु तस्मिं सोत्ते अयोगवा होति, तस्मा सोतो पयत्तति, तदर्थं तस्म योगिनो पुन पि भावनाभियोगकिञ्च नत्थी ति अत्थो । त ति दिवसोत्तधातुं ।

७ कुट्टोकासम्भ तरणत्ते पी ति पादकज्मानस्स च आरम्भणं तेन यो ओकासो कुट्टो भरितो तस्स अरम्भन्तरगतं पि सहे सुणाति, तद्वथाय अपरपरिक्कम्भस्स पयोजनं नत्थी ति अत्थो ।

८ चेतोपरियव्वाणया ति पदं, "चेत्तापरियव्वाणाय चित्तं अभिनीहरति अभिनिम्नामेति । सो परसत्तानं परपुग्गहानं चेतसा चेतो परिष पजानाति, सराग वा चित्तं वोत्तराग वा चित्तं पे ॥ अविमुत्तं वा चित्तं अविमुत्तं चित्तं ति पजानाती" ति [दी १।१०५] अयं पाळि वेदितव्यः ।

११ तानि पि सङ्गएहन्ती ति तानि चत्ताणि पि वोतराग वा ति इमस्मि पदे सङ्गएहन्ति । एव वीतदोस वा ति पदे अवसेसानि दम अकुसलचित्तानि पि सङ्गएहन्ति । लोभदोसेहि अमिहिसतस्स एककस्सेव मोहस्स सभावतो इमानि द्वे चित्तानि पाटि-
पुग्गलिकनयेन आवेणिकनयेन समोदानि भवन्ति । इमस्मि नये मोहेनेव सह,
दुतियनये च सह मोहेना ति भेदो वेदितव्यो (एत्थ वि १४८९-९३ दट्ठम्) ।

१२ तदङ्ग निस्सरणविमुत्तिप्पत्त ति एत्थायं टीका—“तदङ्ग-
विमुत्तिप्पत्त कामावचरकुसलचित्त । विक्खम्मनविमुत्तिप्पत्त महगगतचित्त ।
समुच्छेदविमुत्तिप्पत्त मागचित्त । पटिपस्सद्धिविमुत्तिप्पत्त फलचित्त । निस्सरण
विमुत्तिप्पत्तस्मि तदुभयमेव । काम कानिचि पञ्चवेक्खणचित्तादानि निव्वानारम्भणानि
होति, निस्सरणविमुत्तिप्पत्तानि पन न होन्ति, तादिसकिच्चायोगतो” ति [टीका २३०७-
३०८] । अयं पनेत्थ गण्ठि—“विपस्सनाकाले निच्च अङ्ग पहाय अनिच्चं ति
आदिविपस्सनावसेन तदङ्गविमुत्ति । नीवरणादिविम्बम्मनवसेन रूपारूपसब्बजीन
विक्खम्मनविमुत्ति । सफायादिकिलेससमुच्छेदवसेन मागो समुच्छेदविमुत्ति । फलं
तेहि पटिपस्सद्धत्ता पटिपस्सद्धिविमुत्ति । निव्वान सच्चक्खिलेसेहि निस्सरणत्ता निस्सरण
विमुत्ति नामा” ति । “सम्मादिट्ठिया क्तमे पञ्च विवेका ? विम्बम्मनविवेको,
तदङ्गविवेको, समुच्छेदविवेको, पटिपस्सद्धिविवेको, निस्सरणविवेको । विम्बम्मनविवेको
च नीवरणानं, पढमज्झानं भावयतो । तदङ्गविवेको च दिट्ठिगतानं, निव्वेधमागियं
समाधि भावयतो । समुच्छेदविवेको च लोकुत्तर खयगामि मागं भावयतो । पटिपस्सद्धि
विवेको च फलकरणे । निस्सरणविवेको च निरोधो निव्वान” ति [पटि ६०९]
ये इमे पटिसम्भिदाय पञ्च विवेका वुत्ता ते एव एत्थ विमुत्तिवसेन निहिट्ठा ति मज्झिम ।

१३ पुब्बेनियासानुस्सतिआणकथाय, “पुब्बेनियासानुस्सतिआणाय चित्तं
अभिनीहरति अभिनिश्रमेति । सो अनेकविहित पुब्बेनिवास अनुस्सरति, सेय्यधिद—
एकस्मि आदिं ७ पे ७ इति साकारं सवहेस अनेकविहितं पुब्बेनिवास अनुस्सरतो” ति
[सी ११०७] अयं पाळि वेदितव्या ।

१८ सरमङ्गसदिसस्सा ति तस्स वत्थु जातकट्टकथाय चत्तालोसनिपाते
[जात्र ५१२७-१५१] सरमङ्गजातके आगतनयेन वेदितव्य ।

२० “कुञ्जदीन अतिक्रमनाय एकेनेव रुक्खदण्डेन क्तसङ्कमो दण्डकसेतु ।
चतूहि पञ्चहि वा जनेहि गन्तु सक्खुरेय्यो फलके अत्थरित्वा आणियो कोट्टेत्वा क्तसङ्कमो
जङ्गसेतु । जङ्गसत्थस्स गमनयोगो सङ्कमो जङ्गसेतु, जङ्गमगो विय । सकटस्स

गमनयोगो सद्धमो सफटसेतु, ससटमग्गो विय । मद्वा जहसत्थन गन्तवमग्गो महाजहमग्गो । वहुहि वीसाय वा तिसाय वा सफटेहि परम्मं गन्तवमग्गो महासफटमग्गा" [टीका २।३१३] ।

२५ आहुदरिक्कं ति अहो च वहुदा च अज्झमज्झ पस्सितुं न सगन्ति हादिमं । अन्धतमं ति गाळ्हावकागमिस्सि ।

२६ वट्टफालको रसपद्देवसदिसो व । केसोहारको मुग्घाणाय निपन्नाय साणिय पसेत्वा पुनं सुरं तिमिणं क्त्वा अवससे कसे आहति, एवं केसोहारं रूपमा वेदित्वा ।

२७ अतीतसत्ताणं रूपावचरं, परिक्खमन्नाणं कामारचरं, तस्मा अतीतं सत्ताणं रूपावचरं ति गहितं २६ परिक्खमसमाधिच्चाणं अतीतसत्ताणं ति वचने न युज्जति ।

२९ सघट्टो ति आदि मद्देपेनं वुत्तं । सुत्ते पन, "क्वमाणि चत्तारि ? यदा भिन्नत्वे क्त्वा सघट्टो निवृत्ति, तं सुत्तरं सद्भातु पत्तकानि वरसानी ति वा पत्तकानि वस्ससतानी ति वा पत्तकानि वस्ससहत्सानी ति वा पत्तकानि वस्समतमहत्सानी ति वा । यदा भिन्नत्वे क्त्वा सघट्टाया निवृत्ति न पेन पत्तकानि वस्ससतमहत्सानी ति वा । यदा भिन्नत्वे क्त्वा त्रिघट्टो न पेन यदा भिन्नत्वे क्त्वा त्रिघट्टाया ति ति न पेन पत्तकानि वस्ससतसहत्सानी ति वा । इमानि त्वा भिन्नत्वे क्त्वा चत्तारि असहत्सानी" ति [अ २।१९०-१९१] एवमागत ।

३१ "थानीध भूतानी" ति [सु ३६७] आदिना सुत्तनिपातं वृद्धरग्गे आगतं रत्तनसुत्तं । "विरूपक्कत्ति मे सेत्तं, मेत्तं परापथेहि मे" ति [बुद्ध २।११-१२] एवमादिना बुद्धरग्गे आगतं २५ घपरिच्छं । सयुत्तनिकाये सगाथायगे सक्कसंयुत्ते आगतं धज्जगमुत्तं [स १।३२०-३२३] धज्जगपरिच्छं । वीपनिकाये आगतं आदा नाटियमुत्तं [दा ३।२०८-२२१] आदानाटियपरिच्छं । मोरजानके "वदेत्थं चक्खुमा एकराजा" ति [जाअ २।३३-३४] आदिक्कं मोरपरिच्छं । यावता वा पन आकद्धेय्या ति, "आकद्धमानो आनन्द ववागवो निसहस्सि महासहस्सि लोकधातु मरेण विज्झापेय्य, यावता वा पन आकद्धेय्या" ति [अ १।२९३] एवं वुत्तं ।

३५ अपरापरियेदनीयेना ति समनंतरभक्तो अपरापरेषु भवेसु विपक्षमानन कम्मन [ति १९।१४] ।

३६ सत्तसुरिय ति अङ्गत्तरनिपाते सत्तकनिपाते आगतं सत्तसुरियमुत्तं [अ ४।१०२-१०५] ।

४२ त ति उदकं । अस्सा ति वातस्स ।

४३ उपरिचतुक्कामावचरदेवलोफट्टाने ति चातुम्महारजिके च तावत्तिसे
त्र देवे वज्जेत्वा यामलोकादीन चतुत्र कामावचरदेवलोकानं पतितुहन्टाने । रसपथवि
ति रससम्पन्न पथविं । त सच्च अग्गञ्जसुत्ते बुत्तनयेन वेदित्त [दी ३।९३-१०२] ।

४९ भूमिपप्पटको ति भूमियं उट्ठितो अहिच्छत्तकाकारो वण्णगन्धरस
सम्पन्नो पप्पटको [दी ३।९४] । धदालता ति एका मधुररसा भदलता [दीअ
३।६९] । अकट्टपाको ति अकट्ठे येव भूमिभागे उप्पन्नो पाको ।

५४ महासम्मतो ति आदि, “महाजनसम्मतो ति र्यो वासेट्ठा महासम्मतो
त्वेव पठम अस्सरं उपनिञ्चत्तं । रत्तान अधिपती ति र्यो वासेट्ठा रत्तियो खत्तियो
त्वेव दुतिय अस्सरं उपनिञ्चत्तं । धम्मेन परे सरज्जेतो ति र्यो वासेट्ठा राजा
राजा त्वेन तत्तियं अस्सर उपनिञ्चत्तं” ति [दी ३।१०२] एव अग्गञ्जसुत्ते
बुत्तनयेन वेदित्तव्य ।

६१ अभिहन्त्वा ति घट्टेत्वा ।

६८ पवत्तानि पतितानि फलानि भोजन अस्सा ति पयत्तफलभोजनो ।
इत्तिपव्जाय पव्वजिता एवं यापेत्ति । सामिसनिरामिसादिप्पमेदान ति पत्थ,
“सामिसा सुखा (वेदना) नाम पञ्चकामगुणामिससन्निस्सिता छ गेहसिता सोमनस्स
वेदना । निरामिसा सुखा नाम छ नेक्खम्मसिता सोमनस्सवेदना । सामिसा दुक्खा
नाम छ गेहसिता दोमनस्सवेदना । निरामिसा दुक्खा नाम छ नेक्खम्मसिता
दोमनस्सवेदना” ति [दीअ २।४९७] एव महासत्तिपट्टानसुत्तवण्णनाय, तथा
मक्खिमट्टकथाय सत्तिपट्टानसुत्तवण्णनाय बुत्तनयेन एतेस सुरदुक्खान पमेदा वेदित्तवा ।
एते च भेदा उपरिपण्णासवे सज्जयतनविभङ्गसुत्ते पि, “तत्थ कतमानि छ गेहसितानि
सोमनस्सानि ? चम्मुखिक्खेय्यान रूपान” ति आदिना नयेन बुत्ता [म ३।४०२-
४०४] । ते सत्थ बुत्तानुसारेणापि वेदित्तव्या ।

७२ चुत्तपपातआणाय ति पत्थ अयं पाळि—“सत्तानं चुत्तपपातआणाय
चित्तं अभिनीहरति, अभिनिन्नामेति । सो दिव्वेन चम्खुना तिसुद्धेन अत्तिवन्तमानु
सवेन सत्ते पस्सति चवमाने उपपन्नमाने हीने पणोत्त मपेन यथाकम्मूपगे सत्ते
पजानात्ती” ति [दी १।१०८-१०९] ।

जुहसमो परिच्छेदो खन्धनिर्देशटीका

३ उरसकित्ता ति पुरतो गत्वा (प्लक्क गत्यर्थो भ्रादिगणो धातु, न तु शस्त्वृत्वात्) ।

९ लोक्विमग्गसम्पयुत्ता ति सम्मासङ्कथादीहि कुसलमग्गङ्गेहि सम्पयुत्ता ।
लोकुत्तरमग्गसम्पयुत्ता ति सोतापत्तिआदीहि लोकुत्तरमग्गेहि सम्पयुत्ता ।

१० आसवान आरम्भणभूता ति लोक्विचित्तसम्पयुत्ता पञ्चा । तेस
अनारम्भणा लोकुत्तरमग्गफनसम्पयुत्ता पञ्चा ।

१२ द्वीसु कामावचरकुसलचित्तेषु ति सोमनस्सहगतत्राणसम्पयुत्तेसु
असङ्घारिकसङ्घारिकचित्तेसु । तस अत्थपण्णना परतो आगच्छति [वि १४।८३-
८४] । सोळससु ति, चत्तारि क्कानानि एकेकमग्गसम्पयुत्तानो ति क्त्वा सोळस
सोमनस्सहगतमग्गचित्तानि भवन्ति [अभि १।३०] । उपेस्सासहगत पन पञ्चम
क्कानमेव । तेन सम्पयुत्तानि चत्तारेव मग्गचित्तानि ।

१४ यथा तथा धा ति परतो सुत्वा वा असुरा वा भाजनं अनुयुजित्वा
लद्धा भावनामया । योगविहितेसु ति अनुयुजित्वा पञ्चाय सम्पादितेसु । कम्मा
यतनेसु । त नानाविधेसु कम्मेसु । विज्जाद्वानेसु ति सहस्रधादिविज्जाद्वानेसु ।
“तानि पनेतानि (कम्मायतनादीनि) एकञ्चे पणित्वा बोविसत्तसदिसा मनुस्सानं
फासुविहार आकम्पन्ता नेव अञ्जेहि कयिरमानानि निपस्सन्ति, न वा क्तानि
उगगहन्ति, न कये तानं सुणन्ति, अथ सो अत्तनो घम्मत्ताय चित्ताय करोन्ति”
[दाफा ३।९] । कम्मस्सकत्त ति, इव कम्म सत्तान सक इव नो सकं ति जानन ।
सच्चाजुल्लोमिक ति निपस्सनाभाण । खत्ती ति आदीनि पञ्चायेन वेदचनानि ।

१५ सा ति कामवचररूपारूपावचरधम्मे आरम्भ पयत्ता ।

१८ तथुपाया ति तत्र तत्र करणीये उपायमूता ।

२२ निचान पत्तनो अत्थो । विरिया अरहत्तफलहेतुता निश्चित्तता
अत्थो ति वुत्ता ।

२७ आनन्दयेरो मोतापन्नो समानो चतुपदिसम्मिदालाभी अहोसि ।
तेनाह भगवा—“एतद्दम भिम्भने मम सावज्जनं भिम्भनं बहुसुत्तान यदिह आनन्दो,

सतिमन्तान यदिद आनन्दो, गतिमन्तान यदिद आनन्दो, धितिमन्तान यदिद आनन्दो”
ति [अं १।३२] । इमिस्सा पाळिया अट्ठकथाय आनन्दत्थेरवत्थु वित्थारेन आगत ।
चित्तो गहपति पि सोतापन्नो समानो षडुसुतो पटिमान्ना अहोसि । यथाह
भगवा—“एतद्दग्ग भिक्खवे मम सारिकान उपासकान धम्मकथिकान यदिद चित्तो
गहपति मच्चिक्कसण्डिको” ति [अं १।३३] । तस्स वत्थु एतस्स सुत्तस्स अट्ठकथाय
आगत । तस्स धम्मकथा च चित्तगहपतिसंयुत्ते [सं ४।३४६-३७४] सम्महुत्तेसु
सुत्तेसु आगता । धम्मिकउपासरुद्ध वत्थु सुत्तनिपातट्ठकथाय धम्मिकसुत्तवण्णनाय
आगत [सुअ ३।१६]* । उपालिगहपतिवत्थु मग्गिमनिकाये उपालिसुत्तस्स च
तस्स सुत्तस्स अट्ठकथाय च अनुसारेण वेदितव्यं । खुञ्जुत्तरा सि खुञ्जा (कुञ्जा)
उत्तरा सामावतिया दासी । सा सोतापन्ना षडुसुता च अहोसि । तेनाह भगवा—
“एतद्दग्ग भिक्खवे मम सारिकान उपासकान षडुसुतान यदिद खुञ्जुत्तरा” ति
[अं १।३४] । तस्सा वत्थु इमिस्सा पाळिया वण्णनाय आगत ।

३० “पुञ्जकाले एकसतराजून देसभासा एकसतवोहारा । धम्मपदे यमक-
वग्गो ओपम्मवग्गो ति वदति । मूलपण्णासके यमकवग्गो ओपम्मवग्गो एवा ति
अपरे” [टीका ३।१८] ।

३४ तथा ति तेसु पञ्चसु तन्धेसु । अयं रूपकखन्धकथा । इमाय सखि
अभिधम्मत्थसङ्गहस्स छट्ठो रूपसङ्गहनिभागो पठित्वो । तेनायं कथा सुविज्झेय्या
भविस्सति । रूपनलक्खणं ति यं सीतुण्हादीहि विकारमापज्जति त रूपन लम्पण
अस्सा ति । दिवादिगणो अयं (रूप विमोहने) भातु, न तु चुरादिगणो रूप रूपदस्सने ।

३७ चरसुत्तस्स विसये रूपे अभिघात कातु समत्थो यो चत्तारि भूतानि वपादाय
जातो पसादो, तं लक्खणं अस्सा ति रूपाभिघातारहभूतप्पसादलक्खणं । पुञ्चस्मिं
भवे था दट्ठकामता सा निदान अस्स, ताविसो भूतप्पसादो लम्पण अस्सा ति
दट्ठकामतानिदानभूतप्पसादलक्खणं । एव सोताविसु पि यथारहं योजेतच्च ।
आविज्जनं रूपाभिमुखभावेन परत्तनं रसो किञ्च अस्सा ति आविज्जनरस ।
आविज्जनरस ति सीहलपाठो, अत्थो अयमेव । एव सहादिसु पि ।

४२ केचो ति, “महासङ्घिकेसु एकच्चे । तेसु हि यमुधम्मो एवं वदति—
चम्मुम्हि तेजो अधिक, सोत्ते वायु, धाने पथवी, जिह्वाय आपो, काये सत्ते पि
समा” ति [टीका ३।२८] ।

४३ सेजादीन गुणेदी ति, तेजस्य ओभासनगुणेन चक्षु अनुगद्वि
वायुस्त सद्गुणेन सेत अनुगद्विति, पथनिया गधगुणेन घानं, आपस्त रसगुणेन
जिह्वा अनुगद्विती नि अनुगद्विभायतो ।

४५ पहायेत ति एत पहाय । यस्मा एकस्मिं भूते चक्षुभावनसेन कुपिते
पसादा निरस्यति, तस्मा समान भूतानं एव पसादो संभवति, न विसमान ति ।

४६ यस्मा चक्षुपसादगतस्म रूपस्त मंसादिनिस्सयस्त चक्षुपसादनिस्सये
एव अन्तीनत्ता चक्षु त रूपं न पस्मति, एव घाननिवर्गतसद्गुस्त निस्सयस्त घान
पसादनिस्सये अन्तीनत्ता घान तं सद् न सुखाति, तस्मा अस्तो निस्सय अन्तीन
निस्सये ति आह ।

४७ यथारह पातुकारमार ति क्लुमारश्च द्वारभावश्च यथासम्भय साधय
मानं [अभि १२४-२५, १३-१४] ।

४८ कृपानिमनुपस्सती ति एत मरारो पदसधिकरो ।

५३ वस्मिन्कादिगोघरनिजानमत्थो छप्पाणकमुत्तेन दीपेत्तो । युत हेत—
“तेव्यथा पि भिक्खवे पुरिमे छप्पाणके गटेत्वा नानाविमये नानागोघरे दङ्गाय
रञ्जुया वधेय्य, अहि गदेत्वा दङ्गाय रञ्जुया वधेय्य, सुसुमारं वस्मिन् कुक्कुर
सिगालं मरुट गहेत्वा दङ्गाय रञ्जुया वधेय्य, दङ्गाय रञ्जुया वन्धित्वा मग्गे
गण्डं करित्वा ओरसज्जेय्य । अथ रो ते भिक्खवे छप्पाणका नानाविमया नाना
गोघरा मरुं सक गोघरविमयं आविड्ढेय्यु, अहि आविड्ढेय्य वस्मिन् पवेस्सामी
ति, सुसुमारो आविड्ढेय्य सद्दं पवेस्सामी ति, परस्मि आविड्ढेय्य आकासं
वेस्सामी ति, कुक्कुरो आविड्ढेय्य गामं पवेस्सामी ति, सिङ्गालो आविड्ढेय्य सीरधिक
पवेस्सामी ति, मरुटो आविड्ढेय्य वानं पवेस्सामी ति एवमेव रो भिक्खवे
यस्स कस्सचि भिक्खुनो कायगतासति अभाविता अवहलीकता त चक्षु आविड्ढति
मनापियेसु रूपेसु, अमनापिया रूपा पटिक्कूला हेतुं पेस मनो आविड्ढति मता
पियेसु धम्मेसु, अमनापिया धम्मा पटिक्कूला हेतुं ति [सं ४२४६-२४७] ।

इमस्मिं सुत्ते मनच्छट्ठाव विमानं उपमावसेन छप्पाणका वुत्ता । तेसु इध
पञ्चन्न रूपिन्द्रियानं उपमावसेन पब्बेत्त गहिता ।

५८ निम्मासुक्तादिकं इत्थिच्छिन्न, इत्थिभावनिस्सक इत्थिनिमित्तं, भकुटि
करण हसन-सल्लपनादिकं इत्थिपुत्त । वेसभूसादिने इत्थिआकण्णो । समसुक्
तादिकं पुरिसिच्छिन्न ति एवं यथारह योजेतव्य ।

६१ अमिक्कमादो ति एत्थ आदिसहेन पटिक्कम सम्मिज्जन पसारण गमना-
गमनादीन सङ्गहो । तेस पवत्तका या चित्तसमुद्धाना वायोधातु, ताय सह जातो यो
रूपकायो, तस्स थम्मनसन्धारणचलनस्स पच्चयो कारणभूतो यो वायोधातुया
आकारविफारो अय कायविज्झत्ति नाम ।

६२ उपादिण्णघट्टनस्सा ति कम्मजानं ओट्टुजिह्वातालूनं घट्टनस्स ।

६६ उद्देसदेसना ति उद्देसस्स देसना । उद्देसे देसना ति सोहलपाठो, रूपान
उद्देसे या देसना सा एव कथा ति अत्थो ।

७१ सम्मयरूप ति सुक्कं । यदि मिद्ध रूपकजन्येन सङ्गहित भवेय्य त न पहीयेय्य,
रूपस्स अप्पहातन्नो । तस्स पन नामेन सङ्गहितत्ता, नरिथ मीघरणा तथा ति वुत्त ।

७२ न हेतु ति, त रूप, अलोभो अदोसो अमोहो, लोभो दोसो मोहो ति
इमेसु कुसलाकुसलहेतुसु एके पि हेतु ॥ भवति । सासय वि यं आसवानं आरम्मण
हेति । [नरनीतटीका ६।७] ।

७३ परतो ति 'सत्ति हृदयवत्थुना इन्द्रियरूपं कम्मजमेवा' ति परतो आगतं
[वि १४।७९] ।

७६ फोट्टव्वत्तयं ति, पथवीधातु वेजोधातु वायोधातु ति इदं फोट्टव्वत्तय ।
आपोधातुयं फस्सस्स अभाव मब्बन्ति आभिधम्मिका । सेस ति इदं सत्तविध
वज्जेत्वा अवसेसं एकीसतिविध रूप विज्झात नाम ।

७७ जातिजराभङ्गा ति, रूपस्स उपचयो सन्तती ति अय जाति, जरता जरा,
अनिश्चता भङ्गो ति [वि १४।६६-६९] ।

७८ सेस ति, हृदयवत्थु, विज्जत्तिद्वयं, पञ्च पसादा ति इमानि अट्ट वज्जेत्वा
धोसतिविधं ।

८० चित्तसमुद्धारूपेसु रूपस्स उपचयो सन्तती ति इदं जातिरूपं सङ्गहितं,
तस्मा तस्स हुतोचि जातत्त अनुज्जात । विट्ठत्ता ति इदं जातिरूपं रूपजनकपञ्च-
यानं चित्तादीन विज्जस्स आनुभावकरणे दिस्सति, तस्मा तस्स हुतोचि जातत्त
अनुज्जात ति ।

८२ कामावचर ति आदिकं चतुर्विधं चित्त अभिधम्मत्यसङ्गहे पठमपरिच्छेदे
वुत्तयेनापि वेदितव्यं ।

८४ अससीदन्तो ति सङ्कोचं अनापजन्तो । अमुत्तचागतादियसेना ति,
एकसो हि ददन्तो पि मुत्तचागो न होति, अयं पुग्गलो दानारहो वा अदानारहो वा ति

आदिचिन्ताय ससोदति । तस्स भावो अमुत्तचागता आदिसहेन मच्छरियमानादानं सङ्गहो ।

९१ आदीनयो वि एत्थ पाब्बिय दोसो ति पाळो । युत्त हि तत्थ, “सत्ति भिन्त्थवे एके समणणाहणाय एव वादिनो एव दिट्ठिनो, नत्थ कामेसु दोसो ति । ते कामेसु पातन्त्यतं आपञ्जन्ती” ति [म १।५५६] । दिट्ठमङ्गलादीनी ति यानि परेसं समणणाहणानि दिट्ठसुत्तमुत्तरसेन पवत्तिवानि वत्तुन्हुलमङ्गलानि तानि सारतो पच्चेति न कम्म । युत्त हेत पञ्चकनिपावे, “फोवुहुलमङ्गलिको होति, मङ्गलं पच्चेति, नो कम्म” ति [अ ३।२३०] ।

९२ तिकप्पमग्गदप्पवत्तिफाले ति, यदा तिकप्पवत्ति तदा असद्धारं, यदा मग्गदप्पवत्ति तदा ससद्धारं ।

९३ असम्भिट्ठानयिकरूपेफाले ति, यदा यत्र कुत्रचि सम्भिट्ठानं न गच्छति तदा विचिक्खिच्छासम्पयुत्तं, यदा निम्मित्तचित्तो होति तदा उद्धवसम्पयुत्तं ।

९५ द्वे मनोविज्झाणघातुयो ति एका सोमनस्ससहगता अपरा च उपेक्खा सहगता [अभि १।८] ।

९८ द्विपञ्चट्ठानभेदतो ति, सोमनस्स सहगता द्विट्ठाना, उपेक्खासहगता पञ्चट्ठाना ति भेदतो ।

१०० आगमनादिघसेना ति, असद्धारिककुसलतो आगतं ति असद्धारं, ससद्धारिककुसलतो आगतं ति ससद्धारं ति आगमनवसन । आदिसहेन, तेसं कुसलानि इमे विपाका ति इमिना नयेनापि ।

१०२ इत्तरेसू ति अहेतुक्कुसलविपाकेसु ।

१०५ मग्गधीधियसेन [वि २२।१५-१७], फलसमापत्तिधीधियसेन [वि २३।५-१४] च पनत्ति उपरि आशिमविस्सति ।

१०६ लोकुत्तरकिरिया नाम नत्थि, तस्मा किरिय ति विधमेव ।

१०७ अय किरिया मनोघातु पञ्चद्वारावज्जनं ति पि युञ्जति [अभि १।९] ।

१०८ अय किरिया मनोविज्झाणघातु, मनोद्वारावज्जनं हसितुप्पादयित्तञ्चेति पि युञ्जति [अभि १।९] । अनुत्थारासेसु घत्तुसू ति असाधारणेषु अप्पहिहितेषु वा वत्थुसु ।

११० पटिसन्धिआदिकिञ्चानि अभियम्मत्थसङ्गहे युत्तनयेतापि वेदितव्यानि [अभि ३।९-१२] ।

१११ कम्मकम्मनिमित्तगतिनिमित्तान्ति एत्थ, कम्म ति य किञ्चि
अनवज्जं कुसलकम्मं, कम्मनिमित्तं तस्स कम्मस्स साधनभूतं देय्यधम्मादिकं, गतिनिमित्तं
संगे वय्याननिमानादिकं, मनुस्सलोके मातुक्कुच्छिवण्णादिकं [नि १७।१४०-१४२] ।

११२ रूपारूपभवेसु निवृत्तिकाले कसिणादिकं आकासानन्वायतनादिकञ्च
कम्मनिमित्तमेव आरम्भणं होति, न कम्म गतिनिमित्तं वा ।

११३ एत्थ कम्म ति यं किञ्चि अकुसलकम्मं । कम्मनिमित्तं तस्स
कम्मस्स हेतुभूतं देय्यभण्डादिकं । गतिनिमित्तं नरकादिषु अग्निजालावण्णादिकं
[वि १७।१३६-१३८] ।

११६ छुम्भिधे पी ति एत्थ रूपादि पञ्चविध आरम्भणं दिग्गजस्सुत्राणादीन्
पञ्चुपन्नरसेन वि आरम्भणं होति येन [अभि ३।२१] ।

१२७ पञ्चचिद्या ति एत्थ इमाय पञ्चविधाय वेदनाय सम्पयोगो अभि
धम्मत्थसङ्गहे वुत्तनयेनापि वेदित्तो [अभि ३।२-४] ।

१२८ यथा तथा वा ति यथाभूतेन वा अयथाभूतेन वा ।

१३३ फस्सो ति आदीन् सद्धारान् वण्णानां अभिधम्मत्थसङ्गहस्स दुतिय
चेतसिकसङ्गहविभागं पठित्वा पि विज्झातव्या । तत्थ चेतसिकेसु वेदनासञ्ज्ञानम्पि
सङ्गहो क्तो ।

१३४ सन्निपातपञ्चुपट्टानो ति, “अखुञ्ज पटिञ्च रूपे च वप्पज्जति चक्खु-
विज्झाणं, तिण्णं सङ्गतिं फस्सो” ति [सं २।८७] एव इमेसं तिण्णं सन्निपातवसेन
फस्सो वपट्टाति । तस्मा वुत्तं, तिकसन्निपातसङ्गातस्स अत्तनो कारणस्स वसेना ति ।
निच्चम्मगाधी चिया ति, “अथञ्च भिक्खवे फस्साहागो ददुब्बो ? सेय्यथा पि भिक्खवे
गावा मिधम्मा बुद्धुञ्चे निस्साय तिठ्ठेय, ये कुञ्चुनिस्सिता पाणा ते नं खावेय्यु” ति
[सं २।१२०] एवं वुत्तगावीसदिसो ददुब्बो ।

१३७ विरियारम्भवत्थूनि नाम अट्ठ आरम्भवत्थूनि । तानि, “इधावुसो
भिन्नुना कम्म कातव होति । तस्स एव होति, कम्म खो मे कातव भविस्सति,
कम्मं खो पन मे करोत्तस्स न सुकरं वुद्धानं सासनं मनसिकातु, इदाहं विरिय
आरभामि अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिक्तस्स सच्छिक्किरियाया
ति । सो विरिय आरभति अप्पत्तस्स पत्तिया अपेअ सच्छिक्किरियाय । इदं पठमं
आरम्भवत्थू” ति आदिना सङ्गोत्तिमुत्ते [दी ३।२६९-२७१], दसुत्तरमुत्ते च
[दी ३।३२०-३२३] वुत्तानि ।

१४० चोत्पन्ना, सदेव एतं ति कृष्णं लक्ष्मणं अस्ता ति ओक्त्पन्न-
लक्षणा । “सद्भाय तरि ओच” ति [सं १।३१५, सु ३६०] आळवकुमुचे युत्तत्ता
सद्भा ओयुत्तरण विय दट्ठ्था । सद्भम्मसचनावी ति “सप्पुरिससंसेवो सद्भम्मसवर्त
योनिमोग्नमिक्खारे धम्मामुपमपटिप्पत्ती” ति [दी ३।२९९] एव सङ्गीतिसुत्ते युत्तानि
वत्तारि सोतापत्तियद्धानि । हत्थयिच्चपीजानि विया ति, “कुमलधम्मानं आदाने हत्थं
विया” ति टीका [३।१०५] । “सद्दीपं त्रिंशं पुरिसस्स सेट्ठ” ति [सं १।३१५,
सु ३६०] आळवकुमुत्ते युत्तत्ता वित्त विय । “सद्भा पीज” ति [सु ३४१] कसि
भारद्वाजसुत्ते युत्तत्ता पीज विय दट्ठ्था ।

१४२ “हेम भिक्खवे सुखा धम्मा लोके पालति । कतमे हे ? हिरि च
ओत्तप्पत्था” ति [अं १।६५] युत्तत्ता हेमे हे धम्मा लोकपालका ति दट्ठ्था ।

१४४ वट्ठच्च, अहिरिकं, अनोत्तप्प ति आदिक्का किलेसा उज्जच्चादिकिलेसा ।

१४५ धीनमिद्धं, अरति, वदि, विजम्भिका, भत्तसम्मदो ति आदिक्का किलेसा
धीनमिद्धादिकिलेसा ।

१४७ धीनमिद्धं वट्ठच्च ति इमानि द्वे वग्गेत्या अयससानि कामच्छन्दस्यापाद
विचिकिन्धासद्धानि त्थेणि निवरणानि तवक्कटा च किलेसा अयसेसनीवरणादी ति
वेदितव्वा । पसादनीयपस्थुस्स ति युद्धधम्मसद्धानि ।

१५३ आज्ञानीया ति आज्ञानीयस्सानं ।

१६२ मक्कहासेपो ति एवनामका एको आरापो यो दानि अभिसज्जति ।

१६४ “तयो भिक्खवे धम्मे अप्पहाय अभग्गो मुट्ठसत्थं पहातु, असम्पज्ज
पहातु, चेतसो विवरेणं पहातु । कतमे तयो ? अरिधानं अदस्सकय्यत अप्पहाय,
अरियधम्मं असोतुकम्पत अप्पहाय, उपारम्भचित्तं अप्पहाया” ति [अं ५।१५५] एवं
युत्ता अरिधानं अदस्सकामतादयो ।

१६६ सेसा ति, परसो, चेतता, वित्तको, विचारो, पीति, विरिधं, जीवितं,
समाधि, छन्दो, अधिमोदयो, मतसिद्धारो चा ति ।

१७१ “दस विमानि भिक्खवे आघातवत्थूनि । कतमानि दस ? अनत्थं
मे अचरो ति आघातं वप्पति, अनत्थं मे चरती ति आघातं वप्पति, अनत्थं मे चरिस्सती
ति आघातं वप्पति, पियस्स मे मनापस्स अनत्थं अचरि, अनत्थं चरति, अनत्थं
चरिस्सती ति आघातं वप्पति, अप्पियस्स मे अमनापस्स अत्थं अचरि, अत्थं चरति,
अत्थं चरिस्सती ति आघातं वप्पति, “मृदाने च वुप्पति । इमानि सो भिक्खवे दस

आघातवत्यूनो" ति [अ ५।१६०] दसकनिपाते वृत्तानि आघातवत्यूनि पदद्वानानि
अस्मा ति आघातवत्युपद्वानो । इमानि आघातवत्यूनि खुदकविभङ्गे पि आगतानि ।

१७३ कटुक विरूपं मुपसङ्कोच अथति जनेति गच्छति वा ति कटुकञ्चुको,
तस्मा भावो कटुकञ्चुकता ।

१७४ दामये सति यथा दासो परायत्तो होति, एव कताकत मुञ्चितु असक्कु-
रोप्यता कुक्कुच्च दास्यमिव दद्वय ।

१८४ उपेत्या विरतियो ति, यस्मा अरहन्तान् अरहन्तमगच्छन्ते एव समु-
च्छेदपरहानवसेन मिच्छाकम्मन्तवाचाजीवा पहीना, तस्मा ततो पुन रिग्गणाभावा एता
विस्सो विरतियो तेसं किरयचित्तेसु न विज्जन्ति । एता हेट्ठा वृत्तनयेन वेदित्वा
[बि १४।१३३, १५५] ।

१९० ततो पुम्बे ति पणत्तयपरियापन्नतो पुम्बे त्वा रूपं अनुपपन्नता अनागत
नाम होति, ततो पच्छा अतीतं नामा ति ।

१९३ अकनिट्टादयो रूपावधरा, अङ्गे च कामावधरा देवा विभङ्गे वृत्त
नयेन वेदित्वा [विभङ्ग ५६८-५७१] ।

१९७ ततो पुम्बे ति पण्युपपन्नतो पुम्बे सा एव वेदना अतीता, ततो पच्छा
सा एव अनगता ।

२०५ नियता ति मिच्छत्तनियामेन नियता । आनन्तरियसदिसकम्मविपाकेन
जनिता कप्पट्टितिका ।

२०८. हीन वत्थुं आरम्भण कत्वा उप्पन्ना हीनउत्थुका । पणीत वत्थु
आरम्भणं कत्वा उप्पन्ना पणीतउत्थुका ।

२१३ य वेदयति त सज्जामाती ति एव, य हावुसो वेदयति त सज्जामाती
ति सुत्ते आगतं [म १।१३८] ।

२१९ "कतमे पथ धम्मा सच्छिकावत्ता ? पथ धम्मसङ्गहा—सील
कप्पधो, समाधिसङ्गधो, पञ्चासङ्गधो, त्रिमुत्तिकसङ्गधो, त्रिमुत्तिबाणदस्सनसङ्गधो"
ति [दी ३।३०१-३०२] एवं वृत्ता सीलादयो एव धम्मसङ्गहा ।

२२० "किञ्च भिक्खवे सङ्गारे वदेथ ? सङ्गत अभिमहरोत्ती ति सो
भिक्खवे तस्मा सङ्गारा ति वुचन्ति । किञ्च सङ्गत अभिसङ्गरोत्ति ? रूप रूपत्ताय

सङ्गत् अभिसङ्गोन्ति, वेदं वेदात्ताय सङ्गत् अभिमद्भागेती" ति [सं ३।१०६] एवं वेदनाय अभिसङ्गाय युतं । तस्य वेदनत्ताया नि, यथा यागुमेव यागुमात्राय, पूरमेव पूरमात्राय पचति, एवं पचयेहि ममागत्वा कृतभागेन सङ्गत् ति लङ्नानां वेदनं, यथा अभिसङ्गात् वेदात्ता नाम होति तथा वेदनाभावाय अभिमद्भागेति, आयूर्हा त सन्धिषडङ्गेति निष्पद्येतीति अत्यो । इव अट्टकथानुसारेण युतं [मप्र ३।३१६] ।

२२१ चारुणं ति य यनागारं । तन सदिसो कुरवन्मयो, वेदनादङ्गं कर्मस्य आधारभावतो । कारणं नि दण्डकर्म । तेन सदिसो वेदनास्य धो । अपराधूपमो सञ्ज्ञा सन्धो । पारणकारूपमो सङ्गारकसन्धो । अपराधिरूपमो निष्कारणसन्धो । एवं भाजनूपमादयो कमतो योजेतश्चा ।

२२३ "पञ्च यधका पचत्थिका ति एो भिस्त्वये पञ्चममेव उपादानस्य धान अधिवचन" ति [सं ४।२१८] एवं आसीधिसूपमे युता । "कृतमो च भिस्त्वये भारो ? पञ्चुपादानस्य धा नित्स यधनीयं" ति [सं ३।३२] एव भारस्तुत्तयसेन भारतो दृष्ट्या । "तत्र भिस्त्वये सुतवा अरियमायको इति पदिसन्धिस्त्विति—अहं एो एतरहि रूपेण यज्जामि ऽपे ऽ वेदनाय यज्जामी" ति [सं ३।१०६-१०८] एवं मादिना नयेन यज्जनीयपरिधाययसेन एादकनो दृष्ट्या । "सेव्यथा पि आनुमो यमक गहपति वा गहपतिपुत्तो वा अट्टो महद्धनो महामोतो, सो च आरक्तसम्पन्नो, तस्म कोविदेव पुरिसो उपज्जेय्य आत्थकामो अहितकामो ज्योगस्सेमकामो जीविता धोरोपेतुकामो ऽपे ऽ सो तं गहपति वा गहपतिपुत्त वा उपसङ्गमित्वा एव वदेय्य—उपट्टहेय्यं त भत्ते ति । तमेव मो गहपति वा गहपतिपुत्तो वा उपट्टापेय्य ऽपे ऽ एवमेव एो आवुमो अस्सुतवा पुधुज्जनो ऽपे ऽ रूप अत्ततो समनुपस्सति ऽपे ऽ निब्बाण अत्ततो समनुपस्सति सुतया च एो आवुसो अरियसावको ऽपे ऽ रूप अत्ततो समनुपस्सति ऽपे ऽ न निब्बाण अत्ततो समनुपस्सति ऽपे ऽ सो अनिच्च रूपं अनिच्च रूपं ति यथाभूतं पजानाति ऽपे ऽ अनिच्च विब्बाण ति यथाभूतं पजानाति । दुक्ख रूपं ऽपे ऽ दुक्ख विब्बाणं ति यथाभूतं पजानाति । अनत्त रूपं ऽपे ऽ अनत्तं विब्बाणं ति यथाभूतं पजानाति । सङ्गत रूपं ऽपे ऽ सङ्गतं विब्बाणं ति यथाभूतं पजानाति । वधक रूपं ऽपे ऽ वधक विब्बाणं ति यथाभूतं पजानाती" ति [सं ३।१३७-१४०] इमिन्य यमकसुत्ते युतं नयानुसारेण अनिच्छदुक्खानुत्तसङ्गतवधकतो दृष्ट्या ।

२२४ फेणपिएडादयो उपमा सधसयुत्ते मज्झिमपण्णासके पुष्पसगो फेण-
पिएहूपमसुत्ते वुत्तनयेन वेदित्वा [सं ३।१७१-१७४] । “तिस्रो इमा आवुमो
दुक्खता—दुक्खदुक्खता, सद्धारदुक्खता, विपरिणामदुक्खता” ति [स ४।३१८-३१९]
एवं जम्बुदादक सयुत्ते वुत्ताहि तीहि दुक्खताहि । तत्थ पीळालक्खण दुक्खमेव
दुक्ख, तस्स भावो दुक्खदुक्खता । “सधे सद्धारो दुक्खा” ति [ध २७८] एवमागता
सद्धारदुक्खता । सुखा वेदना विपरिणामे दुस्सुप्पत्तिहेतुतो विपरिणामदुक्ख ति वुत्त
[वि १६।३५], तस्स भावो विपरिणामदुक्खता वेदित्वा ।

इति विस्तुद्धिमग्गदीपिकाय

खन्धनिर्देशटीका समप्ता ।

—

•

आयतनधातुनिर्देशटीका

५ “सारापक्षपक्षेयो रदिमा व महादृमो ।

मूलवा फलसम्पन्नो पविट्टा हाति पम्पिन ॥

मनोरमे आयतने सेवन्ति न विहङ्गमा ।

छाय छायाधिका यति फलत्वा फलभोजिनो” ति [अ ३।४६] ॥

एतत्, मनोरमे आयतने ति रमणीये समोभरणदृष्टौ । विहङ्गमा ति पम्पिनो ।
तत्र तत्रेया ति तस्मिं तस्मि विमसे । सविप्रमध्यत ति पञ्चखभार । सति सति
आयतने ति सति सति फारणे ।

८ रन्धनिर्देशे रूपाभिधासारहभूतप्पसादलक्षण ति [वि १४।३७-४१]
चम्पुपट्टिदननलक्षण रूप ति चा ति [वि १४।५४-५७] प्रमादिना वृत्तनयेन ।

११ पुष्पे वृत्तेषु ति उप्पत्तिवमादिषु रन्धनिर्देशे वृत्तेषु [वि १४।२११] ।
“छ इमानि भिन्नये अनुत्तरियानि । कसमानि छ ? दस्सनानुत्तरिय, सधनानुत्त
रिय, लाभानुत्तरिय, सिग्गानुत्तरिय, पाणिचरियानुत्तरिय अनुत्तवानुत्तरिय” ति
[अ ३।३६२-३६६] ण्व छनिपाते वृत्तेषु छसु अनुत्तरियेषु दस्सनानुत्तरिय
सधनानुत्तरियान हेतुभावेन, कारणभावेना ति अयो ।

१२ इतो परमेय वृत्तस [वि १५।१४] वेदनासज्जासद्वाररूपधनिश्चान
सद्वातस धम्मायतनेकदेशसस । वृत्तसि चेत अभिधम्मसद्गद्दे, “चित्तचेतसिक
सद्वाता चत्तागे अरुपिनो रन्धा निश्चानञ्चेति पञ्चविधसि अरूप ति न नाम ति च
पवुचतो” ति [अभि ८।३२] । तद्वसेसान ति चम्पु-मोत घान जिह्वा काय रूप
सह गन्ध रस फोट्ट्यायतनानश्च सुखमरूपसद्वातस धम्मायतनेकदेशस च ।

१४ सुखमरूप सोक्खसिध हेतु वृत्तमेय [वि १४।७३] ।

१६ “सुब्बो गामो ति या भिन्नये छमेत अज्जत्तिरान आयतनान अधि
वचन” ति [स ४।२१८] वृत्तनयेन सुब्बो गामो धिय दट्टयानि । “चारा गाम
घातका ति यो भिक्खवे छमेत बाहिरान आयतनान अधिवचन” ति [स ४।२१९]
आसाविसूयमसुते वृत्तनयेन छ बाहिरानि आयतनानि गामघातकघोरा धिय
दट्टयानि । घिरथारो ति एवमेव सोतादिषु योजन क्त्वा वित्थारो कात-घो ति ।
छ पाणका, तेसञ्च गोचरा हेतु वृत्तनयेन वेदिन-था [१४।२३] ।

२२ छ धातुयो अस्मा ति छुधातुरो । “छ यिमा मिस्तु धातुयो—पथनो धातु, आपोधातु, तेजोधातु, वायोधातु, आकासधातु, विष्वाणधातु” ति एव तस्मिन्नेव धातुप्रिभङ्गसुते वुत्तनयेन इमा छ धातुयो वेदितव्या [म ३४३६] ।

२३. सन्धनिर्देशे [३७-४१, ५४-५७] रूपाभिप्रायारहभूतपसादलरूपण ति एवमादिना नयेन वुत्तानि लफलणादीनि ।

२६ धातुद्वयनिरोधमत्त ति, मनोविष्वाणधातु धम्मधातु ति इमासं द्विज धातुसं निरोधमत्तमेव सञ्चारोदयितनिरोधधातु ।

३० सत्तचिञ्जाणधातुसङ्क्षेपो ति, चस्तु मोत घान जिह्वा कायविष्वाण धातुयो, मनोधातु, मनोविष्वाणधातु ति इमासं सत्तञ्च विष्वाणधातुन मङ्क्षेपो ।

३१ असङ्गता धातु ति नि-यानमेव, सा च धम्मधातुपरिप्रापन्नता तस्मा एकदेशो ।

३३ एस भगवा । अस्स भगवतो सद्धम्मतेजानुभावेन विहत वेनेप्यसत्तान हृदयेसु तम एणेन विलय विनासं पयाति गच्छती ति योजना ।

३४ सोळसन्न ति हेट्ठा सन्धनिर्देशे वुत्तान [नि १४७३] सुखमरूपान । पङ्कननवुत्तिचित्तेसु कुसलाकुसलविपाकानि द्विपञ्चविष्वाणानि मनोधातुसङ्घातानि च तीणी ति तेरस चित्तानि वज्जेत्ता सेसानि छसत्तवि चित्तानि, छसत्तति धम्मा ।

३५-३६ विप्युत्तपञ्चयादीन कथा पञ्चाभूमिनिर्देशे आगतनयेन वेदितव्या [वि १७९५, ८५, ९६, १००, ७९, ९१] । अनन्तरपञ्चयादयो पि तथैव निहिट्टा [वि १७७३, ९८, ९९, ८२] । एव आसेवनपञ्चयो पि [वि १७८७] ।

३८ सहजातादयो पि तथैव वणिणता [नि १७७७, ७८, ९४] । एवं आरम्भणपञ्चयो पि [वि १७७१] ।

३९ पटिच्चसमुप्पादनिर्देशे ति पञ्चाभूमिनिर्देशे [वि १७६६-१००] ।

४० उरचक्क ति भममानं चकं, तं चतुद्वारजातके (महामित्तविन्दकजातके) वुत्तनयेत वेदितव्यं [जाअ ४३-६] । एत्थं खुरचक ति मरम्मस्यामपाटो, सो म गहेत्तवो । उर गमने वेदिको अर्थं धातु । उरति गच्छती ति उर, उरक्क तं चक्कत्ता इ उरचक्क । अभिधानपदीपिकायम्पि वुत्त—“थङ्गे लस्सणे धम्मोरचक्केत्तिरियाप्रदं” इ-

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

आयतनधातुनिर्देशटीका समप्ता ।

मौलसमा परिच्छेदा

इन्द्रियसञ्चनिदसटीका

३ इन्द्रियेषु अतस्त्रातस्प्रस्नामीति द्वय मोक्षार्पणमग्राण, अतस्त
फलवाण अस्त्रातायिन्द्रियं, मग्ने सागपतिजनप्राणादीनि ह वाणानि अस्त्रिन्द्रिय
ति वेदितव्यं [अभि ७।२०] ।

५ उल्लिङ्गेत्तांति आपेति । मोक्षरासेवनाय नि आरम्भण्यसेन । इद
चरसुन्द्रियादीनि संपाद्य युक्त । सदादीनि पन भायनासेवनाय सेचिनानि ।

७ राधनिहेसे ति चरसागेन तस्त्राणादीनि रूपराधकथार्यं युक्तानि
[नि १४।३७-४१, ५८, ५९] । मनसो लक्ष्येण विष्णाण्यधकथार्यं [नि १४।८०]
सुखिन्द्रियादीनं वेदनात्तन्वकथार्यं [नि १४।१२८] , सदादानक्य सदाकारकथार्यं
युक्तानि [नि १४।१३०-१४१] । पञ्चिन्द्रियादीनि चत्वारि अत्यन्तो अमोगे यत् ।
तस लक्षणादानि तथैव युक्तानि [नि १४।१४३] ।

१० चरसायत्तन ति पृथक् चरसुन्द्रियं ति पट्टानराणि । सत् परता वदता
यत् [नि १७।९१] । संयोजनचयव्यहान ति, सहायदिद्वि, सीतायत्तपरामानो, विधि
विच्छा नि इमेस विण्ण संयोजनानं पहात् । कामरागव्यापादादितुकरणपरहा
ति, सत्तागामिमग्गअज्झिन्द्रियस्स कामरागव्यापादतनुत्तरणं विच्च । अनागामिमग्ग
अज्झिन्द्रियस्स तसं द्विअग्गि संयोजनानं पहात् विच्च, गहत्तमागमज्झिन्द्रियस्स
रूपरागादीनं पञ्चअग्गि संयोजनानं पहात् विच्च नि वेदितव्यं [वि २१।४८, ६४] ।

११ सप्तमी ति राधनिहेस वट्टिद्वानि [नि १४।३२] ।

२४ अग्गिलक्षणे ति यथा वयं अग्गिलक्षण, जातिजरादिका च लोका
पकति पञ्चस्यसिद्धा ।

२५ विसत्तिका ति तग्गा ।

२१ जाति पि दुक्खा ति आदिपाणि सद्यसंयुते पि आगता [स ५।५२९] ।
तथ पन 'जरा पि दुक्खा व्याधी पि दुक्खा' ति 'यापी पि सद्गहिता । 'कस्मा पनः
(निमग्गे) व्याधि न गहितो ति ? अनेरन्तभावतो । तथा हि सो वदाचि केसञ्चि च
नदिय दुक्खमग्गएण वा व्याधि पत्थ गहितो वा ति दट्ठव्य' ति [टीका ३।१७९] ।

३० सङ्गतलम्बणे ति उपादे । उपादद्वितीभङ्गता हि सङ्गतस्स लम्बण ।

३३ इन्द्रेस्स ति ससेदज्जान ओपपातिकानञ्च ।

५५ ह्रत्तिसकम्मकरणादिसमुद्धानो ति, “तमेन राज्ञानो गहेत्वा निग्निधा कम्मकरणा कारेति—कसाहि पि ताब्बेन्ति, वेत्तेहि पि ताब्बेत्तो” ति [म १।१७१-१७२] एवमादिना नयेन युक्ताहि कम्मकरणाहि समुद्घितो आवाधो ।

१६ उपमावसेना ति “सखो सो भिम्भस्से बालो कायेन दुच्चरितं चरित्वा वाचाय दुच्चरितं चरित्वा मनसा दुच्चरितं चरित्वा कायस्स भेदा परस्मरणा अपाय दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जति । य एतो त भिम्भस्से सम्मा वदमातो वदेय्य एरुन्त अनिट्ठ एरुन्त अरुन्त एकत्त अमनाप ति यावच्चिद भिम्भस्से उपमा पि न सुकरा याव दुक्कया निरया ति । एव युत्ते अरुन्ततो भिम्भस्सु भगवत्त एतद्वोच—सक्का पन भन्ते उपमा फात्तु ति ? सक्का भिम्भस्सु ति भगवा अवोच । सेयथा पि भिम्भस्से चोरं आगुचारि गहेत्वा रक्खो दस्सेय्यु, अथ ते देव चोरो आगुचारी, इमस्स थं इच्छसि थं दण्ड पयेही ति । तमेन राजा एव वदेय्य—गच्छथ भो इम पुरिसं पुब्बण्हसमय सत्तिसतन हनथा” ति [म ३।३१४] एवमादिकाहि बालपण्डितमुक्तादिसु युक्ताहि उपमाहि ।

३८ सारापतच्छिकादिकम्मकरणपत्तो ति, “सरोरं सत्थ तत्थ आबुधेहि पहरित्वा शुच्चेहि सारं पसेत्ति, चम्ममसनहारुनि पग्वरित्वा सवन्ति, अट्टिसङ्गलिका व तिट्ठती” ति [मञ्ज २।७८] एव युक्ता सारापतच्छिका कम्मकरणा, स वा तादिसि वा अरुन्त करण पत्तो ।

४५ सतादीन ति सतिआदिधम्मान । पत्तनो ति, पि अत्तनो ति पश्चद्वेदो ।

४८ “आतिग्यसनेन वा फुट्टस्स भोगग्यसनेन वा फुट्टस्स रोगग्यसनेन वा फुट्टस्स सीलग्यसनेन वा फुट्टस्स विट्ठिग्यसनेन वा फुट्टस्सा” ति [विभङ्ग १२८] एवं युक्तेहि आतिग्यसनादीहि फुट्टस्स ।

५४ सत्तसङ्गारेही ति अमनापेहि सत्तेहि पाणीहि, कण्ठकादिकेहि सङ्गारेहि वत्थूहि ।

५५ मनापेहि सत्तसङ्गारेही ति एत्थ चीवरपिण्डपातादीहि मनापेहि सङ्गारेही ति अत्थो वेदित्थो ।

५८ गौरूप ति गात्रि ।

६१ पटिण्णसमुपादनिर्देशे ति पञ्चाभूमिनिर्देशे, वेदनापचया तद्व्यापद कथायं आचिभयिरुसन्ति [त्रि १।७।३३-३३५] ।

६२ बुत्तो ति हेट्ठा बुत्तो [वि १६।३१] ।

६३ यथा सोहो केनचि पहरितो पहरणत्थुग्धिं भलं न दसेति, पहारदायकं मेव अनुवधति, एव तथागता हेतुग्धिं कारणे पट्टिपज्जति, न फले । सुवानो लेद्धुना पहतो लद्धुमेव ङसेति, ॥ पहारदायकं अनुवधति, एव तिथिया फले पट्टिपज्जन्ति न हेतुग्धि ।

६८ सोपादिसंसेतनिष्ठाधातुप्पत्तिया ति, उपादियति कम्भुना [त उपादि । किं त ? सन्धपञ्चक । उपादि एव सेसो ति उपादिससो । तेन उपादिसेसेन वृत्ततो ति सोपादिससा । सोपादिससा य सा निगानधातु या ति सोपादिससनिगान धातु, तस्मा पत्तिया अधिगमस्स । न सा धातु अभावमत्ता । समधविपस्सनाभावनाय विक्खम्भिता विलेसा न सन्ति ।

६९ तादिसस्स खयस्स अमावतो ति निगानसङ्घातस्स दयस्स अभावतो । पुत्तप्पकारदोसानतिवत्तमतो ति, इत्तरकालत्तादिदोसान अनतिवत्तमतो ।

७० 'किच्चेन मे अधिगतं हलं दानि पकासितुं ।

रागदोसपरेतेहि नाय धम्मो सुसम्बुद्धो ॥

पट्टिसोतगामि निपुणं गम्भीरं बुद्धं अणु ।

रागरत्ता न दम्पन्ति तमोक्कपधन आवुत्ता ति ॥

"ति ह मे भिक्खवे पटिसञ्चिन्नमतो अप्पोस्सुक्कनाय वित्तं नपति, नो धम्मदसनाया" ति [म १।३२४] एव अरियपरियेसनसुत्ते वृत्तनयेन भगवतो अप्पोस्सुक्कभाषायहनतो ।

७१ हेतुनो अभाया ति एत्थ हेतू ति यास्यायथो वेदितव्यो [१७।६७ वट्ठव्व] । पञ्चतो अगिमा, धूमवत्ता ति एत्थ हि धूमवत्तं हेतु । तादिसस्स हेतुनो अभावा । परमाणू निष्ठा वप्पादट्ठितिभङ्गाभावतो ति एव हेतुनो भावो ति चे— न, तस्स असिद्धत्ता । परमाणू हि वप्पादट्ठितिभङ्गविहीना न सन्ति । कस्मा ? यस्मा तसं वप्पादो पि ठिति पि भङ्गो पि पञ्जायति । एत्थ चाय निरुमयासिद्धो हेतु । यथा आकासकमरा मनोरमं, सुगंधित्ता ति एत्थ सुगंधितस्म निरुमयभूतं कमलमेव नत्थि, एवमिधापि । तस्मातिह अर्थं हेतु (आश्रयासिद्ध) निरुमयासिद्धो ति बुच्चति ।

७२ हेट्ठा पथ्यालेन उद्धिटा [वि १६।३१], "सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्माकम्मतो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधी" ति सच्चविभङ्गे घुत्ता [विमङ्ग १३२] एवे अट्ठधम्मा । ॥ धनिहेसे पो ति अमोह सङ्घाता सम्मादिट्ठि [वि १४।१४३], वितक्कसङ्घातो सम्मासङ्कप्पो [वि १४।१३६, वि ११८

४।८८], निरवित्तयसद्भावा सम्मानाच्चादयो तयो [वि १४।१५५], विरियसद्भावा सम्मावायामो [वि १४।१३७], सतिमद्भावा सम्मासति [वि १४।१४१], समाधि सद्भावा च सम्मासमाधीति [वि १४।१३९] इमे धम्मस्स खन्धनिर्देशेऽपि पक्कासिता येव ।

८० कुहनाविउपच्छेदिका वि कुहनालपनादिकान सोलनिर्देशे वणिणतानं [वि १।६१ ८३] पापधम्मान उपच्छेदिका ।

८४ आणदस्सननिसुद्धिय वि आणदस्सननिसुद्धिनिर्देशे [वि २२।९२-१०३] ।

८५ किलेसान परियुट्टानामिभवयसेन । “वड्ढकआळारादीनं विय अरूप लोके, निगण्ठादीनं विय लोक्कूपिकाय अपवग्गो मोस्सो वि गहण अपधग्गगाद्दो” ति [टीका ३।२०७-२०८] ।

८६ सेसा सम्पधम्मा ति लोक्कुत्तरानि अट्ट चित्तानि वज्जेत्वा सेसा लोक्किय धम्मा । छत्तिस्स तण्हाविचरितानी ति, “अट्टारस्स सो पणिमानि भिस्सये तण्हाविचरितानि अज्झत्तिकस्सुपादाय, अट्टारस्स तण्हाविचरितानि बाहिरस्सुपादाय । क्तमानि तानि अट्टारस्स तण्हाविचरितानि अज्झत्तिकस्सुपादाय ? न्धस्मी ति भिक्खवे सति इत्थस्मी ति होति, एवस्मी ति होति, अज्झथास्मी ति होती” ति [अं २।२८९-२९०] एवमादीनि चतुक्कनिपाते वुत्तानि अज्झत्तिकस्स च बाहिरस्स च उपादाय छत्तिस्स तण्हा विचरितानि । तेसं निर्देशो खुद्वक्खत्थुविमङ्गे आगतो [विमङ्ग ५३-५४०] । तयो नेक्कप्पम्मचित्तकादयो ति, “तयो कुसलवित्तका, नेस्सप्पम्मवित्तको, अन्यापाद वित्तको, अविहिंसवित्तको” ति [दी ३।२२८] एव सङ्गीतिसुत्ते वुत्ता । “चत्तारीमानि भिक्खये वचीसुचरितानि । क्तमानि चत्तारि ? सधवाचा, अपिसुणवाचा, सण्ह वाचा, मन्ताभासा” ति [अ २।१८९] एवं वुत्तानि चत्तारि वचीसुचरितानि । “क्तमब्ध भिक्खये कायसोचेय्य ? इध भिक्खये भिक्खु पाण्यातिपात्ता पटिविरतो होति, अदिन्नादाना पटिविरतो होति, अब्रह्मचरिया पटिविरतो होती” ति [अं १।३५०] एव कायसोचेय्यवसेन वुत्तानि तौण्ण कायसुचरितानि । “सजितक्खसविचारो समाधि, अवित्तक्खविचारमत्तो समाधि, अवित्तक्खविचारो समाधी” ति [दी ३।२३१] एव सङ्गीतिसुत्ते वुत्ता तयो समाधी । चित्तसमाधी ति चित्तसमाधिपधानसद्धारुसमन्नागतो इन्द्रियादो [दी ३।२३३, विमङ्ग २९२] ।

८७ भारो ति अय उपमा भारसुत्ते [सं ३।३२] आगतनयेनापि वेदितव्या ।

८९ मग्गसम्पयुत्ता ति सोत्तापत्तिमग्गादीदि मग्गयुत्ता वित्तपेठमिका धम्मा ।
 सामञ्जसफणानी ति सोत्तापत्तिकान्तेनि चत्तारि णानि । एव समुदयादिमू ति,
 'अस्सेमस्सिलेसादयो पमावट्टे' सउदयो, न अग्रियमच्च, सुत्ततर्गणणना अयं नि
 पत्ता । निरोधो अग्रियमच्च १ समुदयो । इतरं पण अग्रियमच्चद्वयं मिया समुदयो
 अन्तरो फलस पयट्टे, न पण यम पदानाय भगवति मग्गवियं युग्मनि तथत्ते ।
 मग्गाकारेण पण सङ्गा समुदयो चेव अग्रियमच्च । मग्गसम्पयुत्ताधम्मा सामञ्ज
 णानि च यम पदानाय भगवति मग्गवियं युग्मनि तथत्ते १ समुदयो १ अग्रिय
 मच्च । सङ्गातिरोधो निरोधसमापत्ति च निरोधो, १ अग्रियमच्च । समुदयो अग्रि-
 मच्च, न निरोधो । इतरं पण अग्रियमच्चद्वयं मिया निरोधो सङ्गातिरोधसमापत्ति, न पण
 यस सञ्चिठिरियाय भगवति मग्गवियं युग्मनि तथत्ते । सङ्गाकारेण पण असङ्गा
 धातु तिरोधा चेव अग्रियमच्च । सस युत्तनयमेव । अग्रियमग्गो अङ्गाति
 मग्गङ्गाति मग्गो, १ अग्रियमच्च । तिरोधो अग्रियमच्च, न मग्गो । इतरं पण सच्चद्वय
 सिया मग्गो मग्गाभिनापट्टिपदाभावात्, १ पण यम भावाय भगवति मग्गवियं
 युग्मनि तथत्ते । सङ्गाकारेण पण निरोधमग्गि पट्टिपदा मग्गो चेव अग्रियमच्च ।
 सेस युत्तायमेव" ति [टीका ३।११-११२] एवं टिकायं युत्तायेन यथायोगे
 पोत्रेया ।

९० न वारको अत्थि । किरिया ति तण्डासया किरिया । मग्गमग्गी ति
 मग्गो अत्थि, सिद्धविपल्लासो अयं । पुरिमग्गं दुक्कं दुस्सत्तमुदयञ्च धुवसुभसुत्तेदि च
 असत्ता च सुग्गं । अमत्तपद निक्कानं अत्तमुद्गमेव ।

९१ पक्कतिपादिनो, पक्केन सग्गो पक्कती ति मज्झन्ति । ततो एव महा
 भूतान्ते जायन्ते इति तसं मद्दि । असमवाया ति समवायिरारणाभावा । मत्तिना
 पटास तत् च पटास समवायिकारणं । तादिमं कारणं समुदयसच्च वा मग्गसच्च वा
 न भवती ति अत्थो । द्विअणुकादी ति द्विअणुकादिसु अणू समवायिरारणेन
 उपलभन्ती ति समवायवादीन (वैशेषिका) लक्षि ।

९२ "हनिधेन भगो । अत्थि कम्मभगो, अत्थि उपपत्तिभगो । तथ क्तमो
 कम्मभगो ? पुब्बाभिसङ्गारो, अपुब्बाभिसङ्गारो, आनत्ताभिसङ्गारो, अयं युच्चति कम्म
 भगो । सङ्गमि भवगासिक्कम कम्मभगो । तथ क्तमो उपपत्तिभगो ? कामभगो रूपभगो
 अरूपभगो अयं युच्चति उपपत्तिभगो" ति [विमङ्ग १८३] । एत्थं युत्तो उपपत्तिभवो
 दुक्कसच्च । सो च, कामूपपत्तिभगो, रूपूपपत्तिभगो, अरूपूपपत्तिभगो ति त्रिविधो,
 १२०

तस्मा कामरूपपारूपपक्षिभवभेदतो ति आह । “तत्र कतमे चत्तारो आहारा ? कथलीकारो आहारो, फस्ताहारो, मनोसञ्चेतनाहारो, विज्ञाणाहारो” ति [विभङ्ग ५४३] एवं घतुआहारभेदतो ।

९३ “रूपं अभिनन्दति अभिवदति अङ्गोसाय तिट्ठति अपेक्षेन सञ्च सङ्गारे विज्ञाणं अभिनन्दति अभिवदति अङ्गोसाय तिट्ठति । तस्स विज्ञाणं अभिनन्दतो अभिवदतो अङ्गोसाय तिट्ठतो सपञ्जति नन्दि, या विज्ञाणे नन्दि तदुपादानं, तत्सुपादनपथया भवो” ति [स ३।१८] एवं युक्ता रूपामिनन्दना, वेदनामिनन्दना, सञ्चामिनन्दना, सङ्गारामिनन्दना विज्ञाणामिनन्दना ति पञ्च अभिनन्दना, ततो रूपामिनन्दनाविभेदतो । “तत्र कतमे छ तण्हाकाया ? रूपतण्हा, सहतण्हा, गन्धतण्हा, रसतण्हा, फोटुब्बतण्हा, धम्मतण्हा” ति [विभङ्ग ५१४] इमेस छ तण्हाकायानं भेदतो छतण्हाकायभेदतो ।

९५ समयवसेन विपरसनावसेन च भावेतन्मभेदतो समधविपरसनाभेदतो । दस्सनभाषनाभेदतो ति दस्सनवसेन भावनावसेन च भाव-भेदतो ।

९८ किरियतो ति समाधिस्त अनु रूपकिरियतो ।

१०० लोकियलोकुत्तरतो ति, दुक्खसमुदयसञ्चानि लोभ्यानि । निरोध-मगसञ्चानि लोकुत्तरानि । सङ्गतासङ्गततो ति तीणि सञ्चानि सङ्गतानि, निरोधसच्चं असङ्गतं । दस्सनभाषनाहि पहातव्वतो अप्पहातव्वतो ति दुक्खसच्च भावनाय पहातव्वं समुदयसञ्चं दस्सनेन पहातव्वं, मगानिरोधसञ्चानि नेर दस्सनेन न भावनाय पहातव्वानि । इदं गल्लिनयेन युक्तं । विभङ्गे पन, “द्वे सञ्चा (निरोधो मगो च) न दस्सनेन पहातव्वान् । द्वे सञ्चा (दुक्ख समुदयञ्च) सिया दस्सनेन पहातव्वान्, सिया न दस्सनेन पहातव्वान् । द्वे सञ्चा न भावनाय पहातव्वान् । द्वे सञ्चा सिया भावनाय पहातव्वान्, सिया न भावनाय पहातव्वान्” ति [विभङ्ग १६०] युक्तं ।

१०४ दुरवगाहत्तेन गम्भीरत्ता ति एत्थं, दुक्खं सत्वेसं पावट, तं पन इमिना कारणेन सपञ्जती ति अप्पका एव जानन्ति, तस्मा दुरवगाहत्तेन गम्भीरं । एवं तण्हायेव अस दुक्खस्स सम्भवो ति अप्पका जानन्ति, तस्मा समुदयसच्चं दुरवगाह-कत्तेन गम्भीरं । सारम्मणानारम्मणतो ति तण्हा आरम्भणेन सह पवत्तती ति सारम्मणा, न तथा नि-नानं, तस्मा ततियसच्च अनारम्भण । युक्तं हेतु—“कतमे धम्मा अनारम्मणा ? सञ्च रूपं असङ्गता च घातू” ति [धम्म ११८६] ।

इति चिसुद्धिमगगदीपिकाय

इन्द्रियसच्चनिर्देशटीका समाप्ता ।

सत्तरसमो परिच्छेदो

पञ्चाभूमिनिर्देशटीका

३. "पटिषसमुपपन्नो पन दासेतुं जरामरणदयो पना ति आदि आरद्धं । फरमा पनेय अणुलोमतो पटिषसमुपपादघम्मा दसिस्ता, पटिलोमतो पटिषसमुपपन्नघम्मा ति ? यतो ते पचयतो सप्पमा तस्म समनन्तरदासनत्थं । न निध, न सासतं नि अनिधे । समेय सम्भूय पचयेहि कतं ति सद्भुत । पटिष पचयागहं पचय नित्साय सहितमेव सप्पस ति पटिच्चसमुपपन्नं । रायनसभावं रायघम्मं । वयनसभावं वयघम्मं । विरजनसभावं पलुजनसभावं विरागघम्म । निदग्गनसभावं निरोध घम्म" ति [टीका ३११७-२१८] ।

५. "ठिता य सा धातु ति ठितो एव सो पचयसभानो, न कदापि जाति जरामरणस्स पचयो न होति । धम्मद्वितता धम्मनियामता ति इमेहि पि द्वीहि पचयमेव कथेति । पचयेन हि पचदुपपन्ना धम्मा विट्ठित्ति, तस्मा पचयो धम्मद्वितता ति युचति, पचयो धम्मे नियमेति, तस्मा धम्मनियामता ति युचति । इदप्पच्छयता ति, इमेसं जरामरणादीनें पचया इदप्पचया, इदप्पचया एव इदप्पचयता । त वि स पचयं । अभिसम्पुज्झती ति आणो अभिसम्पुज्झति । अभिसमेती ति स आणेन अभि समागच्छति । आचिकखती ति कथति । देसेती ति देसयति । पञ्जपेती ति जानापेति । पट्टपेती ति आणमुग्गे ठपेति । वियरती ति विधरित्वा दासेति । धिमज्जती ति विभागतो दस्सेति । उत्तानीकरोती ति पाकट करोति । पस्सथा ति घाहा ति पस्सथ इति वदती" ति [संअ २/५२] ।

९. येन स्वाहं भिक्खवे ति अयं पाळि भगवस्युत्ते दुतियस्स विहारवगस्स पठमे य दुतिये य सुत्ते आगता । दुतियसुत्तपाळियं किञ्चि निसेसो अस्थि । सा य पटिसम्भिदाय, "कथ समोदहने पञ्चा पदेसविहारे आण" ति इमस्स पञ्चस्स विसज्जने उद्वटा [पटि १५६-१५७] । तत्रिद पठम सुत्तं—“सावत्थीनिदानं । इद्धामह भिक्खवे अहदमासं पटिसल्लीयितु, नग्धि केनचि उपसङ्गमित्थो अज्जत्र एकेन पिण्डपातनाहारकेना ति । एवं मत्ते ति खो ते भिक्खु भगवतो पटिसुत्ता नासुध कोचि भगवन्त उपसङ्गमति अज्जत्र एकेन पिण्डपातनोहारकेन । अय खो भगवा तस्स अहदमासस्स अचयेन पटिसल्लाना बुद्धितो भिक्खु आमचेसि—येन स्वाहं भिक्खवे १२२

विहारेन पठमाभिसम्बुद्धो विहरामि तस्स पदेसेन विहासि । सो एवं पजानामि—
मिच्छादिद्विपचया पि वेदयितं, सम्मादिद्विपचया पि वेदयितं ॥ पे ॥ मिच्छाममाधि-
पचया पि वेदयितं सम्मासमाधिपचया पि वेदयितं । छन्दपचया पि वेदयितं,
वितकपचया पि वेदयितं, सञ्जापचया पि वेदयितं । छन्दो च अयूपसन्तो होति,
वितका च अयूपसन्ता होन्ति, सञ्जा च अयूपसन्ता होति, तत्पचया पि वेदयितं ।
छन्दो च यूपसन्तो होति, वितका च यूपसन्ता होन्ति, सञ्जा च यूपसन्ता होति,
तत्पचया पि वेदयितं । अपत्तस्स पत्तिया अत्थि यायामं, तस्मि पि ठाने अनुप्पत्ते
तत्पचया पि वेदयितं" ति [स ५१६] ।

तत्थ, "पिण्डपातनीहारकेना ति, यो पयुत्तं वाचं अकरवा भमत्थाय सद्धेसु
कुलेसु पटियत्तं पिण्डपातं नीहगिवा मय्दं उपनामेय्य, त्थ पिण्डपातनीहरण एक भिन्नुं
ठपेत्वा नग्धि अञ्जेन केनचि भिन्नुना वा गहट्टेन वा उपसङ्गमित्तयो । येन द्वाहं
ति येन सु अहं । पठमाभिसम्बुद्धो ति अभिसम्बुद्धो हुत्वा पठमं येव एकूनपब्बास
दिवसम्भत्तरे । विहरामी ति ३६ अतोतत्थे वत्तमानवचनं । तस्स पदेसेना ति तस्स
पठमाभिसम्बुद्धविहारस्म पदेसेन । भगवा हि पठमबोधियं पञ्चख-धे निप्पदेसे
कत्वा सम्मसन्तो पञ्चवेकसन्तो विहासि, इमस्मि पन अट्ठमासे तेसं खग्धान पदेसं
वेदनायत्त-धमेव पञ्चवेकसन्तो विहासि । मिच्छादिद्विपचया पी ति दिट्ठिसम्पयुत्ता
वेदना पि वट्ठति, दिट्ठि उपनिस्सय कत्वा उप्पञ्जा कुसलाकुसलवेदना पि वट्ठति, विपाक
वेदना पि । तत्थ मिच्छादिद्विसम्पयुत्ता अकुसला व हेति । दिट्ठि पन उपनिस्सय
कुसला पि उप्पज्जन्ति, अकुसला पि । मिच्छादिद्विका हि दिट्ठि उपनिस्साय पत्त-
दिवसेसु यागुभत्तादीनि हेति चातुम्महापथे साल करोन्ति, पोत्तस्सरणि राणापेत्ति,
देवकुलादिसु मालागच्छ रोपेन्ति, नदीविदुग्गादिसु सेतु अत्थरन्ति, विसमं सम करोन्ति,
इति नेसं कुसलवेदना उप्पज्जति । मिच्छादिद्वि पन निस्साय सयं सम्मादिद्विके
अक्कोसन्ति परिभासन्ति, वषवन्धादीनि करोन्ति, पाणं मारित्वा देवदानं उरहारं
उपहरन्ति, इति नेस अकुसला वेदना उप्पज्जति । विपाकवेदना पन भवन्तरगतानं
होति । सम्मादिद्विपचया ति एत्थापि सम्मादिद्विसम्पयुत्ता वेदना पि वट्ठति, सम्मा
दिट्ठि उपनिस्सय कत्वा उप्पञ्जा कुसलाकुसलवेदना पि, विपाकवेदना पि । तत्थ सम्मा-
दिद्विसम्पयुत्ता कुसला व हेति । सम्मादिद्वि पन उपनिस्साय, बुद्धपूज, दोपमाल,
महाधम्मस्सवर्न, अपत्तिद्विते दिसामागे वेतियपत्तिट्ठापन ति एत्तादीनि पुब्बानि करोन्ति
इति नेसं कुसला वेदना उप्पज्जति । सम्मादिद्विमेव निस्साय मिच्छादिद्विके अक्कोसन्ति

परिभासति, अत्तान ववंसति, परं वग्मेन्ति, इति नेसं अकुसला वेदना रूपजति ।
रिपाक्वेदना पन भवतरगतानमेव होति । मिच्छासङ्कल्पपक्षया ति आदिषु पि एतेन
नयो" ति [सध ३२०८-२११] ।

११ त ति त चतुर्विध, पणतो इमस्म परिच्छेदस्म अन्ते [वि १७।३०४-३०८]
धरणयिहस्साम पययिहस्साम । जयचतुष्क कथं वयिणत्तं [वि १७।३०९-३१३] ।
गम्भीरनयासम्भवतो ति चतुर्विधगम्भीरत्तस च चतुर्विधनयस च असम्भवतो ।

१२ समाने कत्तरी ति, "समानकर्तृकयो पूर्वकाले । ३।४।२१" इति
पाणिनिमुत्तनियामेन एकस्मि येव कत्तरि पुनरकाले या किमिया तस्सा अत्ये त्वापद्यो
होति । यथा न्दत्त्वा भुञ्जति, भुत्वा निपज्जती ति एवमादि ।

१४ 'सङ्गारान यन्ति' अग्निजा' नि इद पाळियं नागतं । "तस्मातिहानन्द
एतेव हेतु ८५ ८५ एव पद्ययो नामरूपस्म यदिद विज्जाण' ति वत्ता ततो परं पुन
नामरूपमेव विज्जाणस्स पद्ययो युत्तो [दी २।७४] ।

२० 'सस्सतो अत्ता च लोको चा' ति [दी १।१७] एवंवादीनं सस्सतवादी ।
"नत्थि महाराज हेतु नत्थि पद्ययो सत्तानं सङ्गिलेसाय, अहेतु अप्पद्यया सत्ता सङ्गि-
लिसन्ति, नत्थि हेतु नत्थि पद्ययो सत्तानं विमुद्धिया, अहेतु अप्पद्यया सत्ता विमुद्भत्ती"
ति [दी १।६९] एवंवादानं मन्खलिगोसालादीनं वान्ने अहेतुवादी । पक्कित्थणु
कालादिवसेन लोको पनत्तती ति एवपद्यो विसमहेतुवादी । इस्सरपुणिसपजापति
आदीनं वसे लोको वत्तती ति वादी धसवत्तिवादी । सस्सतान अत्ताग्नेन पद्यय
सामग्गिया किं पद्योजनं ति योजना ।

२३ "सति भिस्सवे एके समणमाह्वया उच्छेदवादा सतो सत्तस्स उच्छेदं
विनासं विभव पञ्चपेत्ती" ति [दी १।४३] इमेसं समणमाह्वयानं उच्छेदवादी ।
"नत्थि महाराज दिअं नत्थि इदं नत्थि हुतं नत्थि सुसट्ठुपटानं कम्मानं फलं विपाको"
ति [दी १।७२] एवमादिना युत्तो नत्थिकवादी । "कणोतो न्ने महाराज कायनो
दिन्द्वो छेदापयवो ८५ ८५ नत्थि ततो निदानं पाप" ति [दी १।६८] एवं युत्तो
अकिरियवादी ।

२५ अमोको धम्माराजा ततियसङ्गीतिकाले लज्जा थेरे भिस्सू पुच्छि, "किरातो
भ ते सम्मासम्बुद्धो ति ? विमज्जवादी महाराजा ति । एवं युत्ते राजा थेर (मोगालि
पुत्तविस्सथर) पुच्छि, विमज्जवादी भन्ते सम्मासम्बुद्धो ति ? आम महाराजा ' ति
१२४

[कथाश्च १०२] ० परं युक्तता विमञ्जनादी भगवा या अत्ता अत्थि या १त्थि या ति पञ्चसेन न प्याकरोति, पञ्चमस्यै विमञ्जिता तस्स अनिश्चतं दस्सेति । तस्म भगवतो परियत्तिवोरिदा सावका पि तं याद अनुसरन्ति, तस्मा विमञ्जनादी ति युगति । तेसं विमञ्जनादीनं परिता विमञ्जनादिमण्डल । ओतरित्वा ति ओगदेत्वा, सय विमञ्जनादी दुग्गा ति अत्थो । आचरिये ति अट्ठपधापणिये, अविपरीतत्थदीपनेन अनन्ताचिक्खन्तेन । पुगलवादादिमत आगुग्गवा सवसमयं अरोक्षमन्तेन । दोसारोदनर्थं व्यापारं अनापज्जिता परसमयं आगुग्गन्तेन । आगुग्गन्तेना नि रयामपाठो, एवं एकस्मिं सारमपोत्थत्वे पि ।

महापदेसे ति, “इध भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—सम्मुग्गा मेतं आबुमो भगवतो मुत्तं सम्मुग्गा पटिगाहितं अयं धम्मो अयं विनयो इदं साधुसासनं ति । तस्स भिक्खवे भिक्खुनो भासितं देव अभिनन्दितत्वं नत्पटिप्पोसितत्वं, अभिनन्दित्वा अप्पटिप्पोसित्वा तानि पण्यञ्जनानि साधुकं उगगदेत्वा मुत्ते ओतारत्तवानि, विनये सन्दस्सित्तवानि, तानि चेमुत्ते ओतारियमानानि विनये सन्दस्सियमानानि न चेव मुत्ते ओतरन्ति न विनये सन्दस्सन्ति, निट्ठमेत्थ गत्तयं, अट्ठा इदं न चेव तस्स भगवतो वचनं, इमस्स च भिक्खुनो दुग्गहितं ति । इति हेतुं भिक्खवे छद्दहेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—सम्मुग्गा मेतं ५ पे ५ मुत्ते चेव ओतारति विनये च सदिस्सन्ति, निट्ठमेत्थ गन्तव्यं, अट्ठा इदं तस्स भगवतो वचनं, इमस्स च भिक्खुनो सुगहितं ति । इदं भिक्खवे पठमं महापदेसं धारेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—अमुक्खस्मिं नाम आवासे सट्ठो विहरति सथेरो सपामोस्सो, तस्स मे सट्ठस्स सम्मुग्गा मुत्तं सम्मुग्गा पटिगाहितं, अयं धम्मो अयं विनयो ५ पे ५ तानि चेमुत्ते ओतारियमानानि विनये सन्दस्सियमानानि न चेव मुत्ते ओतरन्ति न विनये सन्दस्सन्ति, निट्ठमेत्थ गत्तयं अट्ठा इदं न चेव तस्स भगवतो वचनं, तस्स च सट्ठस्स दुग्गहितं ति । इति हेतुं भिक्खवे छद्दहेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—अमुक्खस्मिं नाम आवासे सट्ठो विहरति सथेरो सपामोस्सो ५ पे ५ मुत्ते चेव ओतारति विनये च सदिस्सन्ति, निट्ठमेत्थ गत्तयं अट्ठा इदं तस्स भगवतो वचनं तस्स च सट्ठस्स सुगहितं ति । इदं भिक्खवे दुतियं महापदेसं धारेय्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेय्य—अमुक्खस्मिं नाम आवासे सम्बहुला थेरा भिक्खु विहरन्ति बहुसुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिगधरा, तस्स मे थेरानं सम्मुग्गा मुत्तं ५ पे ५ न चेव मुत्ते

ओताति न विनये सन्दिग्धमिति, निट्टमेय गतत्थं, अद्दा इदं त चेह तस्म भगवतो यचनां, तेमथ्थ येरानं दुग्गहितं ति । इति हेतं भिक्खवे द्दह्देव्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेव्य—अमुकस्मिं आवासे सम्महुला येग भिक्खु विहरन्ति, एवे ए सुत्ते चेव ओतन्ति विनये य सन्दिग्धमिति, निट्टमेय गतत्थं, अद्दा इदं तस्म भगवतो यचनां, तेमथ्थ येरानं दुग्गहितं ति । इदं भिक्खवे तत्थियं महापदेसं धारेव्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेव्य—अमुकस्मिं नाम आवासे एको येगो भिक्खु विहरति यहुमुनो आगतागनो चम्मपरो विनयघगे माविषाघगे, तस्म मे येगस्म सम्मुत्ता सुत्तं एवे एन येग सुत्ते ओतन्ति न रिापे सन्दिग्धमिति, निट्टमेय गतत्थं, अद्दा इदं त चेह तस्म भगवतो यचनां, तस्म य येरस्म दुग्गहितं ति । इति हेतं भिक्खवे द्दह्देव्याथ । इध पन भिक्खवे भिक्खु एवं वदेव्य—अमुकस्मिं नाम आवासे एको येगो भिक्खु विहरति एवे ए सुत्ते चेव ओतन्ति विनये य सन्दिग्धमिति निट्टमेय गतत्थं अद्दा इदं तस्म भगवतो यचनां, तस्म य येरस्म दुग्गहितं ति । इदं भिक्खवे चत्तुर्थं महापदेसं धारेव्याथ । इमे एो भिक्खवे चत्तारो महापदेसे धारेव्याथा' ति [दो २१४४-१४६, अं २१२७-२३१] एवं सुत्ते महापदेसे ।

तथ, "महापदेसे ति महाओहासे, महाअपदेसे वा, धुद्धादयो महन्ते महन्ते अपदिसित्ता युत्तानि महाकारणानो ति अत्थो" ति [दोष २१२६, अं २१४६०] । "सुत्ते सुत्ते चत्तारो महापदेसे अट्टकथायथ सुत्ते सुत्त सुत्ताजुलोम आवरियवाद अत्तनो मति महापदेसे" ति टीका [३१०१९] ।

"यथा च एके, अनिगोषं अनुप्पाद" ति [मध्यमककारिकाया प्रथमश्लोक] आदिना पटिषसमुप्पादस्स अत्थ मिच्छा गाहति एरं गाहे अक्त्वा युत्तनयेनेन अविपरीत आथ गाहेतेन" [टीका ३१२४०] ।

सच्छ ति चतुर्विध अरियसथ । सच्छो ति पुगलो । पच्चयाकारं ति पटिषसमुप्पादो ।

तदुमय ति नानाविधदेसनायमणित्तं सासनं पुग्गावरियमगथ्थ सन्दिग्धमिति ।

३२ विच्छ यत्ताथ लोको ति यचनां अग्गाहं बोधिसत्तास । विपरित बोधिसत्तासावि एरमेवागत [दो २१३५, अं २१६, ११] ।

४१ अविज्जूपनिसा ति अविज्जा उपनिसा कारणं येसं वे ।

४६ "अथ एो भिक्खवे रथकारो य तं चकं छद्दि दिवसेदि निट्ठितं तं पवत्तेसि । तं पवत्तितं समानं यावत्तिरा अभिसङ्गास्स गतिं तावत्तिकं गत्वा चिंहुलायित्वा भूमियं

पपति । यं पन त चर्कं छद्दि मासेदि निट्टितं छरत्तुनेदि तं पवत्तेसि । त पपत्तिंतं समानं यावतिका अभिसङ्खारस्स गति तावतिकां गन्त्वा अस्साहत्तं मज्जे अट्ठासो” ति [अं । १।१४०-१४१] एत्थ, “अभिसङ्खारस्स गती ति पयोगस्स गमनं । विगुलायित्वा ति परिव्रभित्त्वा । अक्खाहत्तं मज्जे ति अक्खे पवेसेत्वा ठितमिव मज्जाना” ति [अं अ २।१००] ।

४८ भवती ति उपपत्तिमवो, भावयती ति कम्मभवो ।

५१ चक्खादीनि वत्थूनि रूपादीनि आरम्भणानि च पदट्टान अस्सा ति चत्थारम्भणपदट्टाने । कुसलाकुपलेहि न व्याप्तं अव्याकतं, तेनाकारेण पञ्चुपट्ठाती ति अभ्याकतपञ्चुपट्टानं । “चक्खुञ्च पट्ठि रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं तिण्णं सङ्गति फत्तो” ति [स २।८६ एवमादिषु] वुत्तत्ता सङ्गतिपञ्चुपट्टानो फत्तो । सच्चनिर्देशे ति इन्द्रियसच्चनिर्देशे [वि १६।३४, ४४, ४७-५२] ।

५२ यानि रत्तन्धनिर्देशे चत्तारि दिट्ठिसम्पयुत्तचित्तानि वुत्तानि [वि १४।९०-९१] तेषु द्वे ससङ्गारिकानि द्वे असङ्गारिकानि । तेषु ससङ्गारिकद्वये अविज्जा (मोहो) ससङ्गारा, असङ्गारिकद्वये असङ्गारा ति ससङ्गारासङ्गारतो बुविधा ।

५३ विपाकसभावा धम्मा विपाकधम्मधम्मा । कामवचरा परिस्ता, रूपा-रूपावचरा महग्गता । अकुसला हीना, अवसेसा तेभूमका मज्झिमा । “कतमे धम्मा मिच्छत्तनियता ? पञ्च कम्मनि आनन्तरिकानि, या च मिच्छादिट्ठि नियता, इमे धम्मा मिच्छत्तनियता” ति [धम्मा § १००८] एषं वुत्ता मिच्छत्तनियता । इतरे तेभूमका मिच्छत्तनियता ।

५४ विज्जाणं, लोकियं विपाक अ-याकतं सप्पच्चयं सासव सङ्गत्तं ति एष एकविधं । त लोकियविपाकस्मि समानं, कुसलविपाककायविज्जाणं सोमनस्ससम्पयुत्त विपाकविज्जाणानि च सुरससहगतानि, अकुसलविपाककायविज्जाणं दुक्खसहगतं, इतरानि लोकियविपाकविज्जाणानि उपेक्खासहगतानो ति एव वेदनत्तयसम्पयोगतो विविधं । चत्तारि कामावचरवाणविप्पयुत्तविपाकविज्जाणानि द्विहेतुकानि, चत्तारि कामावचरवाणसम्पयुत्तविपाकानि च रूपारूपावचरविपाकानि च तिहेतुकानि, सेसानि लोकियविपाकानि अहेतुकानो ति अहेतुकद्विहेतुकतिहेतुकतो विविधं । तेषं अहेतुकादि भावो अभिधम्मत्थसङ्गदे वुत्तनयेनापि वेदितव्यो [अभि ३।५-८] ।

५५ नामरूपस्स विज्जाणं सन्निस्सयो, कम्मुना च अभिनिव्वत्तं, तस्मा नामरूप विज्जाणसन्निस्सयतो कम्मपच्चयतो च एकविधं । आरम्भणेनेव

परत्तली वि सारम्मणं नामं, विना आरम्मणं पवत्तली वि अनारम्मणं रूपं । पु-
 हेतं धम्ममङ्गणियं—“कतमे धम्मा सारम्मणा ? वेदनास्सन्धो, सञ्जास्सन्धो,
 सद्धारवस्सन्धो, विज्झाणस्सन्धो, इमे धम्मा सारम्मणा । कतमे धम्मा अनारम्मणा
 सवच्च रूप, असद्दृता च घातु, इमे धम्मा अनारम्मणा” ति [धम्म § ११८५-८६]
 अतीतादितो वि अतोतानागतपच्चुप्पभवसेन ।

५६ सञ्जातिसमोसण्डानतो वि इदं देहायुत्तनयेन वेदितव्यं [वि १५५-७]
 पञ्च रूपायतनानि भूतप्पसादो पर, मनायतनं विज्झाणं वि एव भूतप्पसादयिज्झाणं
 दितो दुयिञ्च । सम्पत्तगोचरानि घानजिह्वाकायायतनानि, असम्पत्तगोचरानि षक्कु-
 लोतायतनानि [वि १४४६] नोभयगोचर मनायतनं ति सम्पत्तासम्पत्तनोभय-
 गोचरतो ति विधि ।

५८ ‘तथ कतमा अविज्जा’ ति आदि विभङ्गपाळि [विभङ्ग १८१]
 धम्मसङ्गणिय पन अविज्जासवो, अविज्जासंयोगेन वि एवमादीनं वसेन आगता एव ।

६० पुञ्चे ति इमस्मिं येव परिच्छेद [वि १७४४] ।

६१ अभिज्जाचेतना कायवचीमद्धारवसेन परत्तमाना पि परतो समनन्त-
 भये छप्पज्जमानस्स विज्झाणस्स पञ्चयो न हाति । कस्मा ? यस्मा सा कुम-
 पि समाना वसिणादिभावनाय फलसदिमा तस्मा अपर फलं छप्पादेतु न सवोति
 फलस्स हि फलं नत्थि । उद्वन्चं चतुत्थमगरस्स [वि २२६४, ६५, ७१], यदि
 पटिसिंघं आक्खद्देय्य, सोतापत्तादयो पि सुगणिगामिनो न सिधु । तस्मा
 अकुसलमिपि समानं विपाक्खिज्झाणस्स पञ्चयो न होति ।

६२ यज्जामरतपादिसु वि अस्समेधादिसु यज्जेसु, अमरभावप्पसि-
 पवत्तेसु नानाविधेषु तपसु च ।

६३ मरुप्पपात ति एत्थ टीकाय, “जानिआदिपपातत्तुम्भजननतो मरुप्पपा-
 सदिस्सता पुब्बामिसद्धारस्स युत्ता” ति [टीका ३१२४४] एत्थमेव युत्तं । गणित-
 पन, “मरुप्पपात ति एको वटस्सको तित्थसम्मतो, यो तथ अत्तानं पातति सो मुञ्च-
 ति भण्णती” ति युत्तं । इदमेव सुदरं ति मञ्जुसाम । गद्दायमुनानं सङ्गमे ठितो ए-
 निमोघो अहोसि, ततो मग्गमोक्खत्तामुक्का बहुजना अत्तानं पातयित्वा मरणं निगच्छि-
 एतस्स निमोघस्स कथा द्रुयेत्तस्स इति बोधपण्डितेन वणिण्णतनयेन जानित्वा • ।

६४ “अविद्धा भिक्खवे अविज्जागतो” ति आदिका पाळि परिचयित्वा पि निकायेसु न लब्धा । तादिसो पन अयं पाळि अभिसमयसंयुते आगता—“अविज्जागतो भिक्खवे पुरिसपुग्गलो पुब्बञ्चे सद्धारं अभिसद्धारोति पुब्बपग होति विब्बाण ॥ पे ५ आनेअञ्चे सद्धारं अभिसद्धारोति आनेअञ्जपग होति विब्बाण । यतो एो भिक्खवे भिक्खुनो अविज्जा पद्दोना, विज्जा उप्पन्ना, सो अविज्जाविरागा त्रिज्जुप्पादा नेव पुब्बाभिसद्धार अभिसद्धारोति, न अपुब्बाभिसद्धारं अभिसद्धारोति, न आनेआभिसद्धारं अभिसद्धारोति” ति [स २।९९] ।

६७ पटिब्बा हेतु ति एत्थ, पटिब्बा, हेतु, वदाहरण, उपनयो, निगमन ति इमेहि पञ्चहि अवयवेहि युत्तं वचन परत्थानुमानसाधकं होति । युत्तं हेतु सर्वं समेह—प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पञ्चावयवा । पवतो वद्विमानिति प्रतिज्ञा । धूमवत्त्वादिति हेतु । यो यो धूमवान् स स वद्विमानित्युदाहरण । तथा चायमित्युपनय । तस्मात्तथेति निगमनम् ।

६९ तेसं रूपान् सो हेतु कुसलादिभाव न साधेति । “सत्त्वं रूपं अभ्याकत” ति [धम्म § ५८४] युत्तत्ता न तत्थ कुसलाकुसलता अत्थि । योनिस्सोमनसिकारादि पटिब्बद्धो ति, “नाह भिक्खवे अब्ब एक्कधम्ममि समनुपस्सामि येन अनुप्पन्ना वा कुसला धम्मा उप्पज्जति, उप्पन्ना वा अकुसला धम्मा परिहायन्ति, यथयिद् भिक्खवे योनिस्सो मनसिकारो । योनिस्सो भिक्खवे मनसिकारो अनुप्पन्ना चेव कुसला धम्मा उप्पज्जति, उप्पन्ना च अकुसला धम्मा परिहायन्ती” ति च [अं १।१५] युत्तत्ता योनिस्सो मनसिकारो कुसलभावसाधको । आदिसद्देन, “वत्तारोमे भिक्खवे धम्मा पब्बावुद्धिया संवत्ति । कतमे वत्तारो ? सप्पुरिससंसेवो, सद्धम्मवचन योनिमो मनसिकारो, धम्मनुधम्मपटिपत्ती” ति [अं २।३३२] एत्थ युत्तं अररं तयो धम्मे सद्गणहति । हेतुसु पटिब्बद्धो हेतुपटिब्बद्धो । ‘तत्थ कतमे वत्ता कुम्भदेव ? अलोमो, अदोसो, अमोहो’ ति [धम्म § १०५४] वत्ता पुन ते एव, “कम्प कतमे तयो अयाकतहेतु ? उस्सलानं धम्मानं विपाकतो किरियायाअन्नु वा धम्मेसु अलोमो, अदोसो, अमोहो” ति [धम्म § १०६२] विपाकायाअन्नु किरियायाकता युत्ता, तस्मा अलोमो कुसलाव्याकतवसेन उभयथा पि होवि । परिचयित्वा ति योनिस्सोमनसिकारादिवसेन गवेसित्वा ।

७० तिलवीजकादिसेवाला ति तिलवीजरं, इन्द्र, सद्धारं ति एवमादि सेवाला, युत्तं हेतु अभिधानपदीपिकाय—

सैराणां विषयजन्तु मद्भो न पणकादयोति ।

७४ उपचयसंज्ञातिष्ठति इदं दृष्टव्युत्तरेण पदितं [वि १४६६] ।
अधिवचननिरुद्धिदुष्का धम्मसङ्गच्छिय आगता । यथा—“अधिवचना धम्मा,
अधिवचनपथा धम्मा । निमित्तधम्मा, निमित्तपथा धम्मा” नि । [वि १६] ।

७५ यो भिक्खु निरोधसमापत्तिं समापज्जति, सो आकिञ्चलप्रापणतो
पदं एकद्वे विचित्रारे न्यसज्जमानासङ्गमयतनं समापज्जित्वा अचसरो होति [वि २३।
४३], ताय च निरोधसमापत्तिया सत्ताहन्ति यापेने । तस्मा तत्थ काणां गच्छा
गच्छि । विज्ञातं तत्तमेव गच्छाय, निरोधो घुट्टह तद्वत्ताति आदि युत्तं ।

७६ ओक्कन्तिक्कणो नि पटिसिधियग्लो । निच्छिक्कालो ति पटिमयि
काल । तदा हि हृदयवत्युत्तुप अरूपीन सञ्चारं माज्जातपथेन पथयो हाति,
अद्वयपथ पवत्तिय असद्विजातपथेन । पुरेजातपथेना नि अथो ।

८१ गोधमु नि सोतापत्तिमगास गोधभूत्ति । घोदान ति सकदागामि
अनागामिमगास गोधभूत्ति । युत्त इत्त पट्टानट्टकाय—“सैक्कवा गोधमु नि
सोतापत्तिं सञ्चारय युत्तं । घोदा ति इत्तं पन सकदागामिअनागामिनो सञ्चारय युत्तं ।
तस हि त वित्त घोदानं नाम होनी” ति [पट्टावधारणपणा] ।

८५ य रूप निदसाया ति हृदयवत्युत्तुप सञ्चार । विच्छिक्कालो पुरेजात
पथयेना ति पवत्तिय तं रूप पुरेजातपथयेन पथयो होति । विच्छिक्कालो न
पुरेजातपथयेना ति पटिमयि तं रूप पुरेजातपथयेन पथयो न होति, सद्विजात
पथयेन पथयो होति ।

८६ आहारासाचेतना पय्याजाता पि तिग्गपोत्तवान सरीरानि उपत्यग्गेति ।

८८ चेतना ति सद्विजाता चेतना । अयमेव मरम्मपाठो । पट्टाने पन
चेतना ति अयमत्र दिससि [पट्टान १।९] ।

८९ कटत्ता च रूपान ति कम्मत्त कटत्ता यानि रूपानि तेस, कम्मरूपान
ति अथो ।

९० अरूपिनी आहारा ति, फत्तो मनोसच्चेतना विद्वन्नालो नि इमे तयो
आहारा । न सच्चचित्तसाधारणा । ते विपाक्कय वसम्पयुत्ता पटिसिधिसखे
कम्मजरूपानि आहारपथयेन पथयो होति ।

९१ इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियवज्जा ति, ‘इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानि हि
किञ्चापि इत्थिलिङ्गादीन जीवभूतानि, कल्लादिकाले पन विज्जमानेसु पि तसु इत्थिलिङ्ग-

पुरिसलिङ्गादीन अभ्यासभावा तानि नेत्र तेस न अज्ज्ञेस इन्द्रियपञ्चयतं फरन्ति । इन्द्रियपञ्चयो हि अत्तनो विज्जमानक्खण्णे अविनिमुत्तधम्मान इन्द्रियपञ्चयत अफरन्तो नाम नत्थि । तस्मा तानि (इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानि) इन्द्रियपञ्चयो न होन्ती” ति [निर्देशवाग्वरण्णा] पट्टानट्टकथाय वुत्त, तस्मा इधापि तानि वज्जितानि ।

९२ “भानङ्गानी ति द्विपञ्चविज्जाणवज्जेसु सेसचित्तेसु उपन्नानि वितर विचारपीतिसोमनस्मदोमस्सुपेम्माचित्तेकेग्गतासद्वातानि सत्त अङ्गानि । पञ्चन्न पन विज्जाणकायान अभिनिपातमत्तत्ता तेसु विज्जमानानि पि उपेम्मासुत्तदुक्कानि उपनिग्गमानाकारस अभावतो भानङ्गानी ति न उद्धटानी” ति [निर्देशवाग्वरण्णा] पट्टानट्टकथाय वुत्तनयेन इधापि उपेत्या द्विपञ्चविज्जाणेषू ति आह ।

९३ द्वादसमग्गाङ्गानी ति सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्मा कम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्माआयामो, सम्मासत्ति, सम्मासमाधि, मिच्छादिट्ठि, मिच्छासङ्कप्पो, मिच्छावायामो, मिच्छासमाधी ति इमानि द्वादस अङ्गानि [अभि ७।१७] ।

९५ यत्थू ति हृदयवत्थु । एव सव्यत्य ।

९८ पटुप्पण्णान ति पक्खुप्पण्णान ।

१०० “सहेतुका धम्मा, अहेतुका धम्मा” ति अय अहेतुकदुको, हेतुसम्पयुत्ता धम्मा, हेतुविप्पयुत्ता धम्मा ति अयं विप्पयुत्तदुको [धम्म ४ पि] ।

१०८ अस्सादानुपस्सिनो विहरतो ति पाळि । सा हेट्ठा उद्धटा एव [वि १७।४१] । अचिद्धा भिक्खवे ति पाळि पि हेट्ठा आगता एव [वि १७।६४] । एकेरुहेतुफलदीपनपरिहारवचनेना ति एवहेतुस्स एकफलस्स च दीपने दोसनिरसन-कारणेन वचनेन ।

११० कम्म ति कुसलाकुसलं कम्म । ॥ अरूपमपि समान कम्मजरूपस्स पक्खयो होति । खीर मधुरमपि समानं अम्बिलस्स दधिनो पक्खयो होति । ओभा सनक्खिओ आलोको विजाननक्खिस्स चरगुविज्जाणस्स पक्खयो होति । परिस्सम परिहारक्खिओ गुळो मदनक्खिस्स आसवस्स पक्खयो होति । चरगुरुपादयो ति चरगुत्तयुआदयो । तेस सण्णाने सति चरगुविज्जाणयादीनि उप्पज्जन्ति । तस्मा सो ठानाविरुद्धो पक्खयो । अविलोमा ति एळ्ळलोमा । गोलोमा च एळ्ळलोमा च दुग्धातिणस्स पक्खयो होन्ति । विसाण सरस्स, दधितिलपिट्टानि भूतनकस्स (भूतणस्य), सुगन्धितिलविसेसस्स पक्खयो । भूतिनूकादीन ति स्यामपाठो । आदिसहेन परवळ्ळा अस्सतरस्सा ति एवमादीनि सङ्गृह्णाति ।

११७ नियती ति नियता, भागधेयं यं किञ्चि भवितव्यं । सङ्गती ति समागमो । भागो नि सभावो । तद्दि परिणता, तच्च विसेस पत्ता । इदं मन्त्रलिङ्गोसान्तस्य लङ्गि सभाय वुत्त ।

१२० यानि दृष्टा कृत्तिम विपाकविज्ञाणानि युत्तानि [वि १४।९४-१०५], वसु लोकुत्तरविपाकानि चत्तारि यज्जेत्या अत्रसमानि वत्तिस विज्ञाणानि इय प्रधिपेतानि ।

१२६ पञ्चवोकारमवे ति पञ्चरत्नधमवे । असज्जिममो एकवोकारमवो, अरूपमवो चतुवोकारमवो, वाममवरूपमवा पञ्चवोकारमवो ति ।

१२९ यस्मा तामनस्तसद्गतकुमलकिरियात्रात्रासने वदाधिदेव अहेतुक तदारम्भण हानि, तस्मा येभुग्येमा वि आह ।

१४२ इतरानी ति अरूपविपाकानि । नियतावस्थुकानी ति नियमेन वत्थु विता पवत्ति । तथ दि रूप न ४४ ।

१३४ नवत्तय्य ति पञ्चत्तिमत्त, कसिणादिकं ।

१३६ पापकम्मनिमित्त ति पापघातकरणकाले सत्थादिक, अदिनादानकाले धायमण्णादिक ति एव यथात्मम्भन योजेत ।

१४० एत्थ कम्मनिमित्त ति कामावचरे यं किञ्चि देय्यधम्मादिकं, महग्गते कसिणादिकं । कामावचर तदारम्भणपरियोसनाय, महग्गते तदारम्भणस्य अभावा छुद्धाय जयनधीधिया ।

१४२ चक्खुसोतान या अज्जत्तरस्मि ति, रूपमवे तानेव संविज्जन्ति, पानादित्तय नत्थि [अभि ३।२४] ।

१४६ भेदस्सा ति भेदो आस । भेदोस्सा ति पि पाठो ।

१४७ कुसलाकुसल कम्म ति इदं “कुसलं कम्मं विपाकस्स उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो” ति [पट्टान १।१७७], “अकुसलं कम्मं विपाकस्स उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो” ति [पट्टान १।१८१] इमं उभयपाळि गहेत्वा वुत्त ।

१५१ चत्थुकायदसकरसेना ति, वण्णो, गन्धो, रसो ओजा, भूतचतुक्कञ्चेति इमिना अट्टविधन अग्निमोगरूपेण जीवित्तिद्वयेन च भद्धि हृदयवत्थु (हृदयरूप) चत्थुदसकं ति वुत्तति । तथा अग्निमोगरूपेण जीवित्तिद्वयेन च सह कायपसादो कायदसकं [वि १७।१५६, अभि ६।१८] ।

१५३ “अण्डजयोनि, जलायुजयोनि, ससेदजयोनि, ओपपातिकयोनि” ति [दी ३।२४२] एवं सङ्गोतिमुत्ते बुत्तासु योनिषु तिस्सो पुरिमिका ।

१५४ सेसे पना ति आदिषु, “चातुम्महाराजिकतो पट्ठाय वपरिदेवा ओपपातिका व होन्ति । मुम्मदेवा पन चतुयोनिक्का । मनुस्सेसु केचि देवा विय ओपपातिका च होन्ति । येमुयेन पनेते जलायुजा ष । अण्डजा पि एत्थ कोतपुत्ता द्वे भातियत्थेगा विय, ससेदजा पि पटुमगमे निवत्तपोक्करसत्तिनाद्धानपटुमवतीदेवो आदयो विय होन्ति एव । विनिपातिकेसु निम्मामतपिहक्पेता नेरयिका विय ओपपातिका येव, सेसा चतुयोनिक्का पि होति । यथा च ते एवं यक्करा पि, सङ्ग चतुप्पदवक्किज्जातिदोपजातिआदयो पि सङ्गे चतुयोनिक्का येवा” ति [मअ २।४७-४८] इमिना अट्टकथानयेन अत्थो वेदितव्वो ।

१५५ सेदूपपातयोनिस्सु ति ससेदजओपपातिर्योनिस्सु । ससेदूपपातयोनिस्सु ति मरम्मस्यामपाठो । सो मत्तानं अधिकत्ताय न गहितो ।

१५८ तक्कचारेही ति एत्थ वितक्कविचारेही ति मरम्मस्यामपाठो । सो युत्त रूपो पि मत्तानं अधिकत्ताय न गहितो । वितक्कविचारेहिच्चेव अत्थो ।

१६० आकासानध्यायतनं आकिञ्चिज्जायतनं ति इमानि अमहग्गतमहिद्धा रम्मणानि, तानि आरम्मणं कत्वा या चुति, तां अमहग्गतमहिद्धारम्मणाय चुतिया अनन्तरा । विज्जाणध्यायतनं नेवसज्जानासज्जायतनं ति इमानि द्वे महग्गता रम्मणानि, तानि आरम्मणं कत्वा या पटिसन्धि सा महग्गतअज्जकत्तारम्मणा पटिसन्धि ।

१६३ सरसेना ति सभावेन, परिकलीणायुसद्धारताया ति अत्थो । उपक्कमेना ति अत्तनो वा परेन वा कत्तेन पयोगेन । गरु ति मातुगावादिकं अकुसल महग्गतसदिस वा कुसलं । समासेवित्ति ति आविण्ण, य वहुलं क्त । आसन्न ति य मरणफाले अनुस्सरितं वा क्त या । पुच्चकत्ति ति पुच्चजातिषु क्त य कत्ता कम्मं ति बुच्चत्ति [वि १९।१५] । आसादायमानं ति हृदयवत्थु अवलम्बमानं, एतं पञ्चवोफारमव संधाय, अनासादमानं ति इदं चतुवोफारमव सन्धाया ति वेदितव्वं । चतुवोफारमवे त विज्जाण हृदयवत्थु अनासादयमानमपि आरम्मणादीहि येन पञ्चयेहि पवत्ति ।

१६४ कम्म ति कुसलाकुसलं कम्म । तेन सम्पयुत्ता कत्तादयो सद्धार । तएहावसेन समनन्तरमवे नमनं नति । आरम्मणं चित्तयो ।

१६७ स्तोत्रस्वामिनो वि यम स्तोत्रं तप्तं दधि न भवेत् । पुत्रं हेतुं
मिनिन्दपञ्च—“यथा महागज कापिदेव पुमिना अन्धतस्म पुमिस्म अन्धं
अवहरेत् । ततो अन्धस्वामिका गत्वा स्वप्ना दृश्यते, इमिना दध पुमिनेन मर्ह
अन्धो अवहतेति । सा एवं वदत्य—तायं देव इमम् अन्धो यो मया अवहते ।
अन्धो सो अन्धो या इमिना गतिरो, अन्धो या मया अवहते, गार्ह दण्डपत्ताति ।
किं तु यो सो महागज पुमिसो दण्डपत्तो भवत्याति ? आम् भव दण्डपत्ता भवेत्या
ति । येन कारणायति ? किञ्चापि सा एवं वदत्य, पुमिं भव अन्धं अपगम्याय
पश्चिमेन अन्धेन पुमिना दण्डपत्ता भवेत्याति [४०]* । स्यात्स्वामिनो नि
स्यामपाठो, सो न युज्यति ।

१६९ यत्तुमधुअतत्तत्तत्तादिज्ञानं यथा अग्निसहारा [टोका ३३२७] ।

१७३ एष पञ्चम वि गतास्वपिस्वस्मपश्यत चेत् तर्पितस्यपश्येत् । या
वि द्वेषा पञ्चम विज्ञानविज्ञाणां पश्यति हानि । पश्चिमिषा एवा नि मरम्पपाठो,
सो न सुदृष्टो न न गतिः ।

१७८ सत्तत्र वि, यत्तुविज्ञानादीनि पञ्च, एका मनोधातु, एका सोमनरम
महता अहेतुकमनोविज्ञाणधातु वि इमेसं सत्तत्र । पश्चिमिषा पश्चिमिषाणां वि
कामायविपाकाय । रूपमये पञ्चम वि, यत्तुविज्ञाणं, सोविज्ञाण, एका
मनोधातु, हे वि अहेतुकमनोविज्ञाणधातुयो वि इमेसं पञ्चम । तत्त यानादित्य
नत्थि, तस्मा सोवि अहेतुकविपाकविज्ञाणानि यजितानि । दुग्गतिय अदृष्टम्पी वि
तत्त पश्चिमि अदृष्टमलविपाकाय अहेतुकमनोविज्ञाणधातुया होनि, तस्मा पुञ्जा
भिसद्वायो वधत्त पश्चिमये अदृष्ट अहेतुककुमलविपाकविज्ञाणां द्वेषा पञ्चमो होति ।
निरये येभ्यो अनिष्टास्मणानय आपाथं आगच्छन्ति । तत्त इष्टास्मणे पञ्चमानानं
कुमलविपाकविज्ञाणानं वपत्ति कथं होगे नि दस्सेतुं, तत्त निरयेति आदिमाह ।
यदा हि महामोग्गलनधेरो निरयचारिकं चरमानो इदिया निरयमां वृषसमेत्वा
धम्मं देसेति, तदा इष्टास्मणानि पटिलमित्वा नयिकान इमानि कुमलविपाकानि
वपज्जति [धम्मअ ३६११] ।

१७९ सोलसधम्पी वि अदृष्ट अहेतुकानं अदृष्टम्प सहेतुकानं । तत्त
पश्चिम सहेतुकानि भगवत्तदारम्पणचुत्तिरसे पवत्तन्ति । अहेतुकविपाका वपेत्ता

सहगता मनोविज्ज्ञाणधातु पटिसन्धिभवद्भ्रसन्तीरणवदारम्भणचुतिवसेन । इतरानि यथासम्भव योजेतन्वानि । रूपमवे दसन्न ति, पञ्चनं पटिसन्धिविज्ज्ञाणानं पटि सन्धिभवद्भ्रचुतिवसेन, चक्षुमोतविज्ज्ञाणानं, मनोधातुया, द्विन्न अहेतुकमनोविज्ज्ञाण धातूनं ति इमेसञ्च पञ्चनं पवत्तियमेया ति दसन्न । तथेवा ति कम्मपचयेन च उपनिस्तयपचयेन च । एवं सत्य ।

१८० एकस्सा ति अपेक्खासहगताहेतुकमनोविज्ज्ञाणधातुनित्तस्स । पवत्तिय त चित्त भवद्भ्रसन्तारणवदारम्भणचुतिवसेन पवत्तति, इतरानि यथासम्भव योजेतन्वानि । रूपमवे चतुन्न ति अकुसलविपाकचक्षुमोतविज्ज्ञाणमनोधातुमनोविज्ज्ञाणधातुचित्तान ।

१८१ आनेज्जामिसद्धारो पटिसन्धिय पचचयो हुत्वा पचत्ते तेसं भवद्भ्र चुतिवसेन पवत्तमानानं पचयो होति ।

१८२ ह्रीसु भवेसु ति काममरे रूपमवे च । चतसो पि योनियो कामसुगणिय होन्ती ति पुंवे वुत्तमेव [१७।१५४] । कामाचरान अहेतुकसहेतुक विपाकानं सोळसन्न, रूपावचविपाकनञ्च पञ्चनं ति एकविसत्तिया ।

१८४ एकस्मि सीहलपोत्थके इमस्स अनुसन्धिनो अन्ते, "पवत्ते च" इति वत्ता ततो पर इद आगतं—“कायसद्धारो पि यस्मा एकस्मि काममवे, चतुसु योनिषु, पञ्चसु, गतिसु, द्वीसु पठमविज्ज्ञाणद्वितिसु, द्वीसु सत्तावासेषु पटिसन्धि दत्त्वा सञ्चमत्तनो विपाक देति, तस्मा एस एकस्मि भवे, चतुसु योनिषु, पञ्चसु गतिसु, द्वीसु विज्ज्ञाणद्वितिसु, द्वीसु सत्तावासेषु तेषांसतिविपाकविज्ज्ञाणान तथव पचचयो पटिसन्धिय पवत्ते च । वचीसद्धारो पि एसेव नयो । चित्तसद्धारो एन यस्मा एकं सत्तावास ठपेया न कत्थञ्चि न विपचयति, तस्मा एस तीसु भवेसु, चतुसु योनिषु, पञ्चसु गतिसु, सत्तसु विज्ज्ञाणद्वितिसु, अट्टसु सत्तावासेषु यथायोग द्वत्तिसाय पि विपाकविज्ज्ञाणान तथेव पचचयो पटिसन्धिय पवत्ते च । अविज्ज्ञाण सत्तावासे सद्धारपचया विज्ज्ञाण नत्थि । अपि च पुञ्जामिसद्धारो असञ्जसत्तेसु कटत्ता रूपानं नानाखणिककम्मपचयेन पचचयो ति ।”

१८७ तेस ति नामस्स [वि १४।१०५-१८४], रूपस्स च [वि १४।३४-८०] ।

१८९ अभावकानं गम्भसेय्यकानं, अभावकानं अण्डजानञ्चा ति योजना । तथ अभावका ति इत्थिपुरिसभावविहोना ।

१९१. सेसओपपातिकानं ति ब्रह्मकायिके वज्जेत्वा सेसानं काममरपरिया पज्जन ओपपातिकानं ।

१९४ तिरो ति, "तत्रैव मातृपुत्रिद्वयगतभावेन तिरोम्यो" [टीका ३।२५३] ।
नरो ति सोदलपाठो । उक्तमनो ति सुदृढकस्स च मदस्स च वसेन । सद्दो यदाचि
होति, तस्मा वपसवो ति वुत्त । अवरुसवो अट्टे । पुम्मे 'सगति धम्मा' ति
[वि १७।१९१] युत्तकम्मममुद्धान । य च एकचित्तपक्षणे तिकरत्तु वपपान्ति ।

१९६ तिसमुद्धानिकरूपेणा ति वतुचित्ताहारसमुद्धानिकरूपेण । मित्रयदनिका
ति मित्रा खुदम्माया । यथा वा खरूपतिट्ठा अञ्जमञ्जं निरसाय विट्ठति एव
ति अरथो ।

२०० अभिसङ्गारचिञ्जण ति कुसलाकुसलविञ्जणं य कम्म ति वुत्तति ।

२०१ पट्टान, कुसलं वा अकुसलं वा कम्म रूपस्स वपनिस्सयपक्षयेन पक्षयो
ति न वुत्तं तस्मा सुत्तितिकपरियायतो ति आह ।

२०२ चित्तसमुद्धानस्सेया ति चित्तसमुद्धानस्स त्रिय । पट्टाने आगता ति,
"सहजाता कुसला चेतना चित्तसमुद्धानां रूपानं कम्मपक्षयेन पक्षयो । नानाखणिका
कुसला चेतना निपाकान रत्तधानं कटत्ता च रूपानं कम्मपक्षयेन पक्षयो" [पट्टान १।१८६],
"सहजाता अकुसला चेतना चित्तसमुद्धानानं रूपानं कम्मपक्षयेन पक्षयो । नानाखणिका
अकुसला चेतना निपाकान रत्तधानं कटत्ता च रूपानं कम्मपक्षयेन पक्षयो" ति
[पट्टान १।१८७] एवं अगता ।

२०४ पञ्चयाफाविभङ्गे, "नामपञ्चया छुट्ठायजन" ति इह वचनं बहुसु ठानेसु
आगत [विभङ्ग १९७-२५५], इह पन अरूपिआहारसद्धानं नाम ।
अधिप्येत [विभङ्ग २३०, २४०] ।

२०५ पञ्चयनयस्मि ति इतो परमेव वुत्तमाने पञ्चयनये ।

२०७ विञ्ची ति हेतुमद्धानं नाम, अपर अरूपिआहारसद्धानं नाम ।

२०९ यावीसति लाकियधिपाकविञ्जणानि हट्ठा दस्सितानव [वि १७।१२०] ।

२२५ तादिना ति बुद्धेन भगवता ।

२३६ रूपारम्भणायको चित्तकारो । सद्धारम्भणदायको गम्भम्भो ।
ग धारम्भणदायको गच्छिको । सादुरसमोजनादिना रसारम्भणदायको सूदो ।
सुपसम्पत्सवत्यादिवसेन फोट्टागम्भणदायको तत्तवायो । रसायनभेसज्जविधानन
मनोवुट्ठिसम्पादनसेन धम्मारम्भणदायको वेज्जो ।

२३८ "जामरागानुसयो, पटिघानुसयो, मानानुसयो, दिट्ठानुसयो,
विचिचिच्छानुसयो, भवरागानुसयो, अविज्जानुसयो" ति [विभङ्ग ५१७] एव
१३६

सत्तविधानुसय विना वेदनापञ्चया तद्वापि न होति । तस्मा सा घुस्तीमतो वुसित
प्रज्ञचरियस्स ग्राहणस्स खीणासयस्स भिक्खुनो न होति । सन्नानुसयानं पदानेनेन
हि सो खीणामवो जातो ।

२४१ गोस्तील्लगोवतादीनि मग्गिमनिकाये मग्गिमपण्णामके कुधुरोनादसुत्ते
आगतनयेन वेदित्तानि [म । २ । ७९-८२] ।

२४६ अट्टचित्तसमायोगा वि अट्टलोभसहगतचित्तेसु विज्जमानत्ता । विट्ठि
पन चतुविट्ठिगतचित्तसम्पयुत्ता । कामुपादान यस्मात्थी ति कामुपादानया ।

२५६ यथा च भवनिर्देशे वि, विमङ्गे "तत्थ कतमो कम्मभयो ? पुब्बा
भिसद्धारो, अपुब्बाभिसद्धारो, आनेजाभिसद्धारो, अयं वुषति कम्मभयो" ति [विमङ्ग
१८३] एव भवनिर्देशे । तथेव, "तत्थ कतमे अविजापयथा सद्धारो ? पुब्बाभिसद्धारो,
अपुब्बाभिसद्धारो, आनेजाभिसद्धारो" वि [विमङ्ग १८१] ते एव सद्धार
निर्देशे युत्ता । पुरिमे ति ये मद्धारनिर्देशे युत्ता । इमे वि भवनिर्देशे युत्ता ।

२६९ क्यारूपमयान यं किञ्चि उपादान उपनिरसयपण्ययसेन परुधा
य पण्यो होति, एवं काममवपरियापन्नस्स कम्ममयमद्धारसस कुसलस्समसेन
उपनिरसयपण्येन पण्यो होति । काममवे परियापन्नस्स पन सन्दरम उपपत्तिमवरस
एतं तत्रैव पण्येन पण्यो होति । अस्तना ति उपादानेन । पिप्पयुत्तस्सा वि
विट्ठिविप्पयुत्तस्स च तत्तादृशसद्धारलोभविप्पयुत्तस्स च कम्ममयम ।

२७१ तेनाह भगवा वि, "कम्मसका माणव सया कम्मसायादा कम्मयो-
गे कम्मवधू कग्गवटिमरणा, कम्मं सत्ते विमज्जति यदिद होनपणीत्ताया" वि [म ३।
३७६] एव मग्गिमनिकाये चूल्हम्मविमङ्गसुत्ते आह ।

२७२ तेन तेना ति आतिज्यमनादिना जरामग्ग्यानभिसम्भवेण दुक्कयग्गमेन ।
अनभिसम्भवा ति जरामरहेहि असम्भवा, न जरामग्गमारत्ता वि अथो ।

२७६ कामयानस्सा ति, "कामयमानस्स, काया वा यान एवस्सा ति काम
यातो तस्म, कायस्सा यायमानस्सा ति अथो" [टीका ३ । ३७६] ।

२७८ यथाहा ति अयं पाठि संयुज्जनिक्काये [म ३ । १०४], अङ्गुत्त-
निकाये च [म ३ । ४३] गोहोपमसुत्ते आह । तत्र ११ अङ्गुत्त । विस्सो निम्मा ।
युत्तदि त्थ, १ ति ते मिक्कवे दया सोत्तदुक्का यत्तदुक्का मुक्कदुक्का अथेत्त विस्सोत्त
विट्ठिलिका, ते विट्ठिगाग्गस प्रम्मदेसन सुत्ता येत्तुयेन भव विस्स सग्गमं यत्ता
सग्गी" ति । "यदा निरग्गवे दग्गी देवताया चरयग्गमे दग्गी, यत्तग्गता पुत्त

निमित्तानि पातुभवन्ति, याता मितायति पय्याति विनिम्नति, कच्छेहि मेधा मुषन्ति, काये दुष्परिणयं आश्रयन्ति, सक देवा देवासो गमिरमन्तो" ति एवं इतिउत्तरे त्रि निपाते [२८९] युक्तानि पञ्च पुष्पनिमित्तानि ।

२७९ चालो, परितगतो दुस्सीगतिद सुन्वा परितस्मति, विविधा कम्मरूपा दिवा परितस्सति, पुंये क्ताति पापकम्मनि अनुस्मत्तिवा परितसतो ति तिपिध दुप्पय दोमस्स पट्टिस्सयेदेति । इदं तथ (यान्तर्गणित्तमुत्ते) युत्तायेन वेदितव्यं [म ३ । ३११-३१३] ।

२८१ तिगणन्ति हि घट्टान्ति, कम्मवट्टं विस्सेवट्टं विपाकवट्टं ति [वि १७।२९.] इमेधं तिगण ।

२८२ सो खो पा मे अयं आदि पाळि न राद्धा । मादिसो पन मग्गिम निरुये सत्थासत्तवरमुत्ते दिससति । यथाह—“यो मे अयं अत्ता वेदेप्यो” पेन सो यो पा मे अयं अत्ता निच्छो धुवो' ति आदि [म १।१४] ।

२९२ इति इमे ति एतथ पट्टिस्सिम्भारं इतिपदं तथि [पट्टि ७१], एवं पुरतो वि [वि १७।१४ २९६-२९७] ।

२९८ वेदितव्यं ति इतो परं एकस्मिं सोहलपोत्थकं अयं पाठा अधिकृतो आगतो—

‘तथ, पुरिमभवन्ति पञ्च कम्मसम्भारा एतर्हि पञ्च विपाकधम्मा, एतर्हि पञ्च कम्मसम्भारा, अनागते पञ्च विपाकधम्मा ति दस धम्मा कम्म, इमं विपाको । इति द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मं नाम, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाको नामा ति सत्त्वम्पेतं भवचरं पय्याकारवट्टं कम्मरूचेन कम्मविपाको च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्म सत्त्वम्पेतो, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकसत्त्वम्पेतो ति सत्त्वम्पेतं कम्मसत्त्वम्पेतो चेव विपाकसत्त्वम्पेतो च । द्वीसु ठानेसु कम्म कम्मवट्टं, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकवट्टं ति सत्त्वम्पेतं कम्मवट्टरूचेन विपाकवट्टं च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मभवो, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकभवो ति सत्त्वम्पेतं कम्मभवो चेव विपाकभवो च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मपवत्तं, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकपवत्तं ति सत्त्वम्पेतं कम्मपवत्तंरूचेन विपाकपवत्तं च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्म कम्मसन्तति, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाक सन्तती ति सत्त्वम्पेतं कम्मसन्तति चेव विपाकसन्तति च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं किरिया नाम, द्वीसु ठानेसु विपाको किरियाफलं नामा ति सत्त्वम्पेतं किरिया चेव किरियाफलं च ति ।

एवं समुपपन्नमिदं सहेतुकं
 दुःखस्य अनिरुच्य चलमित्तरद्वयं ।
 धम्मोहि धम्मा पभवन्ति हेतुसो
 न हेत्य अत्ता न परो च विज्जति ॥
 धम्मा धम्मे सञ्जनेन्ति हेतुसम्भारपञ्चया ।
 हेतूनञ्च निरोधाय धम्मो बुद्धेन वेसितो ॥
 हेतुसु उपरुद्धेसु विज्ज वट्टं न वट्टति ।
 एव दुक्खन्तकिरियाय मग्गचरियिध विज्जति ।
 सत्ते चनुपलब्धन्ते नेवुच्छेदो न सस्सत" ति ॥

टीकायं पन, "तत्थ पुरिमभवमि पञ्च कम्मसम्भारा एतरहि पञ्च विपाकधम्मा,
 एतरहि पञ्च कम्मसम्भारा अनागते पञ्च विपाकधम्मा ति दस धम्मा कम्म, दस धम्मा
 विपाको । इति द्वीसु ठानेसु कम्म कम्मवट्ट, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकवट्ट ति कम्मसङ्केपो
 च विपाकसङ्केपो च, कम्म भवो च विपाकभवो च, कम्मवट्टञ्च विपाकवट्टञ्च, कम्मसन्तति
 च विपाकसन्तति च, किरिया चेव किरियाफलञ्चा" ति वत्त्वा इमा एव गाथायो वट्ठटा ।
 ततो पर सन्नस्तापि एतस्स टीका कता [टीका ३।३८७-३८४] । एतेन, अयं पाठो
 मूलविमुद्धिमग्गपोत्थके नाहोसीति पञ्चायति । यदि एसो तस्मिं अभियस्स टीकाय तस्स
 वट्ठरणे कारणं न सिया । तस्मा, इदं टीकाय यतो कुतोचि आहरित्वा एतस्स टीका कता
 ति मञ्जनाम । आचरियो पन सट्ठेपतो इममेवात्थं उपरि वस्सति [वि १९।१८] ।

३०० सञ्चयिमग्गे ति, "तत्थ कतमो दुक्खसमुदयो ? तस्मा च अवसेसा
 च किलेसा, अवसेसा च अकुसला धम्मा, गोणि च कुसलमूलानि सासवानि, अवसेसा
 च सासवा कुसला धम्मा, अयं बुद्धति दुक्खसमुदयो" ति [विमङ्ग १४३] एवमादिसु बुद्ध ।

३०३ परिणायकपरिमादितो ति पपानामच्चेन उपगतो । अरणिसद्धित
 ति अरणियुगलं ।

३०४ गम्भीरावमासो ति गम्भीरो च हुत्वा अवभासति, दिसति ति अत्थो ।

३०७ "इति सो भिम्बवे अविज्जापञ्चया सहारा" ति आदिसु [वि १७।२९]
 इदं भवचक्रं अनुलोमतो देसित । "जातिपञ्चया जरामरणं ति, इति एवो पनेतं वुत्तं"
 ति एवमादिसु पटिलोमतो । "अविज्जापञ्चया भिम्बवे सहारा ऽपे ऽ ऽ एवमेतस्स
 केवलस्स दुक्खस्स यस्स समुदयो होति । जातिपञ्चया जरामरणसमुदयो ऽपे ऽ ऽ
 अविज्जापञ्चया सहारसमुदयो" ति [स २।५०-५१] एवमादिसु अनुलोमपटिलोमतो ।

“कतमो च भिन्नये लोकसमुदयो ? चक्षुश्च पटिष रूपे च तत्पञ्जति चक्षुर्विज्ञाणं,
तिण्णं सङ्गतिं फस्सो, फस्सपचया वेत्ता अपेअ जातिपचया जरामाण” ति [स २।
८७-८८] एवमादिषु चेमङ्गत्तो पट्टाय अनुलोमतो । “इमे च भिन्नये चत्तारो
आहारा किनिशाना अपेअ तण्हादिदाता तण्हा वेदनानिदाना” ति [स २।१४-१५,
वि १७।३२] एवमादिषु चेमङ्गत्तो पट्टाय पटिलोमतो देमित ।

“आदितो पट्टाय अनुलोमदेसनाय, अततो पट्टाय पटिलोमदेसनाय च तिसन्धि
चतुसङ्गेप । ‘इमे चत्तारा आहारा निदिदाता’ ति आदिषाय वेमङ्गत्तो पट्टाय
पटिलोमदेसनाय, चक्षुश्च पटिष रूपे च तत्पञ्जति चक्षुर्विज्ञाणं, तिण्णं सङ्गतिं
फस्सो, फस्सपचया वेदना’ ति आदिषाय अनुलोमदेसनाय च द्विसन्धिनिसङ्गेप ।
‘सयोजनियेसु भिन्नये धम्मसु अस्मादानुपस्सितो विहरतो तण्हा पण्डिति, तण्हा
पचया उपादान’ ति [सं २।१०३] आदिषु एवसन्धिस्सङ्गेप” ति [टीका ३।३९१] ।

३०८ जाननलम्बणस्स व्याणस्स पटिपक्खभूतो अजिजाय अज्झाणद्धो ।
अयथाभूतदसनसमावा अदस्सगद्धो । यस्मा एसा सच्चानि याथारसरस्स पटिविजित्तु न
देति, सानि छादेत्वा तिट्ठति, तस्मा अस्सा एसो सच्चासम्पटिवैघद्धो । ‘अभिसङ्गण
लम्पणा सङ्गारा आयूहनरमा’ ति [वि १७।५१] हेट्टा वुत्तमेव । सो च तेसं
अभिसङ्गणायूहनद्धो गम्भीरो । सरागा लोमसस्प्युत्ता अट्ट अङ्गसलचित्तसङ्गारा,
ततो अज्जे कुमलाकुसला चिरागा [वि १३।११] । तेस सो सरागचिरागद्धो
गम्भीरो । नामरूपस्स पटिसन्धियं सहपातुभावभूतो एकुप्पादद्धो । नामस्म रूपेन,
रूपस्स च नामेन विनिष्पोगद्धो । नामस्स नामेन, रूपस्स च रूपेन अविनिष्पोगद्धो ।
नामस्म नम्राद्धो । रूपस्स रूपेनद्धो । सञ्जायत्तन नि छ इन्द्रियानेय । तसं
अधिपतिद्धो [वि १६।६] । “लोको पेसो, द्वारा पेसा येत्तम्पेत” ति [धम्म १
५९७-६१६] इमिना नयेन तेसं लोकद्धो द्वारद्धो खेत्तद्धो च युत्तो । विसयि
भाषद्धो पाक्खो व । “चक्षुश्च पटिष रूपे च तत्पञ्जति चक्षुर्विज्ञाणं, तिण्णं
सङ्गतिं फस्सो” ति [सं २।८६ एवमादिषु] इमिना नयेन फस्सस्स सङ्गतिमद्धो
सन्निपातद्धो च वुत्तो । तण्हा “उत्त उपाभिनदिनी” ति [दी २।७४३ आदिषु]
युत्ता, एव अज्जोसान सरिता जला नदी तण्हासमुदो ति पि तस्सा वेचनानि आगतानि
[धम्म १।१०५९] तस्मा तस्सा इमे पि अत्था गम्भीरा । सा च समुदो विद्य दुप्पूरा,
तस्मा सो दुप्पूरद्धो गम्भीरो । भवा योनिगतिठित्तिनासेसु विपति । तस्स सो
विपनद्धो गम्भीरो ।

३१३. यतो कुतोची ति, यदि अञ्जस्मा अञ्जस्स वप्पत्ति सिया, वालिकतो पि तेलस्स वप्पत्ति कस्मा न सिया ति एव चिन्तेत्वा यस्स कस्सचि असम्भय गणहति ।

३१४ अतिगम्भीरतो एत्थ गम्भीरतो ति सीहलस्यामपाठो, सीहलपोत्थकेसु च एकस्मिञ्च मरम्मपोत्थके इदं गाथायो विय लिखित । तत्थ अपदालेत्वा ति पदं अदालेत्वा ति क्त्वा एवं गाथायोजना कातु सक्का—

गम्भीरतो अगाध नानानयगहणतो दुरतियान ।

जाणासिना समाधि पवरसिलायं मुनिसितेन ॥

भवचक्रमदालेत्वा असनिविचकमिअ निधनिम्मथन ।

ससारभयमतीतो न कोचि सुपिनन्तरे पत्थि ॥

तत्थ अगाध ति अप्पत्तिट्ठ । नानानयगहणतो ति इमस्मि भवचक्रे 'नाना नयानं गहणं कतत्ता इदं दुरतियानं दुरतिम्म । अथवा नानानयगहनतो नानानयेहि गहनं वनमिव जातत्ता दुरतियान । अयं पन पाठो न कस्मिञ्चि पोत्थके उपलभति । असनिविचकं ति असनिमण्डल । जाणासिना ति असिसदिसेन तिखिण्णायोन अपदालेत्वा अच्छिन्दित्वा ससारभय अतीतो कोचि सुपिने पि न दिट्ठो ति अत्थो । तत्ताकुलजाता ति, "तत्त विय आकुलजाता । यथा नाम दुन्निस्सित्तं मूसिकच्छिन्न पेसकारानं सन्तं तहि तहि आकुलं होति, एवमेव सत्ता इमस्मि पञ्चयाकारे रलिता आकुलयाकुला होन्ति गुणगुणिकरु बुधवि पेसकारकजियसुत्त । गुणं नाम सङ्कुणिका, तस्सा कुलावको ति पि एके । मुञ्जपञ्चजभूता ति मुञ्जपतिण विय पञ्चजतिणं विय च भूता" ति [दोअ २।११९] एव दीपनिकायट्ठकथाय वुत्तनयेन एतेसं पदान् अत्थो वेदितव्ये ।

एत्थ च गुणगण्डिकजाता ति स्यामपाठो । स्यामसङ्करणअट्ठकथाय गुण गण्डिकं ति च गुणं नामा ति च वुत्त । तं विचारेत्तं ।

इति धिसुद्धिमग्गदीपिकाय

पञ्चाभूमिनिर्देशटीका समत्ता ।

अष्टारसमो परिच्छेदो

दिद्विविमुद्धिनिदेसटीका

१ सीलनिदेसे पातिमोक्कसंवर इन्द्रियसंवर आजीउपासिद्धि पणयसन्नि
स्सितमीलउमेण चतुष्पिघ सील चदिसिःगा [नि १।२५] विरधारितमेव [नि १।
४२-१२०] । चतुपासिद्धिसीत्तां ति पि ण्णस्य नारं [अभि ९।३०] ।

२ समथयाणिकेण ति समयो यानं अस्ता ति मगथयानिको, यो समथ
यसेन पटिपज्जति तन ।

५ सुद्धविपस्सनायानिको ति यो उपचारसमाधि वा अप्पासमाधि वा
अलमिस्सा २ निपसमं आरभति । अयमेव वा ति यो हेतुपुत्तयेन समाधिभारनं
परिपूरेति । चतुष्पीसतिषोढासेसु ति, सेक्षे, चासु, रंजे, मिह्वाणिका, उरिचं,
फरीसं, पुब्बो, मुत्त ति इमे अट्ट यज्जेत्वा सेससु चतुष्पीसतिया षोढासेसु । कम्म, वित्तं,
उतु, आहारो ति इमाणि चत्तारि रूपसमुद्धानानि । सेसं त्रिभागो अभिधम्मत्थसङ्गहे
पुत्तनयेन वेदितव्यो [अभि ६।१०-१६] । ओज्जट्टमक ति ओजा अट्टमका अस्ता
ति ओज्जट्टमकं, चतरसो घातुयो, वण्णो, गंधो, रसो, ओजा ति इव अट्टविध रूपं ।

६ तेजसो चत्तारो, वायुनो छ वा ति दस आकारा [नि १।११] । तसं
अत्युपपन्ना समाधिनिदेस आगता एव [ति १।३६-३७] ।

९ चक्खुधातु ति आदीन वण्णना दट्टा आगता येन [वि १५।१७-४३] ।
चक्खुच्चेत्वा ति आदिना नयेन राग्घनिदेसे सुत्तप्पकार [नि १।४।४७] ।

१० अउसेसानी ति, कायदसके कार्य ठपेत्वा नव, भावदसकं, वतुविचाहार
समुद्धानान विण्ण ओज्जट्टमकान वसेन अनुपादिण्णानि चतुष्कोसती ति सेचच्चालीस
रूपानि होति ।

११ पथगो तजो वायो ति इदं षोढंयरूपं, तस्मा द्वादस रूपानि यज्जेत्वा
सीळस सुत्तुमरूपानि अवसेसरूपानि धम्मघातु येव होति [अभि ६।८] ।

१३ भायो ति इत्थत्त पुरिसत्तञ्च [अभि ६।४] । द्विसमुद्धानो ति वतुवित्त
समुद्धानो । भायरूपे इत्थत्तञ्च पुरिसत्तञ्च सङ्गहितं, तस्मा, सत्तरसरूपानि सम्मस
नूपगानि, निष्फळानि रूपरूपानी ति वुत्तं [अभि ६।४] ।

१७ उच्छुचोरगोणदधिमच्छादीहि उपमाही ति, “यथा च्छुरस गहेतु-
कामो च्छुनि च्छुयन्ते पत्तिपित्वा एकवार द्विवारं यन्तमनमत्तेन च्छुरसे अनि-
वरमन्ते न च्छुनि छद्देत्वा गच्छति, यथा वा चोरे गहेत्वा तेहि कतकम्म जानितु
कामो द्वित्तिपहारमत्तेन तेसु तमत्थं अकथेन्तेसु ते न मुञ्चति, यथा वा पन गोदमको
गोण दमेतुकामो धुरं नियोजेत्वा एकवार द्विवार तस्मिं पथेन अगच्छन्ते न विरसज्जेति,
यथा च दधि मन्थेत्वा नयनीतं गहेतुकामो दधिरुलसिय मन्थ पत्तिपित्वा सकि
द्विरुलसु वा मन्थस भमनमत्तेन नयनीते अनुप्पज्जन्ते न दधि छद्देति, यथा वा पन
मच्छे पत्तिवा तादितुकामो एकवार द्विवार अग्निदानमत्तेन मच्छेसु अपचन्तेसु न ते
छद्देति, ‘अथ सो ॥ पुनपुन परिमज्जती’ ति एत्थ वुत्तनयानुसारेण, अथ सो त
च्छुयन्ते पुनपुन उप्पीजेती ति आदिना सन्त्य उपमत्थो योजेत” [टीका ३।
४०५-४०६] ।

१९ आदिना नयेना ति समाधिनिर्देशे वुत्तनयेन [वि ११।९३] । केसे
७ पे ७ अस्सासपस्सासे ति इद पेप्प्याल समाधिनिर्देशे वुत्तनयानुसारेण पूरेतव
[वि ११।३१] ।

२९ तद्वन्धयस्सा ति तस्स सत्तस्स अन्वयभूतस्स । ओलीयती ति भवे एव
निलीयति, न पुरतो गच्छति । अतिधावती ति परं भरणा भरो नत्थी ति विकप्पेन्तो
स भवं अतिक्रमिता गच्छति ।

३० छीहि मिरुएवे ति अय पाळि पटिसम्भित्वायम्पि उद्धटा [पटि
२४०-२४१] ।

३१ तिणफट्टसादिसो ति तिणस्स वा फट्टस्स वा पुज्जो निय ।

३३ फस्सपञ्चमा ति फस्सो पञ्चमो येस ते, फस्सो, वेदना, सज्जा, चेतना,
चित्तं ति इमे पञ्च धम्मा । “तरिं समये फस्सो होति, वेदना होति, सज्जा होति,
चेतना होति, चित्तं होती” ति [धम्म § १] एव इमे पञ्च धम्मा पाकटत्ता अरूप
धम्मेसु पठम वुत्ता । तेस वसेन इध नाम दस्सित ।

३६ पमाविता ति उप्पादिता ।

इति चिसुद्धिमग्गदीपिकाय
दिट्ठिचिसुद्धिनिर्देशटीका समप्ता ।

एकूनवीसतिमो परिच्छेदो

कक्षावितरणविमुद्धिनिर्देसटीका

२ ज्ञापजनीति करोति । आधानीति मग्गम्यामपाठो ।

५ चक्रगुह्यं पटिच्छाति हेट्टा पि पुनमेत्त [वि १५/१२] ।

८ योत्तिस्सोमनसिक्कारस्सद्धम्मसंघादिको ति एत्थ आदिसदेन सप्पुत्तिससेत्तो, धम्मालुधम्मपटिपत्तीति इमे धम्मे सङ्गणत्ति [अ २/३३२] । भवद्वाविजोति भवद्वा पण्यद्वारावज्जागमनोद्वारावज्जाविरियचित्तान्, एव तानि तानि आरम्भणानि पि । अरहता विरियचित्तानि च अरहत्तत्थ पथया ।

९ उप्पज्जमान नि चित्तं उप्पज्जमानमेत्त चित्तममुत्तानरूपस्स पथयो हानि, न निरुप्पमानं ।

१० इति एतो ति पाळि हट्टा उट्ठगित्ता [वि १७/२९] विधारिता येत्त [वि १७/३५-३१४] ।

१३ पुरिमक्कम्ममघस्सि ति एवमादिका पाळि हेट्टा पि उट्ठदा एव [वि १७/२९०, २९४, २९६] ।

१४ अहोसिक्कम्म ति इदं तिज् पटिसम्भिदायं युत्तनयागुसारेण वेदित्तय [पटि ४१४-४१६] । इमात्ति द्वादस कम्मानी अभिधम्मत्थसङ्गहे पि युत्तानि [अभि ५/१९] ।

२० न नायतीति न नायती । हेट्टा पि, न नायरेति युत्त [वि ८/२९] । ज्ञासट्ठिट्ठिट्ठि ति मग्गजालमुत्ते युत्ता ज्ञासट्ठि दिट्ठियो ।

२४ "सत्थरि कट्ठति विचिक्किञ्छति, धम्मे कट्ठति विचिक्किञ्छति, सहे कट्ठति विचिक्किञ्छति, सिक्खयाय कट्ठति विचिक्किञ्छति, पुब्बन्ते कट्ठति विचिक्किञ्छति, अपरन्त कट्ठति विचिक्किञ्छति, पुब्बन्तापरन्ते कट्ठति विचिक्किञ्छति, इदप्पथयतापटिथ सप्पुप्पन्नेसु धम्मेसु कट्ठति विचिक्किञ्छती" ति [धम्म ९/१००८, रिमङ्ग ४९३] एव युत्ता अट्ठविधा कत्ता ।

२६ निमित्तं ति सत्थ सत्तारनिमित्तं । पवत्तं ति उप्पज्जस्स नामरूपस्स पवत्ति ।

इति विमुद्धिमग्गदीपिकाय

कक्षावितरणविमुद्धिनिर्देसटीका समप्ता ।

वीसतिमो परिच्छेदो

मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धिनिद्देसटीका

२ ओमासादीन अत्थवण्णना उपरि आगमिस्सति [वि २०।१०५-१२८] । कलापसम्मसन्नं ति रूपारूपधम्मे अतीतादिकलापवसेन सङ्घिपित्वा मम्मसन्नं, तं इतो परमेव आविभविस्सति [वि २०।६-१७] ।

४ सङ्खारपरिच्छेदो नाम नामरूपस्स ववत्थान, या दिट्ठिविसुद्धो ति वुत्ता [वि १८।२-३७] । पञ्चयपरिगहो हेट्ठा वुत्तो एव [वि १९।१-२५] । उदयव्यया नुपस्सन्नं उपरि आविभविस्सति [वि २०।९३-१०४] । सत्तञ्च अनुपस्सन्नानं ति, भङ्गानुपस्सना, भयतुपट्टानं, आदानानुपस्सना, निश्चिदानुपस्सना, मुळिच्चतु कम्भता, पटिसङ्खानुपस्सना, पङ्कारूपेस्खा ति इमास्स सत्तञ्च [वि २१।११-१२७] ।

९ इमिना पेय्यालेना ति इदं पेय्यालं पटिसम्भिदाय आगतधम्मे गहेत्वा पूरेत्तञ्च । ते धम्मे इतो परमेव दस्सेति ।

१० सम्यं भिक्खवे ति इदं सङ्खायतनसंयुत्ते पठमपण्णासके पञ्चमस्म अनिच्चयवग्गस्स चतुत्थं सुत्तं [सं ४।३४], ॥ इयं पटिसम्भिदायं वित्थारितं [पटि ६-३२] ।

११ इध यं पेय्यालेनं वुत्तं तं वित्थारतो पटिसम्भिदायं वुत्तनयेन वेदित्तञ्च [पटि ७-११] ।

१३ एकं सम्मसन्नं ति हेट्ठा आगतनयेन वेदित्तञ्च [वि २०।६] । अतीत-
त्तिकेनां ति, अतीतं अनागतं पच्चुप्पन्नं ति इमिनां तिकेन । अज्झत्तादिदुक्केही ति अज्झत्तं वा वदिद्धां वा, ओळ्ळारिक्कं वा सुखुमं वा, हीनं वा पण्णीतं वा, यं दूरे सन्तिके
वा ति इमेहि चतुर्हि दुक्केहि [वि १४।१८५] ।

१५ सीहोपमसुत्ते ति इदं सुत्तं हेट्ठा दस्सितमेव [१७ २७८] ।

१९ अनञ्चान्तिकतायां ति, “अञ्चान्तिकतामावतो, असस्सतवायां ति आवो । सस्सत्तं हि अञ्चान्तिकं, परायं वेदियां अमावतो” [टीका ३।४६१] । अनिच्चन्ति
पतायां ति सोहलमरम्मपाठो, सो च असुद्धो ति इमिनां टीकावचनेन ज्ञायति ।

“अट्ठिमे भिक्खवे धम्मा लोके अनुपरिवत्तन्ति, लोको च अट्ठं लोकधम्मे परि
वत्तति । कतमे अट्ठं ? लाभो च अलाभो च, यसो च अयसो च, निन्दा च पसंसा

य, सुगन्ध दुग्धम्भा" ति [अं ४।१५८] एवं अट्टकनिपाते पुत्तेहि लामालामादीहि लोकधम्ममेहि ।

२१ इन्द्रियाणी ति सत्तादीनि पथ [वि १८।१] । अण्णोमानेना ति असत्त्वोचनेन । अण्णोमानेना ति मोहलपाठो अण्णोमानेना ति त्यागपाठो । यय वुत्तानं ति अट्टकथाय वुत्तान [टीका २।४६८] । मत्त असत्त्वायानी ति आदि पथयोक्ताणि हिंसे वृत्तनयेन वेदितव्या [वि ४।३५-४१] ।

२२ तेहि सद्धिमा ति चित्तमसं ज्ञादभङ्गे मदिमा ।

२३ तेना ति इति यमज्जेन । एकमेवा ति मोहमय चित्तानां पठम चित्तफलये ज्ञपधं पन्नेन वार्थं निरुत्ताय ।

२४ कम्मजाहारो ति कम्मजनिता ओजा ।

२५ यत्तुसमुद्धाना नेजोधात् ति इह अमृत्तिक यत्तु सन्धाय वृत्त । बाहिरा पन वेजोधातु कम्मदिसमुद्धाना न होति, तस्मा उपादिएणक पञ्चय लभित्वा ति आह ।

२६ पटिघसमुत्पादनिहेत्वे ति पञ्चामुमिनिहेत्वे [वि १७।१३४-१४५] वृत्तायेन । कामान्तरविपाकनिष्पाणानं तदारम्भणयत्नेन वृत्ति स्थितिहेत्वे वृत्तनयेन वेदितव्या [वि १४।१२०]

४४ एकं वा ति, "कामावचरकुसलाकुसलकिरियचित्तेसु एव वा पथ सत्त वा जवनानि हुत्वा वृत्तजयो ति सम्मद्यो । उपेक्खासहगताहेतुक चित्तं वा ति वासह आनेत्ता सम्पन्धितम् । बोद्धवन् हि सन्धाय एव वृत्त । तं पन हुत्वि य मोघवारवमेन वेदितम् [एत्थ अभि ४।९ ओलाङ्गेत्थं] । एव जवनानि सत्त मुच्छिदादिक्वाले, सत्त पाकनिवृत्ताले वेदितव्याना" ति [टीका ३।४७७] ।

६१ पुरतो गमन अमिक्कमो । निरत्ता पटिक्कमो । पुग्गो पेम्भन आलोक्कन । अनुदिसं पक्खनं चिल्लोकन । हत्थपादानं सङ्कोचनं सन्निज्जा । आयमनं पसारणम् ।

६८ विसहरित्वा ति विभजित्वा, नानाकत्वा । अत्त, ति मिलात काम रुद्धो विय । जत्त ति मरम्भस्यामपाठो । ततो अयमेव सुन्दरतो । विल्लत्त ति सिन्न । घात ति तित्त । पोषित ति मंसूपचयसम्पत्तिया पोषितम् ।

७० चन्सुद्धारस्मि तथा कायद्वारे रूपुप्पत्ति हेत्वा वृत्तनयानुसारेण वेदितव्या [वि १८।५, ९, १०] ।

७२ चुल्लासीतिसहस्रसानी ति चतुरासीति सहस्रानि । कप्प ति बहुवचनत्वे एकवचन । मरु ति देवा । द्वीहि चित्तेहि समोद्धिता ति द्वीहि चित्तेहि सहिता हुत्वा । पुन आगत्या पटिसंधानाभावेन अप्पटिसन्धिका हुत्वा गता । अप्पटि सन्धिया ति पि पाठो [वि ८।३९] । अनन्तरा ति पुन्ने समनंतरमेव । ये च भग्गा अनागते ति ये सद्गारा अनागते भिज्जम्सन्ति । तदन्तरा ति तेस वभिन्न मन्तरा पञ्चुप्पन्ने निरुद्धान लफ्फणे येसम्म विसमभायो काचि विसेसो नत्थि । अनिश्चयेन चित्तेन न जासी अजातो नाम भवति । पञ्चुप्पन्नेन चित्तेन जीवती ति वुचति । चित्तभङ्गा च मतो नाम होति । अयमेव परमस्थिया पब्बसि । इतरा, सत्तो मतो ति आदिका साधारणपब्बसि । परमत्थतो हि सत्तो पञ्चुप्पन्नेन चित्तमयत्वेन जीवति, चित्तभङ्गा च मरति । एत्थ य टीकाय वुत्त—“यार्थ त त सत्तं सनिस्सय चित्त उपादाय, तिस्सो जीवति, पुस्सो जीवती नि एव वचनप्पवत्तिया विसयभूता सत्तानपब्बसि सा एत्थ परमस्थिका परमत्थभूता” ति [टीका ३।४८७], यच्च निर्देशदृकथाय वुत्त—“परमो अत्थो एतिस्सा ति परमस्थिया, अजटाकासे आकासो ति पब्बसितिया नत्थिधम्म पटिच्च कथनं विय, मतो ति पब्बसि नत्थिधम्म पटिच्च कथियती” ति [१०७],* तं सर्वं विचारणीयं

अभिधानगता ति ये सद्गारा भग्गा ते कत्थचि निधान सन्निचयं न गच्छन्ति । अनागते पि तेस पुज्जो रासिभावो नत्थि, यतो ते पुनरागच्छन्त्यु [वि २०।९६] । आरम्भो ति, आरा ति चम्ममारान सूचि, तस्सा अग्गे यो सासपो तेन सदिसा सासपूपमा, अचिरद्वितिका नि अत्थो ।

७३ एत्थ अयो ति काळक्कलोह, लोह ति तम्बलोह । “तिपू ति सेततिपु । सीस ति काळतिपु । सिला ति काळसिलापण्डुसिलाविभेदा । लोहितङ्ग रत्तमणि । मसारगल्ल कथरमणि” [टीका ३।४८८] । एत्थ लोहितङ्ग ति सीहलपाठो । “लोहितङ्गो च पट्टम रागो रत्तमणि प्यथा” ति, “मसारगल्लं कथरमणी” ति ॥ अभिधानप्पदीपिका ।

७७ विसुद्धिकथाय ति एत्थ टीकायं न किञ्चि वुत्त । रथविनीतसुत्ते वुत्तान सत्तन्न विसुद्धीन पोराणदृकथाय ति अम्हाकं मति । विसुद्धिकथानयो ति पटिसम्भिदानयो ति गच्छि ।

५८ अरियसत्तयाय नि एत्थ होरायं वा गणित्थं वा न विधिं युत्तं ।
अहमुत्तरादिदये चतुर्णिपाया युत्तां चतुर्णां अरियसत्तां पोसाण्टुक्कथारं नि मब्बमानं ।

९० अनिच्छातुपसमन भावेत्तो निचमच्च पचद्वी नि आदीन, "निद
सत्तं पजहता अत्तिपातुपसमनासते जाता धम्मा अचमच्च तत्तरत्तनी ति इध
जाता धम्मा अन्तरित्तनेते भावता मपे मसयोगाभिनिरेमं पज्जसो विपट्टाउ
पसमनासते जाता धम्मा अचमच्च तत्तरत्तनी ति इध जाता धम्मा
अन्तरित्तनेते भावता ' ति [पटि ४६-१८] एवं पटिमग्गिद्वयं गुणाद्यापि अर्थो
वेदिताः । एतासं विपसमनां अत्यवगातां वरि आगमिसमि [वि २१।१५-१८,
वि २०।१७-१०९] ।

९८ सत्तपटिच्चममुत्पादनयत्तकलभेदं नि इतो परं युत्ताये सत्तभेदं
[वि २०।१००], पटिममुत्पादभेदं [वि २०।१०१], नयभेदं [वि २०।१०२],
लवणभेदं च [वि २०।१०३] पावटा होन्ति ।

१०४ समपज्जाम स्फुराणां नि, 'एवं एक्कस्मि सत्तस एत एत
कत्ता' ति उक्तानि [वि २०।९५] ।

१०६ धम्मद्वयविगहितमात्म नि, "विपसन्पूविज्जममद्विज्जेसु ओमा
सादिसु दमसु धम्मेषु भवतामसा उद्वजसद्वगतचिच्छान्तिया विक्खेपसद्दातं उद्वज्च,
धम्मद्वयं, तेन धम्मद्वयेन विगहितं निरूपगदितं निराधमावादितं मानमं वित्तं"
ति [पटिअ ४१५]० । अग्रजसद्वकथारं, 'दमविपसन्पूविज्जेममद्गातेन उद्वज्चेन
विगहितं, सुगदितं नि अरथो' ति [अअ २।४४७] । एतं, निरोधमावादितं ति
इदमेव युत्तं ति मब्बाम ।

१०७ विपस्सनाधीधी ति पटिपादिया पवत्तमात्ता विपस्सता एव ।
उक्क ता वि रिसट्ठा । मग्गफलानि वज्जेत्या ओभामादिसु गतस्स सा विपस्सनाधीधि
वपन्ता नाम ।

१०९ येमत्तताया ति अप्पविपुलताय । द्विबुद्धयेहे ति द्वीहि भित्तीदि
परिवारितगम्भे । चतुरङ्गसमगागतं तम,

चतुरङ्गं तमं एव काण्वक्खचतुरहसी ।

वनसण्ढो धनो, मेवपटटा चट्ठुरत्ति ति ॥

एव अभिधानपदोपिकार्यं बुचनयेन जानित्वं ।

૧૧૧ દિવાદાને તિ ઇત્થ, દિવાસને તિ સ્યામપાઠે । સો ટીકાય ગહિતો ।
વુત્તં હિ તત્થ, “દિવાસને તિ દિવાદાને” [ટીકા ૩૫૧૨] ।

૧૧૨ અય ધમ્મો તિ અરિયમગ્ગાનુગતો પટિસમ્ભિદાધમ્મો । સમાધિ તિ
અભિઞ્ઞાસમાધિ । ઘલ્લજ્ઞેયા તિ પરિહરથ । અઙ્ગિત્તકરણો તિ નિચ્છલઠપિત્તકરણપુટો ।

૧૧૩ થેરો કિર દોસચરિતો તિ, “દોસચરિતસ્સ હિ સૂરસાપિ સહસા
ભય સ્પજ્જતિ” [ટીકા ૩૫૧૨] ।

૧૧૪ સુદ્ધિકાદિપઙ્ગવિદ્યા પોતિ પથવોકસિણનિદેસે વુત્તનયેન વેદિત્ત્વા
[વિ ૪૧૪-૧૮] ।

૧૧૬ સુઙ્ગાગાર તિ ય કિંચિદ્ધિ વિવિત્તસેનાસન । અનારદ્ધવિપત્સનાન
મનુસ્સાન અવિસયતાય અમાનુસી, વિપત્સનાપોતિમુગ્ધસહ્જા રતિ દોતિ । યતો
યતો તિ રૂપતો વા અરૂપતો વા । ય સો પોતિપામોજ્જં લ્હમતિ, ત યિજાનત
વિઙ્ગૂને અમત્ત મત્ત ।

૧૨૫ ઉપેન્દ્રાચક્કનાય તિ ઉપેન્દ્રાવસેન આવજ્જને ।

૧૨૬ અરૂપસત્તકે તિ, સચે સહ્જારા અત્તા ભવેપ્પુ તિ યવમાદિના વુત્તનયેન
[વિ ૨૦૮૪-૮૬]

इति विसुद्धिमग्गदीपिकाय

मगगामगगचणदस्सनविसुद्धिनिदेसटीका समत्ता ।

एकवीसतिमो परिच्छेदो

पटिपदाभाणदस्सनविसुद्धिनिहेसटीका

१ उपकिल्लेसधिसुत्तं वि दमहि त्रिपस्मनूपविल्लेसहि त्रिमुत्तं [वि २०।१०-५]। घीधिपटिपन्नं वि विपस्सनायोधिमारुद्धं ।

२ हेट्ठा वि भगगमग्गभाणविसुद्धितो पुत्ते । परत्था वि इमस्मिं नदय-वयञ्जाणे ।
४ सत्ततिया वि ख-धानं अनुपपध-घनसन पनत्ताय सत्ततिया । चिको
ताया वि ष्वाट्ठिताय, विपस्सना आणेन तम्सा सन्ततिया अनुपपध-भावे
ते वि अत्थो ।

१० लहु वि सीधं । डित्ति वि जरस । पयत्त वि भवप्पवत्ति । निमित्त
सद्धारनिमित्तं [वि २१।३४] ।

२१ पल्लोक्खितो वि पल्लुज्जनसभावा, अद्दुवा वि अत्थो ।
२४ मणिं च विज्झंति, “यथा नाम कुसलो पुरिसो वपायेन मणिं
ज्झन्तो मणिस्स दिहमेव पस्सति मनसिकरोति, न मणिस्स वण्णादि, एवमेव
द्धारानं निरन्तरं भङ्गमेव योनिसो मनसिकरोति, न सद्धारं” वि [टीका ३।५३३] ।

२६ अनिच्छानुपस्सनादिसु वि, ‘अनिच्छतो अनुपस्सति दुक्खतो
नुपस्सति अनत्ततो अनुपस्सतो’ वि एव वुत्तासु तीसु अनुपस्सनासु ।
अन्विद्वि विरज्जति निरोधेति पटिनिस्सज्जता’ वि एव वुत्तासु चत्सु विपस्सनासु
वि २१।११] ।

२८ अरतिरतिसहनता वि पन्तसेमासनेसु अधिकुसलेसु च धम्मेसु
रतिया, कामगुणेषु रतिया सहनभावो, अभिभवनभावो वि अत्थो । गुणमुत्तमानी
इमे अट्ठ उत्तमगुणा, वचनविपरियासवसेन लिङ्गविपरियासवसेन च इदं वुत्तं ।

३१ यरसा इत्थिया विजातविजाता पुत्ता मरति सा पूत्तिपज्जा नि वुत्तति ।

३४ रूपारूपभयप्पवत्ति सर्वसवसेन गहिता । भानेन समतिक्कन्तत्ता
मसुगतिप्पवत्ति न गहिता ।

३५ “वत्तारो आसीविसा ष्वावज्जा घोरविसा वि यो भिस्सवे चतु-नेमं
हामूतानं अधिवचनं” वि [सं ४।२१८] एवं आसीविसूपमे वुत्तनयेन वत्तारो
हामूता घोरविसा आसीविसा चियं उपट्ठहन्ति । उक्खित्तासिका वधका

[१४।२२३], सुञ्जो गामो, गामघातकचोरा ति [१५।१६] इमा उपमा हेट्टा आगता येव । “सच्च भिक्खवे आदित्त । किञ्च भिक्खवे सच्च आदित्त ? चम्मसुं भिक्खवे आदित्त, रूपा आदिता, चम्मसुनिब्बानाणं आदित्त, चम्मसुसम्फत्तो आदित्तो, यस्मिं चम्मसुसम्फत्तसपयया सप्पज्जति वेदयित्त सुत्त वा दुक्ख वा अदुक्खमसुत्तं वा तस्मिं आदित्त । केन आदित्त ? रागग्गिना दोसग्गिना मोहग्गिना आदित्तं, जातिया जगय मरणेन सोकेहि परिदेवेहि दुक्खेहि दोमनस्सेहि उपायासेहि आदित्तं ति वदामो” ति [सं ४।२३-२४] एव आदित्तपरियायसुत्ते वुत्तेहि रागग्गिआदीहि एकादसहि अग्गोहि आदिता विय उपट्ठहन्ति ।

३७ सन्तिपदे ति नित्याने । दस आणे इतो परमेव वप्पति [वि २१।४२] ।

४१ वट्ठामिस्स ति भवरागो । लोकाभिस्स ति वत्थुकामरागो । किल्लेसामिस्स ति छन्दरागो ।

४२. “सत्ति भिक्खवे एके समणब्राह्मणा दिट्ठधम्मनिब्बानधादा सतो सत्तस्स परमदिट्ठधम्मनिब्बान पब्बापेत्ति पब्बहि वत्थूही” ति [दी १।४६] ब्रह्मजालसुत्ते वुत्ततयानुसारेण परमदिट्ठधम्मनिब्बानादिवसेन ।

४३ सत्तसु महासरेस्सु ति एत्थ, सामब्बफत्तसुत्तवण्णनायं वुत्त—“सरा ति महासरा । कण्णमुण्डक रथकार अनोत्त सौहप्पपात-छदन्त मन्दाकिनी कुणालदहे गहेत्वा वदती” ति [दीअ १।२०४] । पपब्बसूदनिय सन्दकसुत्तवण्णनाय “कण्णमुण्डक रथकार अनोत्त सौहप्पपात छदन्त मुचलिन्द कुणालदहे गहेत्वा वदती” ति वुत्तं [मअ ३।२१८] । सयुत्तट्ठकथायं पन, “कण्णमुण्डक रथकार अनोत्त-साहप्पपात-मन्दाकिनी मुचलिन्द कुणालदहे गहेत्वा वदती” ति [संअ २।४१७] । जातकट्ठकथायं, “कण्णमुण्डक रथकार सौहप्पपात छदन्तं तियगल अनोत्तं कुणालदहं ति सत्त दहे दस्सेसी” ति वुत्तं [जाअ ५।४१५] । अभिधानपद्दोपिकाय पन दीघनिरायट्ठकथायं आगता एव सत्त महासरा गहिता । वुत्तं हि तत्थ—

“अनोत्तो तथा कण्णमुण्डो च रथकारको ।

छदन्तो च कुणालो च वुत्ता मन्दाकिनीत्थिय ।

तथा सौहप्पपातो ति एवे सत्त महासरा” ति ॥

४९ “मच्छगह्णत्थ सदके तत्थ तत्थ विपन्ति एत्त ति सिप, मच्छानं गह्ण वूत्तप । ओसापेसी ति ओसारोसि, सिपी ति अत्थो” [टीका ३।५४६-५४७] । एत्थ मच्छविप्पं ति स्थाममरम्मपाठो ।

५५ चक्षुः सुख्यं ति पाळि पटिसम्भिदायं आगता [पटि ५५०], न चुल्लनिहेसे । चुल्लनिहेसे पन, “अपि च छद्दाकारेहि सुज्जनतो तोरं अवेस्सति—रूपं अनिस्सरियतो अकामकारियतो अपासुणियतो अममवत्तनतो पयुत्तितो विवित्ततो अवेस्सती” ति [चुनि २५०] एवं छद्दि आकारहि सुज्जतापगिगद्दो वुत्ता ।

५६ रूपं अमारं निस्सारं ति आदिपाठ्यं निहेसे ‘धुवसारं वा’ ति पद उन्नं [चुनि २४९]

५७ ‘रूपं रिक्ततो तुच्छतां सुज्जनतो अनत्ततो असारकतो वधक्कतो विभजतो अपमूलतो सासवतो सद्गततो अवेस्सती’ ति निहेसपाळि [चुनि २५०-२५१] ।

५८ “रूपं न सत्ता न जीवा न पोसो न गो न मागो न इत्थो न पुरिमा न अत्ता न असनिय न प्रहं न मम न कोपि अत्थो” ति निहेसपाळि [चुनि २५१] ।

५९ छाच्चत्तालीसाय आकारेही ति इदं ‘पञ्चक्कपधे अनिचतो दुक्कपतो गेगतो’ ति [पटि ६२९-६३०] एवमादिकेन पटिसम्भिदानयेन वुत्तं । एत्थं पन यो विसेमो सो पटिमग्गिद्द ओलोक्त्वा जानितव्धो । “अनहसादतो इदं पाळियं गत्थि, सति पि तच्चत्तालीस आकगं सियु । यं पन आदीपत्तो दस्सनं पुग्घे वत्ता पि पुनवचनं आसादपटिपत्ततो दस्सनं सम्पाय वुत्तं ति वेदितव्यं” ति [दोका ३।५५३] ।

६० दीकायं, “धुत्तस्मि च निहेसे” ति वुत्तं [दोका ५५३-५५४] । तं पन चुल्लनिहेसे न लभति ।

६१ यथा नाम पुरिमहस भरिया ति अयं उपमा उपरिपण्णासके देवदहसुत्ते आगताय उपमाय अनुसारेण वुत्ता [॥ ३।१४-१५] ।

६२ दिसाकाकं ति एत्थं, वेवट्टसुत्ते, “भूतपुट्टं भिम्बु सामुहिका वाणिजा तीरदस्सिं सङ्कुणं गहेत्वा नावाय अग्गेगाहति । तं अतीरदस्सितिया नावाय तीरदस्सिं सङ्कुणं मुञ्चति । सो गच्छति पुरत्थिमां दिसं अपेक्षं गच्छति अनुदिसं । सचे सो समता तीरं पस्सति, तथापक्कन्तो व होति । सचे पन सो समस्ता तीरं पस्सति, समेन नाव पच्चागच्छती” ति [दो १।२८०] एवमयं, तीरदस्सी सङ्कुणो ति वुत्तो । तस्स सुत्तस्स वण्णनाम, “सङ्कुणं ति काकं वा कुल्लं वा” ति वुत्तं [दोअ १।४४७] । जातकट्टक्यायं पन, “तदा एकच्चे वाणिजा दिसाकाकं गहेत्वा नावाय पावेरुगट्टं अगमिसु” तिच्चेण वुत्तं [जाअ ३।१२६] ।

६३ तिण्णं इन्द्रियान् ॥ सद्दासमाधिपन्निन्द्रियान् । वुत्तं हेतं पटि सम्भिदायं, “अनिचतो मनमिकरोतो अबिमोक्कपहुलस्स सद्धिन्द्रिय आधिपतेव्य

होति दुक्खतो मनसिकरोतो पस्सद्विबहुलस्स समाधिन्द्रिय आधिपतेय्यं होति
अनत्ततो मनसिकरोतो वेदवहुलस्स पब्बिन्द्रिय आधिपतेय्यं होती" ति [पटि ३७६-३७७]
एवमादि ।

७४ इध वुत्ता सत्त अरियपुग्गला पुग्गलपञ्चत्तिय वुत्तनयेनापि वेदित्ता ।
वुत्तं हि तत्थ—

“कतमो च पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ठ विमोक्खे
कायेन फुसित्वा विहरति, पब्बाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्षीणा होन्ति । अय
वुच्चति पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो पञ्चाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो न हेव एो अट्ठ विमोक्खे
कायेन फुसित्वा विहरति, पब्बाय चस्स दिस्वा आसवा परिक्षीणा होति, अय वुच्चति
पुग्गलो पञ्चाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो कायसक्को ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ठ विमोक्खे कायेन
फुसित्वा विहरति, पब्बाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिक्षीणा होन्ति, अय वुच्चति
पुग्गलो कायसक्को ।

“कतमो च पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इदं दुक्खं ति यथाभूतं
पजानाति, अयं दुक्खसमुदयो ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खनिरोधो ति यथाभूतं
पजानाति, अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता
चस्स धम्मा पब्बाय वोदिट्ठा होति वोचरिता, पब्बाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा
परिक्षीणा होति, अय वुच्चति पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धानुसारी ? इधेक्खो पुग्गलो, इदं दुक्खं ति अपे ५
अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, तथागतप्पवेदिता चस्स धम्मा
पब्बाय वोदिट्ठा होन्ति वोचरिता, पब्बाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिक्षीणा
होन्ति, नो ॥ एो यथा दिट्ठिप्पत्तस्स, अय वुच्चति पुग्गलो सद्धानुसारी ।

“कतमो च पुग्गलो धम्मानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिफलसच्छि-
किरियाय पटिपन्नस्स पब्बिन्द्रियं अधिमत्तं होति, पब्बायाहि पब्बापुञ्चङ्गमं अरिय
मग्गं भावेति, अयं वुच्चति पुग्गलो धम्मानुसारी । सोतापत्तिफलसच्छिकिरियाय
पटिपन्नो पुग्गलो धम्मानुसारी, फले ठिन्नो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिफलसच्छि-
किरियाय पटिपन्नस्स सद्धिन्द्रियं अधिमत्तं होति, मद्धानाहि सद्धानुपञ्चङ्गमं अरियमग्गं

५५ अकणु सुब्ब ति पाळि पटिसम्भिदाय आगता [पटि ५५२], न चुल्लनिहेसे । चुल्लनिहेस ए, “अपि च द्दहाकारहि सुब्बतो लोके अवेस्सति—रूपं अस्मिन्निहतो अनामकारियतो अफासुणियतो अमवत्तातो पनुत्तिगो विवित्तो अवेस्सती” ति [चुनि २५०] एवं द्दहि आकारहि सुब्बतापरिगहो वुत्तो ।

५६ रूप अमारं निम्मारं ति आदिपाट्ठियं निहेसे ‘धुवसारन वा’ ति पक्कं [चुनि २४९]

५७ “एप रित्तो सुब्बतो सुब्बतो अत्ततो अमारक्ता वधक्को विभरतो अपमूलतो सासयतो सद्धनतो अवेस्सती” ति निहेसपाळि [चुनि २५०-२५१] ।

५८ ‘रूपं न सत्तो न जीवो न पोसो न गो न मावो न इथो न पुरिसो न अत्ता न अत्तनियं न अहं न मम न कोचि अथी’ ति निहेसपाळि [चुनि २५१] ।

५९ ठावत्तालीमाय आकारेही ति इदं “पटवस्स-धे अविधतो दुक्कतो रागतो” ति [पटि ६२९-६३०] एवमादिन पटिसम्भिनानयेन युत्तं । एत्थ एव यो रिसेमो सो पटिसम्भिद ओलोक्कया जानित्तो । ‘अनस्सादतो इदं पाळियं नत्थि, सति पि तत्तत्तालीस आकारा सियु । यं एन प्रादीनरतो दस्सा पुच्चे वत्ता पि पुनरचनं अस्सादपटिपम्मतो दमन स-धाय युत्तं ति वेदित्तयं” ति [दोरा ३।५५३] ।

६० टीकायं, “युत्तम्पि च निहेस” ति युत्तं [टीका ५५३-५५४] । तं एव चुल्लनिहेसे न लज्जति ।

६१ यथा नाम पुरिसस्स भरिया ति अयं उपमा उपरिपण्णासके देवदहसुत्ते आगताय उपमाय अनुसारेण वुत्ता [म ३।१४-१५] ।

६२ दिसाकाक ति एत्थ, केनट्टसुत्ते, “भूतपुद्गल भिन्नतु सामुदिका वाणिजा तीरदस्सि सक्कुणं गहेत्वा नावाय अम्भोगाहन्ति । ते अतीरदस्सिनिया नावाय तीरदस्सि सक्कुणं मुञ्चति । सो गच्छति पुरस्थितं दिसं पे ॥ गच्छति अनुदिसं । सचे सो समता तीरं पस्सति, तथापक्कतो व होति । सचे एन सो समता तीरं न पस्सति, तमेव नाव पयागच्छती” ति [दो १।२८२] एवमयं, तीरदस्सी सक्कुणां ति युत्तो । तस्स सुत्तस्स वण्णनार्यं, “सक्कुणं ति काकं वा कुल्लं वा” ति वुत्तं [दोअ १।४४०] । जातकट्टकथार्यं एन, “तदा एकच्चे वाणिजा दिसाकाकं गहेत्वा नावाय यावेरुट्ठं अगमिस्सु” तिच्चेन वुत्तं [जाअ ३।१२६] ।

६६ तिण्ण इन्द्रियानं ति सद्वासमाधिपज्जिन्द्रियानं । वुत्तं हेतं पटि सम्भिदाय, “अनिधतो मनसिफरोतो अविमोक्कपणहुलस्स सद्धिन्धिय आधिपतेय्य १५२

पटिपदायादिदस्तनापि सुखादिदस्तनापि
 होति दुक्करोतो मनसिकरोतो पस्सन्निबहुलस्स समाधिद्वय आधिपतेय्यं होति
 अनत्ततो मनसिकरोतो वेदबहुलस्स पब्बिन्द्वय आधिपतेय्यं होती" ति [पटि ३७६-३७७]
 एवमादि ।

७४ इध युत्ता सत्त अरियपुग्गला पुग्गलपञ्चत्तिय युत्तनयेनापि वेदितव्या ।
 युत्त हि तत्थ—

“कतमो च पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ठ विमोक्खे
 कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्चाय चस्स दिस्वा आसवा परिकप्पीणा होन्ति । अय
 युच्चति पुग्गलो उभतोभागविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो पञ्चाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो न हेन खो अट्ठ विमोक्खे
 कायेन फुसित्वा विहरति, पञ्चाय चस्स दिस्वा आसवा परिकप्पीणा होन्ति, अय युच्चति
 पुग्गलो पञ्चाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो कायसक्की ? इधेक्खो पुग्गलो अट्ठ विमोक्खे कायेन
 फुसित्वा विहरति, पञ्चाय चस्म दिस्वा एकच्चे आसवा परिकप्पीणा होन्ति, अय युच्चति
 पुग्गलो कायसक्की ।

“कतमो च पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इदं दुक्करोति यथाभूतं
 पजानाति, अयं दुक्करोत्तमुदयो ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्करोत्तनिरोधो ति यथाभूतं
 पजानाति, अयं दुक्करोत्तनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, सथागतत्पवेदिता
 चस्स धम्मा पञ्चाय बोदिट्ठा होन्ति वोचरिता, पञ्चाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा
 परिकप्पीणा होन्ति, अयं युच्चति पुग्गलो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धाविमुत्तो ? इधेक्खो पुग्गलो, इदं दुक्करोति अपे ५
 अयं दुक्करोत्तनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं पजानाति, सथागतत्पवेदिता चस्स धम्मा
 पञ्चाय बोदिट्ठा होन्ति वोचरिता, पञ्चाय चस्स दिस्वा एकच्चे आसवा परिकप्पीणा
 होन्ति, सो च एवो यथा दिट्ठिप्पत्तस्स, अयं युच्चति पुग्गलो सद्धाविमुत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो धम्मानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिफलसच्छि-
 किरियाय पटिपन्नस्स पब्बिन्द्वयं अधिमत्तं होति, पञ्चावाहि पञ्चापु-वङ्गमं अरिय
 मग्ग भावेति, अयं युच्चति पुग्गलो धम्मानुसारी । सोतापत्तिकमसच्छिकिरियाय
 पटिपन्नो पुग्गलो धम्मानुसारी, कणे ठितो दिट्ठिप्पत्तो ।

“कतमो च पुग्गलो सद्धानुसारी ? यस्स पुग्गलस्स सोतापत्तिकमसच्छि-
 किरियाय पटिपन्नस्स सद्धिन्त्रियं अधिमत्तं होति, सद्धावाहि सद्धापु-वङ्गमं अरियमग्ग

भावेति, अयं बुधति पुगलो मद्धानुमारी । सोतापत्तिफलसच्छिक्तिरियाय पटिपन्नो पुगलो मद्धानुमारी, फले तिरो मद्धानुमुत्तो" नि [पुगता १४५-१४७] ।

७५ मत्तसु ठानेसु ति सोतापत्तिफलं आदि क्त्वा अरहत्तफलपरियन्तेसु । सत्त्वत्था ति अट्टमु पि ठानेसु । छसु ठानेसु ति सोतापत्तिफलं आदि क्त्वा अरहत्तमार्गपरियन्तेसु ।

७७ "फुट्ठत्त सच्छिक्कतो ति, पुट्ठान अत्ता फुट्ठ ता । पुट्ठान अरूप भगवान् अन्तरा कालो ति अधिप्पायो । अत्तमयागे चेत्त वपयागवचन । पुट्ठानन्तरकालमेव सन्निद्रकाणुपायेन सच्छिक्कात्तरं सन्निद्राकासो ति बुध होति । दिट्ठ त पत्तो ति इत्थनसद्भावसं सोतापत्तिमार्गवाणस्स अन्तरं पत्तो ति बुधं होति । पठमकलतो पट्ठाय हि याय अगममगा दिट्ठिपत्तो नि । दिट्ठिवापत्तो* ति वा पाठो । यत्तुसधदसत्तसद्भावाय दिट्ठिया निगोषपत्तो ति अर्थो" [टीका १५६५-५६६] ।

"फुट्ठत्त सच्छिक्कतो ति अट्ट ममापत्तियो नाममायेन पुमित्ता निरोधं मन्दि क्तो । त एक्कजिधिरसेना ति बुध । दिट्ठत्त ति सद्भावे दुक्कतो ति आदिना निपत्तिवा अरियभारं पत्तो" नि [गण्ड] ।

पटिसम्भिसादृक्कायं पन वुत्तं—“फुट्ठत्ता सच्छिक्कतो ति कायसपत्तो ति सुम्पविपस्सस्से सति उपचारज्ज्ञानकस्सस्स, रूपारूपज्ज्ञानलाभित्ते सति रूपारूप ज्ज्ञानकस्सस्स फुट्ठत्ता विज्ञान सच्छिक्कतो ति कायसम्भो । ज्ञानमायेन वुत्तत्पकारे ज्ञानकस्से च विज्ञाने च सम्भो ति बुध होति । दिट्ठत्ता पत्ता नि सोतापत्ति मार्गरूपेण मत्तयुत्तेन पञ्चिन्त्रियेन पठमं विज्ञानम् दिट्ठत्ता पञ्चा सोतापत्तिफलादि बभेन विज्ञान पत्तो ति दिट्ठिपत्तो । पञ्चिन्त्रियसद्भावाय दिट्ठिया विज्ञान पत्तो ति वुत्तां होती" ति [पटिअ ३९६] ।

८३ आणत्तयस्सा ति, सुत्थितुक्कमत्ता, पटिसद्धानुपस्सना, सद्धारुपेस्सा ति इमेसं तियणं आणानं [नि २१७९] ।

८५ घटियत्ता ति मार्ग अनुपापुणानि ।

* दिट्ठत्ता पत्तो ति बुद्धो पाठो पटिसम्भिसादृक् [पटि ३७८] अट्टकयापञ्च आगतो, एव फुट्ठत्ता सच्छिक्कतो ति पि ।

† Simon Hewavitarna Series

९० उद्धानं ति सद्देवेन कथनं । “उद्धानं तु च बन्धन” ति अभिधानप
दीपिकायं वृत्तं । तेन नयेन एकस्मिं ठाने सद्देवेन बन्धन, आरचनं ति वृत्तं होति ।
चग्गुली ति जतुका ।

९८ आमकसुसानं ति यत्थं मतक्खेरानि छड्ढेन्ति, सीवयिका ति पि
एतस्सेवाधिवचनं । “अथ सीवयिका वृत्ता सुसानस्मि हि आमके” ति अभि
धानपदीपिका ।

१०६ एकादस अग्गी हेट्ठा वुत्तनयेन वेदितव्या [२१।३५] ।

११० “निरालयतायं सण्हावमेन भवादिषु अविसटग्गासयो हुत्वा तता
सङ्कुपितचित्तो पटिलीनभावेन चरति पयत्ततो ति पटिलीनचरो, तस्स पटिलीन
चरस्स । कायचित्तविवेकसिद्धिं चित्तमानसं भजमानस्स । सामग्गिय
ति युत्तं, पटिरूपं ति अत्थो । भवने ति कामभवादिके विविधे पि भवे । सो हि इध,
भवनत्थेन भवनं ति युत्तो । न दस्सये ति अनुपपज्जनसेन न दस्सेय्य । तस्मै त
अदस्सनं सामग्गियं ति पुद्गादयो अरिया आहूति योजना” ति [टीका ३।५७४] ।

“पटिलीनचरस्सा ति यास्स भवयोनित्तिआदिषु चित्तं पटिलीयति पटिकुट्टनि
पटिषत्तति, सण्हावमेन न सम्पसारियति, तस्स । चित्तमासनं ति अरब्बं रुक्ख
मूलं ति आदि नवविधं सेनासनं । सामग्गियमाहुं तस्स तं ति पटिलीनचरभावो
विविक्तसेनासनभजनं च लोकुत्तरस्साधिगमाय कारणत्ता उपनिस्सयपच्चयेन तस्स
भिक्षुनो सामग्गिं वदन्ति । अत्तानं मयने न दस्सये ति तेषु भगतिआदिषु
आलयारामवसेन अत्ता ति लोके सद्गं गतं चित्तं न उप्पादेतो” ति [गणित] ।

एत्थं पटिलीनचरस्सा ति सीहलपाठो । पटिलीनचरस्सा ति मरम्मस्थामपाठो ।
एकं सीहलमुद्दिष्टपोत्थकं वज्जेत्वा सत्थेसु पोत्थकेसु विविक्तमानसं ति पाठो । एव सन्त
पि विविक्तमासनं ति अयमेव पाठो युत्तो । कस्मा ? यस्मा सो व महानिर्देशे गहितो ।
युत्तं हि तत्थं—“भजमानस्स विविक्तमासनं ति आसनं युचति यत्थं निसीदति, मच्चो
पोठं भित्तिं तट्टिका चम्मरएण्टो विण्णसन्थारो पण्णसन्थारो पलासमन्थारो । त आसनं
असप्पायरूपदस्सनेन वित्तं विविक्तं पविचित्तं ५ पे ५ असप्पायेहि पच्चहि कामगुणेहि
वित्तं विविक्तं पविचित्तं । तं आसनं भजतो ५ पे ५ पटिसेवतो ति भजमास्स
विविक्तमासनं” ति [मणि १५८] ।

० “सो विविक्तं सेनासनं भजति, अरब्बं, रुक्खमूलं, पच्चं, कन्दरं, गिरिगुहं,
मुसानं, वनपत्थं, अमोकायं, पलालपुञ्जं” ति [विमङ्ग ३२६] एव युत्तं नवविधं ।

११२ सुखविपस्वस्य ह्यस्या नि अस्मान्नाभिर्ना सुदविपस्वनायानिरस्म ।
पकिण्णवसद्दारे ति पादवज्ज्मानि च पादवज्ज्मानना न अस्मि सद्दारे ।

११३ सत्त मग्गह्मानी ति सम्मामद्गुत्थवज्ज्मानि गत्त । "अथ कन्मो सम्मा
सद्गुत्थो ? यो सत्ता वित्तो सद्गुत्था अप्पनां व्यप्पना चेत्तसो अभिगिरोत्ता सम्मा
सद्गुत्था" ति [विभङ्ग ३००] युत्तत्ता सम्मामद्गुत्था नि गित्तो ण्व । मो च दुत्तिय
ज्ज्मानादिसु गत्ति एस्मा इदं मग्गह्म तस्स पग्गिहायति । चत्तुत्थज्ज्माने पीनिया अभाया
पीतिसम्भोक्कह्मज्ज्मानि छ चोत्तज्ज्मानि होति ।

११५ तत्तसमापत्तिसत्तिस्सा ति एस्सा तस्सा सत्तापत्तिया सदिमो ।

११६ त न इज्ज्मनी ति तत्तभानगदिसभावं यत्तलं अस्मासयमत्तेन न
इज्जति । न दक्खीयादसुत्तो खीयेनज्जो ति एत्थ युत्तन भगवतो वच्चा अय अस्सो
पक्कामज्जो । युत्त हि तत्थ — एवमेत्त ज्जो भिक्खुत्ते वा भिक्खुनियो नन्दस्स धम्म
इत्तनाय अत्तमना चेत्त परिपुण्णमद्गुत्था च । तात्तं भिक्खव पच्चन्न भिक्खुनीसत्तां
या पत्तिमिका भिक्खुनी सा मोत्तापम्मा अग्निपातधम्मा गियता सम्भाधिपायता"
ति [म ३।५०२-५०३] । एत्थ सोत्तापम्मा पि भिक्खुनी परिपुण्णसद्गुत्था युत्ता, सा
च एत्तो अपनिस्सयानुरुपरस्स अस्मासयस्स वसेत्त । यस्सा हि अपनिस्सयसम्पन्नाय
भिक्खुनिया एय अहोसि, वदा नु ज्जो अह अयस्स नन्दस्स धम्मदेसत्तं सुण्णन्ती
तस्मिञ्चोव आसने सोत्तापत्तिफलं मद्दिपरय्यं ति एत्ता सोत्तापत्तिफलं सद्गुत्ताकासि ।
यस्मा अपनिस्सयसम्पन्नाय अहोसि सक्कागामिफलं, आत्तागामिफलं, अरहत्तं सच्चिदकरय्यं
ति सा अरहत्तं सद्गुत्ताकामि । तात्तं तात्तं भिक्खुनिया सोत्तापत्तिसमा अपनिस्सयसम्पन्नाय
च अस्मासयेन च लब्धो । तस्मा ता मत्ता पि परिपुण्णसद्गुत्था ति युत्ता । एवमेत्त
अस्मासयानुरुपेन पादवज्ज्माने वा सम्मसितज्ज्माने वा तत्तज्ज्मानसदिमत्ता सिग्गति,
न अस्मासयमत्तेन ।

११७ पनाय ति पन अय मद्गारूपेस्सया । "सत्त्वयोगेना ति चित्तपयोग
सद्गारत्तन एस्साहनेन । सत्तद्दारेना ति तस्सेव वेत्तवन्" ति [टीका ३।५७८] ।
सत्त्वयोगेना ति धम्मिस्सयोगेन, सत्तद्दारेना ति सत्तद्वनत्ताय, परेहि वा तस्साहित-
वसेना ति [नि ११।८४] एवम्पि अत्थो वट्टति ।

११९ अधिपतयो ति, छन्दाविपत्ति, विरियाविपत्ति चित्ताधिपत्ति, बीमंसा
विपत्ति ति इमे चत्तारे [पट्ठान १।२] ।

१२० सरसेना ति सकरसेन, अत्तनो विच्चविसेसेना ति अत्थो । पञ्चनीकेना ति परिपन्थेन ।

१२६ इदं पन नाम ति मग्गो अनिमित्तो ति नामं अभियम्मपरिचाये न लभति । तदिदं अट्टसालिनीय वित्थारितनयेन वेदितव्यं [धम्मअ, १८२-१८३ पिट्ठेसु, § ४८७-४९०] । तत्र ही ति सुत्तन्तपरिचाये ।

१२८ अधिमुचनं अधिमोक्खो, आरम्मणे निचलभावेन सन्तिट्ठन [वि १४। १५१], ततो जाता सद्धा अधिमोक्खसद्धा, अधिमत्तसद्धा ति अत्थो ।

१२९ “विसदिसचित्तप्पवत्तिसद्धानाया धीचिणा अभावेन अधीचिका चित्तं सन्तति” [टीका ३।५८३] । तथेया ति यथा पुत्रे अट्टन्न आणान भावनाकालं सङ्कारे आरम्मणं अफासि तथेव ।

१३० आसेघन ति आदरेण सेजन, पगुणकरणं ति अत्थो । परिकम्मा दीन अत्थो हेट्ठा पथवीकसिणुनिर्देसे युत्तो एव [वि ४।७४-७५] । अट्टन्न ति वदयन्त्यआणादीन । तानि इतो परमेव वञ्छति । बोधिपक्खियधम्मज्ञान अत्थं वण्णना वपरि आगमिस्सति [वि २३।३३-४३] ।

१३५ “अतम्मयत्ता ति एत्थ, तम्मयता नाम तण्हा, तस्सा परिचादानतो घुट्टानगामिनी विपस्सना अतम्मयता ति युच्चतो” ति [मअ ३।६६७] । एकत्ता एकत्तं सिद्धा ति आहप्पसमापत्तिसम्पयुक्ता उपेक्खा [म ३।४०७, मअ ३।६६६] । सङ्गममा ति वत्तमसङ्ख्या । तीहि नामेही ति एत्थ, “परिकम्मवपचारअनुलोमेही” ति यं गण्डय युत्तं, त न युज्जति । न हि पट्टाने वपचार आगत, परिकम्म वा मग्गस्स अनन्तरपच्चय वसेन युत्तं । टीकायं पन, “अनुलोमगोत्रभूवोदानसद्धानहि तीहि नामेही” ति युत्तं [टीका ३।५८७] । एतदेव युत्तं । वञ्छति हि, “गोत्रभू ति चेत्थ अनुलोम वेदितव्य” ति [वि २३।१४] । “वोदानं ति इदं पन सकदागामिअनागामिनो सन्धाय युत्तं । तैसं हि तं (गोत्रभू) चित्तं वोदानं नाम होतो” ति पट्टानट्ठकपायं युत्तं [३७३],* तस्मा वोदानं ति गोत्रमुत्सेन वेवचन । एवमेतानि तीणि पि नामानि पट्टाने घुट्टानगामिनिआ विपस्सनाय वेवचनानो ति वेदितव्यानि ।

इति तिसुद्धिमग्गदीपिकाय

पटिपदाभाणदस्सनविसुद्धिनिर्देसटीका समत्ता ।

चावीसतिमो परिच्छेदो

आणदस्सनविमुद्धिनिहेसदीका

१ उभयत्रिसुद्धिया अभज्जन, अमुरं त्रिमुत्तिं वि वाहन्तुं न लभतो वि अण्योहारिक (अज्जयहारिकं) ।

५ “यद्धिद्धा युद्धानवियद्वने पञ्जा गोभ्रमूवाण ति एध यद्धिद्धा ति मद्धारनिमिष से हि अम्लतचित्तसत्तान अणुसन्नवरपे उपादाय यद्धिद्धा ति युषति । तद्दा यद्धिद्धा चित्तमद्धारदा युद्धाति, विगत हुत्वा उद्ध तिठ्ठी ति युद्धानं । वियद्वति पराजसति परमुरा होतो वि विवद्वनं । युद्धाणं तं विवद्वनक्या ति युद्धानवियद्वनं” ति [पटिअ १८]* ।

६ महामातिक ति महत्त उद्धवाहकमग (मावका) ।

१२ “अमु असति विपतो ति इस्सासी, पनुग्गाहो । सरणापरद्वानं नाम अट्टमभमत्त । मज्झिमपुरिससम वसेन चतुहत्थाय ठिनाय यट्ठिया वीसति यट्ठियो वसभ, तेन अट्टमभमत्तो पदेसे, इत्थवसेन चत्तालीसाधिक्के दसवहत्थे पदेस” ति [टीका ३।५९१] । अमिगानपदोपिकायं पन, “विदधी ता बुवे सियुं रत्तन, तानि सत्तेव यट्ठि, ता वीसतुमभ” ति युत्त । तदनुसारेण वासताधिके एकादमसतहत्थ पमाये पदेसे ।

१४ ‘अनमत्तग्गो ति अनुअमत्तग्गो । वस्ससत्तं वरससहस्रं आणेत अनुगत्वा पि अमत्तग्गो, अविदितग्गो, नास्स सक्का इतो वा एत्तो वा अगग जानितुं, अपरिणिद्धपुत्रापरकोटिको नि अत्थो । ससारे वि सत्तादीन अत्रिच्छिन्नवत्ता पटिपाटी” ति [मंअ २।१९७] । यद्दु ति चकारेण पयति । तस्मिं संसारवट्ठे यं दुक्कं तस्स समुदो, न अनमत्तग्गससारवट्ठदुक्कसमुद्धं । अपायद्वारानी ति अपायेसु निवत्तनकारणानि । “सत्तिमानि भिस्सवे धनानि । पत्तमानि सत्त ? सद्धाधनं, सोलधनं, हिरिधनं, ओत्तप्पधनं, सुत्तधनं, चागधनं, पञ्जाधनं” ति [अ ४।५] एवं सत्तवनिपाते युत्तान सत्तव अरियधनान । “तथ वत्तमो कुम्मगो ? मिच्छादिट्ठि, मिच्छासङ्गणो, मिच्छावाचा, मिच्छाकम्मन्तो, मिच्छाआजीवो, मिच्छा

वायामो, मिद्धासति, मिद्धासमाधि, अयं वुच्चति कुम्भगो” ति [विभङ्ग ५०४] एवं वुत्त अट्टङ्गिकं मिच्छामग्ग । “यं गहपति पाणातिपाती पाणातिपातपघया दिट्ठ-
धम्मिकम्पि भय वेरं पसवति, सम्परायिकम्पि भय वेरं पसवति, चेतसिकम्पि दुक्ख
दोमस्सं पटिसवेदेति, पाणातिपाता पटिविरतो नेव दिट्ठधम्मिकम्पि भय वेर पसवति,
न सम्परायिकम्पि भय वेरं पसवति, न चेतसिकम्पि दुक्ख दोमस्सं पटिसवेदेति,
पाणातिपाता पटिविरत्तस्स एव त भय वेर वृपसत्तं होति । य गहपति अदिज्जादायी
५ पे ५ कामेसु मिद्धाचारी सुसायादी सुरामेरयमज्जपमादट्ठायी सुरामेरयमज्ज
पमादट्ठानपघया दिट्ठधम्मिकम्पि भयं वेरं पसवति, सम्परायिकम्पि भय वेर पसवति,
चेतसिकम्पि दुक्ख दोमस्सं पटिसवेदेति, सुरामेरयमज्जपमादट्ठाना पटिविरतो नेव
दिट्ठधम्मिकम्पि भयं वेर पसवति ५ पे ५ एव ॥ भय वेरं वृपसत्तं होति । इमानि
पन्थ भयानि वेरानि वृपसत्तानि होन्ती” ति [अ १।४१६-४२०] । अपरम्पि वुत्त—
“चत्तारीमानि मिस्सवे भयानि । क्तमानि चत्तारि ? अत्तानुवादभयं, परानुवादभयं,
दण्डभयं, दुग्गतिभयं” ति [अ २ । १६२] । इति इमानि च अज्झानि च भयानि
वेरानि सन्धवेरमयानि वृपसमेति ।

१५ यं आनन्तरिक समाधि आह ति योजना । आनन्तरिक ति अनन्तर
मेव फलदायकं मग्गसमाधि । दग्ध आनन्तरिक ति इदं चतुष्कानिपाते चतुत्थपण्णा-
सकं दुत्तियस्स पटिपदावग्गस्स दुत्तिये सुत्ते आगतवचनं । यो हि पकतिया ति-थरागो
सद्धादीनं मुदुत्ता मुदिन्त्रियो सो मग्गसमाधिं दग्धं मद् पापुणाति । इध मग्गसमाधिना
आनन्तरिकमाधो एव अधिप्पेतो । विसेसत्थो सुत्तञ्च अट्ठकथञ्च ओलोकेत्वा सक्का
आतु ति । एत्थ च सुत्ते अनन्तरिय ति स्यामपाठो [सुत्त, अ २।२००-२०२, अट्ठकथा,
अ २।४४२-४४४] ।

१८ भुसम्पमत्तो ति तस्मि तस्मि भजे महासम्पत्ति लभित्वा अतिमय पमत्तो ।
वुत्त हेतु सुत्तनिपाते रत्तनसुत्ते—“किञ्चापि ते होन्ति भुसम्पमत्ता न ते भवं अट्ठम
आदियन्ती” ति । अपरम्पि वुत्त तिरुनिपाते—“सो तिण्णं सयोजनानं परिकरया
सत्तक्खत्तुपरमो होति सत्तक्खत्तुपरमं देवे च मनुस्से च सघावित्वा संसरित्वा
दुक्खस्सन्त करोती” ति [अ १।३००] ।

२१ महानामो सक्कागामी पि समानो तस्स पच्चवेस्सरणस्स अभावेन
इमं पन्थं पुत्थि । विसेसत्थो चूळदुक्खक्खन्धसुत्तस्स अट्ठकथानुसारेण वेदित्तो
[मअ २।८०-८३] ।

५१ लोकधर्माति,

“लामो अलामो च यमायसो च

निदा पससा च सुग्ग दुक्खत्था” ति [अ ४।१५८]

एव अट्ठकनिपाते वुत्ता । सङ्गीतिसुत्ते पि इमे आगता [दी ३।२७३] ।

५२ पञ्च मच्छुरियानि पञ्चकनिपात [अ ३।३०१], सङ्गीतिसुत्ते [दी ३।२४६], खुदक्खत्थुविमङ्गे च वुत्तानि [विमङ्ग ५०९] ।

५३ चिपल्लासा ति, “अनिच्छे निच्छे ति सङ्ख्याविपरियेसो चित्तविपरियेसा दिट्ठिविपरियेसो, दुक्खे सुग्ग ति ॥ पे ॥ अनत्तनि अत्ता ति ॥ प ॥ असुभे सुभ ति सङ्ख्याविपरियेसो चित्तविपरियेसो दिट्ठिविपरियेसो” ति [विमङ्ग ५०७] एव खुदक्खत्थुविमङ्गे वुत्ता चत्तारो विपरियेसा ।

५४ इदसङ्ख्यामिनिघेसो ति, “मम्मनो लोको इत्थेन मच्च मोघमङ्गं ति या असस्सतो लोको इदमेव सच्च मोघमङ्गं” ति [विमङ्ग ५०५] एवमादिना नयेन वुत्तो दिट्ठिगाहो ।

५५ अगती ति अगतिगमनानि । तानि चतुक्कनिपाते [अ २।२३], सङ्गीतिसुत्ते [दी ३।१४०] खुदक्खत्थुविमङ्गे च आगतानि [विमङ्ग ५०७] ।

५६ आसवा, औघा, योगा च खुदक्खत्थुविमङ्गे वुत्तनयेन वेदित्तानि [विमङ्ग ५०४-५०५, ५०६] ।

५७ “पञ्च नीघरणानि, कामच्छन्दनीवरण व्यापान्नीवरण धीनिमिद्वनीवरण वल्लक्खुपघनीवरणं विचिकिच्चानावरणं” ति [दी ३।२४६] एव सङ्गीतिसुत्ते, खुदक्खत्थुविमङ्गे च [विमङ्ग ५१०] वुत्तानि पञ्च नीघरणानि ।

६० एव वुत्ता ति सङ्गीतिसुत्ते [दी ३।२६६], खुदक्खत्थुविमङ्गे च [विमङ्ग ५१७] वुत्ता सत्त अनुसया ।

६१ मला ति, “तत्थ पत्तमानि तीणि मलानि ? रागो मलं, दोसो मलं, मोहो मलं” ति [विमङ्ग ४९७] एवं खुदक्खत्थुविमङ्गे वुत्तानि तीणि मलानि ।

६२ अकुसलकम्मपथा सङ्गीतिसुत्ते [दी ३।२८४], खुदक्खत्थुविमङ्गे च [विमङ्ग ५२८] आगता । इमे अज्जेसु पि सुत्तेसु लाभतव ।

६३ अकुसलचित्तुप्पादा सत्तचनिहेसे पक्कामिता येन [वि १४।८९-९३] ।

७७ आगतत्ता ति, “सन्ने पि कामावचरा धम्मा, सन्ने पि रूपावचरा धम्मा, सन्ने पि अरूपावचरा धम्मा तण्हावत्थुका तण्हारम्मणा कमनीयत्वेन रजनीयत्वेन मदनीयत्वेन कामा । इमे वुच्चन्ति वत्थुकामा” ति [मनि २] एव महानिहेसे आगतत्ता ।

७९ हञ्चो ति यदि । विनिवन्धो ति मानेन पत्थद्वचित्तो । परामट्टो ति मिच्छाभिनिविट्टो । थामगतो ति थामगतकिलेसो । “उप्पादो ति पुरिमकम्मपञ्चया इध उप्पत्ति । पधत्तं ति तथाउप्पन्नस्स पवत्ति । निमित्त ति सञ्जम्पि सङ्गारनिमित्त । आयूहना ति आयति पट्टिसन्धिहेतुभूत कम्म । स हि अभिसङ्खरणत्वेन आयूहना ति वुच्चतो” ति [पट्ठिअ ६५] ।

८१ यानिस्स तानी ति आदिस्स अत्थो हेट्ठा आगतनयेन वेदितव्यो [नि १७।१३६, १४०] ।

८३ न वेवलं अतीतानागते, अरहत्तन्वाणेन परिष्काते पि खीणासञ्चान एतथे । सोरेय्यसेट्ठी महाक्खान्त्येदं दिस्वा, अहो वताय थेरो मम भरिया अस्सा ति चित्त उप्पादेसि । वत्थु धम्मपदट्ठकथाय चित्तवग्गस्स “न तं माता पिता वयिरा” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनार्यं आगत । मन्दमाण्यो उप्पलरणाय पट्टिबद्धचित्तो तं दूसेत्वा निरये उप्पज्जि । वत्थु धम्मपदट्ठकथाय बालवग्गस्स “मधु वा मज्जति बालो” ति इमिस्सा गाथाय वण्णनाय आगत ।

८७ सन्धायमाने ति सदहत्ते । सन्तायमाने ति सीहलपाठो । सन्तानयमाने ति श्यामपाठो । सत्तानं पवत्तयमाने ति अत्थो ।

८८ पुनम्मयानमिनिव्यत्तनधम्मत्त ति श्यामसीहलपाठो । यस्मा पुन वधम्मस्स अनमिनिव्यत्तनधम्मत्त पापुणाति तस्मा भवन्तरसत्तान निवत्तेतु न सक्कोती ति अत्थो । पुनम्मयामिनिव्यत्तनधम्मत्त ति इमस्मिं पाठे, आयति पुनभवस्स अभिनिवत्तनधम्मत्त पत्वा अक्कम सन्तानं उप्पादेतु न सक्कोती ति अत्थयोजना कातव्या ।

८९ महातिस्सत्थेरस्स वत्थुस्मि टीकाय, “कल्याणगामे ति एव नामके गामे । रोहणे किर अभिरूपान इत्थीन उप्पत्तिट्ठानताय सो गामो तथा वुच्चतो” ति [टीका ३।६१४] एतकमेव वुत्त, न वत्थु वयित । एवं अट्टसमापत्तितामिनो थेरस्स वत्थु पि तत्थ नागत । गल्लियम्पि एतानि वत्थूनि न सन्ति । आगमट्ठकथासु परियेसित्वा पि एतानि न लद्धानि ।

९९ आयस्मतो नन्दस्स वत्थु उदाने ततियस्स नन्दवग्गस्स दुतियसुत्ते आगध [४ १०३-१०६] ।

१०३ यथावत्पुस्मिं ति अनुपुब्बामिममयकथायं [कथा २३५-२४३] ।

१०६ सत्पञ्चयनामरूपाभिजाता ऋत्तानितरणविमुद्धिनिहेसे वुत्तनयेन वेदितव्या [वि १९।१-२६] । आचेलिका ति पाटियेमा, विमुं ति अत्थो ।

१०७ कलापसम्मसन्नतो पट्टाया ति यं मग्गामग्गभाणदस्सनविमुद्धियं कलापसम्मसन्नं वुत्तं, ततो पट्टाय याव अनुलोमा अनुलोमजाणा [वि २०।२-१०४, २१।१-१३३] ।

११३ अट्टारस्सु महाविपस्सनास्सु ति इमा विपस्सना हेट्ठा पि वुत्ता [वि २०।९०] ।

११५ आरम्मणञ्जययेना ति अयं गाथा हेट्ठा पि आगता [वि २१।११] । तस्सा अत्थो पि तथं पकासितो एव [वि २१।२१, ३२] ।

११६ रूपसत्तकादिघसेना ति रूपमनञ्जमेन अरूपसत्तकसेन च । तं सम्मसन्नं हेट्ठा वुत्तनयेन वेदितव्यं [वि २०।४५-८८] ।

११८ आरम्मणञ्जवा ति इमिम्मा गाथाय आरथो हेट्ठा वुत्तो एव [वि २१। २३-२५] ।

१२३ इध अधिप्पेत ति इमेसु तीसु पदानेसु मग्गकखणे समुच्छेदपट्टाया मेव अधिप्पेत ।

१२५ उद्दिसित्वा ति पटिसम्भित्तमातिक्कयं उद्दिसित्वा [पटि २] ।

१२८ सन्तामघासनं ति चित्तसन्नतिया परिभावनं, परिपोसनं ति अत्थो । सहजातपच्चमादितापा ति सहजातं अञ्जनमञ्जं निस्तय अत्थि अविगतपच्चयभावेन सन्तानं वासेति, परिपोसेति ।

१२९ सरूपेनेवा ति, यथा चित्तं भावयं ति चित्तसीसेन समाधि आगतो, एव अनागतो, पञ्च भावयं ति सरूपेनैव पञ्चा आगता ।

इति विमुद्धिमग्गदीपिकाय

आणदस्सनविमुद्धिनिहेसटीका समप्ता ।

तेवीसतिमो परिच्छेदो

पञ्चाभावनानिसंसनिहेसटीका

२ नामरूपपरिच्छेदतो ति यं दिट्ठिसुद्धिनिहेसे नामरूपवत्थानं वुत्त [वि १८३-३७], ततो पट्ठाप । सक्कायदिट्ठादिघसेना ति यं 'दिट्ठिसमुत्पादनतो' आदिमु किलेसानं विद्वसन वुत्त [वि २०८२], अयं लोकिकाय पञ्चाभावनाय आनिससो । लोकियाया ति सीहलपाठो । यं अरियमग्गेहि संयोजनादीन निद्वंसनं वुत्त [२२।४७-७७], अयं लोकुत्तराय पञ्चाभावनाय आनिससो ।

४ अरियमग्गा ति एत्थ, चत्तारो मग्गा अपरियापन्ना ति धम्मसङ्गणिपाठो [धम्म § १४०८] । तेभूमक्खट्टे न परियापन्ना अपरियापन्ना । वुत्त हेतं—“कतमे धम्मा अपरियापन्ना ? मग्गा च मग्गफलानि च असङ्गता च धातु, इमे धम्मा अपरियापन्ना” ति [धम्म § १२८७] । महग्गतो धम्मो ति इद्द निरोधा वुट्ठहन्तस्स फलसमापत्ति घ धाया ति वेदितव्य । वुत्त हि तत्थ—“महग्गतो धम्मो अप्पमाणास्स धम्मस्स अनन्तरपच्चयेन पच्चयो । नवसञ्जानासङ्गनायतन निरोधा वुट्ठहन्तस्स फलसमापत्तिया अनन्तरपच्चयेन पच्चयो” ति [पट्ठान २।४३१] ।

७ उपरिमा ठे ति अनागामिअरहन्तो । एते हि, “इध पन भिस्सवे भवखु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्चाय मत्तसोकारी ५ पे ५ सो पञ्चनं ओरम्मागियानं संयोजनानं परिक्खया ओपपातिको होति तत्थपरिनिश्चायो, अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका” ति, तथा, “इध पन भिस्सवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्चाय परिपूरकारी ५ पे ५ सो आसवानं खया अनासयं चेतोविमुत्ति पञ्चाविमुत्ति दिट्ठेय धम्मे सयं अभिञ्जा सच्चिक्कत्वा वपसम्पज्ज विहरती” ति [अ १।२९८-२९९] एवं वुत्तत्ता समाधिस्मिं परिपूरकारिनो ति । हेट्ठिमा पन ठे, “समाधिस्मिं मत्तसोकारी” ति वुत्ता [अ १।२९७-२९८] ।

११ पाळिवसेनेय थ पटिक्खित्त ति, “कतमे दस गोत्रभूधम्मा विपत्सनावसेन वप्पज्जन्ती” ति इमाय हेट्ठा वुत्ताय पाळिया वसेन पटिक्खित्त [वि २३।७] ।

१५ पटिपत्सद्धा किलेसदरथा प्तेना ति पटिपत्सद्धदरथ । अमत्तारम्मणं वि निञ्जानारम्मणं । वन्तं छड्ढित्त वासनासङ्गात् लोकामिस एतेना ति वन्तलोका-

१०३ कथायत्थस्मि ति अनुपुञ्जाभिममयकयाय [कथा २३५-२४३] ।

१०६ सत्पञ्चयनामरूपाभिजानना षट्ठाविताणुविमुद्धिनिहेसे वुत्तनयेन वेदितव्वा [वि १५।१-२६] । आयेणिका ति पाटियेका, विमु ति अत्थो ।

१०७ कलापसम्मसनतो षट्ठाया नि यं मग्गामग्गवाणदस्सनविमुद्वियं कलापसम्मसनं वुत्तं, ततो षट्ठाय याथ अनुलोमा अनुलोमवाणा [वि २०।२-१०४, २१।१-१३३] ।

११३ अट्टारससु महाविपस्सनाय् ति इमा विपस्सना हेट्ठा पि वुत्ता [वि २०।९०] ।

११५ आरम्भणअ-धयेना ति अय गाथा हेट्ठा पि आगता [वि २१।११] । तस्सा अत्थो पि तत्थ परामितो एव [वि २१।२१, २७] ।

११६ रूपसत्तकादियसेमा ति रूपसत्तरूपसनं अरूपसत्तक्कसेन थ । त सम्मसनं हेट्ठा वुत्तज्जेन वेदितव्वं [वि २०।४५-८८] ।

११८ आरम्भणज्जा ति इमिस्मा गाथाय अरथो हेट्ठा वुत्तो एव [वि २१। २३-२५] ।

१२३ इध अधिप्पेत ति इमेसु तीसु पदानसु मग्गम्यण समुच्छेदप्पदान मेअ अधिप्पेत ।

१२५ उद्दिसिणा ति पटिसम्भित्ताविस्सयं उद्दिसित्ता [पटि ७] ।

१२८ सन्तानवासनं ति चित्तसन्तविया परिभायनं, परिपोसनं ति अत्थो । सहजातपञ्चयादिताया ति सहजातं अब्बसमब्बं निस्सयं अत्थि अविगतपञ्चयभावेन सन्तानं वासेति, परिपोसति ।

१२९ सरूपेनेवा ति, यथा चित्तं भावयंति चित्तसीसेन समाधि आगतो, एव अनागतत्वा, पब्बं भावयंति सरूपेनेव पज्जा आगता ।

इति विमुद्धिमग्गदीपिकाय

आणदस्सनविमुद्धिनिहेसटीका समत्ता ।

तेवीसतिमो परिच्छेदो

पञ्चाभावनानिसंसनिदेसटीका

२ नामरूपपरिच्छेदतो ति य दिट्ठिविमुद्धनिदेसे नामरूपववत्थान वुत्त [वि १८३-३७], ततो पट्ठाव । सक्कायद्विद्वादिवसेना ति यं 'दिट्ठिसमुत्पादनतो' आदिमु किलेसानं विद्धसनं वुत्त [वि २०८२], अयं लोकिकाय पञ्चाभावनाय आनिससो । लोकियाया ति सोइलपाठो । यं अरियमग्गेहि सयोजनादोन विद्धसनं वुत्त [२२४७-७७], अयं लोकुत्तराय पञ्चाभावनाय आनिससो ।

४ अरियमग्गा ति एत्थ, चत्तारो मग्गा अपरियापत्ता ति धम्मसङ्गणिपाठो [धम्म § १४०८] । तेभूमकवट्ठे न परियापत्ता अपरियापत्ता । वुत्तं हेतं—“कतमे धम्मा अपरियापत्ता ? मग्गा च मग्गफलानि च असद्वता च धातु, इमे धम्मा अपरियापत्ता” ति [धम्म § १७८७] । महग्गतो धम्मो ति इदं निरोधा बुद्धहन्तस्स फलसमापत्तिं सन्धाया ति वेदितव्यं । वुत्तं हि तत्थ—“महग्गतो धम्मो अप्पमाणस्स धम्मस्स अनन्तरपच्चयेन पच्चयो । नेवसञ्जानासक्कायतन निरोधा बुद्धहन्तस्स फलसमापत्तिया अनन्तरपच्चयेन पच्चयो” ति [पट्ठान २४३१] ।

७ उपरिमा द्वे ति अनागामिअरहत्तो । एते हि, “इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्चाय मत्तसोकारी ॥ पे ॥ सो पक्कमम ओरम्भागियान संयोजनानं परिकखया ओपपात्तिरो होति तत्थपरिनिश्चायी, अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका” ति, तथा, “इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्चाय परिपूरकारी ॥ पे ॥ सो आसवानं खया अनासवं चेतोविमुत्ति पञ्चाविमुत्ति विट्ठेव धम्मे सय अभिञ्जा सच्चिकत्वा उपसम्पज्ज विहरती” ति [अ १२९८-२९९] एवं वुत्तत्ता समाधिस्मिं परिपूरकारिनी ति । हेट्ठिमा पन द्वे, “समाधिस्मिं मत्तसोकारी” ति वुत्ता [अ १२९७-२९८] ।

११ पाळियसेनेय च पटिक्खित्ति ति, “कतमे दस गोत्रभूधम्मा त्रिपस्सना वसेन उपपज्जन्ती” ति इमाय हेट्ठा वुत्ताय पाळिया वसेन पटिक्खित्ति [त्रि २१७] ।

१५ पटिपससद्धा किलेसदरथा एतेना ति पटिपससद्धदरथ । अमत्तारम्मणं ति निव्यानारम्मणं । वन्तं छड्ढित्त वासनासङ्घातं लोकामिस एतेना ति घन्तलोका

मिस्त । अमिसन्दिग्धं ति सिनेहितं । अगतेन मयुं विय येन सातातिसातेन
अतिनिय सातमप्यनेन सुयेन अमिसन्दिग्धं, च सुयं तस्म अरियस्म अनुत्तर रसभूतं,
यस्मा पणित्तो फलस्स पट्ठ भावेत्ता त्रिदति, तस्मा णं अरियफलास्स रसानुभवेन
इय विपरसनाभावनाय आनिर्मा ति युष्सा ति याजना ।

१८ उपरि युत्ता पट्ठ वसियो [नि २३।२७] अस्स अत्थो ति वसो, तस्म
भावो वसीभावो, वसीभावा एव वसीभावता, एतन्नामका पट्ठ्या ।

२१ उरस्सवित्था ति पठमस्मानादिवसेन अनिष्ठापुपस्सनादिरसेन वा वट्ठं
चट्ठ गत्वा ।

३६ परिमण्ह कथा ति परिसाधत्ता ।

३७ आयस्समतो सज्जोयस्स, तथा आयस्समतो सारिपुत्तस्स ति इमानि
द्वे वत्थूनि दृष्टा इद्विविधानिहेस आगतनयेन वेत्ति-यानि [नि १२।३२, ३१] ।

४२ "युत्त अट्ठकथाय" [टीका ३।६५०] ।

४५ वदकेन पुरितं व-दर उदकक-दर । उदकमित्थं चिकरस्स उदक
चिकरस्स । अतिक्कमिवा उपित ति ॥ उदक चिकरस्स वा अतिक्कमित्तु उपितं ।

५३ आहुनेय्यादिभाषसिद्धो ति, "आहुनेय्यो, पाहुनेय्यो, दस्सिणेय्यो,
अञ्जलिरणीयो, अनुत्तर पुज्जगयेस लोक्कमा" ति [अं ३।३१७] एवं युत्तानं
आहुनेय्यभाषादान सिद्धि । एतेसं पदानं अत्थो हेत्वा छानुस्सविनिहेस युत्तनयेन
वेदितव्यो [वि ७।९४-९८] ।

५५ हेत्वा युत्तानि सद्धादानि पन्थ इद्वियानि [२२।३७] यस्स मुदूनि सो
मुदिन्निद्रयो । यस्स तानि मज्झमानि सो मज्झमिन्निद्रयो । यस्स तानि चिक्रानि
सो तिचिखन्निद्रयो ।

सत्तप्पत्तुपरमो ति आदिषु अथ पाळि—“कथमो च पुग्गलो सत्तप्पत्तु
परमो ? इधेक्को पुग्गलो तिण्णं सयोजनानं परिकखया सोत्तापन्नो होति अविनिपात
धम्मो, नियतो सम्मोधिपरायणो, सो सत्तप्पत्तु दवे च मनुस्स च स धावित्वा संस
रित्वा दुक्कप्पस्स-त करोति, अयं युचति पुग्गलो सत्तप्पत्तुपरमो ।

“कथमो च पुग्गलो कोलकोलो ? इधेक्को पुग्गलो तिण्णं सयोजनानं परि-
क्कया सोत्तापन्नो होति अविनिपातधम्मो, नियतो सम्मोधिपरायणो, सो द्वे वा तीणि
वा सुलानि स धावित्वा संसरित्वा दुक्कप्पस्स-त करोति, अयं युचति पुग्गलो कोलकोलो ।

“कतमो च पुगलो एकबोजी ? इधेक्खो पुगलो तिण्ण संयोजनान परिक्खया सोतापन्नो होति अग्निपातधम्मो, नियतो सम्बोधिपरायनो, सो एक येन मानुसकं भवं निव्वत्तेत्वा दुक्खस्सन्त करोति, अयं बुच्चति पुगलो एकबोजी ।

“कतमो च पुगलो सक्कागामी ? इधेक्खो पुगलो तिण्ण संयोजनान परिक्खया रागदोसमोहान वनुत्ता सक्कागामो होति, सकिदेव इमं लोक आगन्त्वा दुक्खस्सन्त करोति, अयं बुच्चति पुगलो सक्कागामी ।

“कतमो च पुगलो अनागामी ? इधेक्खो पुगलो पञ्चअ ओरम्मभिगियान संयोजनान परिक्खया ओपपातिको होति कत्थपरिनिञ्चायी, अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, अयं बुच्चति पुगलो अनागामी” ति [पुगल १४७-१४८] ।

५६ इन्द्रियवेमत्ततायसेना ति मज्झादीनं इन्द्रियानं विसेसताप्सेन । अन्तरा परिनिब्बाधी ति आदिषु अयं पाळि—“कतमो च पुगलो अन्तरापरिनिञ्चायी ? इधेक्खो पुगलो पञ्चअ ओरम्मभिगियान संयोजनान परिक्खया ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो अप्पन्न वा समनन्तरा अप्पन्न वा वेमग्ग आयुप्पमाण, अरियमग्ग सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पद्धानाय, अयं बुच्चति पुगलो अन्तरापरिनिञ्चायी ।

“कतमो च पुगलो उपहृच्चपरिनिब्बायी ? इधेक्खो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो अतिक्रमत्वा वेमग्ग आयुप्पमाण उपहृच्च वा कालकिरिय, अरियमग्ग सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पद्धानाय, अयं बुच्चति पुगलो उपहृच्चपरिनिब्बायी ।

“कतमो च पुगलो असह्यारपरिनिञ्चायी ? इधेक्खो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो असह्यारेन अरियमग्ग सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं मयो जनानं पद्धानाय, अयं बुच्चति पुगलो असह्यारपरिनिञ्चायी ।

“कतमो च पुगलो ससह्यारपरिनिब्बायी ? इधेक्खो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो ससह्यारेन अरियमग्ग सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पद्धानाय, अयं बुच्चति पुगलो ससह्यारपरिनिब्बायी ।

“कतमो च पुगलो उद्धसोतो अकनिट्ठगामी ? इधेक्खो पुगलो ७ पे ७ अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका, सो अविहा चुतो अतप्प गच्छति, अतप्पा चुतो सुदस्सं गच्छति, सुदस्सा चुतो सुदस्सि गच्छति, सुदस्सिया चुतो अकनिट्ठं गच्छति, अकनिट्ठे अरियमग्ग सञ्जनेति उपरिट्ठिमानं संयोजनानं पद्धानाय, अयं बुच्चति पुगलो उद्धसोतो अकनिट्ठगामी” ति [पुगल १४८-१४९] ।

इध इयं लोभं विहाय पज्जहिता यस्म पुग्गलस्स अतरापरिनिशयिआदियमेन
पञ्चधा निट्ठा परिनिशानप्पत्ति होति सो पञ्चधा इध विहाय निट्ठो ति वेदितवो ।

५८ सद्धाविमुत्तावयो हट्ठा निदिट्ठा यत्र [२१।७४] । पुत्रेनिशामा
स्मति दिवचवस्तु आसवस्सयञ्जाणा लाभिताय सेचिञ्जा । पुत्तं हेतं—

“पुत्रेनिशसं यो वेत्ति मग्गापायश्च पस्सति ।

अथो जातिस्सयं पत्तो अभिज्ज्जायोसितो मुनि ।

स इवोसितोसां तमहं भूमि माहाण” ति ॥ [घ ४२३]

इद्धियिञ्जाण, दिवसोत्तधातुक्काण, चेतोपरियञ्जाण, पुत्रेनिशामानुस्सतिञ्जाण, सत्तानं
चुत्तपपातजाण (दिवचवस्तुञ्जाण), आसवस्सयञ्जाण ति इमासं छन्न अभिज्ज्जान
लाभिताय छुल्लमिच्छो । एतासु पञ्च अभिज्ज्जा द्वादसमे च त्रसमे च परिच्छेद्
यत्थिता । आणप्सन्त्रिसुद्धिनिहेसे यत्थितं अरहत्तमग आणं आमवस्सयञ्जाण
ति वेदितव्यं [वि २२।२९-३०] । गयनिहेसे युत्तानं यत्तुन्नं पटिसम्भित्तं
[वि १४।२१-२६] पभेदप्पत्तो पटिसम्भित्तप्पभेदप्पत्तो ।

५९ इति ति अभिच्छिं । तत्था ति पञ्जाभावनायं । विधक्खणो ति
मेधानो पण्डितो ।

इति त्रिसुद्धिमग्गदीपिकाय

पञ्जाभावनानिसंसनिहेसटीका समत्ता ।

कोसम्भियुल्लजातेन धम्मानन्देन या क्वा ।

टीका त्रिसुद्धिमग्गस्स इति सा परिनिट्ठिता ॥

छन्दा दोसा भया मोहा अगत्था अगति जना ।

मेत्तादिभावनायुत्ता पप्पोत्तु विपुलं सुखं ॥

अतिरिक्तं

(Addenda)

परिच्छेद १

४३ "भिक्षू ति समञ्जाय भिक्षुः, पटिञ्जाय भिक्षू" ति आदिना भानविभजे वि अय निहिता [विभङ्ग ३३०] ।

६० आजीवहेसू ति आदिना सकला ति पाळि स्यामसङ्करणे आगता [परि २५४] ।

८६ अन्तरयासकादिस्तु ति, अत एवासको उत्तरासङ्को सङ्घाटी ति इमेसु सीधु चीवरसु । इमानेषु सीणि चीवरानि भवता अनुञ्जातानि । यथाह—“अनुज्ञानामि भिक्खवे विचीवरं, द्विगुणं सङ्घाटि, एकधियं उत्तरा सङ्गं, एकधियं अन्तरवासकं” ति [महा २।२०५] । सत्यं, निवासनचीवरं अन्तर वासको, पाकपनचीवरं उत्तरासङ्को, अरपरण पाकपनेसु उपकारिका द्विगुणयस्येहि कता सङ्घाटि ।

९५ “परिस्सया ति द्वे परिस्सया, पाकटपरिस्सया च पटिञ्जलपरिस्सया च । कतमे पाकटपरिस्सया ? सीहा व्यग्धा दीपी ८८ पे ८८ दडमकसवातातपसिरितपसम्फत्ता इति वा, इमे युच्चन्ति पाकटपरिस्सया । कतमे पटिञ्जलपरिस्सया ? कायदुच्चरितं वचीदुच्चरितं मनोदुच्चरितं ८८ पे ८८ सन्नाकुसलामिषङ्गाय, इमे युच्चन्ति पटिञ्जलपरिस्सया” ति [मनि १४-

१५] एवं महानिद्वेसे सुत्तनयेनापि इमे परि स्सया वेदितव्या ।

९९ अपरामिं धुत्तं—‘कतमो च पुग्गलो सप्तसीसी ? यसं पुग्गलस्व अपुत्तं अचरिमं आसवपरियादानञ्च होति जीवितपरि यादानञ्च, अयं धुत्तं पुग्गलो सप्तसीसी” ति [पुग्गल १४४] । एवो येव इधाधिप्येतो ।

१५४ छयाल्लातमिया ति एतस्व उपरिउत्तनयेन अतो वेदितव्यो [वि ९।१५] ।

परिच्छेद २

१८ अनुदत्तस्येरस्स चिया ति इदं मेरस्स देवताय दिज्जचीयरस्स वत्थुं सुयुत्तङ्क- कथाय [सत्र १।३४३], एवं धम्मपदङ्कथा यञ्च “यस्सासवा परिकीणा आहारं च अनि सिद्धो” ति इमिस्सा गाथाय वत्थुनाय आगत ।

५८ “चत्तारिमानि भिक्खवे अप्पानि चेव सुलभानि च तानि च अनयज्जानि । कत्त मानि चत्तारि ? पशुकुलं भिक्खवे चीवरानं पिण्डपात्रो भिक्खवे मोत्तनानं रुक्खमूलं भिक्खवे सेनासनानं पूठियुत्तं भिक्खवे भेष- ज्ञानं अप्पञ्चं सुलभञ्चं सञ्च अनयज्जं” ति अयं पाळि इतिउत्तके पि आगता [इ ३०६] ।

परिच्छेद ३

४८ उपजम्मायो ति य निस्साय उप
सपद लभति । सो च तस्स उपजम्मायस्स
सद्धिविदारिको (शिष्यः) ति बुधति । तस्स
वरा महावग्गे निदिह [महा १।८३-९१] ।
नयवेन भिक्खुना एकवेन न वसितव्य । तस्मा
उद्देसादीनमसाय यदा सो अत्तनो उपजम्मा
यस्स विहारतो अज्ज विहार गच्छति, तदा
तथ्यो गम्मावमीयो आचरियो होति, तं
उपसङ्गमत्वा उवञ्जुटिक् निसीदित्वा, “आच
रियो मे भन्ते होहि, आयस्मन्तो निस्साय
यच्छामी” ति [महा १।११२] एव तिकल्लु
याचित्वा ॥ निस्साय वसति । सो च तस्स
भिक्खुनो निस्सयाचरियो ति बुधति ।
उद्देसाचरियो ति यो वति उग्गयहापेति ।

परिच्छेद ४

२२ “सो च निमित्त मुगहित करोति
॥ पे ॥ सुववत्थित ववत्थपेत्वा” ति एत्तका
पाळि पटिसम्मिदायग्णि आगता [पटि ३५८] ।
२७ अप्पो अस्सादो वेस ते अप्प
हसादा । शुच हेत—“अप्पहसादा कामा
हुत्ता भगवता बहुदुवखा बहुपायासा आदीनवो
एत्थ भिम्भो । अट्ठिक्कुलूपमा कामा हुत्ता
भगवता मधपेसूपमा कामा तिलुक्कुपमा
कामा अस्साराकासूपमा सुपिनकूपमा याचि
तकूपमा हनलपलूपमा कामा हुत्ता भगवता
बहुदुवखा बहुपायासा आदीनवो एत्थ भिम्भो”
ति [म १।१६२] । एत्थ हुत्ता अट्ठिकहु
१७०

लादिका उपमा मज्झिमपण्यासके पोतणिय
शुचे वित्थारितनयेन वेदितव्या [म २।४१-४५] ।

८७ आघातवत्थुमेदादिविषयानि
वि आघातवत्थुमेदादिविषया आरम्भणानि
येस ते । तथ्य उपरि निदिहानि [१।४१७१]
आघातवत्थुनि दोसस्स विसया, अयोनिसोमन
सिकापदिका मोहस्स ।

१४६ एक मुहितसीदलपोत्पक्क वज्जेत्वा
सच्चेसु पोत्थवेसु व्हस्सन्तथ्य इच्चेव पाठो,
देहा पन दीपन्तथ्य ति [वि ४।१४०] ।

१५७ “इच्च भिक्खवे भिक्खू” ति
अङ्गत्तरपाठो [अ ३।११०] । “इधायुसो
भिक्खू” ति सङ्गीतिमुघे [दी ३।२६१] ।

परिच्छेद ६

७८ सो परस्सेय्या पि एत्थ, सेय्यया
पि परस्सेय्या ति महासत्तिपडानमुघे [दी १।३३१],
एत्थं मज्झिमनिकाये पि [म १।१०७] ।

परिच्छेद ७

५२ अभिम्भेत्थताय बुद्धो ति महा
निद्वेसपाठो । पटिसम्मिदाय पन अन्नम्मनेत्थ
ताय बुद्धो ति । अयमेव मुहुत्तरो ति
मज्झिम ।

१०७ सुत्तेसु ‘अगार अज्झवसामी’
ति पाठो [वि ७।१११, अ ३।३१९, ५।३५८] ।

परिच्छेद ८

११ नदी पवत्थेय्या ति अय
उपमा यत्तकनिपाते आगता । सा उपरि

उद्धटा [८।३५] । यत्, “हारहारिनी
वि वरुणनळवेळुआदीनि हरिवन्धानि हरि
समत्पा” [अअ ३।२३६] ।

१२ यथा पि कुम्भकारस्ता वि
गाथा महापरिनिम्बानमुत्ते आगता [दी २।
१४१] । मुत्तनिपाते ‘खुदका’ति आदि-
पन्ति न लभन्ति ।

१० “पुन च १२ भिक्खवे भिक्खु
इममेव काय उद्ध पादतला अघो केसमयका
तत्त्वपरियत्त पूर नानप्यकारस्त अनुचिनो पद्य
वेकलति, अत्थि इमस्मिं काये केसा ८८ पे ८
मुत्त” वि [दी २।१२८] एव महासतिपट्टाने
पटिक्खलवसेन कथित । “वत्तमा चापुघो
अज्झत्तिक्का पयवीघातु ! यं अज्झत्त पच्चत्तं
कक्खल खरिगत उपादिण्ण, सेय्यधिद—
केसा ८८ पे ८ करीठ” ति [म १।१५०],
तथा, “वत्तमा चापुघो अज्झत्तिक्का आपो
घातु ! यं अज्झत्त पच्चत्त आपो आपोगत
उपादिण्ण, सेय्यधिद—पित्तं ८८ पे ८ मुत्त”
ति [म १।१५२] एव महाहस्थपदोपमे
धातुघसेन कथित । एव महाराड्डलो
घादे [म २।१३५-१३६], धातुविमङ्गे च
[म ३।४३७-४३८] ।

१४७ आनापानसत्तिसमाधो वि
एत्थ, “आन ति अस्सासो, नो पस्सासो ।
अपान ति पस्सासो, नो अस्सासो । अस्सास
पस्सासवसेन उपपान सत्ती” ति [पटि
२।८८] एव पटिसम्मिदाय शुत्तनयेन आनापान
सत्तिया अत्थो वेदितव्यो ।

१६४ मुत्त-तद्धकथानुसारेनेव इध
अस्सासपस्सासा वेदितव्या । वक्खति हि
“अस्सासो ति अन्तोपनिमननासिकावातो ।
पस्सासो ति बहिनिक्खमननासिकावातो”
ति [वि ११।३७] ।

परिच्छेद ९

१७ इदं मेत्तानिष्ठमुत्त पटिसम्मिदाय
मुगन-धम्मो मेत्ताकथाय उद्धरिणा विस्फार
देवना कता [पटि ४८२-४९७] । परिवारे
पि इमे एकादश आनिससा गहिता [परि
१५२-१५३] ।

११८ एव अप्पमज्जाविमङ्गे पि एता
विमत्ता [विमङ्ग ३७५-३८०] ।

परिच्छेद ११

१० विलसो वि कोट्ठास कोट्ठास
क्त्वा । विलसो वि स्यामपाठो ।

परिच्छेद १२

९० “अकासो होति सो तिरोकुड्ढ
यथा मनुस्सा परत्तिया” ति पटिसम्मिदा
पाठो [पटि ५९३] ।

परिच्छेद १३

७ “कुट्टोकावन्मन्तरगते पि सदे पुन
पादक्कम्भान अस्समापजित्वा पि अभिज्जा-
आत्थेन मुणावि एवा” ति मरम्मसीहलवृद्धि
पोत्थकेसु ।

परिच्छेद १४

१२० हस्तिदस्सकअन्धा वि ग्रय
उपमा उदाने आगता [उ १८२-१८४] ।

परिच्छेद १६

४ इन्दलिङ्गट्टो वि आदीन पदान,
“इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रक्षमिन्द्रसृष्टमिन्द्रलुप्त-
मिन्द्रदत्तमिति वा ॥२१९॥” इति एतस्स
पाणिनिमुत्तरस अनुसारेण इय अस्यो पकासितो ।

परिच्छेद १७

४४ “एय कत्तमे अविग्गा पच्चया
सङ्कारा ! पुञ्ञाभिसङ्कारो अपुञ्ञाभिसङ्कारो
आग्जाभिसङ्कारो, कायसङ्कारो धचीसङ्कारो
चित्तसङ्कारो”ति [विभङ्ग १८१] इमे
पचयाकारविमने शुत्ता छ अभिज्ञापचया
सङ्कारा ।

६७ इदम्भेत्थ न्यायसूध—“प्रतिष्ठा
हेत्ताहरणोपनयनिगमनायवमवा १।३२॥”

१०२ “तीणि पुञ्ञकिरियवत्थुनि,
दानमयं पुञ्ञकिरियवत्थु, लीलमय पुञ्ञ
किरियवत्थु, भावनामय पुञ्ञकिरियवत्थु”ति
[दी १।२३०] इमानि सङ्गीतियुत्ते आग
तानि तीणि पुञ्ञकिरियवत्थुनि । अट्टसालि
निय पन दस शुत्तानि, सेय्यधिद—“दानमय
पुञ्ञकिरियवत्थु, लीलमय, भावनामय, अप
चित्तसङ्कारो, केयावचसङ्कारो, पचानुप्यदान,
अन्मनुमोदन, देसनामय, सवनमय, दिट्ठिज्जु

कम्म पुञ्ञकिरियवत्थु”ति [धम्मग्र ३।३१५,
पि १२८] । तेषं वित्थारकया तत्थेव आगता
[धम्मग्र ३।३१५-३२०] । इमानि सङ्गीतयो
अभिधम्मत्थसङ्गहे पि शुत्तानि [अभि ५।१५] ।
तानि पन पुञ्ञकिरियवत्थुनि इय कामान्तर
कुसलचित्तसम्पयुत्तानेव अविपेतानि । तस्मा
कामायचरपुञ्ञकिरियवत्थुनि पूरेन्न
दस्सा वि आह ।

१९५ परतो वि उपरि शुत्तनयेन
वेदितव्य [वि १७।२००-२०२] ।

१९७ एकदेससरूपेकसेसनयेना
वि इद, “सरूपायामेकरोप एकविमत्तो १।२।
६४॥ इति एतस्स पाणिनिमुत्तरस अनुसारेण
शुत्त ।

१५१ परित्तभूमको वा महा
भूमको वा वि इमानि पदानि विभङ्गे न
वन्ति [विभङ्ग १८१] ।

परिच्छेद २१

८७ य किञ्ची वि एतस्स एवमस्यो
वेदितव्यो—“धम्मचक्रपटु वि उपरि ब्रह्मायु
मुत्ते तियण मयान, चूळराहुलोपादे आसव
वत्तयस्सेव नाम । इय (उपालिमुत्ते) पन
सोत्तापत्तिमयो अविपेतो । तस्स उप्पत्ति
आकारदस्सनत्थ य किञ्चि ससुदयधम्म
सत्त्व श निरोधम्म वि आह । त दि
(धम्मचक्रपटु) निरोधे आरम्भण कत्वा
किञ्चत्तेन एव सव्व सङ्खव पटिविज्जम्भ
उप्पज्जती”ति [मग्र ३।८८] ।

विसुद्धिमग्ग-

पदमूचि

सत्य पदतो च दण्डद्वयतो (॥) च पर परिच्छेदका, एकदण्डतो (॥) पाञ्च अनुसन्धि
अङ्का वेदितव्या । यतो अनुसन्धिअङ्गतो च पर । इदं चिन्हमस्मि तस्मि अनुसन्धिभिहं च पद
विसुद्धिमग्गदीपिकाय धरिणुत तं वेदितव्यं ।

अ	अगोचरो १।४५	अच्छजमरियाद १।६१ †
अकटपाको १३।४६ †	अमादक्खियेय्यो १।७ †	अच्छय ४।१३४†, -सहो ८।
अकताधिकारो ३।१७ †	अग्निक्ख-अपरियायो १।१५, ४-	१३७†, -सहो ७।५१
अकनिष्ठभवन १२।७८	१५७, अग्निक्ख-धूपमा १।	अच्छेको ४।६७ †
अकालिको धम्मो ७।८०-८१	१५५-१५६	अज्झ १।१३८ †
अक्रियवादो १७।२३ †	अग्निमुत्तो (सण्णो) ११।१०२	अजपयो ९।३६† अजपद-
अकुसल-कम्मपया ७।५६†॥	अगिगलक्ख १६।१४ †	दण्डो ४।१६८†-१६९
२२।१२; -चिचुप्पादा १२।	अग्गिसिरो ७।४७ †	अज्झत्त ४।१४१; अज्झत्तं
६३; -मूलानि ७।५६†,	अग्गिहोम १।८३ †	पञ्चत्त ११।३२, अज्झत्ता
-विज्जाण १४।८६-९३;	अग्गी एकादस २१।३५ †	दिवुका २०।१३†, अज्झ-
-सज्जा १०।२१ †	अज्झ १।८३†, -ववस्थापन	सारम्मणत्तिको १३।१०४
अक्कोसना १।८०	१२।७, -सङ्कन्तिक १२।६;	-१०५†, अज्झत्तिकानि
अक्कोसवारयूनि दस १।८० †	अङ्कारम्मणववस्थापन १२।	आयतनानि ७।३८†
अक्खकडीनि ८।१०-११	७†, अङ्कारम्मणसङ्कन्तिकं	अज्झत्तचारो १।३६ †
अनखरं ७।७२ †	१२।६	अञ्चितकरणो २०।११२ †
अक्खलादत्त १७।४६ †	अङ्कारकासपमा ११।३†	अञ्जलिफण्णियो ७।९७
अगति चतुर्विधा ७।५९†	॥२१।३२	अज्झमज्झपययो १७।७८
॥२१।५५ †	अङ्गीरसो १२।६०	अज्झाण्हो १७।३०८ †
अगहितगहण ४।७५ †	अङ्गुलिमालो १२।१२५ †	अज्जाताविम्विय १६।१, ३†
अगासपमा १८।२६, २८	अचित्तिकारक्तो १।४६ †	अज्झिन्द्रिय १६।१, २ †

अष्टौ १।६९ †	अद्वैतकथयणा ८।८२ †	अनन्तो आकाशो १०।२३
अष्टउत्तममयी ११।१२ †	अद्यानादिच्छेदो २३।४२	अनमतागो १।५०।१२२।१४
अष्टसूतमप्रागथ १२।१८ †	अधिगमम्यति ७।७२ †	अनमज्जिगयाति ९।३६ †
अष्टपना १।७१	अधिगमो १।४२८-३०	अनन्यद्वयविमला ३।६५ †
अष्टसमापचिनामी २२।८९ †	अधिरित्तं (मुक्तं) ८।७३-७६	अनागतवैभवाय ११।१०३,
अष्टसमापचिद्वयीमानो १२।८९ †	अधिरित्तवैभवा १।१०१	१२२, १२५-१२७
अष्टि ८।१०१-१०८।११।	अधिरम्भाधर्मविरहना १।	अनागामिमार्गमात्राय २२।
५५-५६, -मिथ्या ८।१०९	१४०।१२१।२५।१२१।१२८	२५-२६
॥११।५७	अधिरम्भाधिकम्भा १।१०१	अनागामी १।१४।१२१।५५ †
अष्टिक ६।१०, उत्तर भाषना	अधिपउयो २१।१२९ †	अनायासा १।४४, ४६-४७
यिधानं ६।७८-८१	अधिरितिहा १७।३०८ †	अनायसिद्धिको १२।११६
अष्टद्वयो १।६९ †	अधिरतिपययो १७।७२	अनासादयमान १७।१६३ †
अष्टमलकमत्तपत्तु ८।१४ †	अधिमुक्ति ७।३९ †	अनिश्चयवत्ताय २०।१०३।।
अष्टदुष्टानि ७।४० †	अधिमोक्षवृत्ता २१।१२८ †	२१।३-६
अष्टिमाक्षपिमादिक ७।३१ †	अधिमोक्षो १।४।१५१।२०।	अनिश्चयानुरादी ८।२३४
अष्टजनीयो ३।१२६ †	११८ (विरहसन्तुष्टिभेदो)	अनिश्चयानुरा २०।७२ †
अष्टम्ययता २१।१३५ †	अधिरचननिवृत्तिदुष्टा १७।७४ †	अनिश्चितिमोक्षतो २१।
अष्टीवृत्तिको २०।१३१ †	अधिधीनविकल्पा १।१०१	७०-७१
अष्टीवृत्तमात्र ११।१७ †	अनन्यवृत्त १२।१९ †	अनिश्चयानुरासना २२।११७
अष्टीवृत्तरम्भयत्तिको	अनन्यवृत्तता २०।१९ †	अनुकृष्टित पद ३।८८ †
१३।१०५ †	अनन्यवृत्ता १७।५-६	अनुदिता ९।३७ †
अष्टरूपपादयो ७।३२ †	अनन्यवृत्तस्थामीतिविश्रयं	अनुत्तरो (मगवा) ७।४६ ४८
अष्टानुवादादिमय १।१५९ †	१६।१, २ †	अनुनयो ६।९९ †
॥७।१०६ †	अनन्यवृत्तस्थाय २०।१०३	अनुपपन्न १।४६ †
अष्टपट्टिस्मिदा १।४।२२	॥२१।३-५, ८	अनुपपन्नमपिरासना १०।५३ †
अष्टपिपद्यो १७।६६-९७	अनन्य विज्ञाया १०।२९-३०	अनुपपन्नित पद ३।८८ †
अष्टिच्छेदा १।४१ †	अनन्तरपद्यो १७।७३-७६	अनुपपन्नित पद १।७५
अष्टसूतद्वो १७।३०८ †	अनन्तरूपनिष्ठया १७।	अनुपपन्ना ८।१८९,
अष्टो १।४।४३	८२-८३	१९६-१९७
१७४		

अनुव्यञ्जनानि ८।२३ †
 अनुराधपुर १।५५॥३।३६
 अनुसूक्तयो १२।७४
 अनुलोम २१।१, २२९-६३०
 अनुसया ७।५९॥१७।२३८†
 ॥२२।६०
 अनुस्वति ६।१०५॥७।१
 अनेसना १।२२१-१२२
 अनोजादेवी १२।८२
 अनोचप्य १४।१६०
 अनोधिजिनो ९।१०१ †
 अनोधिषो करणा ६।५०-५६
 अ-त, अन्तरुण्य ८।११८-
 ११९॥११।६४-६५
 अन्तरधर १।४६ †
 अ-तरापतिस्वायी २३।
 ५६†-५७
 अ-भकारूपमा २१।१०७
 अश्वतम १३।१५ †
 अपचयो २।१ †
 अपचनीकपटिपदा ५।४१†
 अपराणकपटिपदा ७।६१†
 ॥११।८०
 अपरगोयान ७।४४
 अपरापरिवेदनीय १३।३५
 ॥१६।१४
 अपरिच्छिन्नवचन ३।८२ †
 अपलालो ७।४७ †
 अपवारित ६।४ †

अपस्तेन २।७४ †
 अपायादिमय ४।५५ †
 अपायो १३।९१-९३
 अपुञ्जामिषज्ञारो १७ ६०,
 १८०, १८३
 अप्यणिहितो विमोक्तो
 २१।७०-७१
 अप्यणिहितापस्तेना
 २२।११७
 अप्यना ८।१८७,-कोसल्ल
 ४।४२-६५,-चित्त४।
 ७५,-समाधि ४।९९
 अप्यमाण ९।४८
 अप्यमायारम्भता ३।११२ †
 अपिच्छता २।१ †
 अपिषसम्पयोगो १६।५४
 अप्योमुक्तमावाहन १६।७० †
 अन्वोहारिक २१।१ †
 अन्मोकासिक्क २।२, ६ तस्व
 समादानादि २।६०-६२
 अन्मापञ्च ९।४८
 अन्मापञ्चरामता १।६७
 अन्मापारनयो १७।३१२
 ॥२०।१०२
 अन्वोषान २०।२१ †
 अमिषमो २० ६१ †
 अमिनाणानि १३।१०५ †
 अमिन्ना छ १।११॥७।३०,
 पञ्च १२।२,-चेतना १७।

६१†,-आणानि सत्त १३।
 १०३-१०४,-पादवज्जान
 १२।५७॥१३।४, २२,
 -सन्धिकरणीयो ८।७६ †
 अमिञ्जेय्या घम्मा ७।२६ †
 अमिघम्मो ६।११८,-कथा
 १२।७२
 अमिनन्दना पञ्च ७।५६ †
 अमिनिवेतो १।१४०†,-बुद्धा
 नानि २१।८४-८९
 अमिषमोदयं चितं ८।२३१
 अमिमायतनानि ५।२८ †
 अमिहारो २।३३†, अमिहार
 ४।१२२ †
 अमुत्ता १।९४ †
 अभिषङ्गारो १७।१६९†,
 -विष्णाण १७।२००†,
 -मारो ७।५९†, अभिषङ्गा
 तस्व गति १७।४६ †
 अभिषम्भोधि ७।७० †
 अमत्तारम्भण २३।१५ †
 अमनुस्सा ४।१७ †
 अमनुत्थान धियो होति
 ९।६४-६६
 अमद्गातवहिद्धारम्भया जुति
 १७ १६० †
 अमानुसी रति २०।११६ †
 अमुत्तचागतादि १४।८४ †
 अमोहो १४।१४२

अभ्यगादकमहाविस्तारवस्तु ११२२२ †	अवनुज १२११०९ †	असमिधानविकल्पकाशो १४१९३
अभ्युक्तो माणवो ७४७ †	अवयव ४४७	असम्पन्ना सत् ४१३५-४१
अयो २०७३†, अयोकुम्भ उपमा, अयोगुलूपमा, अयो पट्टपमा, अयोमञ्जूपमा ११२५७	अवस्तुतो ११२५६ †	असम्पूर्णा काल करोति ६७६
अरको नाम सत्या ८३५	अवासो ४१९ †	असमीदो १४, ८४ †
अरम्भ २४५९; गतो ८१२३, १५८	अविगतस्यो १७१००	असाधारणभाषानि ६१२२४ †
अरणिष्ठित १७३०३ †	अविजा १७४३, ५८-५६, २७४-२७९; पयसा सङ्गाय ति पद १७४९८-१२९	असितो ९१२१ †
अरवालो ७४७	तस्मा लवखणादीनि १७४९	असिद्ध १६१७२ †
अरहत्तमममाय २२१२८-२६	अत्रिज्ज्ञानिना १७४९ †	अनुचिन्धि मण्डयो १०१ ६१-६३
अरह ७४४-२५ अरहा ११२४	अविज्ञाणकअनुमानि ६११ †	अनुचितकृत्स्नसमाचारो ११२५६ †
अरिय—घनानि सत् २२१ १४†, -पञ्चा २३१५९, -पुगला सत् २१७४, -कलरवानुमन २३४ -मगा २३४†, -धंसकया २०७८†, -वत्पट्टिपदा ३१ ४२†, -मसा १११†, -विहारो ७६३†, -सवानि १६१२३ -१०४†-सावको ७११६, अरियो अट्टङ्गिको मयो २३१३८ †	अवितक अविवार ४१२४६	अनुमा ११२०३†, अनुमा दस ३१२०५॥६११, तेष पभेदो ६१८४-८५
अरुपसत्तकवसेन सम्मन २०७६-८७	अवितयता १७४५-६	असेचनको ८१४६
अलसाटको ११६३ †	अविप्यट्टिहारकसन्तवम्मानु योगो ६१६७ †	असोको ८१४
अलोमो १४१२४३ १७६	अविलोमा १७१११० †	अस्वकण्यो मन्वतो ७४२
	अवीचि १२१८०, -महानिरयो ७४४	अस्वगुणधेरो १३१०७
	अवीचिका विचिन्तयति २११२९ †	अस्ववतो नवहि आकारेहि ८१६७-१६८
	अवेचपसादसमज्ञागतो ७१२†	अस्वसो ८१६४॥११३७
	अवेर ९४८	अस्तु ८१३३॥११७५
	असङ्गता ८१२४६	अहि १४५३ †
	असङ्गार १४८३-८४, ९०-९२; परिनिम्बायी २३१५६†, ५७	अदिरि १४१६०
	असङ्गमेय १३१५५, ५७, ६३	अहेतुककिरियमनोविज्ञाण धातु १४११६
	असदिसरुयो २०१५६ †	अहेतुकदुको १७१०० †

अहेतुकद्विहेतुकपटिसन्धिका

५।४१ +

अहेतुवादो १७।२२ +

अन्तरो ६।३४ +

आ

आकारो ७।७२ +

आकाश-चेतिय ४।९६ +,

-इक्ष्विमानानि १३।६१,

-धातु १।६३

आकाशान्नायातन १०।

६-२४

आकिञ्चज्जायता १०।

३२-३६

आगतागमा ४।१६ +

आगतुक-भर्त्त २।१७ +,

-वर्त्त ६।६० +

आगमो १४।२९-३०

आघातपटिविनियमुत्तं १।११ +

आघातवर्त्तुनि दस १४।१७१ +

आचारो १।४४, ४७-४८

आचामो ८।१३४ +

आजीवनारिमुद्धि १।८४, १११

आशानाटिपपरिच १३।३१ +

आशियासिद्धकाहलो ३।९७ +

आतपो १।८७

आतापी १।७

आदा १।१४० +

आदानमाहिता ३।९५ +

आदायुग्मा १।८।६६

आदीनवआण २।१३५-४२

आदीनवानुपस्सना २।१।२०

आनएयपरिमोगो १।१२८ +

आन तरिको समाधि २।१५ +

आन तरियानि ५।४१ +

॥१३।९० +

आन दत्तेरो १।१०३॥३।६२

॥१४।२७।१।७।३१४

आनापान- पन्न ८।४२ +,

-सति ७।१, -सतिसमाधि

८।१४५, १४७

आनेज्जता अरूपसमापत्तीन

१०।१९ +

आनेज्जामिसद्धारो १७।६०,

१८१, १८४

आपत्ति १।३६ +

आपायकज्जययी १।७० +

आपानभूमि १२।१०८ +

आपो १।१३५

आपोकसिय ५।१-४

आभस्सरा १३।३०, ४४, ५७

आभिघम्मिकगयो ३।४४

आभिघम्मिकगोदत्तत्तेरो ४।७६

आभोगपचवेक्कत्तणरहिता

१।१।४८ +

आमकसुखान २।१।९८ +

आयता १७।४८, आयतनानि

दस ७।३८, द्वादस

१५।१-१६

आयुस तानजनकपचयसम्पत्ति

८।३ +

आयुह १।१४० +

आयुहना २।१।३८-३९

॥२२।७६ +

आयोगपट्टो २।७४ +

आरग्य २०।७२ +

आरज्जिकङ्ग २।२, ६, तत्स

समादानादि २।४७-५४

आरज्जविपस्सको २०।१०४

आरम्भण-पञ्चयो १७।७१,

-धवरयान १२।७,

-सङ्कन्तिक् १२।६

आरम्भणुपनिस्सयो १७।८१

आरवाळो ७।४७

आरुपा १०।१

आरोपित धनु २।४९ +

आलपना १।७२

आलयसमुग्धातो ८।९४७

आलयाभिनिनेयो १।१४० +

आलोपनरुद्धन १।१२९ +

आलोक्कसिय ५।२१-२३

आलोक्कन २०।६१ +

आवज्जनकिञ्च १४।११५-

११६

आवज्जनावल २।१।२०

आविष्ठावो १२।६६-८०

आवेष्टिक १।६७।

आवेष्टिका २२।१०६ +

आवृत्तानामभिनन्दना २।३३ +
 आसन-पूजा ५।१५ +,
 -माला ३।३२ +
 आसयो ७।३९ +
 आसवा ७।५६ + ॥ २२।५६
 आसादयमान १७।१६३ +
 आसीविस्मयं मुत्तं १४।१२३
 ॥ २१।१५ +
 आसेवन २१।१३० +
 आसेवनपथयो १७।८७
 आहरहयको १।९३ +
 आहारपथयो १७।६०
 आहारो २०।३६-३८
 आहारवाचेतना १७।८६ +
 आहारे पटिकूलसम्भा
 ११।१, ४, सखा भावना
 ११।५-२६
 आहुनेय्यादिभावतिदि
 २३।५९ +, ५४
 आहुनेय्यो ७।९४-९५
 आहुदरिक् ११।२५ +
 आह्वयको यस्त्रो ७।४७ +
 आह्वयो कालामो २०।१९ +
 आह्विदो ११।८५ +
 इ-ई
 इच्छायको १।६० +, ६६
 इक्षपरीमो १।१२५
 इति-आह्वयो १४।५८ +,
 १७८

-इन्द्रिय १४।५८ + ॥ १६।१,
 -बुद्धि-निमित्तं-लिङ्ग
 १४।५८-भावो १३।५१
 इदपथयता १७।५८-७
 इदसधामिनिषेधो २२।५४ +
 इदि १२।२०-२१, दक्षिणा
 १२।२२-४४, -पादा १२।
 ५०-५३ ॥ २२।३६, -वि
 कुम्भना २२।८, ११, -विष
 १२।२२, ४६-४७, -विष
 व्याय १३।१०६-१०८
 इन्द्रियापदानि २२।५४, भूमियो
 १२।४९, मूलानि १२।५५
 इन्द्रियपथयो १७।९१
 इन्द्रियमत्तपटिपादनं ४।४५-
 ४९
 इन्द्रियानि पञ्च २२।१७ +,
 यावीसति १६।१-१२
 इरियापथयो ८।४२ +
 इरियापथो १।८८-८९
 इल्लीससेद्विषय १२।१३७ +
 इतिवातपटिवातानि १।४५ +
 इस्तरजनो ३।५८ +
 इस्तरा १४।१७२
 इस्तरासुपमा २२।१२-१३
 ईसपथो पत्रो ७।४२
 उ-ऊ
 उक्तरूपमो ६।९३ +
 उक्ता ८।७५ +

उक्ताचन १।७४
 उक्ताचिक पद १।८८ +
 उक्ता ४।१२९ +
 उक्तीपना १।८०
 उपाहो १।५३ ॥ ८।१८७,
 -निमित्तं ४।२०-३१
 उपाहो ८।१८ +
 उपाटितम्भूपादयो ७।८५ +
 उपाटितसप्तसप्तो ६।४३ +
 उपाटितकपासी महानागतयो
 २०।१११-११३
 उपादन १।१४४ +
 उपाचोयदयो उपमा १८।१७ +
 उपपटिपथो ७।६०, ६२
 उपपथो १।६९ +
 उपर १।८६
 उपरूपमा २२।१०६
 उपरिपथयो १।९५
 उपरिमुद्रादि २०।४०-४९
 उपरिदुक्त ७।४४
 उपरमाता १२।१६
 उत्तरा उपासिका ९।७१ +
 १।१३०, ३४
 उत्तरि अपटिबिभक्तो ९।७६
 उत्तरिमुद्रासप्तमो १।६० +
 उत्तानसेव्यकारको ३।५६ +
 उत्तानीकरण ७।७२ +
 उदक-कन्दरं, -चिक्कल
 २३।४५, -पटन ४।१५ +,

-बुबुळूपमा २१।२७,	उपचारसमाधि ४।९९†	उपेखको सतिमा मुखविहारी
-वातो ४।५१ †	उपचार २१।१२६-१३०	४।१७६
उदयव्यव्याय २१।१-१०	उपचारो नानाउज्जो ४।१८७†	उपेखको न विहरति ४।
उदयव्यवदस्सन २०।	उपहाककुल १।११८।३।३५	१५६-१७१
९७-१०३	उपहान ८।१८७।२०।१२०,	उपेखा १४।१२७-१२८,
उदरवातावाधो १।११७	-साला १।६९ †	दसविधा ४।१५६-१७०,
उदरिय ८।१२०-१२२	उपधिविवेको ७।६३ †	ब्रह्मविहारी ९।८८-९०, ९२,
॥११।६६	उपनाहो ७।५९ †	९६, १०१, १०५, १०८,
उदेनो राजा १२।३५	उपनिस्तयपद्यो १७।८०	११९, १२३, एकता एकत
उद्दान २१।९०†	उपपत्ति २१।३८-३९	विता २१।१३५†, -अनु
उद्दिस्तो, उद्दिहापेत्तो २।६०†	उपयोगवचन १०।३० †	ग्रहना ४।११४, ११६
उद्देस्य ३।३६ †	उपसमानुसृति ७।१।८।	-इन्द्रिय १६।१
उद्देसदेसना १४।६६ †	२४१-२४९	उपोषयमुत्त ७।१२५
उद्देसमत्त २।२७ †	उपसम्पन्न ४।१०२	उपोषयागारवत्त ६।६०†
उद्गच्छ ३।९५†॥१४।१६५	उपशयारिनिष्ठापी २३।	उपोषधिक २।२७†
ऊदसोतो अकनिष्ठगामी २३।	५६†-५७	उप्यन्न वत्तमानादि २२।८१-
५६†-५७	उपादानपक्षया भवपद १७।	८२, ८९
उद्गनकोटि ८।९७ †	२४९-२६६	उप्यन्नपक्षा ८।१५०
उद्गुमातक ६।१, तस्स भावना	उपादान १७।४८, उपादानानि	उप्यलवणया २२।८१†
६।१२-६८	७।५९†॥१७। २३९-२४६	उप्यादो २१।७९†
उद्गुमातक ६।१ †	॥२२।५६	उन्निष्ठिरा १।१६०†
उद्गहना १।७३	उपादानकल्पा ७।३८†॥१६।	उमतोमागयिमुत्तो २१।७४†,
उपक्रमो १७।१६३ †	५७-६०	७५, ७८
उपक्रिलेसधिमुत्त २१।१ †	उपादिय ११।३३	उमतोविमङ्गपरियापन्न १।१७†
उपगमनमयं १।१३ †	उपादियक रूप १२।१०४†	उम्मुजनिम्मुज १२।१२-१३
उपचयसन्तती १७।७४	उपादियषट्ठन १४।६२†	उरचकं १५।४२†
उपचारप्यनान नानाकरण	उपायातो १६।५२-५३	उरुत्तुको ३।३२†॥१३।८४
४।३३	उपाधिगहपति १४।२०†	उहापना १।७२
उपचारभूमि ४।३२	उपाहनस्यविका ३।३३†	उत्सकमानो ४।१२९†

कम्मज-]

पदसूचि

[कुटुम्भियपुत्तविस्सत्येवत्यु

कम्मज-आहारो २०।३७†,
-विदेवुम्पटिस्मिध १।७†
कम्मदान ३।५७, ५६-६०,
आरम्भणतो ३।११७, उप
चारप्पनावहत्तो ३।१०६, गह
णतो ३।११९, चरियाउक्
लतो ३।१२१, भानप्पमेदतो
३।१०७, पब्बयतो ३।१२०,
भूमितो ३।११८, वड्डना
वड्डनतो ३।१०९-११६,
सङ्कातनिर्हसतो ३।१०४-
१०५, समत्तिकमसो ३।१०८,
-दायको ३।६०; -सास ६।
२३†, गहेश्वा ३।१२३-१३२
करजफायो १।२।१३०
करजरूप १०।११, १, ४
करायवचनं १०।३०†
वरधीको प-वसो ७।४१
करीष ८।१२३-१२५।११।६७
कर्मणा ९।१, ६२, ९४, ९७,
९९, ११६, १२१, तस्सा
भावना ९।७७-८३
कलापसम्भजन ५।१०४।१०।
५३†।२०।२, ५-१०४
कलाभुराजा ८।३†
कल्याणमित्तो ३।६१†-६५
कसम्भुजातो १।१५६†
कसिण-अउलोमं १२।३,
-अनुलोमपटिलोम १२।३,

-पटिलोम १२।३, -उकत्तिन
१२।५, -उग्घाटिम ३।११५†,
१०।८†, ९, -प्पमेदो ५।३८
-३६
कसिणा दस ३।१०५
काकमासको १।९३†
काक्खलियनस्यु १२।१२७
कामयानो १७।१७६
कामा ४।८३
कामावचरदेनलोका १३।६१
काय-अनुपससना सुहसविघेन
२२।३९†, -हत्त्रिय १६।१,
-उज्जुक्कता १४।१४९,
-कम्मज्जता १४।१४७,
-गतासति ७।१, तस्सा
भानना ८।४२-१४४,
-दसको १७।१५१, १५६-
१५७, -दुसरित्तमिगति १४।
१३३, १५५, -दुहुस्स ४।
१२४†, -वस्सदि १४।
१४४, -पायुज्ज १४।१४८;
-मुदुता १८।१४६-लहुता
१४।१४५, -विज्जति १४।
६१†, -विवेको ७।६३†,
-सङ्कासो १७।६१, -सकली
२१७४†, ७५, ७७,
-समाचरो ६।१७, -मुजरि
तानि १६।८६†
कायो ८।४५, ४६।१४।४१

कारण १४।१२१†
काकलियगिरिवासिनागतयो
३।५२
कालो ८।२९, ३२
कासानपज्जोतानि १।४५†
कासिराना ९।२८
विचरितस्स किं सणाय ३।
९७-१०२
किच्चविद्वदो पच्चयो १७।११०†
निच्चाविद्वदो ,, १७।११०
किच्चानि पटिस्मिधआदीनि
१४।११०-१२३
किरियमनोघातु १४।११५
किरियसम्भा नव १०।२१†
किरिया १४।२३†।१६।१८,
-कल् १९।१८
निलङ्गो १०।७†
किलत्त २०।१८†
किलेसमारो ७।५९†
किलेसा दस २२।४९†
किलेसामिस २१।४१†
किलोमक ८।११५।११।६१
किंसज्जययो ११।४०†
कुक्कुब्ब ३।९५†।१४।
१७४
कुक्कुब्बो १४।५३†
कुक्कुल्लपमा २१।४६
कुटुम्भियपुत्तविस्सत्येवत्यु
१।६३७†

कुण्डलिणानि ११४८ ८

कुपितपनसतचो ८१२२ १

कुम्भकारगामो ३१३३

कुम्भकारे ४६२११२२२

कुम्भिसुत १०१२ १

कुम्भकमहालेण ११२०५, १०७

कुलदेवपासयदा १४२ १

कुलपीताय बल्य ४१९६-९७

कुलपगभिकपुत्रल्य १७८

कुलपकादीनवाभाको २१३३ १

कुलपवत्तिसमयो ३१७५ १

कुल विष्णाय १४१८१-८८

कुलमानि २०१२०९

कुहननल्य ११६८-७१

कुहा ११६१, ७१, कुहायना

कुहित्त १७१

कुट्टन्तो ७१४७ १

कुटागार ११६९ १

कुयारकोटि ६१४ १

कुयारिकपवलो ४१४७ १

कुसा ८८३-८८॥११४२

कुसी ७१४७

कुसोहारकूपमा ११२२६ १

कुदलिका ८१७७ १

कुदलकोरजिको ११६९ १

कुदण्डकगामो ३१४०

कुदण्डकविहारवासिल्ये ३१३६

कुलकोलो २३१५३ १

कुसमराज ७१२३

१८२

कोषातकीकोषको ११६९ १

ख

खगविशयावप्या ८१२२ ८

खगनीयररियायो १४१२२३

खगपुनवप्या १३१९

खगिकसमाधि ४१९९ १

खत्तियो १३१५४ १

खत्तिगदिमातक ९१२८ १

खच्चकवत्तपरियापय ११२७ १

खच्चपरित १३१२१-२३

खच्चमरो ७१५६ १

खच्च १४१३३, उगदान-

१४१२४, कमतो विष्णुदि

२१२-२२५

खगानुपसना २२१२४

खरलोमो ७१४७ १

खरिगत १११३३

खल ४१२३ १

खलुगच्छामत्तिकङ्क २१२, तस

समादानादि २१४३-४६

खलुकोण्डम्भस्स बल्य

१२३ १, ३३

खापपतच्छिवादिक्मकरण

प्यत्तो १६१२८ १

खारुदकमहामेयो १३१५७

खिपन्तो १७१३०८ १

खिपना ११८०

खिपनिसत्ति १२१८ १-१०,

१२४ १

खीरगोवन्द्या १७७ १

खीरसामी १७१२६७ १

खुजुतया १३१२७ १

खुदुपमा २२११०३

खुदकपलिकोपुपन्धेदो ४१२०

खुदानुपुदभाणि शिखापदानि

११२७ १

खेत्तहो १७१३०८ १

खेत्तो ८१२५११२७७

ग

गगारा बोक्तरणी ७१५१

गङ्गा १२४११२१२२८,

-खीर १२३७ १॥१२१२२८

गणना ८१२८९

गति ८२९, ३४११२१३८-

३९, -कीलाहारादिसम्पत्ति ८१

३ १

गया ७१५६१॥१२१५४ १

गयको १७१२३६ ८

गयको १७१२३६ १

गयो १४१५६

गमिकमत्त २१२७ ८

गमिकवत्त ३१६६१॥६१६० १

गम्भीरमाणचरिपपथवेदलया

४१५४ १

गम्भीरयवमायो १७१३०४ १

गम्भना ११८०

गम् ३१६१॥७१५६१,

-चित्तिवारवहुलो ११४८,

-सन्निसस्यो १४।२९-३०	घोषितस्स वत्थु १२।४१ †	च्छयो ३।८३-८६, घातुदोष
गवेडि १।८२	घ	निदाना, पुग्वाचिण्यनिदाना
गवेसना १।८२	घकयत्ती १२।४०	३।८०†
गामघातफलोय २.५।१६ †	चक्रवाल ७।४०-४४	चागाधिपुत्तो ७।१०७†
गावी पण्यतेय्या ४।१३०	चक्रवालपन्नतो ७।४३।१२।	चागानुस्सति ७।१०७-११४
गिरिक्कयट्ठविहारो ४।९६	८।१३।४८, ६१	चाटुक्कम्पता १।७५
गिरिमण्डवाहनपूजा १२।१०†	चक्खु १४।३७, ४७-४८,	चाणुते ८।१९†
गिलान-उपट्ठाकमत्त २।२७†,	-इन्द्रिय १६।१, -दसको	चातुदिसो २।३०†
-पथपमेसजपरिवल्लारो १।	१७।१५६	चातुम्मदाराजिका ७।११५†
६६, -भत्तं २।२७†, -साला	चक्खुमपुरिषूपमा २२।९-१०	॥१३।४१
८।२५	चक्खुमनसीस ४।१७†	चातुरिय ३।८८†
गेयसुत्त ७।१२३	चतुधातुववरपान ११।२७-१२७	चारु १४।२२१†
गेहसिता ९।६६ †	चतुरङ्गसमभामत्त तम २०।	चिक्खुलायित्वा १७।४६†
गोघातको ११।२८-३०	१०९†	चियण्यवसी ४।१६१ †
गोघरो १।४९-५१	चतुष्किनी सेना ४।१०७†	चित्त १२।१३-१४, ४६।१३।
गोणूपमा २१।९६-९७	चतुर्वेत्तारजविहारो १।३†	११-१२।२०।३१, -अनुप
गोसमो १।२ †	चतुसमुद्धाना तेजोपाट २०।४०†	स्सना २२।३९†, -उज्जुक्ता,
गोत्रधू ४।७४।१७ ८१ †	चतुसम्पज्जप्पणव ८।४१†	-कम्मज्जता १४।१४७, -द्विति
॥२२।५।२३।७, -आण २२।	च'दनिका ८।१२१†,	१४।१७७, -पस्सदि १४।१४४,
५-१३, -घम्मा २३।७	च'दनिकानि ११।११†	-पागुज्जता १४।१४८, -मुदुता
गोपालकगणना ८।१६२	च'दपटुमसिरे १२।४२	१४।१४६, -लुहुता १४।१४५,
गोरूप १६।५८ †	च'दपूसा १२।१२६†	-विवेको ७।६३†, -विमुद्धि
गोसीलगोघवादीनि १७।२४१†	च'दमयटल ७।४४।१३।४६	१८।१, -सङ्खारो ८।२२९॥
ग	च'दिमसुरिया १२।१०२-१०३	१७।६१, -समाधि १६।८६†,
घराजिर ४।९६ †	च'दूपमा २१।४६	-सीस १२।१२†
घरूपमा २१।९४-९५	चभ्येय्या ९।३३	चित्तस्स उप्पादद्विचिन्तकलणा
घान १४।३६, ५०, -इन्द्रिय	चरणसम्पदा ७।३२†	२०।२४, परिदमनाकाय १२।
१६।१, -दसको १७।१५६	चरिया छ ३।७४, -अनुकूल	२-७
घायनकिच्चं १४।११०, ११७	३।७४-१०२, तारं विनि	चित्तकारी १७।२३६†

चित्तगुप्तयेरो ५।५, १५, धुर
 षट्कलेय्यासी १।१०४
 चित्तपाटलि ७।४३
 चित्तलब्धतो २०।१०९
 -विहारो ३।१०।४।३६
 चित्तो गहपति ११.८५।।१४।
 २७ १
 चीनपट्टे १।९९ १
 चीनर १।८५।।१।६-१८
 क्षुति १४।१२३-१२४
 क्षुत्पपातनाय १३।७२१-१०१
 क्षुत्तासीतिष्ठसंस्थानि २०।७२१
 क्षूळघ्ननामविपिडकसेठो
 १२।७४ १
 क्षूळधम्मपालजातक ९।२६
 क्षूळपयको १२।५६-६६
 क्षूळपिण्डपातिकातिस्सत्थेरो
 ३।१२७
 क्षूळसमुद्दयेरो १२।१२३
 क्षूळसीनयेरो ५।२
 क्षूळसीहत्थेरो ६।७१ १
 क्षूळसुमहा १२।७१
 क्षूळसोदापका १६।२७
 क्षूळोदरो ७।४७ १
 चेतना १४।१३५
 चेतियगिरि ३।१०
 चेतियज्जणवच्च ६।६० १
 चेतियपम्बववासी महाविस्स
 त्येरो १।५५
 १८४

चेतियद्वयो १।३६ १
 चेतोखिला ७।५९ १
 चेतोपरियमाण १३।८ १-१२,
 ११०-११९
 चादना ८।१८ १
 चोगायी ६।७२ १
 चोळकमिक्खला २।१९ १
 छ
 छज्जसाधारणमाणानि ९।१२४ १
 छकामावचरदेवा १२।७६
 छत्तसहाकाया १६।९३ १
 छद्दतनागयज्जुमा २१।४३
 छद्दतो मागयणा ६।३०
 छपाद्धरो १५।२२ १
 छदसीस १२।१२ १
 छदा १४।१५०
 छम्मितो ३।८८ १
 छमाजात ६।१५
 छन्दुपेक्कला ४।१५७
 छळभिज्जो २३।५८ १
 छातो ६।३१ १
 ज
 जत्तपेक्कनिक १।४४ १
 जहसेत्तु १३।२० १
 जच्च-अपीठयपिउपमा १८।३५
 जज्जसत्ताव १।१३८
 जटा १।२
 जटिलको गहपति १२।४०-४१
 जत्तावर १।४६ १

जम्बु ७।४२-४३
 जम्बुदीपवातिनो १२।७५
 जम्बुदीपो ७।४४
 जय १६।४४-४५।।१७।४८,
 -मरणा १७।३
 जहा ७।४१
 जयर ४।७४-७५।-किक्क
 १४।११०, १२१
 जयनानि १४।१२१
 जाति १६।३२-३४।।१७।४८
 ॥२१।३८-३६
 जाम्भोद १।१३६
 जालपूवसदिय ३।९७ १
 जिह्वा १४।४०, ५१, -इन्द्रिय
 १६।११, -दसको १७।१६-
 १५७
 जीवको १२।६१, ६४
 जीवित ८।२९-३०।।१४।
 १३८, -इन्द्रिय १४।५९।।
 १६।१, -नयको १७।१५६
 जेडभात्त धुवज्जपिण्डुताय वत्थु
 २।११ १
 जोतिको गहपति १२।४०-
 ४१ १
 झ
 झत्त २०।६८ १
 मान ४।७६, ९२-९३, १०१
 -१०२, १०४-१०७, १११
 -११३, ११९, १५०,

१७६, १७९, १९२, १९४,
-अन्नानि १७।९२,-अनु
लोम १२।४,-अनुलोमपटि-
लोम १२।४,-उकन्तिक १२।
५,-उपेक्षा १।१६५,-क
सिणुकन्तिक १२।५,-पद्यो
१७।६२,-पटिलोम १२।४,
-विष्मत्तको ६।५६।१३।
१००,-विमोक्तपद्यवेकखणता
४।६१ +

अ

आण (उपक्रियेवो) २०।११४
आणत्तय २१।८३ +
आणदस्सनविसुद्धि २२।२-
३१, तस्सानुभावो २२।३२-
१२८
आणुत्तरो ६।४३ +
आतपरिञ्जा २०।३-४।२२।
१०६
आतिव्यसनादीनि ९।८१ +
आपपटिपत्रो ७।९०, ९२

ठ-ड

ठपना १।७१। ८।१८६, १९८-
२०३
ठान-अविस्मो,-विस्मो पद्यो
१७।११० +
ठानधो ८।१५०
ठित्ति १।९१।२१।१० +
डंठा १।८७

त

तकाहस ४।३० +
तवो ८।६३-९६।११।५२
तट्टिका ३।५४ +
तयहक्खयो ८।२४७
तयहा १६।३१, ६१।१७।४८,
चतुन्विधा ७।५६।१,-काया
७।१६।१,-पद्यया उपदानपद
१७।२३६-२४८,-मूलका
धम्मा ७।५९।१,-विचरित्तानि
छुत्तिष्ठ १६।८६।१, अडसव
७।५६।१, तस्सा सन्नखया
दीनि १७।५१
तत्पद्यधम्मनिस्सत्ताभिन्नापो १४।
२५
तत्तट्टकपद्यथरण १।२४ +
तत्तममभत्तता १४।१५३
तत्तममभत्तपेक्षा ४।१६४
तत्तवट्टको १।६३ +
तत्तुपाया पञ्जा १४।१८ +
तयता १७।६
तय्यागतसयका १।२३१
तयसमापत्तिदिको २१।११५ +
तत्तवायो १७।२३६ +
तत्ताकुलजाता पञ्जा १७।३१४।
तदक्षप्यहान १।२२।२२।११२
-१२१
तदक्षविमुत्तिपत्तं १३।१२।१
तदक्षविषेकादयो ४।८२।१

तदारम्भण १४।१२२,-किञ्च
१४।११०, १२२
तम्बपण्णिणदीरो १२।८०, ८३
१२३
तद्वयसस्स ३।५६ +
तद्वज्जरासी धम्मदिज्जत्तेरो १२।
८०।२०।१११-११३
तादि १७।२२५।१,-मावावहन
७।७१।१
तावतिस-देवलोको १२।१०८,
-भवन ७।४४, ५१।१२७२
१०९, तावतिसा ७।११५।१
ताळच्छिमाळो ११।८५ +
ताळच्छिद ५।२४ +
ताळवेळिमयो २।१६ +
तिक्खम-दप्पयत्तिकालो १४।
९२
तिक्खिन्द्रियो २३।५५ +
तिणुकाय उपमा १३।६७-
९८
तिण्णसत्तिउपमा १।१५७
तिण्णिया १३।१५-१७, १९-
२०
तिण्णिकचूळनागत्येरो १२।१०५
तिण्णिकचूळभयत्येरो ३।५३-
५४।१२।८९, १०१
तिपु २०।७३ +
तिरिञ्चानकया ४।३८ +
तिरिय ९।४६

तिरो-कुङ्कु, -प-रु, -पाकारं
१२।८७, -मात्रो १२।६९,
८१-८६

तिलदलस्यभादस ४।३८ +

तिलबीजकादितेयाला १७।७० +

तिथिपनादका १२।१०८ +

तिस्सदत्तापेरो १२।१२४

तिस्समदविहारो १२।८०

तीरणपरिन्ना २०।३-४।१२।
१०७

तुलकम् ४।२० +

तुलाधारपञ्चतो ३।५३

तुयट चित्त समाधियवि ९।७३

तुयटकपटिन्द ३।४२ +

तुयिता ७।११५

तुलपित्त ८।११४ +

तेवीयरिकल २।२, ४, लस
समादनादि २।२३-२६

तेजो ११।३६, -कठिण ७।५-
८, -गतं ११।३६

तेषाद्रुको १।२ +

तेलकन्दरिकवरु १।७४ +

तेलनाकि ३।३३, तेणमाकि
उपमा ४।७०

तेलूपमा १८।१६

तेविजो २३।५८ +

थ-द

थम्भो ७।५९ +

थलपटनं ४।१५ +

१८६

थामातो २२।७६ +

थीर् १४।१६७, -तिनेहो ८।
१३२ +

थुलकुमारिका १।४५ +

थुयारामो ३।३१ ३४

थेय्यपरिमो १।१२५

थेय्यकल ४।१३५॥१२।९

थेय्यादा तयो २१।१२१-१२६

दकवीतलिक ८ १२९।

दकिलयेय्यो ७।६७

दहुकाम्मानिदा भूतप्पसाद

लकल १४।१७ +

दहकसेय १३।२० +

दत्तकायदयो १०।४६ +

दत्ता ८।९३॥१२।५१

दम्भजातिको ३।९४ +

दम्भूपकरुणसत्ता ४।१२ +

दरीमुर ३।१०२ +

दवो १।८९

दसकथावत्युत्तमप्राप्तो १।४९ +

दसतो ९ ६५ +

दसवलपरो १।३ +

दससहस्रचक्रवाळदेवता १२ ७२

दससहस्रिलोकपात्र १२।१०६

दस्सनकिच्च १४।११०, ११७

दस्सनभावनामेवतो १६।९५ +

दस्सनानुत्तरिय १५।११ +

दहरमिन्नुयत्यु ३।३६-४२

दह्मेमि ८।१७ +

दह्मीकम् ४।२० +

दानपविभागो ९।१९, -रतो
७।११२

दायप्ररिमो १।१२७

दाकूममा २१।१००-१०१

दाकूपनूमा १८।११

दासव्य १४।१७४ +

दिहोयो यत्ता १०।९४-६५

दिहपम्ममुत्तविहार ४।१२२ +

दिहव पत्तो २१।७७ +

दिहमल्लादीनि १४।९१ +

दिहप्यसो २१।७४ +, ७५, ७७

दिहगता ७।५९ +

दिहिरिमुद्रि १८।१, लसा

भाना १८।३-३७

दिहवडा किनेला १।१४० +

दिहो य यामे १३।० +

दिम्भ-चक्रुमाय १३।०६,
१२४, -विहारो ७।९३ +,

-मुधामोन्न १३।३६,

-सोवपात्र १३।१-७, -सोव

आय १३।१ ६, दिम्भो

विहारो ३।२९ +

दियापप्रलाना ३।६५ +

दियाकाकूपमा २१।६५ +

दियापरया ६।४९ +, ५२, ५८

दियापुर सेनासन ३।१०१ +

दीधमायकप्रभयत्येरो १।९९

दीधमायका ८।२१८

दीवायुका देवा १७।२७८	देवता रक्षन्ति ६।७०	धम्म-अनुपस्थाना २२।३९ +,
दीवाउ ६।३१	देवदत्तो १२।१३८ +	-अभिषमयो ७।५१ +,
दीपसिल्लुमा १९।२२	देवपुत्तो १।११ +, -मारो ७।५९ +	-अनुसारी २१।७४ +, ७५,
दुक्खं १४।१२७-१२८॥१६।	देवोयेहण १२।७२	७८, -अनुत्थति ७।१, तस्सा
३५, ५०॥ १७।४८, -इन्द्रिय	देसनामुद्धि १।१२६	भावना ७।६८-८८, -उद्धच
४। १८६-१८७॥ १६।१,	देसमासा १४।२६-३०	विग्गहिस्मानस २०।१०६ +,
-निरोधो १६।१२-७४, -नि	देहनिक्खेपन ८।२९, ३१	-द्वितता १७।५१ +, -घातु १५।
रोधगामिनी पटिपदा १६ ७५	दोमनस्स १४।१२७-१२८॥	१७, २६, २८-३१, ३४, ३८,
-८३, -लक्खण २०।१०३॥२१। १६।५१ ॥ १७।४८,	पदान ४।१८४-१८६, १८८,	४२॥ १८।११ +, -नियामता
३-५, ७, -सच्च २०।१००,	पदान ४।१८४-१८६, १८८,	१७।५१ +, -गटिसमिदा १४।
१३०, -समुदय १६।६१	-इन्द्रिय ४।१८६, १८८॥	२३
दुक्खस पदान ४।१८४-१८७	१६।१	धम्मसेनापति १२।७५
दुक्खता विस्सा १४।२२४ +	दीवारिकुपमा ८।१००	धम्मा ८।२४६
दुग्गति १३।६२-६३	दीवचरितो ३।७४, ७५,	घात २०।६८ +
दुग्गरितसङ्कल्लेखविरोधन १।	दीवो १४।१७१	घातु १७।५१, -निधानानं ३।
१३ +	द्वित्तिताकार ७।२८ +	३४ +, -प्यभेदावभासनपञ्जा
दुग्गरितानि ७ ५९ +	द्वाद्यो १७।३०८ +	११।४२ +, -मनसिकारो ११।
दुग्गटिनिस्संगिता १।९५ +	द्वावट्टि दिट्ठिगतानि १६।२४	२७; -मनसिकारपथं ८।४१ +
दुग्गिभक्खसमयो १२।१२३	द्विकुटुगेह २०।१०९ +	-ववत्थान ११।२७ -विनि
दुग्गलोड्डानविबहने पञ्जा २२।	द्वेभातिवत्थेयान एको ८।२४४	वोया ६।३८; -विमङ्ग (सुत्तं)
४५ +	घ	११।२७ +, ३१, घातुयो अट्टा,
दुग्गसमुदाय ४ ५१ +	घज्जगपरिचं १३।३१ +	रस १५।१७-४३
दुग्गसवद्धन ४।११७	घम्ममापकगयाना ८।१९१	धुतङ्ग २।७८-७९, -कया २।
दूरे पि सन्तिके अधिधाति १२।	घनअयसेट्ठी १२।४२	१; -वेवना २।८३, -सेवना
१२०	घनपालको ७।४७ +	२।८६, धुतङ्गानि २।२-९२
दूरी मारो ८।३ +	घम्मकरण १३।४३	धुतधम्मा २।८३
देवतानुत्थति ७।१, ११५-११८	घम्मवल्खा पञ्च ७।७२ +	धुरमच २।२७ +
देवता पुष्पल्लूपजीविनियो १३।	॥१४।२१९ +	धूमसिलो ७।४७ +
३२	धम्मगुत्तो १२।३९	धूमायना ५।३० +

धेनुवत्सु १।७२

न

नत्ता ८।६१।१।५०

नगरपरिक्रम्य १।९६ +

नगररुमा १८।२८

नर्त १७।१५४ ७

नस्थिकवादो १७।२३ १

नस्थिपथयो १७।९८

नस्तकानि १।६८ +

नन्दकौवादसुच २१।१२६ +

नन्दमायवो २१।८३ +

नन्दो २१।६६ +

नन्दोपनन्दनागरानन्दमन ४।

१३३।१३।१०६-११६

न पापक मुपिर्न परसति १।६२

नमनडो १७।२०८ +

नयविपस्सना २०।२,२१

नयो १।७

नवचन्द्र आरम्भ १७।१३४ +

नहुतानि ७।४१ +

नहेतु (रूप) १४।७२ +

नलकलापिउपमा १८।२

नागरानुपमा २१।४६

नागलतादन्तकट्ट ११।७२

नानचसम्मा १०।२०-२१

नानत्तनयो १७।३११।२०।१०२

नामाकिलोसविद्वसन २३।२

नानाबद्धअविकोपन २१।३५-

३६

१८८

नाम १७।४८, चतुर्विध ७।

५४, -कायो ४।१७५ +, -रूप

१७।१८७-२०१, -रूपपथया

सव्यायतनपद १७।२०३-

२१६, -रूपपरिक्रमो २३।२,

-रूपवसंस्थान १८।३७,

नामरस लक्षणादीनि १७।

५१, नामरूप एकविधादि

१७।५५ +

नापुपमा २२।९६

नास्स अग्नि वा त्रिष वा सत्त्व

वा क्मति १।७१

नास्सपटिपदा ३।४२ +

निकन्ति (उपक्रियेणो) २०।

१२२, -मय ११।३ +

निगमन ७।६६ +

निगहो ४।४९ +

निगममागवी त्रिय १४।१३४ +

निगममागुपमा ११।३ +

निदान ७।६६ +

निधगा १।२४ +

निपको १।७

निष्पेयिकता १।६४, ८१

निष्पेयता ८।१५ +

निष्ठि २१।३८-३९

निष्ठान १६।६४-७४।८।२४७

निष्ठिदा १।३६ +, -अनुपस

नाय्य २१।४३

निमि ८।१७ +

निमित्तं १।७७, ८३ +, २१।१।

१६।२६ +।२१।१० +, २४,

३८।२२।७९ +, -क्म १।

७७, निमित्त गहेत्वा ३।

२३९, -गाही १।५४

निम्मानाति ७।११५

निमित्तवुद्धो १२।७२

नियकज्जर्त्त ४।१४१

नियतमिन्धादिहिका ५।४१ +

नियता वेदना १४।२०५ +

नियतावत्पुकाणि १७।१३२ +

नियति १७।११७ +

निय्यामकूपमा ४।७० +

निय्यातकवयो २।५६ +

निरयो १३।६२-९३

निगमिषसमिधिता २।५५ +

निगमिषसलाका २।२७ +

निरुत्ति ७।७२ +, -पठिसम्मिदा

१४।२५, -नवलय ७।५८ +

निर्येध-सख २०।१००, -समा

पत्ति २१।१६-५२

निर्येधे अघिमुत्ता २१।२२

निर्येधो ८।२४७

निरुदयोवो ८।६७ +

निष्ठय-अनुरूपपटिपत्ति २।

२१ +, -गहय १२।९१ +,

-पथयो १७।७६

निष्ठसखविमुत्तिपत्ति ११।१२ +

नीलकमिण ५।१२-१४

नीवरणादिपद्मनीकधमः समुदा	माहो २०।५, -सन्निस्सितधील	८-२२, कथ भावेत् १४।
चारसंगहणता २।१५ +	१।२५, ४२, ८५-८७, १२३-	३२, -इन्द्रिय १६।१
नीवरणानि ४। ८६-८७।।७।	१२६	पञ्चान्याकरण १।६-७
५९।।२२।५७ +	पद्यया (चीवरयदयो) १।१११-	पटिकम आहस्तिता २।२८ +
नेवलम्मवितकादयो १६।८६ +	११३, ११६, चतुषोसवि	पटिकमो २०।६१ +
मेमिक्तिका १।६३	१७।६६	पटिककूलमनसिकारपण ८।४२ +
मैमिधरो पम्बतो ७।४२	पद्ययो १७।४४, ६८	पटिप ९।१४, ३६, ९६ +
नेवसञ्जानासञ्जायतन १०।	पद्यवेकण ५५।२२४	-सञ्जा १०।१६-१९
४०-५५	-सुद्धि १।२६, पद्यवेकण	पटिघातो १।८६
नेसज्जिक २।२, १०, तस्स	णानि २२।२०-२१	पटिघसमुपपत्ता धम्मा १७।३-
समादानादि २।७३-७५	पञ्चुपपत्तिविध १३।१११-	५।।२०।१०१
नहार ८।९९-१००।।११।५४	११४, ११६	पटिघसमुपपत्तादो १७।२-५, ८
प	पन्थेकबोधि ७।७० +	२०, २५, २८-५७
पकटो ७।८१ +	पन्थेकमुत्ता १।१३१।।१३।१५	पटिब्जा २।२२।।१७।६७ +
पकतिवादिनो १६।६१ +	-१७, १६-२०	पटिनिस्सगानुपससो ८।२३६
पकतिसावका १३।१५-१७	पञ्चाजातपण्यो १७।८६	पटिपदाआणदस्समविमुद्धि २१।
पकतुपनिस्सयो १७।८४	पञ्चिमा जनता २।२१ +	१-१३६
पकासन ७।७२ +	पञ्च-अज्जिक दुरिय ४।१०७।,	पटिपदाविमुद्धि भागस्स ४।
पकटितउदक १३।४ +	-कल-घविदू १३।१०२,	११४-११५
पक्खिक २।२७ +	-निकायमण्डला ३।५३।,	पटिपस्सददरथ २३।१५ +
पक्खिसङ्कुणो १२।९८-९९	-वस्सिको ३।३१।, -बोकार	पटिपस्सद्विद्विमुत्तिप्यत्त १३।१२ +
पक्खी १४।५३ +	मयो १७।१२६ +	पटिपस्सना ८।१८९
पग्गहो ४।४९।।२०।११६	पञ्चकम्भन ४।१९८-२०२	पटिमागनिमिच्छ ४।३१, ३४
पहुळोपमा ८।१९९	पञ्चापाधविहायनिहो २३।५६ +	पटिमानपटिस्समिमादा १४।२६
पद्यत्त वेदित्तवो विज्झुहि ७।८५	पञ्चसत्ति ७।७२ +, परमत्थिया	पटिलामभूमि ४।३२
पद्यत्तरण ११।७ +	२०।७२ +	पटिलीनचरो २१।११० +
पद्यनीक २१।१२० +	पञ्जा का १४।२, केनट्टेन १४।	पटिलोमपटिघसमुपपत्तादो २०।
पद्यय-आकार १७।२५ +, -पटि	३-६, कानस्सा लम्बणा	१०१
सेवनसङ्गातं १।७१ + -परि	दी। १४।७, कतिविधा १४।	पटिस्सगानुपससना २२।१२०,

—आद्ये २१।४७-५२	पदेक्षविहारमुच १७।६ ।	परिषगोद्याभिभवर्न ४।७४ ।
पटिषङ्गा विपसन्ना २१।२०	पथां ८।२०३	परिषा धम्मा २७।५१ ।
पटिषायागे ३।६०।१।७।१०३	पथनी ४।१८ ।	परिषारम्भसत्तिको २१।१०४-
पटिषाधि १४।११०-११३	परया ७।५९ ।	१०५ ।
॥२१।२८-३९,-विचिं ८।	परास ८।१७।११।२।६३	परदेहा १६।४९,५१।१७।४८
१०।-अप ११।३१	पथव्यायेकत्वा ३।४६ ।	परिपुच्छकत्वा ४।५४ ।
पटिषाधिमयो धीसि १७।१३४	पन्थेय्या गावी ४।१२० ।	परिपुच्छा ८।१८७।१४।२८-
-१४५	पमाविज्ञा १८।३६ ।	३०
पटिषाधिमदा चतरसो १४।१२-२	पमुण्य ४।१३ ।	परिपूरकाती १।१४ ।
२७।-धमेदप्यसो २३।५८ ।	पयत्तायि ७।११२	परिपुच्छकत्वा ४।१२६
पटुपक्षा १७।९८।	पयोवो ८।२०३	परिमण्डं कथा २३।३६ ।
पठमसमज्ञाहरो ३।१५ ।	परनिमित्तवत्तत्तिनो ७।११५	परिमण्डमाणाति २३।१०३ ।
पथीत-अधिमुक्तिको ८।७७।	परनिमित्तसत्तिका १।८२	परिमोक्षा चत्ताये १।१२५
-भोजन ४।६०।-परपुक्षा	परमायविमुक्ति ७।१२३ ।	परिमोक्षीयं ४।३ ।
वेदना १४।२०८।	परमद्विष्टधम्मनि-गान् २१।४२।	परिमहितमहाभूतो ६।४३ ।
परपुक्षाबलसिलावस १२।७७	परस्सहारी १।१०१ ।	परिवचि १४।२८
परपुक्षिधम्मो ४।२६ ।	परामट्टो २२।७९ ।	परिपुच्छपरिमुद्धिहीण १।१३१-
परपुषट २।५७ ।	परामोतो २२।५८	१३२
परिहिता ८।२६ ।	परिकथा १।७९,११४	परिमुद्रा २।१३ ।
पठोक्किमुल १०।११।	परिकम्म ४।७५।२१।१२९-	परिवेष्टिमुद्धि १।१२६
पत्तपिण्डकञ्च २।२,७, तत्त्व	१३०	परियेसना १।८२
समाधानादि २।३९-४२	परिग्राहितनिय्यानसति ८।१६ ।	परियोदयेति १।४३ ।
पत्तमकलनतैलूपमा १०।५१	परिग्राहितसङ्घातो ६।४३ ।	परियेयं ३।३० ।
पत्तयट्ठन ४।१२७ ।	परिक्खिन्नाकासकसिय ५।२४-	परिहन्टो १।६५ ।
पापनीयं ४।१० ।	२६	परिहा चतरसो ४।९५ ।
पथवोक्कसिय ३।१०५।४।२२-	परिज्ञा तिविषा २२।१०५	परिहस्यो १।६५।२।३१ ।
२६, भान ४।७९,११९	परिज्ञाता स्वाचा २२।८३ ।	पलं १०।६०।
पदविखण्णमाहिता ८।४९ ।	परिज्ञेय्या धम्मा ७।२६ ।	पल्लोकोदसविधो ३।१९।-५६
पदीपूपमा २२।९३-९४	परिज्ञायकपरिग्राहितो १७।३०३।	पल्लोकिनो २२।२१ ।
१९०		

पल्लवेन कमति]

पदसूचि

[पुण्यनखिकावासी

पल्लवेन कमति १२।९८-९९

पल्लवो ८।१६०

पवत्त १६।२६१॥२११०१, ३४, ३८।२२।७९१

पवत्तपन्नमोजनो १३।६८१

पवारणा, पवारितो २।४४१

पवारत्वा २।४३१

पविवेको २।१११

पवेष्णिपालको ३।६४१

पसादनीय-वत्थूनि १४, १४७१, -सुसन्ता ४।५६१

पसादनीयानि ठानानि ३।६५१

पसादो १२।१३५१॥१४।४२, ४५

पमुक्कलिकङ्ग २।२, ४, सस्स

समादानादि २।१४-२२

पसूतिघर ८।१५

पसस्रकाया ४।६०१

पसस्रि दुविधा ४।९९, उप

कित्तो २०।११६

पसस्रभय कायसङ्कार ८।१७५-

१८५, चित्तसङ्कार ८।२१९

पसस्रन्तो नवदि आकारेहि ८।

१६७-१६८

पसस्रुत्त १।९४१

पससावदोशिका ८।२५

पससावो ८।१६४॥१२।३७

पहातन्ना घम्मा ८।१६१

पहानं तिविध २२।११०,

-परिष्सा २०।३-४॥२२।

१०८

पळासो ७।५६१

पाचीनसण्डराजि ३।११, ३३

पाटलिपुत्तं ६।६४॥१२।१२३

पाट्टिपदिक २।२७१

पाट्टिपुगालिकनयो १३।१२१

पाट्टिमोगो १७।१७४

पापकम्मनिमित्त १७।१३६१

पाट्टिहारिय १२।८४-८६

पातिमोक्खसंवरो १।९८,

-समुत्तो १।४२-४३,

-सील १।४२-५२

पादकम्भजन १२।१२०॥१३।

२३, २५-२६, ९५, -आर

म्भया १२।१३१, -चित्त १२।

५८

पानीय ४।३१

पापणिकानि १।६८

पापना १।८१

पारमियो दस ९।१२४१

पारिच्छत्तको ७।४३

पारिमत्तया १।७६

पारिमृद्धि ८।१८९, -उपेक्खा

४।१६६

पारिहारिय-कम्मदान ३।५७,

६०, -पञ्चा १।७१

पासादसलूपमा १०।६०

पाहुनेय्यो ७।९६

पिच्छिलकुण्ठ ८।१३७१

पिच्छपटो २।६११

पिण्डपातो १।८६

पिण्डपातिकङ्ग २।२, ५, सस्स

समादानादि २।२७-३०

पिण्डिकर्मस १२।१११

पिच्छ ८।१२७॥१२।६९

पिपासविनयो ८।२४७

पिपासूपमा २२।१०४

पियकरमाता १२।१९१

पियविष्णुयोगो १६।५५

पिपाचमीकको १०।४१

पिसोदरादि ७।५८१

पिहक ८।१६॥१२।६२

पीणित २०।६८१

पीतकसिन्ध ५।१५-१६

पीति पञ्चविधा ४।६४-९८

उपकित्तो २०।११५, -पटि

खेदी ८।२२६-२२८, -सुल

४।९४-१०१

पीतिया च विरागा ४।१५४-१५५

पुण्यलदोषा ६।३१-७

पुण्यकरियवत्थु ६।२२१, का

मावचर-१७।१०२ (अति

रित्तक दट्ठन्य)

पुण्यमिच्छातो १७।६०, १७७

-१७९, १८२

पुण्यवलिक्कादी महातिस्सत्येरो

४।९३

पुण्यो दासो ११४२	पुण्यवृद्धन ४ २७ १	बाहुलिकण्डिकातिवा १४३१
पुत्रगिदिनी इति २११००	पेटक ४८९ १	बाहुल्य १४१२६-३०
पुत्रमसूयमा ११२२ १११३ १	पेय्यसं ११४० ११२०१२०,	विम्विचारो ७२३
पुनन्वामिनिवन्ताधमसा २८८	पाकि १३१२८	विलङ्ग ११७७ १
८८ १	पोम्परासाति ७४७७ १	वीम्वर्ध ६१६६ १
पुण्यवृद्धो ६८७ १	पोयुज्जिका इति ३४६	बुद्धो ७४२, बुद्धा १३११५-
पुण्य-निमित्तानि पञ्च १७८	पोय्या ४१२५॥७४३,५३॥	१६, १८-२०,-अनुत्पत्ति
२७८ १,-योयो १४१२८-	१४४५ त्रादिमु	७१-६७,-कवच १३१३०-
३१,-सन्धा १४५५,-हेतु	फ-अ	३१,-पम्मा अट्टारस ६१२४१
सम्पत्तो १११२ १	फलं ४१९, अरिय-२३३-५,	बुद्धवस्तिवःपयवत्थु ४१२३५
पुण्यविदेह ७४४	-समापचि २३३३,५-१५,	योम्पका २२३८१,-उपेक्षा
पुण्येनिवासानुरसतिप्राण १३१	-इवलो २४५६ १	४१२५९,-कोसल ८७३,
१३१ १-७१,१२०-१२३	पत्तो १४१३५॥१७४८,५१,	७८
पुण्यो ८११२९॥११७१	२२१,-आशो १११-३,	वाधि-पक्षिण्या घम्मा २२३३-
पुरिष-इन्द्रिय १४५८॥१६१	-पय्या चेदनापद १७,२२८-	४३,-सत्तभूतो भगवा १३१
१,-उपमा १९१२११४६,	२२२,-पञ्चमका १८३३ १	५४,-सत्ता ३१२२८,नोवियो
-दम्मासारि ७४७७-४८,	फासुविहायो ११६४	३१२२८ १
-निमित्तादि १४५८,-पुण्यला	फुट्ट व सन्धिकुलो २१७७ १	नोवियवत्थु ६१६० १
७१६३,-माया ११५९,-मदा	कुसुनकिचि १४११०,११७	व्यञ्जन ७७२ १
८१२४७ १,-युगानि ७१९३,	कुसुना ८१८९,१९८-२०३	व्याधि ८१२९, ३१
-लिङ्ग १४५८ १	कुसुमिता ११३६	मस-उत्तमो ६१६१,-कायिक
पुरजातपय्या १७८५	कुसुमेहक ११५७१॥११ २४१	७११५१,-निमन्तिकमुत्त
पुण्यक ६१९, वत्स भावना	फोट्टम्पय १४७६ १	१२८५,-मारिज्जा १२८६
६१७७	बहुलयेवत्थु १२२७ १	-लोको १२७१ ८०,११९,
पूति-सफ ३१७७ १,-पञ्च इति	बदालता ११४६ १	१३६॥१२७, २२-३४,४३
२१३११ १,-मुखा सणो ११	बलदेवो ८१६ १	५७,-विहारो ७६३१,-वि
१०२ १,-मुत्त ११६८ १,	बलानि पञ्च २२३७ १	हाय ९१२, ६७, १०५-१०६
-जता ११६९ १,-इरीटकी	बहुधा पि हुत्वा १२६८	-विहायेकला ४१५८, महा
१११११ १	बहुपेय्याला वन्ति ११४० १	१९१२०, सङ्गति ७२३
१९२		

मगदा ७।५३-६४	मिषकनुपमा १९।२	१०।५४;-पययो १७।९३,
मगा, मगा अक्षवि ७।५६ +	मिषमुञ्जालकुमुदनाञ्जनाया ११।	-ब्रह्मचरिय ७।७९ +, -सद्य
मज्ञानुस्मृता २१।११-२८	७३ +	२०।१००, १३०
मनी ७।५९ +	भीमसेनो ८।१६ +	मगा अगतपुण्यपुरित्तमा २३।
मत्तवह्दन् ४।१२७ +	मुञ्जिस्थानि सीनानि ७।१०४	४५-४७
मत्ता ४।१२१ +	मुचवमितको १।९३ +	मगामगान्मायदस्वनविमुद्धि २०।
मद्वि ११।११०	मुग्मद्रुकिमानानि १३।६१	१-१३०
मयद्रुपदानाया २१।२६-३४	मुग्मदेवता १३।६५	मन्त्रुमातो ७।५६ +
मरियाय उपमा ११।६२ +	मुचममत्तौ २२।१८ +	मच्छ-उपमा २१।४६, -तिप
मरु १४।११०, ११४	भूतनर् १७।११० +	२१।४६ +; -गाहकपुरित्तमा
मयो १६।९२ + १७।४८, ५१,	भूतपालो १२।२६, २६	२१।४९-५०
२५०-२६८, -सद्य १७।	भूमिन्प्यटको १३।४९ +	मच्छरिय ४।१७३, मच्छरि
२७३-३१४, -पयया जाति	भूमिया भूमिगदस्व च नानच	यानि पञ्च २२।५२ +
आदि २७०-२७३	२२।८२-८८	मविष्मता (धम्मा) १७।५१ +,
मत्तवह्दलता ३।९५ +	भूरिदत्तो नागयमा ६।३२	-इन्द्रियो २३।५५ +;
माकुटिकमाकुटिको १।६९ +	भेरिउपमा १८।३३	-पययावको ३।५१ +,
माकुटिका, माकुटिय १।७१	भेषजसमुद्भूतो योगो ४।४७ +	-भाणका ८।२१८
भाग्यवा ७।५६ +	भोजनमालावच ३।६० +	मरिहममायकरवत्तये ३।५१
भाकरमा १६।८७ +	भोजपुत्ता ९।३४	मयि व विवक्त २१।२४ +
भावी १८।१३ +, -दसका १७।	म	मयहन १।८६, -विधानूयमा
१५६	मकठा १।८७	१६।२२
भावनो द्वे २०।१२८, -मया	मकटकुमुत्त ४।६९ +	मयदशमालो १०।३५ +
पञ्चा १४।१४ +	मकटालेपो १४।६२ +	मयद्रु-उपमा २१।४६,
भावितत्ता ७।६५ +	मकलो ७।५९ +	-कयटको २२।८८;
भाववत्ता घमा ७।२६ +	मयो १।५-६, मया चचारो	-देवपुत्तो ७।५१
मिक्खु १।४३	२२।१, -अज्ञानि सत्त २१।	मत्तस्य समापलस्व को वित्तो
मिच्छियुद्ध ६।६ +	११३ +, अट्ट २१।३८, द्वादश	२३।५१
मिज-आजीवो ६।३६ +, -वद	१७।९३ + -आत्ममणत्तिको	मत्तपुञ्ज ८।१२६।११।६८
निका १७।१९६ +	१३।१०४-१०५, -उदकुपमा	मदो १।८९, -निममदो ८।

२४७	१७।१६०१, -गोचभावा ४।	१०३, -मत्तिका ११।५३ १,
मधुकरूपमा ४।६७	७४ १	-महिनदत्येरो १२।८२,
मनविकारो १४।१५२	महय १०।४६ १	-मातिक लाहूनकूपमा २२।
मनिद्रिय १६।१	मदिवसो २।५७ १	६ १, -मामा ७।५५, -मित-
मनुशान पियो होति ९।६३	महा-अनुव्रथेरो १२।१२८,	त्येरो १।१०९, -मागलानत्येरो
मनो-घातु १४।१०७१, ११८,	-अपदेसा चत्तारो १७।१५ १,	१।११७, ११९, १२१ ४।१३३
-आनुसमझी १०।२० १	-कवि ९।६१, -कथानो ७।	॥१२।७४-७६, १०५, १०७
-मया इदि १२।१३७ १३८,	१२४, -कल्पिनो १२।८२,	१११-११७, ११२, १२७,
-रम आर्यतन १५।५१,	-कप्पा १३।५५, -कसिया ३।	-गजा ७।४२, -ककलूम २२।
-विष्णुआधातु १४।११६-	१०१ १, -कसपपयो ११।	८७-८८, -ककलवधेदकूपमा
१२०, -सम्बेतना ११ १-३१,	१२६॥१३।१०७, -चेतिय ३।	१३।२७ -रोहणगुत्तयेरो ४।
-समाचारो ९।१९	३४॥४।९५, -जहुमगो १३।	१३५॥१२।६, -वट्टनिम्रटवी
मन्तोदकूपमा १९।२१	२० १, -तिस्सत्येरो कल्याण	१।९९ १-विरसना अट्टारस
मरणं ८।१-४।१६।४६-४७	गामे २२।८९ १, चिरगुम्य	२०।९०-९१ ; -विहारवासी
॥१७।४८, -अनुस्सति ७।१,	वासी १।१३३, चेतियपम्यत	१।४ १, -सकटमगो १३।
-सति ८।१-४१	वासी १।५५, -घम्मरकिउतत्येरो	२० १, -सह भोगो ४।१३ १
मरियादाचारित्त १।४१ १	३।५३, -घातुनिघा १३।	-सहस्रकिलतत्येरो १।१३५,
मरीचिका २१।१७	१०७ १, -नागरयेरवस्तु २३।	-सतिपद्धान ११।२७१-२९,
महत्त्वपातो १७।६३ १	३६, -नामो ७।११६, १२६	-सत्ता ९।१२४, -समुदा १२।
मह १०।७२ १	॥१२।२१ १, -नाममुच ७।	१२३॥१३।३४।-सम्मवो ८।
मन्यमानसिरेवतत्येरा ३।५१	१२२, -निरया अट्ट ९।२०१,	१७ १॥१३।५४ १, -सय सत्त
मला (मलानि) ७।५९१॥१२।	-पयको १२।६०-६१,	२१।४३ १, -सावका १३।
६१ १	-परिवार पणया ३।४३१,	२५-१७, १७, १६-२०,
मल्लकत्येरो ४।२३	-पगारणपुयणमासी १२।७५,	-सुदरवो ८।१७ १, -हरिय
मर्ष ८।६७-९८॥११।३३	-पुञ्जा पञ्च १२।४२,	पदूम ११।२७ १, ३१
मसरगल्ल २०।७३ १	-पुरिसजातिको ९।१३ १,	महेसकलो १।६६ १
महकपुत्त १२।८४-८५	-पुरिखलकल्लयानि ८।२३१	महेधि (भगवा) १३।१०४
महागत ९।४८, महगता १७।	-सोधि १२।१२४, -त्रहा	महोदरो ७।४७ १
५३ १, -अग्रकत्तारम्मणसुति	१२।७६, -भूतानि ११।९६-	मागन्दिमो १२।३४
१९४		

मातिका द्वे ३।३१ ॥६।६७†, -घरा ४।१९ †	मुदिद्वियो २३।५५ † मुद्रप्पसन्नो ४।४७ †	यष्टि इच्छु न लभति १६।५६ यसस्त वल्लु १२।८२ †
मातृपोषकजातक १।३५ †	मूल-कम्मद्वान ६।२३†॥२०। १०७,-समाधि ६।११६	यानयोगो ७।११२ यात्रा १।६४
मानमदो ८।२४७ †	मूसिकन्धिल १।८३ †	यानमुख १०।११ †
माया ३।६५ †	मेयहरो गहपति १२।४०-४२	यानोक्ता ९।३७ †
माय पञ्च ७।५९ †	मत्ता ६।१-७६, ९२-९३, ६७ -९८, १०८-१०९, ११९- १२०	यापना १।९१ याप्यरोगी १।६४ †
मालागच्छं ५।१२ †	मेच्यो मगवा २३।१२७ †	यामा ७।११५
मिच्छता अह ७।५६, दस च २३।५० †,-अनियता १७। ५३ †-नियता १७।५३ †	मेयूनसयोगा १२।४४-१५,† मेदा ८।१३२॥११।७४	युग-घरो पत्तो ७।४२॥१२। ७२, १२१
मिच्छा-आजीवो १।४४, ८४, -आजीविरति १४।१३३, १५५,-दिट्ठि १४।१६४, -मयो ३२।१४ †	मोरपरिच १३।३१ † मोहो १४।१६१, १६३,-चरितो ३।७४, ७७	युगमच्च-दसो १।१०८ †, -दस्सावी १।५० †
मिद १४।१६७,-सुख १।९४†	यकन ८।११४॥११।६०	मुचि १२।११७ †
मुखवयणो पसीदति ६।७४	यकिन्तीउपमा २१।९८-९९	मुचिद्विजो ८।१९ †
मुखसम्भावितो १।६९†	यस्माभरतपादयो १७।६२ †	येवापनका ४।१६४ †
मुगमुप्यदा १।७५	यथाकम्पूगजाण १३।१०३, १२१-१२२, १२८-१२९	योगविहितानि १४।१४ †
मुष्टिचतुक्कम्पताआण २१।४४ -४६	यथाभत निकिलत्तो एष निरये १३।९० †	योगा चत्तारो ७।५९†॥२२।५६† योनियो चत्तस्सो ८।२४७†॥ १७।१५३-१५४
मुञ्जपन्धचभूता पजा १७।३१४†	यथाभूतआणदस्सने २२।११६	रत्तियेरो (मुद्र-) ४।१३५॥ १२।६
मुट्ठिलपमा १८।२८	यथाध-यतिकञ्च २।१, १०	रत्तनमखिलतो आहारो ११।१७†
मुट्ठिकमत्ता १।८६	तस्स समादानादि २।६६-७१	रत्तुपालो १२।११०
मुत्त ८।१३८॥११।८०	यमकपाटिहारिय ४।१३२†॥ १२।७२, ७४, ८४	रत्तनमुत्त १३।३१ †
मुत्तचागो ७।११२,-चागता ३।९५ †	यमकमुत्त १४।२२३ †	रति २३।५९ †
मुदिता ९।१, ८४-८७, ९२, ९५, ६७, १००, ११६, १२२		रति धूपायना ३।९५ † रथविनातपटिपदा ३।४२ †

रथूपमा]

त्रिसुद्धिमण-

[वागुनि-

रथूपमा १८२१, २८
 रथूपपणे ८११८ +
 रथूपपनी १३१३३-४४
 रथो १४१५७
 रथुवरितो ३१७४-७५
 रथुगह १२१२२६
 रथो १३१५४ +
 रथुपयधिकपुचुरगा २११३०
 रथुलो १२१११०,-आयादं
 रथुर् १२१२७०, ३१
 रथुल-उपमा १८१२८,
 -पायिका ४१२९०,-भूल
 गतो ८१२५९,-मूलिकल
 २११, ६, रथु समादा
 नादि २१२५-५८
 रथुन-अडो १७१३०८०,
 -लकल १२१६६०॥१४१
 ३४ +
 रथुतो १११३८
 रथु, भूतरूप १४१३५, उपा
 दारूप १४१३६-७१, रथु
 रूप ७२-७९, १८६-१९६
 लकलरूप १४१८०,-आय
 वन १४१५४॥१५११-२
 -रथुधो १४१३४-८०
 -पाद १५१२७, १६, २६,
 -रथु १०११२-१५,
 -सत्तकवतेन सम्मत्तन २०१
 ४६-७५
 १९६

रुपाभिनन्दना १९१६३ +
 रुपाभिनन्दनरूपमूलपराद
 लकल ४४१३७ +
 रुपाभिन १७१२५९
 रथुयो (अनपदा) ११३६०-३७
 रु
 लकल ११२०, ८२१॥११४॥
 १४७, ७५७-८८८८८८,
 -रथुधो ४१४८०
 लकल (लकल) ४१७० +
 लकल ११३४ +
 लकल ४१२७ +
 लपना ११६९, ७९
 लकल ८१३७॥११७६
 लकल २१११० +
 लकल ११४३,-सकायलिक
 लकल ११६६
 लकल-लकल निजिगितनवा
 ११६५
 लकल ११४३,-सकायलिक
 लकल ४१५६ +
 लकल ११७८
 लकल ११६६ +
 लकल ७१३६ +४५॥६१७७,
 -अडो १७१३०८० +,-अन
 लकल ७१४४,-आमिल
 २११४१ +,-अडो ७१
 ३८०॥२०११६१॥२२१५१ +
 -पाद ७१३३-४४,-निधो

७१३६०,-निधोपायिनी पटि
 पदा ७१३६० +पकति १९१
 २४० +,पालका पम्मा १४१
 १४२० +,-अडो १९१
 २४०,-विदु ७१३६-४५
 लकल-अमिल १२११, १,
 पम्मा २३१२० +
 लकल २०१२०,
 -पमिल २०११,-लकल
 रानि पमिल २९११०२० +
 लकल ११३२० +,
 -अडो २३१२० +,
 -अडो ८१४०० +,-अडो
 ७१६८ +
 लकल ११७८
 लकल ३१२० +
 लकल १४१२९-१६२
 लकल ८१६०॥११४९
 लकल २०१३३०,-पादो ११
 ३४
 लकल ८१३०॥११७२,
 -अडो ५१२७-१८
 लकल ६१२, ७९
 लकल २०१३३० +
 य
 लकल ८१२०॥११५८
 लकल ४१५५० +
 लकल २१६१-९९,
 -अडो २१५६ +

वङ्गीसत्थेरो १।१०३	यल्लिहारकूपमा १७।२८-३२	विचमलणो २३।५९ †
वचनावयवा पञ्च १७।६७ †	ववत्थापितनामरूपो ६।४३ †	विचारको २।२३ †
वची-दुच्चरितविरति १४।१३३, १५५,-विञ्जति १४।६२, -सङ्घारो १७।६१,-समाचारो ९।१८-सुचरितानि १६। ८६ †	वसवत्तिवादो १७।२२ † वसानुरक्तको ३।६४ † वसा ८।१३४।११।७६ वसियो पञ्च ४।१३१-१३६॥ १३।२७ वसु-घरा ७।४१ वसमा २।१९ † वातो १।८७।७।४१, वाता ११।३७ वायो ११।३७,-कसियां ५।९ -११,-गव ११।३७ वारमत्त २।२७ † वालण्डुपको हत्थो ४।९१ † वालरञ्जपमा १।१५७ वालवेणी ४।१२० वासितवासनो ६।४३ † वासुदेवो ८।१९ † विकूल ४।१२६ † विकोपिता २१।४ † विकखम्मन-प्यहानं १।१२॥ २२।१११,-विमुत्तिपत्त १३। १२ † विकल्पायितक ६।१,५, तस्स भावना ६।७३ विनिस्तत्तव ६।१, ६, तस्स भावना ६।७४ विगतपच्चयो १७।६९	विचारो ४।८८-६२ विचिकिच्छा ३।९५॥१९।६ विच्छिद्दक ६।१,४, तस्स भावना ६।७२ विजटितजटो २३।५८ यिजा १।६ †, ११।७।३०†, -चरखसम्पन्नो ७।३०-३२, -घरा ११।४३,-सम्पदा ७। ३२ † विङ्गाय (विङ्गायकलम्भो) १४।८२-१२४।१७।४८, ५१, एकविधादिक १७।५४† छन्धिघ १७।१२०, मिस्स अमिस्स १७।१४८-१५०, अकुसल १४।८९-९९, अव्याकत १४।९४-१२१, अरूपावचर १४।८७,१०४, वामावचरकुसल १४।८१- ८८, किरिय १४।१०६-१०६, रूपावचर १४।८६,१०३,समाध अभाय १७।१५०,-आहारो ११।१२-३,-काया छ ७।२८, -द्वितियो सत्त ७।१८†, -पचया नामरूपपद १७।१८६ -२०२ विङ्गायश्चायत्ता १०।२५-३१ विङ्गूपसत्थानि ७।१०४

वित्तको ४।८८, वित्तका विविधा

७।५९१, -आहत ४।३० +,

-माळको ११।८ +

विनतको पञ्चतो ७।४२

विनिच्छयकया ६।५० +

विनिपातो ११।९२-९३

विनिबन्धा पञ्च ७।५९ +

विनियमो २१।७९ +

विनिमोगडो १७।३०८ +

विनीलक ६।१-३, तस्य

भावना ६।६६-७०

विरिण्यामानुपस्थना २२।११६

विरिण्या ७।५६ +

विपक्षा २२।५३ +

विपस्थना बुद्धानामिनी २१।

८३, १३४-१३५, -उपवि

लोका २०।१०५-१२५,

-उपेक्षा ४।१६३, -धोषि

२०।१०७ +

विपस्वी भगवा १३।१२३ +

विपाक-वम्बधमा १७।५३१,

-पथयो १७।८९, -पथ,

-वह १९।१३, १७, १८

विपु-यक ६।१, ३, तस्य भावना

६।७१

विपुल ३।१०२ +

विप्लव २।३५ +

विप्लवुत्तपथयो १७।६५

विमर्ग ७।७२ +

१९८

विमज्जादिमण्डल १७ २५

विमत्तवा ७।५६ +

विभूषन १।८६

विमोक्षला अष्ट ५।३२ +

विमोक्षवित्तकाय ७।५२ +

विमाचय चित्त ८।२३३

विपगो ८।२४७, -अनुपस्थी

८।२३५

विरिय १४।१३७, -आत्मो

२।११, -आत्मवस्तूनि १४।

१३७, -इन्द्रिय १६।१,

-उपेक्षा ४।१६०, -माना

बलानि-वत्ता १३।२१, -सीध

१३।१२ +

विलोकन २०।६१ +

विवेकज ४।६३

विवट-अनुस्थना ११।४०१॥

२९ १२१, -वृद्धो ३।८८ +

विवटो १३।२९१, ५५, -कामी

१३।२९, ५५

विवटना ८।१८९॥११।२०

विशदमूलानि ७।५९ +

विविक्तमासर्ग २१।११० +

विशगयदकतोयो १।१०९

विशमागसद्वस्तुन ४।८ +

विशमहेतुवादो १७।२१ +

विशमानि ७।५६ +

विशमासनुपस्थापो ४।१८७ +

विशविभावटो १७।३०८

वित्तयो १७।१९४ +

वित्तालयेयो ९।६४-६९

वित्तात्ता ७।२२५

विमुक्ति १।५, -कथा २०।७३१,

-भावानुक्रमो ८।४०१,

-मगो १।४-६॥९।१०८

विषयमा २१।१०८

विसेतो ८।२०२

विस्वकम्मा १३।७७

विहङ्गमा १५।१५ +

विहरति ४।१०३

विहारणस २।२७ +

विहिंसुरपति १।६२

वीचितरङ्गसमाकुल ४।१४४ +

वीक्ष्यमा १८।२८॥२० ६६

वीक्ष्यमपटिपकलो १।१३३ +

वीमलासीध १२।१२ +

बुद्धानामिनिया तीर्थ नामानि

२१।१३३ +

बुद्धानवलसमायोगो २२।४४-

४६

बुद्धाविततेनावतो ९।३९ +

बुद्धीमा १७।२३८ +

वेज्य तमकम्पिय ८।२० +

वेचयतो पासादो १२।११०

वेजो १७।२३६ +

वेदना १।९३, ९७॥१७।४८,

५१, २२८-२३२, तिस्रो

७।३८१॥१४।१२६, -अनु

पत्सना २१३६†, -उपेय्वा	सङ्कुसतसमन्माहृत ४१२९†	सन्ध १७।२५†, सद्यानि १६।
४।१६२, -कल घो १४।८१,	सङ्केलायति १।१४५†	१३, सद्यान सोल्लस अथा २२।
१२५-१२८, -यद्यथा वयहा	सङ्गता घम्मा ८।२४६	९७, -अनुलोमिक जाय २१,
पद १७।२३३-२३८	सङ्गपालनागराना ९।२४	१, -अनुलोमिका खति १४।
वेमतिको १।३६†	सङ्गारो ४।८४, सङ्गाय १४।	१४†, -असम्पटिवेधो १७।
वेमत्तता २०।१०९†	१३१-१८४।१७।४४-४७,	३०८†
वेरमयानि २१।१४†	५१, ६०-६१, -अवसेस	सञ्चको निगण्डपुत्तो ७।४७†
वेसियगोचरो १।४५†	समापत्ति १०।४७, -उपेय्वा	सञ्चिका पञ्जत्ति ७।५५†
वेहप्पमा १३।३०, ६२	४।१६१, -उपेय्वाजाय २१।	सञ्चिकासम्मा घम्मा ७।२६†
वेळुदान १।४४†	६३, -उपेय्वाय माम २१।	सञ्चिकिरिया २१।१२४
वोक्कम्म १।४६†	१२१-१२७, -उल्लघो १४।	सञ्जम्मायूयमा १९।२२
वोद्वपनविधि १४।११०, १२०	८१, १३१-१८४, -उल्लघो	सञ्चरित १।६०†
वोदान १।१४३।१७।८१†	विज्जाय सि पद १७ १२०	सञ्जगति १।१४५†
वोस्सगरतो ७।१२२	-१८५, -परिच्छेदो १८।३७।	सञ्जीवस्स वत्थु १२।३०†, ३२
स	२०।४†-५, -मज्झतता ४।	सञ्जग्ग २१।११५†
सकटसेव १३।२०†	६२†	सञ्जा विविधा ७।५६†, छ
सकदागामी १।१४।२३।५५†,	सङ्घिपना १।८०	७।२८†, -वल्लघो १४।८१,
-मग्गआणं २२।२२-२३	सङ्घवियट्ठो १७।३०८†	१२६-१३०
सकसद्दुसितादयो ७।५५	सङ्घ-अनुस्सति ७।१, सत्ता	सयठपना १।७१
सको देवराजा ७।४७†।१२।	भावना ७।८६-१००,	सयठानरागा ६।८५†
७७, ७९	-पटिमानन २३।३७-३९,	सति ८।१६१।१४।१४१
सकलरा ४।२५†	-अच १।२७†	-इन्द्रिय १६।१, -पद्यता १।
सक्खिभन्धता ८।७६†।१५।५†	सङ्गरक्षितारथेरुपट्टाकसामयेरो	१२५†, -पठाना २२।३४†,
सम्पो १३।६४	६।८८†	-सीस ४।१९४†
सङ्कत्सस्मगर १२।७५, १२२	सङ्गरक्षितारथेरो (मागिनेय्यो)	सतो च सम्पजानो ४।१७२-
सङ्कासन ७।७२†	१।१३५	१७४
सङ्गिको (सामयेरो) ६।७१†।	सङ्गरक्षितसामयेरो १।१३०	सत्तो १७।२५†, सत्ता अप्प
१२।१६, २८	सङ्गाट्टिजप्पवाहन १।१२९†	रजवत्तादयो ७।६९, अमग्गा
सङ्कुपयो ६।३६†	सचित्तपरियोदपन १।१०†	दयो ५।४१, सथाकम्पूपा

१३।७८, धीनयणीवाद्यो	खट्वट्टिता २।११	सम्भावन्तो ६।४७
१३।७७, अरियान उपवाद	सन्नुट्टो २।२५	समागपुत्ति ७।१०६
वादयो १३।८२-९०,	सदमानिका ८।१०५	समाविद्वदो, समायारिद्वदो
-आवासा नव ७।३८	सदिट्टिको घम्मा ७।७६-७८	पथयो १७।११०
-योगी ९।५३	सघायमातो २२।८७	समावगकस्य २०।१०३
-४।६२	सङ्गिद्वानकरो १।१२५	समावसामम्मपट्टिवेषा ४।५३
सत्तल्लुपमो २३।५५	सङ्गितट्टो १७।३०८	समतिवसारमोपूरिता ७।३४
सत्तसुरिय सुत्त १३।३६	सङ्गितवत्पण्डितानो परलो १४।	समययानिको १८।३१
सत्तिसत्त्वमा १३।३१	३४	समयविपस्सनाभेदतो १६।९५
सत्त्वमुखो सत्त्वो १३।१०२	सत्त्वो १।७	समनस्तरपथया १७।७३-७६
सत्त्वा देवमनुस्सान ७।४९-५१	सत्त्ववत्तया घम्मा ९।१५	समवत्तनायो ९।६७
सत्त्वपक्कोवन २३।४०-४१	सत्त्वदानधारिकर्त्त २।१२, ६, तत्त्व	समवायवादिनो १६।९१
सत्त्व पुत्रवरियगुणा ६।१५-	समादानादि २।३१-३४	समसीवी १।९९
३५	सत्त्ववपनामरूपाभिज्ञानना २०।	ददत्त)
सदो १४।५५, कण्ठको १०।	१०६	समादह चित्तं ८।२१२
१९	सत्त्वट्टिस्वो १।४८	समानि भूतानि १४।४५
सदम्मा सत्त ७।३१	सत्त्वयोगो २१, ११७	समाधि १४।१३९, अपरिया
सद्धा १४।१४०, अनुसारी	सत्त्वपुनमा २१।४६	पलो ३।२३, अग्गना-३।
२१।७४-७६, ७८, आदि	सत्त्वबीजो ६।४३	६, ३२, अग्गमायो ३।१३,
वेपुल्लं ७।१०६	सत्त्वकम्मिकअमघो ४।४९	अरूपावचो ३।१३, अवि
१६।१, चरितो ३।७४-७५	सत्त्वकायट्टितवेदी ८।१७१-	तत्त्वानिचारो ३।११, उपचार-
-परिग्राहित चित्त १२।१७	१७४	३।६, ३२, उपेक्खासहगतो
-विमुक्तो २१।७४-७७	सत्त्वज्जुतआणसमगतिक १३।	३।९, १२, कतिविधो ३।५,
सद्धार २।३२	१२१	कथ मावेत्तवो ३।२७, कामा
सनिदस्सनघ १।२०	सत्त्ववत्ता ९।४७	वचो ३।२३, केनट्टेन ३।२,
सत्त्वविमोक्खता १०।१९	सत्त्ववत्तवत्तमदान ३।५७, ५९	को ३।२, चतुर्विधो ३।४
सत्त्वाननासा २२।१२८	सत्त्ववत्तवत्तवत्त दान ९।३९	-२४, चित्त-४ ६-३।२४,
सत्त्वपदं २१।१७	सत्त्वविध ९।४७	ठित्तिमायियो ३।२२, तिचिधो
सत्त्वतीरणाच्च १४।११० ११९	सत्त्ववत्तो १०।१२-१३	३।१०-१२, सुक्खापट्टिदादि

३१२४-१९, दुविषो ३१६	समुष्णपटर्हा ४११०८१	समुत्तमाणा १३११२३
-६, निष्पीविको ३१८,	समुच्छेदपट्हा ११२२॥२२१	सयोजनानि दस २२१४८ +
निब्बेधभागियो ३१२२, पञ्च १२२		सरमङ्गवत्यु १३११८ +
विधो ३१२५, पथीतो ३११०,	समुच्छेदविमुत्तिपत्त १३११२१	सरसो १७११६३१॥२११२० +
परिचो ३११३ १, २०, पीति	समुदयसच्च २०११००, १३०	सरागविरागदो १७१३०८ +
सहगतो ३११२ मज्झिमो ३।	समुद्भवा १७३	सरिक्कका ७१६० +
१०, महगतो ३११३, रूपा	सम्पटिच्छुनविच्च १४१११०,	सरीरसङ्घातसम्भित्तिरागी ६१८५ +
वचरो ३११३, लोकिवो लोडु ११८		सरूपेन २२११२९ +
त्तो ३१७, वसिष्पत्तो ३१०१,	सम्पत्तवत्युतो विरति १११८ +	सलाकमत्त २१२७ +
विरिय-३१२४, विसेसभागियो	सम्पन्नसत्तयेन हुत्वा ३११२८	सल्लकत्तप्रवैवासिक्कपमा ४१
३। १२, धीमसा-३। २४,	सम्पन्नाधिमुत्तिना हुत्वा ३११२६	६८
सप्पीविको ३१८, सवितक्क	सम्पुत्तपद्यो १७, ९४	सल्लवत्तया ८११८९
सविचरो ३१११, ससम्मा	सम्प्रायो ८१३५ १	सल्लपना १७२
रिको ४१११४ + सुलसह	सम्पसादन ४११४२, १४५	सवन १४११८, -अनुत्तरिय,
गतो ३९, १२, सुखापटिपदे	सम्पदसना ४१११४, ११७-	१५११११, -किच्च १४१११०
ति आदि ३११४-१९, हा ११८		११७
भागियो ३१२२, होनो ३११०	सम्पादना ११८१	सवदो १३१२९१, ५५, -ट्टायी
समाधिस्स लदत्तयादीनि ३४,	सम्भावोकासमुत्त ७११२४	१३१२६१, ५५, -सीमा १३।
४, बोदान, सङ्किलेसो ३१२६	सम्भवरूप १४१७१ +	३०
समाधिरिम परिपूरकारी १३।	सम्भषणाना २२१३५ +	सवरमुद्धि १११२६
७१, -जं पीतिसुख ४११४८,	सम्भसन अनिधवो आदि २०।	सवेगो ८१४१
-सवत्तनिजानि सीलानि ७।	१६-२०	सवेकनीयानि ठानानि ३१९३१
१०४, समाधिद्वय १६११	सम्भसन्नूपमा ४१३१ +	सवक्कार १४१८३-८४, ६०-६१
समाधिभावनाय प्रनुरूपो विहारे	सम्मासम्बुद्धो १११०९, १३११॥	सवक्कायो २२१११७ +
४११६, आनिमयो ११११२०	३६२१॥७१२६-२९	ससङ्गारपरिनिब्बयायी २३१५६१
-१२५	सयम्भुनो ८१२२ +	-५७
समानुकम्पिता २१३३ +	सयुत्तद्वकथा १३१११७	ससङ्गसत्तिपातो ३१७४१
समुष्काचना १७४	सयुत्तमाणाचूळसिक्तयेयो ९।	सवविहाय १६१६७
समुद्गच्छेपता ११८०	७१	ससम्भारकथा ११५३

सहजातपत्रयो १७/७७
 सहायानं उवमा १६/६७-९८
 सहायतन १७/५१, २०३-
 २१९, -यथा पश्यद १७/
 २२०-२२७
 साहेतं १२७१
 साटिकूपमा १०/६०
 साठेर्य ३/६५ +
 सापतेय्य ७/५५ +
 सापानदीयी ११/६६ +
 सामगिय २१/११० +
 सामंजस्य १/७७
 सामन्तजन्य १/६६ +
 सामावती ११/३०१, ३५
 सामिपरिमोयो १/१२७
 सामिसनियामिष्यमेदा १३/६८ +
 सामीचिकम्मारदा ७/९१ +
 सामीचिपटिपयो ७/९०, ९२
 सायनकिञ्च १४/११०, ११७
 सारद्धपुष्पा ४/९० +
 सारम्भो ७/५६ +
 सारिपुच्छस्तेयो १०/५५१/१११
 ३०, ७३, तस्य यत्तु १/
 ११७-१२१/१२१/३१
 सातिकूर १/६३० +
 सावकयोधि ७/७० +
 सावकयुद्धो ७/८९-९८
 सावतयी ११/७१
 साधनप्रदाचरिय ७/७२ +
 २०२

साधूपमा २०/७२ +
 साकलति ८/१७३
 साकला तिरसा १/१० +
 साकलापदम्भतितावागति
 कलेयो १/६८ +
 साकला १/७३३ +, किमुष
 यो ६/९१-९२
 साकलागिमा ८/१३१/११/७८
 साकान १/४४ +
 साकिलपुष्पा ४/५६ +
 साकिल ७/४१/१२७२, ५५,
 ७८, ८८, १२१/१३/३४,
 ४८, साकिल १३/६१,
 -कूटानि ११/४१, -परिमण्ट
 १२/११० +
 साकिलेवर्णा ११/५७ +
 साकिलि ७/४३
 साकिलि गणिका १२/१४
 साकिलिपा १/८७
 साकिलिबन्धो ७/४३
 साकिल २०/७३ +
 साकिल १/८६
 साकिलिभावो (मुत्तं) ८/७३, ७० +
 साकिलमा २१/१०५-१०६
 साकिलन्तरिकसन्धो २/५६ +
 साकिलम्मेदो ६/१२, ८० +, ४२
 साकिल ९/६६, -साकिलो ९/६६,
 तस्या निमित्तानि ४/१२७ +
 साकिल अकुसल १/३८, असा

साकिलेय १/१४, अनिरित
 १/२६, अनुपपन्न-१/४०,
 असाकिल-१/३५, असाकिल
 पारिमुद्रि-१/१३१, १३७,
 अपरिय १/३१, अपरि
 य-तगरिमुद्रि १/१३१-१३२
 अ-साकिल १/३८, अपरि-
 १/२८ अपरिमुद्रि १/३६,
 असाकिलो १/१८, असेल
 १/३७, असाकिलम १/
 २७ + असाकिलपारिमुद्रि-१/
 ४२, ६०-८४, १११-१२२,
 असाकिल-१/४१, असाकिलो
 टिकं १/३०, असाकिलमा
 रिकं १/२७, इ-द्रयसवर-
 १/४२ ५३-५९, १००-११०
 असाकिलमपरिपात्र १/
 २७ +, कविधि १/२५,
 कालपरिय १/३०, कि १/
 १७, किमानिर्ग १/२३-
 २४ कुसल १/३८, केनट्टेन
 १/१९, ख-यकषपपरिपात्र
 १/२७ +, खुदानुद्धक १/
 १७ +, गह-१/४०, चतु
 विध १/३९-१३०, चारिच
 १/२६, चेतना १/१७ १४०
 -१४१, चेतनिक १/१७,
 १४०-१४१, चित्तिमागिय
 १/३९, चित्ति १/३३-३७,

द्विविध १।२६-३२, धम्मा-
 १।४१, धम्माधिपतेय्यं १।
 ३४, निम्बेषमागिय १।३९,
 निस्सित १।२९, नेव सेरा
 नासेरा १।३७, पक्कति-१।
 ४१, पच्चयसन्निसित १।४२,
 ८५-९७, १२३-१३०, पञ्च
 विध १।१३१-१४१, पटि
 परसद्ध १।३५, पटिपरसद्धि-
 पारिसुद्धि-१।१३१, १३९,
 पणीत १।३३, परामट्ट १।
 ३५, परिपुण्यपारिसुद्धि-१।
 १३१, १३४, परियत्तपारि
 सुद्धि-१।१३१-१३२, पहान
 १।४०-१।४१, पाविमोक्क
 सवर-१।४२-५२, ९८-९९,
 पुम्बहेत्तुक १।४१ †, भिक्खु-
 १।४०, भिक्खुनी-१।४०,
 भविस्सम १।३३, लोकाधि
 पतेय्य १।३४, लोकिय १।
 ३२, लोक्कसर १।३२, मारितं
 १।२६, विरति-१।२८, विमुद्ध
 १।३६, विस्सेममागिय १।
 ३९, वेमविक १।३६, वेर
 मणी १।१७, १।४०-१।४१,
 सपरियत्त १।३१ सवरो १।
 १७, १।४०-१।४१, सेरा १।
 ३७, हानमागिय १।३९,
 हीन १।३३, सीलानि अल

यहानि एवमादि १।१५२।
 ७।१०१-१०४, सीलस्स
 अल्लयडादिभावो १।१४३,
 १।५१, खण्डादिभावो १।१४३,
 लल्लयणादीनि १।२०-२२,
 बोदान १।१४३, १।५२-१।५३,
 सङ्कित्तो १।१४३, अनु
 स्वति ७।१, १०१-१०६,
 -विपत्तिया पञ्च आदीनवा १।
 १।५३ †, -विमुद्धि १।५३२।
 १।८१, -सम्पत्तिया पञ्च
 आनिसस १।२३
 सीलवजातर्क ६।२७
 सीवधिकदस्सन ६।२३ †
 सीस २०।७३ †
 सीहूपमा २१।४३
 सीशोकमन १३।१८
 सीशोपमसुत्तं १७।२७८ †।
 २०।१५
 सुक्कलविपस्सको २।११२ †
 सुत्त ४।९९-१०१, १७५, १।८५।
 १।४१२७-१२८।२०।११७,
 -इन्द्रिय ४।१८६, १।८१।
 १।६।१, -उदकं १०।५२†,
 -पटिसवेदिता ८।२२९
 सुत्त पटिसुत्तमति ९।६१
 सुत्त सुपति ९।६०
 सुत्तुमरूप १।४७३
 सुगति १३।९४

सुगतो ७।३३-३५
 सुज्झता २१।५१-६०, -अनु
 परसना २२।१७
 सुज्झतो विमोक्खो २१।७०-७१
 सुज्जागार २०।११६ †, -गतो
 ८।१५३, १।५८
 सुज्जो गामो १।५।१६ †
 सुत्तचित्तकण्ठो ३।४४।
 सुत्तचित्तकपरियायो १७।२०१†
 सुदस्सो पम्बतो ७।४२
 सुद्ध-तगतो ४।१२५ †
 सुद्धविपस्सनायानिको १।८।५ †
 सुद्धावासा १२।७९
 सुद्धि चत्तुन्विधा १।१२६
 सुद्धोदनमहाराजा ७।५५
 सुपटिपन्नो ७।९०-९२
 सुपिन १।८३ †
 सुमकियदा १३।३०, ५७, ६२
 सुभगुणो ६।८२
 सुमपरमा ९।११६ †
 सुमरता २।१ †
 सुमविमोक्खलाधिगमो ५।३२ †
 सुमनदेवी १२।४३
 सुयामो १२।७९
 सुरियो दुत्तियो सत्तमो १३।
 ३६-४१, -देवपुत्तो १३।३६,
 -मण्डिउपमा १९।२०,
 -मण्डल ७।४४।१३।४५,
 सुरियूपमा २२।९५

सुवर्ण-कातो १२।१२, -मेरि	सेय्यधिद ११।३४	रमावगातो ७।६९-७५
३।५३ १; -राजहयमा २१।	सेय्यमुख १।६४ १	ह
४३	सेरिविद्यारमुत्त २।२८ १	हवधिरत्तत्त ६।१, ७, तरव
मुसा २।१४-६६।।८।२५	सोको १६।४८, ५३।।१७।४८	भायना ६।७५
सुवमारदा ९।३७ १	सोय्येवरत्त ४।४६ १	हयवमुलिका ८।५६ १
कुमुमारो १४।५३ १	सोय्यदयदा ७ ४७ १	हदय ८।१११-११३।।११।५९
सूक्यमिहवसुनलो १०।४ १	सोय्यदयदा १।८५ १	-वसु १४।६०
सुचिलोमो ७।४७ १	सोत १४।३८, ४९-४९।१	हमिष १।६९ १
सुतो सुकुसलो ४।१२१-१२२	१६।१ -दसको १७।१५६,	हमिष-तो ५-वतो १३।४८
सुतभावो ६।१ १	-चातु १३।९ १	हमिषन्ता १३।६१, हिमना ७।
सुपा नानघापा ४।१२२ १	सोतावत्तिमगमाय २२।३-१४	४२
सुत्तयूमा २१।३२	सोतापम्पो १।१४।।२२।२८	हिरि १४।१४२
सेरियपटिपत्तिपूरण १।२९ १	सोयना ८।१८१ १	हिरिकोपीन १।८८
सेदो ८।१३१।।११।७२	सोपावपद्मावकावण ३।११०	हीननयुका येदना १४।२०८ १
सेनासर्ग १।९५, अघोतवेदिक	सोपादिसेवनि-याणयातुप्यत्ति	हीना चम्मा १७।५३ १
३।९७ १, उदुत्तयानुपूल	१६।६८ १	हुयहुर भावना ३।९५ १
घातुचरियानुपूल ८।१५९ १,	सोमनसर्ग ४ १८४-१८५,	हेदुत्तपरियवसेन १।२ १
दिसामुल ३।१०१, नातिउप	-इन्द्रिर्ग ४।१८६, १८८।।१६।१	हेदु (यचनाययो) १७।६७ १,
वि आदिक ३।९८, पञ्चद्वय	सोमारपट्ट ३।९९ १	-उदाहरणमुत्ततो ७।६९ १
मन्नामत ४।१९	सोरेय्यसेही २२।८३ १	हेतुपययो १७।६७-७०
सेनुरमा १८।१८	सोखानिक्क २।१, ह सव	हेरब्जको १४।४-५, -उपमा
सेमई ८।१२८।।११।७०	समादानादि २।६४-६७	१६।१००

विसुद्धिमग्गपोत्थकेसु

असाधारणपाठा

(These readings are from the Burmese and
Sinhalese manuscripts only)

मरम्म	सीहल	मरम्म	सीहल
अनतरिय	आनतरिय	हान	नहान
अग्गो	हग्गो	हापित	नहापित
आरञ्जिको	आरञ्जको	ग्हाव	नहाव
उपपत्तिमव	उपपत्तिमव	पक्खच्च	पक्खत्त
ओपनेय्यिक	ओपनयिक	पञ्चुष	पञ्चुष
कवळीकार	कवळिक्कार	पञ्हा°	पञ्हा° (पञ्हायाकरणादि)
कम्मना	कम्मना	पटिरूप	पतिरूप
कळेवर	कलेवर	पथथी	पठवि
कालकृत	कालकृत	पभूवि	पभुति
खुदा	खुदा	परिविलत्त	परिकलत्त
गधित	गधित	परिगगहाति	परिगगहाति
°गहित	°गहीत (वङ्गहीतादिषु)	परिवच्च	परिपच्च
घटियवि	घटीयति	परिवच्चक	परिपच्चिक
चत्तु	चत्तु	परियोदापन	परियोदपनं
छुघा	छुदा	पदिय्यति (कटाचि)	पहोयति
जीवित	जीविक	पामुज (वटुघा)	पामोज्ज (वटुघा)
धम्मकरण	धम्मकरक	पामुक (पशुंका)	पामुक
नास°	नासा° (नासापुटादि)	पिधोये	पिधीये
नासिक°	नासिका° (नासिकावातादि)	पुनप्पु	पुनप्पुन
निध घ	निबद्ध	पुरविस्त्वा	पुरवस्त्वा

असाधारणपाठा

मरम्भ	सीहल	मरम्भ	सीहल
पुल्लवक	पुल्लवक	विकुम्भना	विकुम्भना
पूरे°	पूरे° (पुरेजानादि)	यिगच्छ	यीमच्छ
बीजनी	बीजनी	यिनिमुञ्जित्वा	यिनिमुञ्जित्वा
य° (व्यग्ध)	व्य° (व्यग्ध)	योहन्वन	योत्पपन
या° (व्याधि)	व्या° (व्याधि)	समादिशण	समादिभ (कदाचि)
महिष्ठ (बहुधा)	मदिष्ठ	सरिष्ठ	सरिष्ठप
मानुस्सक	मानुस्सक	सरिष्ठरिष्ठ	सरिष्ठरीष्ठ
मागयिद्वय	मागन्दिद्वय	साधेय्य	साधेय्य
मालागच्छ	मालावच्छ	सिद्धान्त	सिद्धान्त (कदाचि)
मोमालान	मोग्गलान	सिद्ध	सीध
यथावचि	यथावचि	सिद्धयिका	सीद्धयिका
युगल	युगल	मुमकियहा	मुमकियहा
लङ्कार	लङ्कार	सेकल	सेख
वम्मिक	वम्मीक (कदाचि)	सेय्ययिद	सेय्ययीद
वाणिज्या	वाणिज्या	हलिदि	हलिदि

विसुद्धिमग्गदीपिकाय

सुद्धिपण्णं

तथ पठमो पच्छिदङ्को, दुट्ठियो अनुसञ्चिअङ्को,
उत्तिथो पत्तिअङ्को, ततो पर अमुद, ततो सुद वि ।

१।१।५।	खीणासवो	खीणासवा	४।१९३।३	मुखदुक्खनं	*दुक्खान
१।८३।३	अञ्जन	अञ्जेन	५।२८।५	मुखयगुब्बणाति	*दुब्बणानि
१।८३।३	दाघायु	दीघायु	५।२८।७	एवसञ्जी	एवसञ्जी
१।९९।६	पटिसम्मिदाय	परिसम्मिदाय	५।४१।८	ददहाय	दक्खाय
१।१२१।१	आजावो	आजीवो	६।२२।३	रूपावचार°	रूपावचर°
१।१३७।१	टिकाय	टीकार्य	६।४१।१	सपरे	सरीरे
१।१५६।३	दिखा	दिस्वा	७।३१।३	सदमा	सदम्मा
२।३०।२	आजावो	आजीवो	७।३८।११	एकघ	एकच्चे
३।६६।७	*मत्तिका	*मत्तिका	७।३९।३	चत्तुब्बघो	चत्तुम्बिघो
३।६६।४	निक्खमकाले	निक्खमनकाले	७।४७।१४	आ चक°	आल्लक°
४।२४।३	टिकाय	टीकाय	७।५९।१७	दिह°	दिहि°
४।२५।६	मत्तिका°	मत्तिका°	७।५९।३२	विचिकिञ्छा°	विचिकिञ्छा°
४।२५।७	मत्तिका°	मत्तिना°	७।६०।३१	चागाधिसुत्तिकेना	*मुत्तेना
४।३१।१	२ नीवरणानि	नीवरणानी	७।१२७।२	-सुत्त-	-सुत्त-
४।३१।३	*नीवरण	*नीवरण	८।१५६।४	रुक्खमूल	रुक्खमूल
४।४५।२७	सम्मपञ्जाय	सम्मपञ्जाय	९।२१।७	उपमाहि	उपमाहि
४।८७।२	अत्तवादुपादीन	अत्तवादुपादान	९।१२४।२१	इमस्मि	इमस्मि
४।१२७।७	सल्लपेत्वा	सल्लखेत्वा	११।८८।४	अभिघममत्थ°	अभिघममत्थ°
४।१३२।८	पवत्तता	पवत्तती	१२।१४।२	रागादीन	रागादीनं
४।१३२।९	पटिसम्मिदाय	*सम्मिदाय	१२।४१।७	निदिट्ठो	निदिट्ठो
४।१५५।५	सोत्तपन्नो	सोत्तपन्नो	१३।६।२	तस्मि	तस्मि
४।१६१।१	उपरिक्खित्वा	उपरि°	१३।२९।४	*सहस्राना	*सहस्रानी

सुद्धिपणं

१३।६०।१०	अहुत्तरा°	अहुत्तरा°	१७।१८१।२	पद्यो	पद्यो
१३।१०४।६	धम्मस°	धम्मस°	१।१८२।३	°विपाकन°	°विपाकान°
१३।१०४।८	°आणान	°आणान	१७।१८४।३	पञ्चसु,	पञ्चसु
१४।१५।१	कामवचर°	कामवचर°	१७।२०२।६	अगता	अगता
१४।१०८।२	अनुळारासेसु	अनुळारेसु	१७।२७९।३	दोमरुस	दोमनरुस
१४।१३४।५	तिट्ठेय	तिट्ठेय	१७।३०८।५	अकुल्ल°	अकुल्ल°
१४।२२१।२	कारणा	कारण	१७।३१३।२	उपत्ति	उपत्ति
१४।२२३।८	उपज्जेय	उपज्जेय	२०।९०।५	पटिसम्मिदाय	पटिसम्मिदाय
१६।७।४	पञ्चिदिया°	पञ्चिदिया°	२१।११६।८	सुयणत्ती	सुयण्ती
१७।५३।१	कामवचरा	कामवचरा	२३।५५।७	सत्तकत्तु°	सत्तकत्तु°
१७।९१।१	उपत्तानि	उपत्तानि	२३।५६।११	अनावत्ति°	अनावत्ति°
१७।९२।२	°चित्तेकेग्गता°	चित्तेकेग्गता°	२३।५८।६	°धातुज्जाय	°धातुजाय

FOOTNOTES

p 16, read विपत्तयि for विपत्तयी

p 23, read अपिच्छ for अपिच्छ

p 147, read Hewavitarne for Hewaritarne

